OVIDIU PECICAN

ISTORIA DE SUB COVOR
DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

ANTHROPOS ISTORIE

ADENIUM

Ovidiu Pecican

Istoria de sub covor

Dezbateri istoriografice

ADENIUM
2013

ANTHROPOS ISTORII LITERARE

© 2013 by Editura ADENIUM

Editura Adenium
Aleea Copou nr. 3, 700460, Iaşi,
tel. 0232 277 998, fax 0232 277 988,
e-mail office@adenium.ro
www.adenium.ro

Redactor: Gabriel Cheşcu
Corector: Vasilica Turculeţ
Copertă: George Cotoban
Tehnoredactor: Cornelia Păduraru
Foto copertă : Oleg Golovnev/Shutterstock, Inc.

ISBN ePUB: 978-973-8097-81-0
ISBN PDF: 978-973-8097-82-7
ISBN Print: 978-973-8097-74-2

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepseşte penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Ovidiu Pecican este doctor în istorie (1998) și profesor la Facultatea de Studii Europene din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Autor al unor volume de eseuri, studii și monografii istorice: *Troia, Veneția, Roma* (ed. I: 1998; ed. a II-a: vol. 1, 2007), *Lumea lui Simion Dascălul* (1998), *Arpadieni, Angevini, români* (2001), *Realități imaginate și ficțiuni adevărate în evul mediu românesc* (2002), *Trecutul istoric și omul evului mediu* (2002), *Haşdeenii. O odisee a receptării* (2003), *Originile istorice ale regionalismului românesc* (2003; versiune amplificată: *Regionalism românesc*, 2009), *B.P. Hasdeu istoric* (2004), *Sânge și trandafiri. Cultură ero(t)ică în epoca ștefaniană* (2005) și *Poarta leilor. Istoriografia tânără din Transilvania, 1990-2005* (vol. I: 2005; vol. II: 2006), *Între cruciați și tătari* (2006; ed. a 2-a: 2010), *Istorii intersectate* (2007), *Ce istorie scriem* (2007), *Dicționarul celor mai bune cărți de istorie românească* (2008), *Medievalități* (2009), *Letopisețul unguresc* (2010), *Istoria românilor* (vol. I: 2010; vol. II: 2011), *Evul mediu fictiv* (2012). Texte relevante pentru teoria și practica istoriografică: *Avalon* (2011) și *Pâlnia și burduful* (2011). A publicat mai multe lucrări de europenistică: *Europa, o idee în mers* (1997, 1999, 2002, 2004), *România și Uniunea Europeană* (2000; ediții revăzute și adăugite: 2003, 2004), *Acasă înseamnă Europa* (2003), *Europa în gândirea românească interbelică* (antologie, 2008).

Cuvânt către cititori

Prezentul volum continuă reunirea cronicilor de carte şi a discuţiilor istoriografice din *Avalon* (2011), având legătură şi cu textele din *Pâlnia şi burduful* (2011). Într-un sens mai larg, toate aceste cărţi continuă un program articulat încă din *Istorii intersectate* (2007) şi anunţă altele care poate vor veni. Împreună, toate aceste contribuţii vorbesc despre dorinţa de a face din critica istoriografică o participantă asiduă şi neobosită la actualitatea vieţii noastre culturale, ca exerciţiu al spiritului critic şi ca manifest profesional personal, şi afirmă nevoia de a asigura o receptare susţinută producţiei relevante pentru cercetarea istoricului actual din România.

Nu avem foarte multe nume angajate în astfel de operaţiuni în mod curent, iar paginile anuarelor şi revistelor de specialitate colcăie, nu o dată, de recenzii formale, descriptive, elogioase în mod formal ori de pagini împânzite de chiţibuşerii astuţioase. Decât nimic, mai bine aşa. Dar de aici până la a ne mulţumi cu atât mai e o cale de străbătut. La urma urmei, atunci când istoria nu e trăită, ci pretinde să adâncească o anume formă de cunoaştere, trebuie ea însăşi întâmpinată cu precauţie, deşi, în acelaşi timp, şi cu bucuria că străduniile dezvăluirii altor vremuri continuă.

Sper ca, în timp, tot mai multe voci autorizate din mediile istorice româneşti să se audă în agora. Comentariile lor ar contribui la recredibilizarea istoriografiei, la relansarea ei în rândul cititorilor, destul de reticenţi în ultimele două decenii, ca urmare a confruntării lor cu prea multe enigme nedeslușite – sau rezolvate manipulativ, neinteligent, ba chiar

oportunist –, poate chiar la dobândirea pe seama istoriei-cunoaştere a unei noi demnităţi, în şcoli şi ambianţe culturale din cele mai diverse.

Autorul,
Cluj-Napoca, 27 iunie 2013

Folclorul ca istorie

1. Un trecut nedocumentat

Cu aproape un deceniu în urmă apărea ampla, monumentala carte a lui Ion Taloş, *Cununia fraţilor şi Nunta Soarelui. Incestul zădărnicit în folclorul românesc şi universal. Studiu monografic şi corpus de texte* (Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004, 960 p.). Sunt puţine operele de un asemenea vast orizont comparatist şi de o strădanie atât de stăruitoare în scrutarea moştenirii folclorice în posesia căreia ne aflăm, ca acest volum. Cu toate acestea, fie din pricina tirajului limitat al cărţii, fie din prudenţa ştiinţifică a celor care aparţin domeniului, dar nu se socotesc egalii în cunoaştere ai autorului, fie pentru că alte urgenţe au chemat condeiele în alte direcţii, întâmpinarea critică de care s-a bucurat volumul etnologului român stabilit în Germania a fost destul de palidă. Se poate întâmpla, firește, ca o anume timiditate în faţa acestei probe de virtuozitate să se fi datorat, măcar în ce îi privește pe istorici, eşecului sonor al lui Nicolae Densusianu, înregistrat odată cu apariţia cărţii lui, altminteri faimoasă, *Dacia preistorică* (1911). Cu acel prilej s-a văzut că apelul la folclor în reconstituirea trecutului trebuie realizat cu infinită prudenţă, înarmat cu toate metodele şi instrumentele unei bune cunoaşteri, înaintând în mişcări atent descompuse şi propunând soluţii extrem de precaute întrebărilor deschise de propria anchetă. Din păcate, călăuzit de o filosofie a istoriei inspirată masiv de Giambattista Vico, Densusianu s-a pripit în identificarea unor figuri divine în *illo tempore*, socotind propriile ipoteze o bază sigură

de înaintare şi elaborând mai curând o mitologie proprie decât o sinteză autentic ştiinţifică despre trecut. De atunci încoace, noile generaţii de istoriografi au devenit mult mai prudente, preferând replierea în zona unui anume tehnicism sau ancorarea în practica pozitivistă a stabilirii de fapte văduvite de interpretări.

Demersul de durată al lui Ion Taloş pentru cunoaşterea principalelor balade româneşti a început odinioară cu creaţia populară despre Meşterul Manole. Alături de sinteza publicată în anii ’70 (*Meşterul Manole. Contribuţie la studiul unei teme de folclor european*, vol. I, Editura Minerva, Bucureşti, 1973), după revoluţie, a urmat şi un corpus de texte pe aceeaşi temă (*Meşterul Manole*, vol. II, Editura Grai şi Suflet – Cultura Naţională, Bucureşti, 1997). În succesiunea acestor lucrări, volumul din 2004 a marcat finalizarea unei examinări asupra materialului popular legat de o altă baladă faimoasă, *Soarele şi Luna*. Dincolo de toate lucrurile extrem de valoroase – metodologic şi prin elucidările pe care le aduc –, paginile respective sunt însă foarte importante şi pentru cunoaşterea trecutului românesc. Şi iată de ce…

Există în moştenirea folclorică a românilor mai multe balade care mărturisesc apartenenţa la aceeaşi vârstă a istoriei. Caracteristicile acestor patru creaţii – care, spune Ioan Taloş, „formează templul arhaic al culturii populare româneşti”, anume *Mioriţa*, *Meşterul Manole*, *Soarele şi Luna* şi, într-o anumită măsură, *Voichiţa* – le recomandă ca formând o unitate, căci sunt lucrate „cu acelaşi material, cu aceleaşi unelte şi cu aceleaşi culori”. În cazul fiecăreia dintre ele se apelează la mit. Comun tuturor le este şi sentimentul cosmic. Peste tot survine metamorfozarea. Forţa cuvântului în aceste creaţii are dimensiuni biblice. Asemănări survin şi în privinţa răspândirii, morfologiei, funcţiei şi frecvenţei celor patru creaţii anonime.

Astfel, în *Meşterul Manole* este vorba despre mitul jertfei zidirii, nicio edificare neputând avea loc fără vreun sacrificiu uman. În *Soarele şi Luna*, mitul genezei celor două prezenţe cosmice presupune o relaţie erotică interzisă între fraţi (incestul). *Mioriţa* are ca obiect motivul nunţii mortului, la care Luna şi Soarele participă în calitate de naşi, stelele sunt nuntaşi,

munții – preoți, păsările – lăutari, ceea ce apropie balada de cea a fratelui incestuos și o transformă în mit. În fine, *Voichița* aduce în scenă o personificare mitică, Ciuma, și pune în mișcare blestemul matern infailibil care transformă un fiu decedat în strigoiul supus care o aduce pe soră la mama, cu prețul întoarcerii din morți.

Miorița a circulat ca baladă exclusiv printre români. *Soarele și Luna* se regăsește și la slavi. *Meșterul Manole* și *Voichița* sunt răspândite în tot sud-estul european.

2. Balada românească și… Dante

Monografia lui Ion Taloș *Cununia fraților și Nunta Soarelui. Incestul zădărnicit în folclorul românesc și universal. Studiu monografic și corpus de texte* este, probabil, una dintre puținele cărți interesând cultura arhaică, de factură orală, a românilor, care s-a publicat în deceniile de după 1989 și care promite, prin anvergura ei, să aibă un impact remarcabil în timp. Ea aduce o împrospătare substanțială a discursului folcloristicii de la noi, scoasă acum din exaltarea de sine însăși produsă în condițiile unei izolări culturale și restaurează un comparatism de largă rezonanță, pentru care un reper crucial rămâne, de pildă, Petru Caraman. Dintr-un anume unghi, volumul aspiră la recuperarea folclorului nostru baladesc – printr-un studiu de caz – din perspectiva reintegrării sale în orizontul culturii europene dinainte de modernitate, într-un spirit care amintește de Mircea Eliade cel din *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, însă fără extravagațele (uneori prea cutezătoare) ale acestuia. Studierea asiduă a temei incestului fratern dintre Soare și Lună, cu cosmicizarea pe care o presupune această tratare a tabuului sexual referitor la rudenia orizontală de gradul I, îl determină pe autor să noteze:

> Existența în cele două versiuni românești a unor motive și imagini pe care le-am găsit și în alte opere folclorice din Europa sau de aiurea sugerează aceleași preocupări literare, filosofice, etice la români ca și la alte neamuri, preocupări din care a rezultat o operă fermecătoare (p. 370).

Observaţia scoate din insularitate balada analizată şi atrage atenţia asupra unui fenomen mai larg, asupra căruia puţini savanţi români au cutezat să se pronunţe fără inhibiţii: anume că, într-un fel sau altul, cultura noastră veche a făcut parte din marile circuite culturale europene fără „exotizări", abateri, insolitări în raport cu aceasta. Sub acest raport, Ion Taloş invită, practic, la reluarea cercurilor ample pe care le descria N. Iorga în *Istoria literaturilor romanice,* din perspectiva mai recentelor rezultate la care s-a ajuns.

După cum formulează Taloş…

> Dacă românii nu pot dovedi că au creat o literatură scrisă în primele secole ale mileniului al doilea, nu înseamnă că n-o aveau. Similitudinile remarcate aici între opera lui Dante şi balada noastră (ca să ne referim numai la aceste opere) arată că românii creau în „evul credinţei" opere de primă mărime, dacă nu în scris, cel puţin în oralitate (p. 371).

Această convingere este de o excepţională importanţă, dizlocând vechi şi înrădăcinate complexe şi prejudecăţi şi având valoarea unui program de cercetare cu largă deschidere pentru viitor. Teza sa principală contrazice „neantul valah" constatat – fără prea multă iscodire, în treacăt – de Emil Cioran odinioară, propunând alte premise teoretice. Este mai rezonabil să crezi că, având în vedere formarea popoarelor europene pe care le cunoaştem până astăzi, în Evul Mediu, din amalgamarea celor care le-au premers şi cu contribuţia unor nou-veniţi, vecinătatea între ele, culturile lor trebuiau să aibă o serie de trăsături istorice şi tipologice asemănătoare. Ceea ce rămâne este ca, prin explorări asidue, răbdătoare, insistente, să se scoată la suprafaţă mărturiile directe sau indirecte care atestă etapele de dezvoltare ale culturii proprii în durata istorică, precum şi trăsăturile comune şi specifice pronosticate sau altele, deocamdată nebănuite.

Pe această cale, Ion Taloş ajunge să contribuie în chip neaşteptat la dezvoltarea dantologiei, descoperind că:

> Giacomino da Verona din secolul al XIII-lea situa raiul şi iadul în ceruri vizavi unul de altul, ceea ce face şi balada noastră; urcarea la cer a lui Dante însoţit de Beatrice seamănă cu imaginea din balada noastră, în care Soarele şi Luna urcă împreună în ceruri; să ne reamintim apoi de rolul jucat de Adam în cultura Evului Mediu (vezi Dante), rol pe care, spre uimirea unora, i-l conferă şi balada noastră; expresia despre „drumul drept al virtuţii" apare la Dante,

> dar și în balada noastră, ca de altfel și în cântecul ceremonial funebru; valoarea simbolică a porcului în Evul Mediu monastic […] e cunoscută și baladei noastre; ceea ce l-a făcut pe Caranica „să tresară”, adică paralela ce poate fi stabilită între *Divina Commedia* și balada noastră sub raportul locului pe care aceste opere îl rezervă copiilor după moarte, nu e atât de surprinzător, dacă știm că nu numai Dante, ci și Virgiliu și, mai ales, teologia medievală (*limbus puerorum*) acordă copiilor morți aproximativ același loc (pp. 370-371).

Toate aceste potriviri – similitudini – înseamnă mai mult decât niște inexplicabile coincidențe. Pare greu de crezut că rapsodul popular cunoștea opera dantescă și că ar fi fost în contact direct, livresc, cu ambianța culturală florentină a veacului al XIV-lea. Observațiile de mai sus se cuvin citite, probabil, mai degrabă ca o sugestie că Dante Alighieri și-a scris trilogia preluând din cultura populară a vremii lui o serie de motive și chiar figuri de stil.

În evul de mijloc au existat destule legături între sud-estul și centrul Europei, pe de o parte, și Apus, pe de alta. Dintre acestea, unele au fost deja studiate, cum s-a întâmplat în cazul raporturilor dintre credințele dualiste ale bogumililor balcanici, pe de o parte, și ereticii cathari, pe de alta. Tot astfel, atenția celor interesați de marile circuite ale culturii din vechime au sesizat și importanța aporturilor savante bizantine după căderea Constantinopolului sub turci (1453) la configurarea culturii renascentiste italienești. Alungarea arabilor și a evreilor din Peninsula Iberică (1492) a fost un alt fenomen de dizlocare în masă care a avut consecințe importante pentru cunoașterea filosofică occidentală și pentru legăturile cu Orientul (unii evrei sefarzi stabilindu-se acum în Imperiul Otoman). Chiar dacă nu există încă o istorie judicios alcătuită referitoare la emulația, convergențele și schimburile culturale medievale, calea pe care o deschid considerațiile lui Ion Taloș în ceea ce privește raporturile dintre cultura populară românească și opera literară a lui Dante sugerează piste care pot și merită să fie frecventate, cu sau fără ajutorul unei asemenea posibile sinteze.

3. Istoria vechii culturi, un teren plin de surprize

În *Cununia fraților și Nunta Soarelui. Incestul zădărnicit în folclorul românesc și universal. Studiu monografic și corpus de texte*, Ion Taloș mai

aduce în discuție o chestiune importantă pentru datarea și tipul de abordare literară pe care îl presupune balada în cauză. Nu înainte însă de a preciza un amănunt important pentru tipul de tratare științifică la care se pretează toate textele anonime sau apocrife ale literaturii medievale: „Capodopera în folclor nu e realizată într-o variantă îmbunătățită de un artist, oricât ar fi el de talentat, ci de valorile cuprinse în totalitatea variantelor cunoscute ale ei” (p. 370). Principiul acesta, important pentru că înlocuiește specimenul cu seria disponibilă de variante ale temei și operei, poate fi aplicat cu folos și scrierilor apocrife medievale, răspândite în ediții diverse, în timpuri diferite, dar alcătuind împreună corpusul versiunilor cutărei scrieri.

Totodată, ea indică și un drum al cercetării istoriografice care intersectează metodologia calitativă cu cea cantitativă altminteri decât pe calea statisticii și a mediei aritmetice, căci numitorului comun i se alătură și preocuparea pentru diferență, de la un manuscris (sau ediție) la altul / alta. O astfel de abordare poate scoate scrisul istoric de pe căile bătătorite ale meseriei sale, depășindu-se „pointilismul” întemeiat pe observația – rezonabilă, în principiu – referitoare la singularitatea faptului istoric. Există însă și ritmări, simetrii, ecouri, corespondențe în faptele oamenilor, iar tematizările nu ar trebui să ocolească acest câmp fertil de ameliorare a cunoașterii despre trecut.

O altă observație de factură metodologică pe care o face Ion Taloș în mod oportun este următoarea:

> În momentul de față nu putem discuta problema unei influențe literare asupra baladei populare. Și poate că ea nici nu are o importanță deosebită. […] Ce a determinat apariția episodului din baladă, dacă el a fost creat de un poet „cult” sau de unul „popular”, eventual, care dintre scrierile antice ori din mulțimea celor medievale a reprezentat acel *primum movens* necesar oricărei creații rămâne o taină pe care azi n-o putem descifra (p. 267).

În contextul discuției date, prin literatură cultă ar trebui, probabil, să se înțeleagă suita operelor care, pe de o parte, s-au păstrat în scris, cu o identitate mai mult sau mai puțin precisă (datare, paternitate, tradiție manuscrisă măcar în parte elucidate), iar pe de alta, a operelor cu circulație în rândul mediilor „înalte” (aristocrație, burghezie înaltă), calificate în

materie de scris-citit. Se cuvine observat însă că nu toate operele circulante în mediile străbătute (şi creatoare) de cultură înaltă au fost scrise şi au etalat caracteristicile „culte” (originalitate, paternitate certă, exploatarea unor poetici tipice modernităţii occidentale, cu genurile şi speciile ei). Înainte de a elucida mai profund această interferenţă – prezenţa mai multor tipuri diferite de cultură în viaţa artistică şi în *loisir*-ul păturilor sociale bogate (precum în mediile Junimii, de pildă, pentru a da un exemplu târziu, unde performanţele de tip popular ale lui Creangă coexistă cu formula eseistic occidentală maioresciană şi cu poezia romantică, cu afinităţi germane a lui Eminescu) –, ar trebui avansat în cunoaşterea circuitelor culturale paralele şi interferente de care a beneficiat mereu cultura română. Câtă vreme nu avem încă o înţelegere satisfăcătoare a modului cum au ajuns să se împletească în opera tânărului Dimitrie Cantemir învăţăturile lui Ieremia Cacavela, filosofia lui Van Helmont, teologia ortodoxă, fabula lui La Fontaine (sau rădăcinile din care creşte aceasta, de la *Khalila wa Dimna* la Esop) şi sugestiile din *Alixăndria* şi *Varlaam şi Ioasaf*, va fi dificil de stabilit dacă Evul Mediu românesc putea asimila sugestii occidentale de factura *Divinei comedii* sau dacă şi Dante, şi balada anonimă românească au folosit teme şi motive literare de factură populară pe care le-au prelucrat într-un mod propriu, parţial similar.

Ion Taloş notează că „La nivelul preocupărilor filosofice cu privire la transcendentalitate, creatorul român stă alături de Dante, fiecare dintre ei punând în versuri concepţiile religioase ale vremii lor”. Totodată însă, se semnalează că viziunea asupra vecinătăţii celeste a raiului şi iadului din balada românească o întâlneşte pe a lui Giacomino da Verona (secolul al XIII-lea). Alte similitudini sunt la fel de grăitoare în ceea ce priveşte datarea circulaţiei anumitor motive şi topoi în acelaşi Ev Mediu anterior întemeierilor noastre statale:

> Mai adăugăm că motivul sinuciderii surorii în mare, în râu sau în fântână se încadrează perfect în filosofia teologică medievală. […] Vom mai aminti de asemenea simbolistica extraordinară a scării şi a podului, motive deosebit de frecvente în literatura medievală europeană (pp. 370-371).

Autorul conchide prudent în privința cronologiei baladei despre Soare și Lună:

> E greu de spus cât de veche e această baladă, dar, după cum s-a mai scris, ea face parte dintre primele opere literar-folclorice în limba română. […] Părți ale ei au intrat în tradiție încă din primele secole după Nașterea lui Iisus Christos, dar ideea în sine a evitării incestului dintre frate și soră, poate chiar și unele imagini ori expresii, sunt și mai vechi (p. 369).

Marcând însă astfel straturile cele mai arhaice înglobate în baladă, Ion Taloș rămâne de părere că închegarea întregului, transmis în nenumăratele variante repertorizate în partea secundă a volumului său, a avut loc în perioada medievală. La rândul meu, aș îndrăzni să spun că, pentru o identificare mai precisă a epocii făuririi excepționalului poem socotit astăzi popular – tot așa apare și *Das Nibelungenlied*, chiar dacă se știe cu certitudine că, măcar în prelucrarea lui de la începutul secolului al XIII-lea, întregul se datorează unui *Minnesänger* –, importantă rămâne nu doar depistarea celei mai vechi consemnări scrise, fie și aluzive, a creației, ci identificarea intervalului temporal în care cele mai multe dintre preocupările tematice din poem au constituit o anumită dominantă în mentalitate.

Redeschiderea acestor șantiere – și a altora posibile – prin cartea lui Ion Taloș este, în ea însăși, un mare merit, pentru care autorului i se cuvin toate laudele.

Observator cultural, nr. 607, 13 ianuarie 2012;
nr. 609, 27 ianuarie 2012; nr. 610, 3 februarie 2012

Securitate și falsuri medievale

1. Trecutul neconvenabil e subversiv

Cu trei ani în urmă comentam un studiu al istoricului orădean Sorin Șipoș care evidenția o contribuție inedită a istoricului ardelean Silviu Dragomir, pregătit – spre finalul carierei sale – să revină la prima lui vocație, cea de medievist. Monograful istoriei bisericii ortodoxe din Transilvania, al Revoluției de la 1848 și al lui Avram Iancu, cel care făcuse parte din Consiliul Dirigent după 1 Decembrie 1918 și ajunsese în perioada interbelică ministru, s-a întors, după al Doilea Război Mondial, către începuturile statalității românești, preocupându-se de cel mai important document istoric păstrat în legătură cu existența formațiunilor politice prestatale dintre Dunăre și Carpați: așa-numita Diplomă a Cavalerilor Ioaniți (1247). Textul studiului prin care Silviu Dragomir a dorit să supună criticii de text și analizei comprehensive acest document avea să vadă lumina tiparului abia în 2009, adică la aproape o jumătate de secol de la săvârșirea din viață, în 1962, a autorului. Între timp, pus sub interdicția consultării de către Securitate, care îl socotea dăunător intereselor naționale românești, și păstrat departe de privirile specialiștilor chiar și după căderea comunismului naționalist de către „cerberii” Bibliotecii Academiei, textul dactilografiat al studiului și-a continuat existența secretizată.

Datorită acestor caracteristici speciale în biografia autorului, ca tentativă istoriografică și cu referire la chipul în care a căpătat un statut „top secret” – aidoma unor documente strategice de natură politică –, studiul

despre diploma ioanită al lui Silviu Dragomir merită o atenţie specială. După primele eşecuri de a accede la text, Sorin Şipoş şi l-a asociat la efortul detectiv şi ştiinţific pe academicianul Ioan-Aurel Pop, cel care îi coordonase, cu timp în urmă, doctoratul, şi astfel, în cele din urmă, sub semnătura ambilor, a apărut volumul *Silviu Dragomir şi dosarul Diplomei cavalerilor ioaniţi* (Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2009, 210 p. + 8 planşe-facsimil).

Există deja o listă de scrieri confiscate, puse la păstrare şi, multă vreme, socotite pierdute, printre care unele sunt beletristice (precum *Jurnalul fericirii* de N. Steinhard sau romanul blagian *Luntrea lui Caron*). Altele ţin mai degrabă de politologie (precum *Monarhia de drept dialectic* a lui Andrei Şerbulescu, alias Belu Zilber, sau *Cetatea totală* de Constantin Dumitrescu). Iată însă că, în mod cu totul neaşteptat, acestor produse livreşti ajung să li se alăture în şirul cărţilor proscrise şi produse aparţinând… istoriografiei cu preocupări medievistice. Să fi fost vorba despre analize ale dictaturilor comuniste, produse în chiar anii dominaţiei ideologice şi terorist-poliţieneşti ai acestora, nu ar fi fost nimic de mirare. Punerea la îndoială a autenticităţii celui mai vechi document mărturisitor cu privire la locuirea românească a Olteniei şi a unor zone apropiate (Ţara Litua, care îngloba şi Haţegul) apărea, în ochii vigilenţi ai Securităţii şi Partidului Comunist de coloratură naţionalistă de după 1969, un atentat la însăşi teoria continuităţii româneşti la nordul Dunării, deşi pentru prima parte a secolului al XIII-lea aceasta era atestată formal de un document emis de cancelaria regală a Ungariei. Caracterul rizibil al situaţiei nu poate scăpa celor care îşi amintesc atitudinea antimaghiară manifestată deschis de oficialităţile româneşti mai ales după 1980. Autorităţile române apărau din răsputeri, în faţa istoricilor… români, acurateţea documentară a unei charte emise de regalitatea… maghiară!

Nu este de mirare, însă. După micul interval de timp scurs de la decesul lui Silviu Dragomir până la redescoperirea importanţei tradiţiilor naţionale, începând cu 1964-1965, de către Gh. Gheorghiu-Dej, şi în continuare, tot mai accentuat, de către Nicolae Ceauşescu, a câştigat, se pare, o pondere tot

mai semnificativă în rândul statului român unipartinic teleghidat ideea că există interese mai mari decât cel pentru adevărul istoric sau respectul faţă de munca unui profesionist mereu fidel naţiunii române. După cum spun autorii studiului despre rigurosul istoric şi demersul lui critic la adresa Diplomei Ioanite,

> Silviu Dragomir a supus diploma de la 1247 unei examinări extraordinare, cum nu se mai întâmplase anterior. Concluzia sa, deşi precaută în unele formulări, este lipsită până la urmă de echivoc, iar pe alocuri chiar drastică, fiindcă documentul este declarat fals (p. 8).

Cazul este fără precedent şi merită înregistrat ca atare. Istoricii români au strălucit mereu prin zelul cu care s-au pus mai ales în slujba naţiunii, a autorităţii politice, a raţiunii de stat, în loc să urmărească în mod consecvent, indiferent de consecinţe, scopul disciplinei în care se ilustrează: stabilirea faptelor şi a semnificaţiilor lor cât mai aproape de adevărul istoric. De astă dată, Silviu Dragomir – acuzat, cu alte prilejuri, nu fără temei, de părtinire (aşa cum s-a întâmplat în cazul discutării evoluţiilor confesionale din trecutul transilvănean, mai ales în legătură cu contestarea actului unirii religioase din 1700) – se situează cu demnitate, firesc, într-un mod tenace şi ignorând eventualele consecinţe neplăcute, personale sau la adresa colectivităţii din care face parte şi pe care a slujit-o mereu şi o iubeşte, în linia unei etici profesionale deplin onorante.

Ce să fi determinat oare această radicală repoziţionare? Dezamăgirea de a fi fost ministru într-un guvern de tristă faimă al României interbelice, acela care a adoptat legile antisemite şi a pus capăt democraţiei? Amărăciunea de a fi fost arestat politic sub comunişti, deşi încercase în mod consecvent să îşi servească naţiunea, chiar dacă nu neapărat şi democraţia, în acelaşi timp? Poate că acesta este, câteodată, preţul pe care un istoric trebuie să îl plătească pentru a pune în cumpănă un patriotism mai mult sau mai puţin lucid examinat în resorturile sale intime, pe de o parte, şi datoria slujirii adevărului în interiorul propriei vocaţii profesionale şi a meseriei lui.

2. De la ioaniţi la habsburgi

Editarea de către Ioan-Aurel Pop și Sorin Șipoș a studiului despre unul dintre cele mai importante atestate ale organizării politice românești în finalul primei părți a secolului al XIII-lea sub titlul *Silviu Dragomir și dosarul Diplomei cavalerilor ioaniți* face dreptate spiritului critic din istoriografia română din vremea stalinismului. Cartea arată că, în pofida oprimării și pedepsirii istoricilor „burghezi” cu ani grei de temniță, nu toți cei care făceau parte din acest segment al elitei intelectuale românești a vremii au cedat, plecându-și capul. Dincolo de vicisitudinile pe care trebuia să le suporte, Silviu Dragomir și-a regăsit prima pasiune, cea de medievist, ieșind de sub tutela cosmopolitismului comunist impus de sus în anii ’50-’60 pentru a se întoarce la problemele de mare interes național. S-ar putea crede că pasiunea și atenția cu care s-a aplecat asupra Diplomei Cavalerilor Ioaniți era un reflex de opoziție la stalinism survenit din partea celui care se definise prin opera anterioară ca partizan al valorilor Revoluției burghezo-democrate de la 1848 din Transilvania și ca explorator al prezențelor românești medievale în Balcani. De fapt însă, nici vorbă de așa ceva. S-ar spune că sosise momentul ca istoricul ce îndeplinise diverse roluri politice până la cea mai recentă schimbare de regim, care îi adusese pe comuniști în fruntea bucatelor, să înțeleagă că, mai important decât să te pui în slujba cauzelor efemere, este să slujești, cu toată răspunderea, adevărul.

Ceea ce i-a confiscat atenția era întrebarea dacă ceea ce știm despre români în secolul al XIII-lea este temeinic, dacă se poate pune o bază serioasă pe consemnările respective. De aceea, lectura la care a supus Diploma Ioanită rămâne fără egal. El a luat în considerare mai întâi aspectele de ordin pur formal, procedând la o analiză diplomatică riguroasă. Scrisul înghesuit al scribului care transcria documentul, greșelile de descifrare și consemnare a numelor de locuri și oameni, absența originalului emis de papa Inocențiu al IV-lea din arhiva malteză a Ordinului Sf. Ioan, formele anacronice de notare a unor nume de țări îl determină pe Silviu

Dragomir să spună: „greşelile relevate trebuie să ne determine […] a lepăda orice consideraţie, aplicând o critică atentă tuturor amănuntelor care ni se par suspecte” (p. 158). Inconsecvenţele prezentate de diplomă faţă de celelalte acte din domnia regelui maghiar Bela al IV-lea scrise de cancelarul Benedict şi de vicecancelarul Achilles rămân şi ele nejustificate.

Nedumeritoare apare şi situaţia că…

> …privilegiul de o importanţă considerabilă pentru politica ţării şi pentru cavalerii ioaniţi nu lasă pe teren nicio urmă şi nu va produce nicio schimbare în raporturile stabilite între rege şi ordinul ioaniţilor (p. 159).

Mai mult decât atât, o scrisoare a lui Bela al IV-lea redactată câţiva ani mai târziu nu doar că nu confirmă conţinutul diplomei, ci îi pune la îndoială chiar conţinutul.

Silviu Dragomir arată şi unde a greşit istoriografia română în legătură cu Diploma Ioanită. El le reproşează celor dinainte imprudenţa de a nu fi discutat documentul în comparaţie cu alte mărturii contemporane:

> Istoricii noştri îşi dau seama că evoluţia istorică nu confirmă, pentru începutul secolului al XIII-lea, teza stăpânirii efective a regatului maghiar [la sud şi la est de Carpaţi – *n. O.P.*], dar nu se întreabă de ce şi când s-a transformat o asemenea donaţiune absolută într-o formă de vasalitate feudală ce a putut determina pe regii ungari să renunţe la o achiziţie teritorială atât de importantă şi să accepte vasalitatea, cu un mic tribut anual şi doar cu un punct strategic în apropierea imediată a frontierei (p. 166).

Toate semnele arată, după S. Dragomir, că Ungaria a pierdut după campania tătarilor din 1241 orice autoritate asupra Cumaniei – identificată, cum se ştie, cu teritoriile de la răsărit de Olt şi din actuala Moldovă –, ceea ce lipseşte de obiect donaţia către ioaniţi.

Concluzia lui Silviu Dragomir este că diploma din 1247 este un fals istoric, foarte posibil de atribuit unui autor necunoscut ce slujea intereselor politice ale Imperiului Austriac de după 1685, din vremea împăratului Leopold.

> Meşterul rafinat, care şi-a luat sarcina să ducă la îndeplinire planul Vienei, trebuie să fi fost un personaj bine cunoscut în arhivele Sfântului Scaun, pentru ca să obţină acces şi să aibă timp a opera în registre (pp. 183-184).

Editorii studiului lui Silviu Dragomir resping concluziile acestuia cu privire la documentul din 1247, socotind că refutarea autenticităţii chartei ţine de unele scrupule exagerate şi de orizontul cunoaşterii istorice din momentul scrierii studiului. Între timp, contextul constrângător schimbat şi mai recentele achiziţii în cunoaşterea istorică determină verdictul dat de specialistul român să fie caduc. Ei socotesc, cu toate acestea, pe bună dreptate, că parada de natură profesională şi eleganţa procedurală a lui Dragomir constituie în sine o reuşită. Mă alătur lor în ideea de a sublinia necesitatea abordării fără pudibonderie a chestiunilor litigioase sau întunecate ale trecutului nostru, speranţa într-o reconstituire a vremurilor de demult într-o versiune cât mai apropiată de ceea ce s-a petrecut şi de semnificaţia faptelor de odinioară ca fiind singurul orizont legitim al cercetării.

Observator cultural, nr. 573, 6 mai 2011;
nr. 574, 13 mai 2011

Blazoane și criptografie

Cel mai recent *Îndreptar heraldic* (Editura Ordo ab Chao, Zalău, 2012, 160 p.) publicat în România este semnat de Florin Horvath. Autorul nu se dezvăluie ca un expert în ştiinţele auxiliare ale istoriei format într-o facultate de profil. Domnia sa reînnoadă o altă tradiție a acestui tip de abordări, revendicându-se, din câte rezultă din paginile cărţii, dinspre esoterism, din sfera ştiinţelor tradiționale. Prin urmare, legitimitatea tentativei nu trebuie căutată în zona ştiinţei de tip universitar, ci a unei cunoașteri de altă factură, de felul celei inaugurate, în *illo tempore*, prin graţia zeului Toth, a lui Hermes Trismegistos. Nu este, astfel, de mirare că autorul aduce, în treacăt, vorba despre ipoteza conform căreia originile heraldicii ar trebui căutate în vremea lui… Noe sau că abordează chestiunea simbolicului în orizontul ecuaţiei vizibil / nevăzut.

Mai stăruitor este susţinută instituirea convenţiei heraldice, a stemelor și blazoanelor, a scuturilor acoperite de simboluri cromatice și figurative, în legătură cu existența și cutumele ordinelor monaho-cavalerești, în speță a Ordinului Cavalerilor Templieri.

Agreabil scrisă, într-un limbaj accesibil, dar și dotată cu o abundentă ilustrare, lucrarea introductivă a lui Florin Horvath familiarizează cititorul cu simbolistica heraldică, cu figurile emblematice ale uzului de embleme (heraldul, regele armelor etc.) și cu întrecerile sportiv-militare organizate cu ajutorul ştiinţei aplicate a blazoanelor (turnirurile). Cimierul și drapelul sunt aduse în discuție în mod legitim, ca elemente formale ale limbajului heraldic, la fel ca și formele scuturilor, împărţirea acestora și figurile

reproduse în atitudini canonice de către specialiştii în această formă de cunoaştere şi expresie. Ornamentele exterioare, destinaţiile stemelor ocupă un alt capitol al cărţii, acordându-se atenţie şi descrierii stemelor.

Capitolul al X-lea merită însă o atenţie particulară, deoarece, procedând cumva în maniera hermeneutică a lui Vasile Lovinescu, Florin Horvath face „Câteva consideraţii despre cea mai veche stemă a Ţării Româneşti” (pp. 83-94). Acest capitol constituie, de fapt, culminaţia cărţii, reprezentând o abatere de la planul vulgarizator al noţiunilor de bază referitoare la ştiinţa interpretării blazoanelor, dar şi un aport unde o anumită concepţie auctorială despre trecutul nostru istoric se face simţită cu pregnanţă şi cu cutezanţă intelectuală.

Florin Horvath încearcă în acele pagini o repunere în discuţie a bine-cunoscutelor steme din cronica lui Ulrich von Richenthal şi, respectiv, Lavinius Hulsius, analizate iniţial, la noi, în *Istoria critică a românilor* de către B.P. Hasdeu şi elucidate istoric de către Nicolae Şerban-Tanaşoca (ultimul autor fiind menţionat, dar rămânând nefolosit de Florin Horvath). Aceste armerii sunt socotite de autor tipice pentru heraldica vest- şi central-europeană sub influenţele cruciadelor şi ale acţiunii templiere (v. p. 87). Cum cel ce avea o asemenea stemă atestată a fost Tibaut de Payns, bunicul marelui maestru templier Hugues de Payns, moştenirea scutului respectiv i-ar fi revenit acestuia (este luat chezaş pentru identificarea proprietarului occidental al blazonului Cristian Tiberiu Popescu, autorul volumului *Templierii*).

Heraldistul presupune mai departe un „export” de stemă în Valahia, iar în sprijinul ipotezei aduce – inclusiv în fotocopie – trei documente aflate în „Rezerva Secretă a Bibliotecii Vaticanului *Fondi de Exhibitis*”, scrise în grafia secretă a templierilor, dar în latină. Conform primului, marele maestru Robert de Craon s-ar fi oprit la Făgăraş, în 1124, tot el fiind răsplătit pentru vitejia dovedită la ocuparea cetăţii Tyr cu scutul lui H. de Payns, cel cu trei capete de negri. Acelaşi s-ar fi căsătorit cu o anume Clara (p. 90). Din al doilea document pare să rezulte că marele maestru Armand de Perigord, pornit cu cavalerii spre Ierusalim, s-ar fi oprit la Câmpulung,

cu prilejul căsătoriei unui duce de Făgăraș, Radu, fiul lui Gilbert de Doyen, cu Margo Bucura, fiica banului Basarab, în 1239 (p. 91). În fine, din al treilea text cifrat ar rezulta că ducele Radu al Făgărașului, nepotul cavalerului G. de Doyen, a beneficiat de sprijinul marelui maestru Guillaume de Beaujeu pe lângă regele Ungariei pentru ca acesta să îl sprijine în planurile sale legate de întâmplările anului 1274 (p. 92).

Fie și numai la prima vedere, cititorul este pus în gardă de câteva lucruri problematice. Existența Făgărașului în 1124, ca și a Câmpulungului în 1239 se cuvin mai întâi de orice dovedite, ceea ce nu este deocamdată cazul. Legarea medierii din 1274 de episodul insurecțional al voievodului Litovoi este… neverosimilă fie și numai din punct de vedere logic (de ce ar fi privit regele maghiar cu bunăvoință o pierdere teritorială proprie?!). Numele aduse în discuție – Radu (forma prescurtată pentru Radoslav) ca nume de fiu al unui cavaler francez, Margo Bucura, adică Margareta Bucura (!), nu întăresc impresia de verosimilitate.

Cel mai alarmant se dovedește însă pasajul unde Florin Horvath amintește influența hermetismului egiptean asupra călugărilor bessi din cuprinderea Valahiei, pentru care se aduce mărturia lui N. Feier, un autor publicat în 2010 la Bistrița. Laxitatea argumentativă cu sprijin în teze românești susținute cu har de M. Sadoveanu în *Creanga de aur* și fără har de către Pavel Coruț în romanele din ciclul *Octogonului* nu sunt de natură să facă mai creditabile salturile lejere peste arcuri imense de timp propuse de autor. Reciclarea vechii teorii a descălecatului prin Radu Negru va trebui să își găsească argumente mai serioase…

Observator cultural, nr. 671, 26 aprilie 2013

Război cosmetizării

1. Fără ipocrizie

Neagu Djuvara este, orice s-ar spune, nu doar cel mai vârstnic istoric activ al nostru din toate timpurile, ci şi cel mai complex (cu excepţia, poate, a lui Lucian Blaga, care, în pofida profilului său de istoric profesionist rotunjit atât prin contribuţii teoretice, cât şi prin practică istoriografică în câmpul iluminismului transilvan, este receptat ca atare cu destule ezitări, încă). Afirmat iniţial ca filosof al istoriei, ca istoric al secolului al XVIII-lea românesc şi ca memorialist – deci istoric-participant –, domnul Djuvara a adus, între timp, toate argumentele pentru a fi tratat de către profesioniştii români ai câmpului cu toată deferenţa şi colegialitatea necesare. În plus, el are şi o activitate de publicist în periodice şi de literat, liniamente pe care tot numai Blaga, eventual şi Iorga (mai puţin reliefat ca filosof al istoriei), îl însoţeşte / însoţesc.

Se pare însă că acest deziderat al recunoaşterii superiorităţii în pregătire şi al performanţei în mai multe câmpuri de activitate conexe şi complementare nu este avut în vedere cu toată seriozitatea în interiorul breslei studioşilor trecutului de la noi. Datorită acestui fapt, pornind de la receptarea punctuală a cărţii sale despre *Thocomerius – Negru Vodă, un voivod de origine cumană la începuturile Ţării Româneşti* (2007, 2009, 2011), Neagu Djuvara întreprinde un tur sanitar, tipic pentru demersurile de istoria istoriografiei şi pentru critica criticii istorice (cam acelaşi lucru, fără

a fi, totuși, identice), dezbătând retrospectiv receptarea de care s-a bucurat în țară.

Trebuie spus că nu avem de a face cu un caz de narcisism, cum ar putea crede cineva nefamiliarizat îndeajuns cu asemenea exerciții. Dimpotrivă, într-un peisaj saturat de recenzări de circumstanță, un volum ca acesta reînnoadă tradiția cu polemiștii Școlii Ardelene în câmpul chestiunilor privind trecutul, cu E. Lovinescu, al cărui volum terț din *Istoria civilizației române moderne* răspundea judicios, pe fond, criticilor de la *Viața Românească* etc. Nu este nimic neobișnuit, în culturile mature, ca în jurul unor probleme socotite importante să se grupeze dosare întregi de dezbateri pro și contra, cu participarea mai multor specialiști. Un caz recent este cel care i-a adunat în jurul chestiunii comunismului și fascismului pe Ernst Nolte și pe François Furet, dar dezbateri similare au loc și în alte câmpuri de interes (precum discuția, de relevanță teologică și filosofică, dintre Umberto Eco și cardinalul Martini ori cea dintre papa Benedict al XVI-lea și Jürgen Habermas etc.). La noi însă, oricine plescăie cu o piatră plată suprafața încremenită a lacului produce unde ample și tulburări adânci.

Când, totuși, se întâmplă așa ceva, orice remarcă de natură critică este socotită o dovadă de rea intenție, un complot menit să detroneze, o răutate și, nu în ultimul rând, o dovadă de neprofesionalism (profesioniștii între ei, vezi bine, se laudă negreșit!). Luând taurul de coarne, în recent apăruta lui carte *Răspuns criticilor mei și neprietenilor lui Negru Vodă* (Editura Humanitas, București, 2011, 118 p.), Neagu Djuvara dă un exemplu de polemică purtată fără concesii, dar în termeni, totuși, civilizați, la nivelul ideilor, și nu al umorilor. Pe acestea din urmă autorul le sancționează prompt, oriunde și oricui le observă.

Fără a fi singurul care profesează asemenea abordări – amintesc cu modestie că am publicat eu însumi, în chiar acest an, o carte de polemici istoriografice intitulată, nu degeaba, ci cu înțeles, *Pâlnia și burduful* –, Djuvara se revendică de la o linie înnoitoare din istoriografia românească a ultimelor două decenii:

> De vreo 20 de ani, mai mulţi istorici din noua generaţie, în frunte cu Lucian Boia, au întreprins o lăudabilă campanie împotriva miturilor naţionale… […] Cartea de faţă se înscrie şi ea în această luptă pe front larg, pentru a fi un îndemn către mai tinerii istorici de a se dezbăra cu totul de vechiul năravul istoriogafiei cosmetizate (p. 10).

Cum se explică, însă, faptul că decanul de vârstă al istoricilor români se alătură contingentelor tinere, şi nu celor mature, într-o bătălie îndelung purtată şi aderând la o direcţie furibund contestată în bătălia manualelor din 1999 sau prin monografii precum cea prin care academicianul Ioan-Aurel Pop încerca să refuteze, punct cu punct, aserţiunile deschizătoare de drumuri ale lui Lucian Boia din *Istorie şi mit în conştiinţa românească*?

O explicaţie sociologică, dar nu lipsită de importanţă, este afilierea. Aflat la vârsta pensiei, venind din străinătate, deci nedepinzând de sistemul instituţional ce susţine cercetarea istorică, Neagu Djuvara nu a fost silit prin nimic să facă vreo concesie politicilor oficiale de cosmetizare partizană. Mulţi dintre cei deja incluşi în catedre universitare sau centre de cercetare, ale căror cariere şi salarii depind de simpatiile metodologice şi tematice ale şefilor lor, nu vor îndrăzni să se afilieze vreunei direcţii novatoare neagreate. În caz că ar face-o, conducătorii lor de doctorat, superiorii ierarhici sau ordinele venite mai de sus i-ar putea obstacula. Şi, deşi acest lucru este rareori direct constatabil, ameninţarea neformulată ce pluteşte în aer îi determină pe mulţi să cedeze principiului conformităţii. Acolo unde, ca la Institutul Xenopol din Iaşi, cu câţiva ani în urmă, tinerii produc o masă critică şi încearcă să introducă schimbarea inclusiv la nivelul politicii în materie de resurse umane, scandalul, ameninţările şi chiar presiunile din afară nu se lasă aşteptate. Iar dacă vulgata comunistă nu mai atârnă ca o ghilotină deasupra capetelor, prejudecăţi legate de excepţionalismul românesc, de mândria patriotică pe care orice înaintaş sau eveniment din trecutul propriu trebuie să o stârnească determină în bună măsură şi azi alinierile istoriografice, adevărate ghiulele stingherind înaintarea.

Neagu Djuvara formulează limpede, dintru început, programul său din recentul volum. El se leagă de…

> …necesitatea imperioasă de a pune odată capăt, la noi, obiceiului mai mult decât secular de a se scrie o istorie românească „cosmetizată”; de a isprăvi odată cu mentalitatea că unele fapte

> sau aspecte din trecutul național trebuie minimizate sau chiar de-a dreptul ocultate, pe când altele, considerate mai onorabile sau glorioase, trebuie umflate peste măsură, în apreciere sau în stil (p. 10).

Tare mă tem că, oricât de strălucit s-ar dovedi din acest punct de vedere, efortul istoricului de a eradica racila menţionată nu marchează mai mult de un pas pe calea unei dobândiri a respectului faţă de legea – bazică – a cercetării ştiinţifice că adevărul primează în raport cu orice alte considerente.

2. Cusurul naţional al înfrumuseţării trecutului

În *Răspuns criticilor mei şi neprietenilor lui Negru Vodă*, Neagu Djuvara notează:

> E dureros de constatat că atâția intelectuali de mare valoare pot să respingă obstinat, şi uneori violent, simpla realitate universală că, la începutul unui nou ciclu de civilizație, numai năvălitorul agresiv e creator de noi entități statale, nicăieri băştinaşul sedentar (pp. 10-11).

Dacă s-ar înlocui însă „dureros” cu, să zicem, „*simptomatic*”, am avea, probabil, o estimare mai neimplicată – şi deci mai puțin susceptibilă să fie socotită o inflamare subiectivă – a unei stări de lucruri efective din interiorul istoriografiei române actuale.

Se întâmplă însă că şi în acest punct pot verifica printr-o experienţă personală gradul de justeţe al afirmației lui Neagu Djuvara, confirmând diagnosticul său. Cu timp în urmă, publicând un studiu despre prezența teutonă în Carpați, emiteam ipoteza că exemplul cavalerilor germani care au încercat să întemeieze, la sud şi răsărit de munții noştri, cândva între 1211 şi 1225, un stat propriu, desprins de suzeranitatea Ungariei angevine şi aşezat direct sub cea a papalității, a putut fi un model pentru generațiile următoare. Cum se ştie, începând cu vremea lui Litovoi (anii ’70 ai secolului al XIII-lea, deci circa două generații mai târziu), profitând atât de prezența mongolă în regiune, cât şi de criza de putere maghiară, ele au căutat desprinderea teritoriului sud-carpatin de sub aceeaşi tutelă. Ipoteza a stârnit iritarea unui coleg care, în esență, părea contrariat de ideea că statalitatea românilor ar fi putut măcar să împrumute sugestii străine, în loc să corespundă întru totul

proiecţiilor actuale neaoşiste şi naţionaliste. Şi, tot ca în cazul tezei lui Neagu Djuvara despre Thocomerius turanicul, nu doar că refutarea nu s-a produs cu argumente mai tari decât cele aduse deja în discuţie, dar s-a încălcat şi regula amenităţii şi a bunei-credinţe, înlocuindu-se probele cu o retorică din recuzita pamfletului.

Trebuie socotit, prin urmare, că abaterile de la scenariul prestabilit şi autorizat în vremea naţionalismului, dar preluat şi de comunismul naţionalist al lui Nicolae Ceauşescu, irită încă atât de tare, încât destui dintre membrii breslei – numărul lor se lasă calculat cu uşurinţă pe baza textului de răspuns al lui Neagu Djuvara – ripostează, părăsind convenţia polemicii de idei şi a tonalităţii unei alte situări şi angajându-se în atacuri *ad hominem*. Trist este, în plus, că prea rar cei care se avântă pe această pantă a corozivităţii sunt maeştri ai expresivităţii literare, fapt care le-ar asigura măcar excelenţa stilistică.

Se poate întâmpla însă ca unii dintre cei amintiţi de Neagu Djuvara pe lista istoricilor situaţi în dezacord cu susţinerile sale să fi nimerit acolo dintr-o eroare de lectură a celui ce se socotea atacat. Acesta pare să fie cazul universitarului târgovişte an Denis Căprăroiu, care – după cum precizează pe un blog unde protestează politicos împotriva acestei amplasări – nu a socotit neîntemeiate susţinerile lui Neagu Djuvara, dar a crezut de cuviinţă să solicite mai multe probe în sprijinul acelor afirmaţii. Preocupat de originile oraşului Câmpulung, de începuturile reşedinţei domneşti de la Curtea de Argeş şi de originile lui Bogdan de Cuhea, Denis Căprăroiu socoteşte că ar fi găsit explicaţiile istorice ale faptelor despre care vorbeşte cartea dedicată întemeietorului Valahiei de către istoricul nonagenar. Scenariul descălecatului pe care îl propune domnia sa nu se îndepărtează prea mult de teza cumană susţinută de Djuvara, dar aduce elucidări care, deşi demne de interes, ar merita să fie documentate şi mai scrupulos, dacă textele medievale şi mărturiile de altă natură (cele arheologice, de pildă) ar permite-o.

Cazul arată în ce măsură demersul lui Neagu Djuvara este stimulativ pentru istoriografia română actuală, dar şi că acest demers nu este singular,

găsind alianţe în diverse aule de rang universitar ori prin revistele de interes istoriografic ale momentului de faţă. Or, ambele aspecte sunt semnele unei evoluţii în mentalitatea experţilor. Refuzul „neconvenabilului” nu mai are aerul compact de altădată şi lumea nu mai este atât de grăbită în a respinge *de plano* ceea ce are aerul unei hermeneutici istoriografice dezagreabile. În acelaşi timp, bătălia se poartă în continuare tot în termeni ideologici, autohtoniştii respingând ideea că „la începutul unui nou ciclu de civilizaţie, numai năvălitorul agresiv e creator de noi entităţi statale, nicăieri băştinaşul sedentar”. Există, desigur, scuze pentru aceasta. Cei care păstrează în prim-planul atenţiei lor ciuntirile României Mari din vara şi toamna anului 1940 rămân adepţii recursului la teza drepturilor istorice româneşti, subordonând cunoaşterea trecutului unei misiuni juridice, arondând-o unui dosar de drept internaţional şi păstrând discursul istoric într-o poziţie ancilară, de anexă a politicului.

Paradoxal, tot în numele unei atenţii faţă de o anume aliniere politică vorbeşte şi Neagu Djuvara, căci el susţine verosimilitatea întemeierii statului Valahia prin necesara similitudine cu procedurile de epocă din restul Europei. S-ar putea spune astfel că Djuvara socoteşte că nu poţi convinge prin argumentaţia istorică dacă nu te conformezi modelului dominant în virtutea verosimilităţii sale. Accentul cade, totuşi, de astă dată, pe plauzibilitate şi verosimil, chiar dacă poziţionarea djuvariană este una… euroconformă. Şi asta pentru bunul motiv că, formând o statalitate proprie înăuntrul, şi nu în afara Europei medievale, este de crezut că şi românii au urmat calea comună celorlalte popoare, neprocedând insular.

Deocamdată însă, nu toată lumea este dispusă să vadă avantajele depăşirii clişeelor moştenite din secolul al XIX-lea, făcându-se un pas în direcţia recuperării adevărurilor mai nuanţate. Recompensa procedurii respective s-ar vedea în mai pronunţata credibilitate şi mai marea apropiere de adevărurile de pe teren ale trecutului.

Observator cultural, nr. 604, 9 decembrie 2011;
nr. 605, 16 decembrie 2011

Tuthankamon național

Știrea cu iz senzaționalist că mormântul lui Vladislav-Vlaicu Vodă (1364-1377) a şi fost deschis a luat lumea pe nepregătite. Conform unui articol din presă, „scopul urmărit este obţinerea ADN-ului unor reprezentanţi ai primei dinastii feudale din Țara Românească, cea a Basarabilor”. Prin urmare, enunțând o inexactitate – cum că acest mormânt ar fi stat nedeschis vreme de şapte secole (lucru dezminţit de imaginile filmate la faţa locului, disponibile pe internet, unde o sticlă groasă, cum nu exista pe acele vremuri, apare îndată ce piatra funerară este înlăturată)! –, cineva dintre responsabilii pentru acest proiect dorește, nici mai mult, nici mai puțin, decât să aducă răspunsul geneticii la chestiunea originii controversate a voievozilor munteni.

Prima nedumerire era să se afle că locul de veşnică odihnă al voievodului era profanat – la niciun secol de la săpăturile interbelice efectuate în acelaşi loc – tocmai de cei datori să îl protejeze, istoricii. Se poate spune că ei sunt singurii care, în condiții aprobate de lege și de forurile de resort, au dreptul de a întreprinde cercetări arheologice în necropole și, de ce nu, sub lespezi unde zac pentru eternitate domnitorii țării. De acord, dacă inițierea săpăturii se face din motive suficient de importante și de judicios argumentate, însă cu argumente nici mai multe, nici mai puține decât cele care întemeiază seriozitatea demersului prin promisiunea unor rezultate foarte importante. Un soi de „brici al lui Ockham” ar trebui să funcţioneze și în arheologie dacă se dorește ca această

nobilă preocupare să își păstreze valoarea cognitivă neîntinată de temeri etice, ferind-o de excese şi aventurism.

Or, săpătura de la Curtea de Argeş, care dorea să inaugureze un întreg program de deshumări voievodale, avea, după cum declară iniţiatorii ei, un singur scop: ea era programată „pentru *a se realiza o cercetare ştiinţifică asupra originii lor, scutită de subiectivism, care să pună adevărul istoric în drepturile sale legitime* [*subl. O.P.*], urmând a se stabili originea Basarabilor, despre care s-a spus că ar fi slavă, cumană sau valahă, românească". Declarația nedumerește maximal. Conform acesteia, stabilirea ADN-ului nu numai că înlocuiește cercetarea istorică, dar anulează și… subiectivismul ei. O critică mai radicală a disciplinei istorice, de pe poziții arheologice, nu se putea imagina. În locul unei alianțe, arheologia ajunge să creadă despre sine că, în amalgam cu genetica, furnizându-i acesteia probe, ar putea înlocui istoriografia, compromisă, oricum, de… „subiectivismul" ei!

La acest gând nu am decât o nedumerire: de ce nu s-ar trece direct la clonare, pentru a lăsa voievodul să vorbească singur, în nume propriu, despre originile sale?! Ar fi o tranşare mai radicală şi mai directă a situaţiei, terminând definitiv şi cu istoriografia ca atare, prea aproximativă şi… subiectivistă. Un program animat, deci, de îndoiala metodologică referitoare la capacitatea istoriei de a cunoaște, deplin încrezător în rolul săpăturilor și al deshumărilor în regândirea, mai riguroasă, a disciplinei.

Asemenea elanuri ale arheologiei am mai întâlnit, tot în rândul mai tinerilor colegi – nici domnul Alexandru Șimon nu este un vârstnic – și, la vremea respectivă, le-am combătut ca unul ce socotește că istoriografia nu este și nu trebuie să fie neutră, fără accente hermeneutice și axiologice, pentru a nu cădea în condiția de demers anticăresc, de colecționar de obiecte. Dimensiunea materială a trecutului nu surprinde şi nu explică totul, oricâtă acurateţe ar oferi ea la nivelul măsurătorilor şi al cantitativului.

Recunosc, pe de altă parte, că în mintea mea chestiunea originilor biologice ale voievozilor munteni este secundară. Și nici nu poate fi altfel. Orice ar fi fost – slavi, bulgari, turcici sau, de ce nu, fino-ugrici –,

presupunând că, sub raport rasial (căci etnic, cum?!), s-ar putea stabili o predominanță, identitatea le este dată de sensul politicii pe care au gândit-o și pus-o în act. În secolul al XIV-lea, deja, aceasta s-a dovedit tot mai mult una românească, după cum și numele țării lor a fost *Vlașkoi zemlia*, Țara Vlahilor / Românească.

Nu scapă nimănui faptul că, în Evul Mediu, ca și în lumea modernă, atunci când statutul unei dinastii sau al unei țări o permitea, căsătoria devenea prilej de alianțe politice, nu o dată chiar cu inamicii momentani. Așa s-a petrecut, de pildă, târziu, în plină modernitate timpurie, cu fiica lui Vasile Lupu, silită să accepte căsătoria cu Timuș Hmelnicki, hatmanul cazacilor. Alteori, mariajul se producea între aliați de origini etnice diverse, precum în cazul lui Ioniță Caloian, căsătorit cu fiica unui rege cuman de la nordul Dunării. În aceste condiții, ce anume poate însemna, realmente, „stabilirea originii" voievodului? Se poate preciza de pe acum faptul că, fiu al lui Nicolae Alexandru și nepot al lui Basarabă Voievod, rezultat din căsătoria tatălui său cu o maghiară, Maria Lackfi, el era nici mai mult, nici mai puțin român decât oricare autor de politică românească, indiferent de compoziția acidonucleică a persoanei lui fizice. Dacă Vlaicu Vodă se trage dintr-o stirpe cumană – din linia acelui Basarabă Vodă în care, pornind de la indiciul onomastic, N. Iorga și, mai recent, Neagu Djuvara văd un cuman – înseamnă că el a fost mai puțin român, că este cazul să fie prețuit mai puțin ca luptător pentru desprinderea țării lui din sistemul statal al Ungariei angevine? Ar trebui să revizuim radical estimarea lui în paginile de istorie românească? În mod evident, ceea ce se cuvine spus, într-un asemenea caz, despre oricare dintre voievozii dovediți a fi altceva decât ar dori patrioții fără o înțelegere suficientă a chestiunii este că el a fost „fiul faptelor sale" (formulă lansată de P.P. Panaitescu pe când îl credea pe Mihai Viteazul fiu de grec din Țarigrad). Că vom vorbi de aici înainte despre el ca despre un român răzvrătit împotriva autorității „italianului" Ludovic de Anjou sau ca despre unul dintre baronii maghiari atinși de felonie față de suveranul lor legitim va fi doar o schimbare de peisaj retoric, nu și reevaluarea rosturilor lui Vlaicu în istoria românească.

Oare este greu de înțeles că identitatea colectivă, în termeni etnici, este un construct politic, asumat în nume personal sau în numele unei tradiții politice, în acele vremuri când centrală era instituția „slujbei credincioase” față de aristocratul superior ierarhic, și nu solidaritatea etnică? Micii și marii membri ai aristocrației locale, ai păturii suprapuse, țineau să se achite de obligațiile de „sfat” (*consilium*) și de „credincioasă slujbă” (*auxilium*), nu fuzionau cu „norodul”, cu „prostimea” – cuvinte neîntâmplător evocatoare ale „nărodului” și „prostiei”, înțelese atât ca simplitate mentală, cât și ca așezare la baza umilă a societății, ca o condiție socială modestă. Nu se numeau „rumâni” țăranii lipsiți de libertate pentru că erau socotiți de un neam și din aceeași plămadă de către stăpânii lor privilegiați. E chiar greu de înțeles?!

De unde atunci zelul arheologic zvâcnit fără pregătiri prealabile aduse în dezbaterea publică? Nu se pot lua în considerare decât câteva posibilități, cred: ori o manipulare politică de tip naționalist (se scot la iveală, mai recent, săbii ale lui Ștefan cel Mare, se sanctifică eroi-voievozi etc.), ori una rasială (nu suntem țigani, slavi, unguri sau asiatici de vreun fel!), ori una senzaționalistă (și noi avem Tuthankamoni pe care îi putem… analiza în laboratoare, făcând filme despre ei pe *Discovery*!), ori tentative de a extinde arheologia justițiară (deshumările unor victime ale comunismului au putut deschide gustul celor ce se vor vedete prin ziare și reviste de actualitate, visul de a fi un nou Schliemann ori Carter rămâne tentant).

Observator cultural, nr. 631, 6 iulie 2012

Valahii și Valahia în literatura franceză medievală

Când l-am întâlnit prima oară – nu chiar cu un deceniu în urmă –, Giuseppe Stabile era încă un învăţăcel prins în felurite trasee academice. Cartea lui *Valacchi e Valacchie nella letteratura francese medievale* (Edizioni Nuova Cultura, Roma, 2011, 266 p.) este însă una care marchează clar drumul ştiinţific parcurs de atunci încoace de tânărul cercetător napolitan pasionat de literatura română veche. Între timp, el a realizat o ediţie critică a *Evangheliarului slavo-român de la Sibiu* (1551-1553), cel mai vechi text românesc tipărit care s-a păstrat. A mai scris şi despre influenţa slavă din textele româneşti din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, despre *Biblia de la Bucureşti* (1688), ca şi despre sincretismul dintre Sibilă şi Regina din Saba în tradiţia românească bizantino-slavă.

Asemenea publicaţii savante nu sunt la îndemână, indicând fără dubiu apariţia pe scena ştiinţifică a unui nou nume de expert în literatura română veche. Volumul despre *Valahi şi Valahii în literatura franceză medievală* este însă o încununare a muncii de depistare, sistematizare şi exploatare a izvoarelor narative, în versuri şi în proză, ale literaturii medievale de limbă franceză, constituindu-se într-o contribuţie de mare utilitate pentru cei interesaţi de reflectarea românilor din vechime în Occident.

Cartea este alcătuită sobru şi canonic, la o indubitabilă altitudine academică. După premisele lămuritoare cu privire la obiectul cercetării, urmează studiul propriu-zis referitor la „Cine sunt valahii?” (pp. 17-84). Apendicele „Câteva date despre prezenţa valahilor şi a Valahiilor în

literatura franceză medievală” (pp. 85-91) adaugă celor dinainte prețioase statistici și considerații critice. Survin apoi trei tabele, în primul repertoriindu-se lucrările unde apar referințe la noțiunile căutate, în cel de-al doilea enumerându-se formele scrise ale cuvântului *valah*, iar în cel de-al treilea fiind notate variantele scrierii cuvântului *Valahia* (pp. 92-97). Mai departe vine un „Repertoriu al atestărilor”, unde citatele în original sunt acompaniate de traducerea lor în italiană modernă și sunt completate cu necesarele lămuriri pentru buna lor înțelegere (pp. 99-196). G. Stabile indică și „Izvoarele vechi și medio-franceze”, trimițând la edițiile pe care le-a utilizat, dar notând și titlurile altor surse franceze care atestă etnonime și toponime din Europa Orientală (pp. 197-207). Sunt apoi listate lexicoanele și dicționarele consultate pentru alcătuirea lucrării (pp. 209-212). În fine, urmează bibliografia (pp. 213-251) și indicele de nume (pp. 253-266).

Toate acestea alcătuiesc armătura și expozeul – cu exemplificările cerute – ale unui proiect de o seriozitate demnă de laudă, făcând un mare serviciu temei și, în general, cunoașterii științifice a subiectului. Din câte știu, proiectul este, până în prezent, unic, neexistând deocamdată ceva similar pentru arealurile culturale maghiar, sud-slav, rus, bizantin sau altele central și vest-europene. În felul său, volumul lui G. Stabile devine un model pentru asemenea tentative ulterioare, fiind de înregistrat ca o reușită deplină.

În ce privește desfolierea propriu-zisă a vechilor texte franceze, rezultatele sunt încărcate de precizări valoroase. Se constată, de exemplu, că în secolele al XI-lea – al XII-lea etnonimul *valah* și denumirea țării Valahia au intrat o singură dată, fiecare, în atenția francezilor, în timp ce secolul al XIII-lea i-a adus, odată cu cruciada latină din Balcani, mult mai aproape de interesul acestora (89 + 74 = 163 de mențiuni ale celor două). Abia secolul al XV-lea înregistrează mai multe notații despre ele (100 + 99 = 199), după ce veacul precedent păruse mai timid în aceeași privință (17 + 55 = 72). Cât privește lucrările în care respectivele mențiuni au apărut, situația pe specii apare astfel: 35 în texte epico-romanțate, 25 în texte geografice și 378 în

texte istorice. Prin urmare, operele despre trecut deţin locul întâi, la mare distanţă de cele de imaginaţie, care, totuşi, sunt înaintea celor geografice. Faptul indică în ce fel se raportau francezii Evului Mediu la valahi, recapitulând faptele trecutului, dar şi proiectându-le imaginativ, înainte de a le aşeza pe hărţile vremii.

G. Stabile lămureşte şi chipul în care francezii îi priveau pe valahi. Ei le apăreau ca o alteritate complexă, semicunoscută, din proximitatea unor păgâni precum cumanii sau mongolii, dar întărită de o componentă religioasă: erau schismatici, adică excluşi din *Christianitas*, asimilaţi mai degrabă ereticilor sau chiar păgânilor (pp. 11-12). Importante sunt şi variantele de notare a numelui valah: *Blos*, *Bloz*, *Blas*, *Blac*, *Blacs*, *Blach*, *Blak*, *Blaks*, *Blakis*, *Blaqui*, *Brach*, *Blacois*, *Blaquerres*, *Blanc*, *Blachian*, *Blacus*, *Walaquiens*, *Walaques*, *Wallaques*, *Wallackz*, *Wallackes*, *Wallosques*, *Valaques*, *Vallaque*, *Vallaques*, *Vallacques* (pp. 94-95). Ele arată în ce măsură aproximările rămân, totuşi, apropiate de etnonimul atribuit şi permit situarea altor versiuni – din afara literaturii franceze a timpului – să fie raportate la această serie.

Sunt şi alte lucruri semnificative şi pasionante în cartea lui Giuseppe Stabile. Celor interesaţi, specialişti sau nu, le recomand cu căldură solida investigaţie a autorului într-o lume culturală puţin frecventată la noi: cea a literaturii franceze medievale.

Observator cultural, nr. 663, 1 martie 2013

Logica războinică a Semilunii

Reeditarea monografiei lui Viorel Panaite referitoare la *Război, pace și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor* (Editura Polirom, Iași, 2013, 568 p.) i-a prilejuit autorului revizuirea și adăugirea vechii versiuni. Încă de la prima ei apariție, cartea a fost apreciată ca o contribuție de seamă la cunoașterea aprofundată a unui set de probleme fără de care trecutul românesc nu poate fi la fel de bine descifrat și înțeles. După peste un deceniu de la întâia publicare a cărții sale, autorul revine însă cu un text și mai „rotund", care are atât o valoare pedagogică – familiarizându-și cititorii cu terminologia și cu perspectivele specific otomane asupra chestiunilor enumerate în titlu –, cât și una exploratorie, prin deslușirile pe care le aduce.

Ca întotdeauna când este vorba despre chestiuni ce prezintă și aspecte litigioase din trecutul nostru, istoricul are, și în acest caz, de luptat nu numai cu necunoașterea în domeniu, ci și cu partizanatul istoriografic și de receptare. Frustrarea adusă românilor, de-a lungul timpurilor moderne, mai cu seamă după afirmarea puternică a idealului național, de dominațiile străine a lucrat și continuă să lucreze și în chestiunea războaielor noastre din trecut cu Semiluna și a instaurării autorității Imperiului Otoman asupra Țărilor Române. De aceea, transformarea acestora din limită exterioară a Imperiului într-una internă, adică – în termenii curenți de odinioară în lumea turcească – din „Casă a războiului" în „Casă a Islamului", este un proces care se cuvine studiat cu atenție și nuanțat, din perspective multiple: văzând cum priveau românii succesiunea evenimentelor, cum se vedea

această dinamică din perspectiva unor terţi (Occidentul creştin şi puterile lui reprezentative) şi, mai ales, urmărind cum s-a conturat şi s-a realizat transferul din punctul de vedere turcesc.

Procedând cu calm, didactic, explicând fiecare temei, fiecare noţiune şi chiar evenimentele încadrabile în formula lui expozitiv-explicativă, Viorel Panaite învinge în bună măsură obişnuinţele de receptare patriotic-belicoase, arătând pe îndelete ce anume presupunea intrarea în orbita atenţiei sultanului de la Bosfor, care erau posibilităţile de tranşare a situaţiilor date şi ce s-a petrecut de fapt. Meritul este important şi se cuvine subliniat fiindcă, alături de Mihai Maxim şi alţi autori, precum Cristina Feneşan sau Călin Felezeu, Viorel Panaite înscrie o nouă pagină nu numai în tradiţia românească a studiilor de turcologie, ci şi în tentativa mereu reluată de a înţelege trecutul propriu, românesc. Saltul faţă de deschiderile lui Gh.I. Brătianu şi Aurel Decei nu poate trece neobservat, noua generaţie de turcologi, din rândul căreia am menţionat câteva nume, aducând importante elucidări în raport cu ce se ştia dinainte.

Desigur, nu poţi cere unei cărţi de felul acesteia să conţină toate orizonturile pe care le sugerează. De aceea, de pildă, nu trebuie să mire că anumite interogaţii iscate de un orizont comparatist nu îşi găsesc în paginile volumului rezolvarea. Una dintre ele ar fi cea sugerată de cele două „case” mai sus-menţionate, a Islamului şi a războiului, care amintesc celor care s-au interesat de istoria ordinelor monahal-militare ale Evului Mediu apusean de aşa-numitele *terre de regard* şi, respectiv, *terre de paix*, nimic alceva decât zona de insecuritate şi, respectiv, cea de securitate avute în vedere de membrii respectivelor ordine în misiunile lor. Nevoile campaniilor războinice puteau conduce militari de diferite origini, aparţinând unor civilizaţii diferite, la considerarea similară a terenului. Dar tind să cred (fără a avea necesarele dovezi) că tocmai contactul dintre Islam şi Creştinătatea beligerantă a influenţat formula occidentală. În definirea *djihadului* şi a modului de gândire determinat de acesta prin Coran – adică prin Mahomed – cred că sugestiile au putut veni dinspre, şi nu către lumea arabă, găsind un

sol fertil în gândirea strategică a creştinilor. Revine însă experţilor, fără discuţie, eliminarea ori confirmarea acestei simple ipoteze.

Cartea lui Viorel Panaite conţine două părţi. Prima se dovedeşte un adevărat manual introductiv în teoria islamică a păcii şi războiului, în timp ce a doua se ocupă de contactul Imperiului Otoman, prin prisma noţiunilor de drept avute în vedere, cu Ţările Române. Este salutară structurarea pentru care s-a optat, fiindcă, în acest fel, întreaga cunoaştere valabilă din perspectiva turcologiei îşi află îndată un teren de aplicare nici suficient de exploatat, nici central ca interes, din perspectiva cititorului străin. Provincii otomane de margine, cu un statut schimbător, mereu „neaşezate”, Ţările Române – comparate, sub acest aspect, cu Ragusa şi cu unele dintre insulele arhipelagului grecesc – pot constitui un studiu de caz de interes particular şi pentru un cititor a cărui arie de proveniență este alta decât cea românească. Din acest unghi nu pare inutilă recomandarea punerii cărţii la îndemâna unor noi categorii de experţi prin traducerea ei într-o limbă de largă circulaţie. Din păcate însă, un asemenea fapt cultural rămâne improbabil, în absenţa unui cadru organizat pentru întreţinerea unor asemenea eforturi de transpunere şi, ulterior, de difuzare.

Ar mai fi de sugerat ca la ediţiile următoare, româneşti sau străine deopotrivă, documentaţia ilustrată a volumului să sporească simţitor, pentru a nu rămâne la nivelul unui discurs textual mai mult sau mai puţin arid. Există destule reprezentări plastice de suverani şi bătălii, sunt documente de arhivă de o frumuseţe decorativă deplin evocatoare, există imagini legate de diverse aspecte din viaţa Imperiului Otoman care, cu siguranţă, ar putea îmbogăţi cunoaşterea publicului şi pe alte căi decât simpla lectură. A venit, poate, vremea ca editorul să îl secondeze mai inspirat şi mai generos pe istoric în încercările lui de a reînvia o lume în dinamica şi în coloritul ei specifice.

Observator cultural, nr. 670, 19 aprilie 2013

Campania PR a lui Petru Rareș

Noua generație de medieviști români, prin cel mai recent sesizabil contingent al ei, aduce un suflu metodologic și un stil propriu, împrospătând atmosfera și preocupările, nu o dată, stătute ale istoriografiei actuale. Teodora Artimon se numără printre numele inventariabile la rubrica noilor-veniți, debutul ei constând într-un volum despre *Petru Rareș și conceptul său vizual. O campanie PR ambițioasă din secolul al XVI-lea?* (Titlul original: *Peter Rareș and his Visual Concept. An Ambitious Sixteenth-Century PR Campaign?*, LAP Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, 2010, 116 p.) Născută la Arad în a doua parte a dictaturii ceaușiste, tânăra autoare are o formație de expertă în comunicare și PR, la care s-a adăugat un masterat în studii medievale urmat în afara țării. Până să își finalizeze teza despre comunicarea politică în Moldova lui Ștefan cel Mare, ea și-a publicat însă în Germania întâia cercetare proprie dusă la bun sfârșit și situată la intersecția celor două orientări profesionale în care se ilustrează.

Ipoteza de la care pornește are, cel puțin în ambianța tematică de la noi, ceva novator, căci autoarea argumentează că Petru Rareș ar fi pus în joc o campanie PR dimensionată, desigur, la rigorile epocii. Astfel, cartea încearcă să reconstruiască elementele respectivei campanii, definindu-i specificul, ținta și mijloacele, iar apoi evaluându-i rezultatele. Cutezătoare pare ideea de a aplica unui material medieval aparatul conceptual specific teoriei comunicării contemporane. Dar o astfel de decizie, provocatoare din punct de vedere metodologic, nu este fără precedent, în Occident existând de decenii studii interesate de „propagandă politică” și de transmiterea de

mesaje politice dinspre vârful piramidei ierarhice către baza societală în acelaşi ev de mijloc. Nicio inadvertenţă, de fapt, în a depista rudimente sau chiar versiuni arhaice ale unor proceduri curente astăzi, pentru care, desigur, epocile revolute foloseau alte mijloace şi o altă terminologie decât noi.

Conform definirii sale curente, o campanie PR urmează modelul comunicării în general, presupunând un emiţător, un mesaj şi, respectiv, un receptor al mesajului. Această definire generală se poate aplica în mod folositor şi unor timpuri mai îndepărtate. În cazul dat, emiţătorul este voievodul Petru, împreună cu „echipa” lui formată din boieri, clerici şi pictori. Ei au generat un mesaj politic potrivit cu condiţiile interne şi externe ale clipei, utilizând tehnicile vremii: arta şi credinţa religioasă. Respectivul mesaj avea ca scop aducerea la cunoştinţă a ţelurilor domnitorului, iar mijlocul la care s-a apelat a fost de natură vizuală. Destinatarii mesajului au fost credincioşii practicanţi ce mergeau la biserică, ţăranii convocaţi în momentele anevoioase la oaste, dar şi boierii. Deşi rudimentar în raport cu ceea ce se petrece astăzi prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă înalt tehnologizate, ceea ce făcea Rareş se încadrează, spune specialista, în definiţia actuală a „relaţiilor publice” (PR). Se caută simpatie, se apără legitimitatea emiţătorului controlându-se ceea ce o contrazice şi sfidează, atrăgând de propria parte opinia publică. Prezentarea iniţiatorului, totodată beneficiar, în cea mai favorabilă lumină posibil şi influenţarea subtilă a reprezentărilor şi comportamentului beneficiarilor sunt deplin prezente în acţiunea lui Petru Rareş şi a echipei sale, fiind astfel în mod clar vorba despre propagandă şi PR.

Teodora Artimon observă că relevantă în cel mai înalt grad pentru campania lui Petru Rareş în domeniul propagandei ar fi pictura exterioară a mănăstirilor din nordul Moldovei. Experta are în vedere un număr de treisprezece astfel de edificii. Totodată, se trec în revistă colaboratorii domnitorului, boierii, clericii şi, nu în ultimul rând, artiştii penelului – dintre care câţiva cunoscuţi cu numele –, observându-se cum sprijinul bisericii pe seama domniei a fost răsplătit de aceasta prin danii şi privilegii.

Pe lângă instrumentul propagandistic etalat în culori vii și imagini pilduitoare etalate parietal în exteriorul edificiilor ecleziastice, Rareș l-a însărcinat pe episcopul Macarie de Roman – autoarea îl deconspiră ca „mână dreaptă” a domnitorului – să îi scrie cronica glorificantă a domniei. Noutatea este că Teodora Artimon nu se mai rezumă, precum tradiția estimărilor acestei opere inaugurată de Ioan Bogdan, cu identificarea ca model a cronicii bizantinului Constantin Manasses, ci vede posibile sugestii venind și dinspre cronistica polonă (Matthias Miechowita și Martin Kromer) și ungară (cronica lui Matia Corvin scrisă de Antonio Bonfini). Macarie ar fi scris deci nu doar o istorie rareșidă inspirată de modele contemporane ilustre, ci și una menită să funcționeze intens propagandistic la adresa strălucirii voievodale. Când celelalte inițiative nu au mai putut stăvili presiunea sfatului domnesc – manifestată inclusiv complotistic – asupra lui Petru Rareș, acesta ar fi dezgropat chestiunea Pocuției.

Se observă și diferențele între prima și a doua domnie a lui Petru și, în final, totul culminează cu analiza SWOT aplicată Moldovei domnitorului, constatându-se că factorii favorabili orbitei pe care fusese înscrisă țara în vremea acestui voievod stau în echilibru cu cei defavorabili, dar că, sub raportul ponderii fiecăruia dintre ei, subestimarea forței de atac otomane a dus la eșec politica inițial eroică a lui Rareș.

Răsturnarea metodologică a explorării epocii fiului natural al lui Ștefan cel Mare, spectaculoasă în sine, i-a permis autoarei o binevenită împrospătare a perspectivei. Succintă și alertă, cartea tinerei studioase promite viitoare abordări inventive, cu clarificări ce depășesc simpla nuanțare și cu rezultate utile pentru o rescriere a trecutului în funcție de noi conceptualizări și puneri în ecuație. Noi contribuții semnate de Teodora Artimon vor fi binevenite, promițând să câștige un public al lor.

Observator cultural, nr. 616, 16 martie 2012

Limba și banii

Intenţia de a-l înălţa la rangul de sfânt pe Simion Ștefan, mitropolitul ortodox al Transilvaniei, stă la baza realizării volumului colectiv *Mitropolitul Simion Ştefan. Sfântul cărturar al Transilvaniei* (Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2011, 428 p.), coordonat de pr. lect. dr. Jan Nicolae. Fenomenul nu este nou, în jurul sanctificării lui Ștefan cel Mare crescând o întreagă dinamică de valorificare a dimensiunii exemplare a voievodului Moldovei, promovată prin tipăriri de volume istorice şi prin organizare de colocvii anuale la mănăstirea Putna.

Celebrările – de orice fel – sunt prilejuri de a reaminti importanţa personajelor istorice aflate cu respectivele ocazii în centrul atenţiei, drept care şi canonizarea lui Simion Ștefan a readus în atenţie figura acestui ierarh, în formula unui volum cu patru secţiuni: *hagiografica*, *historica*, *biblica* şi *restitutio*. Procedând în acest fel, autorii au în vedere mai multe valorificări ale vieţii şi operei ierarhului. Sub raportul prezumţiei de sfinţenie, ca prezenţă istorică, din perspectiva interesului pe care îl prezintă *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) şi ca evaluare a contribuţiei filologice pe care o înscrie respectiva lucrare.

Nu pot fi decât bucuros că, sub imboldul unei pioase decizii, generaţia actuală de exegeţi a decis clar, pe baza a destul de puţine – şi formale – mărturii, că Simion Ștefan a slujit în numele unei credinţe răsăritene fără „amestecătură” calvină, deşi contextul şi destule semne păreau să indice apropieri de spiritul Reformei. Invoc aici doar două argumente în respectiva direcţie, bine ştiute, de altfel: faptul că puternicii zilei îl recomandă în scris,

în termeni elogioși și fără rezerve pe mitropolit arată alinierea – conjuncturală și episodică sau consecventă și neechivocă? – la religia oficială a curții (calvinismul). Al doilea ar fi pasul decis făcut în direcția utilizării limbii române în biserica ortodoxă a Transilvaniei, chiar în epoca în care, peste munți, acolo unde și Simion Ștefan fusese trimis să învețe, Udrișteă Năsturel (născut prin 1596 și decedat în 1659) îmbogățea literatura în slavonă cu transpunerea în această limbă a cărții lui Tomas à Kempis, *Imitatio Christi*. Folosirea limbii vorbite ca vehicul liturgic a fost și în Transilvania o inovație pentru care au pledat – investind în tălmăciri și tipărituri – atât calvinii maghiari, cât și luteranii sași.

Desigur, există teorii – și dovezi – că româna a fost utilizată în scris cel puțin de la sfârșitul secolului al XV-lea, nedepinzând, așadar, într-un sens strict de doctrina Reformei religioase. Dar deplina mulțumire a principelui Gheorghe Rákóczy I față de ierarhul român, prezentă explicit în textul diplomei oficiale din 1643 prin care Simion Ștefan era întărit ca mitropolit, nu fără impunerea a cincisprezece condiții de calvinizare ecleziastică, face dificil de susținut, din punct de vedere teologic, deplina conformitate cu credința răsăriteană.

Nimic de reproșat bravului om al bisericii, care, în condițiile vremii, făcea ce putea, și nu făcea rău. Acesta este însă punctul de vedere al oricărui laic cu simțul măsurii și al nuanței, și nu al unui conclav religios preocupat de conformitatea exemplară cu credința ortodoxă. Frapantă rămâne, în acest context, și celebra formulă:

> Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate țările; așea și cuvintele, acealea sînt bune carele le înțeleg toți.

Comparația cuvintelor cu banii, centralitatea ideii de circulație pe care o exprimă frapează prin ceea ce astăzi am numit pragmatismul abordării; o viziune atentă la realități și aplicată lor într-un mod caracteristic mai degrabă spiritualității protestante, dornice de achiziții lumești de merite în vederea mântuirii din ceruri.

Tocmai asemenea „nepotriviri” fac din Simion Ștefan o figură de o condensată și timpurie modernitate printre figurile de cărturari români

dinainte de Școala Ardeleană și de pașoptiști. Ele evocă și mai puternic formula caracterială a omului Simion Ștefan, silit de împrejurări să navigheze pe mările vălurite ale locului și timpului, trebuind să caute calea cea bună în moderație și precauție, virtuțile stoicismului oricărei epoci.

Din acest punct de vedere, ierarhul poate fi interpretat ca o figură cu adevărat politică și vizionară. Impunerea românei care începea să se facă simțită în Moldova lui Vasile Lupu și, cu tot slavonismul – nici acela integral – al lui Năsturel, și la curtea lui Matei Basarab, traducându-se asiduu opere juridice și de importanță ecleziastică și scriindu-se cronistică în limba vorbită, în Transilvania pendula periculos între nevoia populară de acces la Scripturi și suspiciunea (întemeiată) a adoptării unui program lingvistic și cultural subsersiv, la presiunea curții. În această lumină, argumentarea pragmatică a lui Simion Ștefan urmărea, poate, să arate că valabilitatea cuvintelor unei limbi stă în capacitatea lor de a circula pe o arie cât mai întinsă, dobândind recunoaștere cât mai mare, ceea ce aducea în prim-plan importanța comunicării nedistorsionate. În condițiile separării românilor în mai multe state – vecine, dar autonome –, prima unificare posibilă era, după eșecul politicii lui Mihai Viteazul (și în paralel cu visele „daciste” de înglobare a celor trei provincii într-una singură), cea culturală. Cum cea religioasă, întemeiată pe identitatea de credință ortodoxă, era stingherită de atenția concentrată a calvinilor asupra ortodoxiei transilvane, acceptând cele cincisprezece puncte – formal sau din toată inima, nu avem cum să o știm –, mitropolitul Simion Ștefan a pariat pe forța circulantă și unificatoare a limbii. Astfel, împlinind un deziderat reformat, acela al traducerii Noului Testament în română la 1648, conducătorul din Alba Iulia al bisericii românilor ardeleni a pus în circulație culturală și spirituală românească un puternic instrument unificator de limbă și, implicit, de cultură printre românii ortodocși, contribuind la crearea unui nou curs al istoriei noastre.

Pentru asemenea merite, Simion Ștefan merită întreaga atenție a posterității, figura lui evocând o epocă frământată a căutărilor și decantărilor identitare din modernitatea noastră timpurie.

Observator cultural, nr. 603, 2 decembrie 2011

Schimbarea în societate

Schimbarea în diferitele societăţi atestate istoric face parte dintre problemele care continuă să îi preocupe pe cercetători, în pofida unor răspunsuri sonore pe care preocuparea respectivă le-a primit deja. Răsturnare sau continuitate? Revoluţie sau reformă? Societăţile urmează un model organic, vegetal, crescând, dezvoltându-se şi apoi „ofilindu-se”? Ori nu au nimic de-a face cu legile naturii, urmând în exclusivitate propriile legi?

Fără inhibiţii, într-un limbaj decantat, în formula unei sinteze de sociologie istorică, însă, deopotrivă, preocupată de legile civilizaţiei şi ale progresului acesteia, Daniel Chirot a publicat – deja în două ediţii – *How Societies change* (Sage, LA, Londra, New Delhi, Singapore, Washington D.C., 2012, 166 p.).

Autorul american este cunoscut publicului român nu numai prin cărţile lui deja traduse la noi – *Schimbarea socială într-o societate periferică* (Editura Corint, Bucureşti, 2002) şi culegerea colectivă de studii *Originile înapoierii în Europa de Est. Economie şi politică din evul mediu până la începutul secolului al XX-lea* (Editura Corint, Bucureşti, 2004) –, ci şi prin stagiul lui de odinioară, la Bucureşti, în preajma sociologului H.H. Stahl, de care l-a legat o mare apropiere.

Prima ediţie a cărţii despre modul în care se schimbă societăţile a apărut în 1994. De aceea, ediţia secundă a revizuit şi îmbogăţit textul volumului, profitând de noile concluzii la care a ajuns lumea ştiinţifică între

timp, în efortul ei de cunoaștere, dar și de noile experiențe parcurse în cele aproape două decenii.

Astfel, sub raportul metodologiei, capitolul I aduce reflecții referitoare la modul în care studiul ADN și arheologia au influențat studiul evoluției. În capitolul al V-lea, un accent important se pune pe discutarea rapidei și spectaculoasei ascensiuni a puterilor asiatice, China și India. Perspectiva globală aduce acum în lumină declinul marilor puteri prospere de după cel de-al Doilea Război Mondial.

Studiile de caz fac din sinteza lui Daniel Chirot un prețios instrument didactic, la îndemâna studioșilor, fie că sunt înregistrați în rândurile studenților sau că aparțin unui public cultivat, dornic de o mai adecvată pricepere a chestiunilor dezbătute aici. Paradoxal este că, așa cum arată, scris mereu cu grijă pentru o frazare cât mai clară, fără ambiguități, de mare simplitate și cu o atenție vizibilă față de cititorul neinițiat, acest volum de mare interes științific și de mare utilitate în educație, publicat în țara noastră de un autor român ar stârni, nu încape îndoială, un dispreț instantaneu. El ar părea să se discrediteze de la sine pentru că nu conține subsoluri cu note savante, nu trimite la autoritățile științifice în fiecare rând sau cu prilejul oricărei afirmații și nu etalează o erudiție hipertrofiată. Deși, fără îndoială, o contribuție originală, în linia celorlalte semnate de autor, care este un respectat universitar din Seattle, *Cum se schimbă societățile* ar fi repede și superficial expediată de evaluatorii universitari în categoria literaturii de… vulgarizare. Nu este deloc sigur nici că editura care republică acest titlu ar fi calificată printre cele de rangul întâi. Numai prin asemenea comparații devine, cred, perceptibilă falia între o dezvoltare a sistemelor evaluative ale contribuțiilor științifice din străinătate și cele de la noi, ajunse astăzi într-un stadiu greu predictibil, cu două decenii în urmă, de formalism și de falsă rigoare – de birocratizare a științei și a publicațiilor științifice, de fapt.

De valoarea prezentei cărți a lui Daniel Chirot se poate convinge oricine pe tot parcursul acestei admirabile tentative sociologic-istorice. Dar o atenție specială merită ultimul capitol, în care autorul propune o viziune filosofică proprie, chiar dacă înrădăcinată în concepția profesată de Talcott

Parsons și nu fără atingeri cu unele idei ale lui Karl Marx. „Către o teorie a schimbării sociale” argumentează pornind de la constatări de mare simplitate și, totodată, cu o valoare verificată în timp. Toate societățile umane posedă patru elemente: o economie, un sistem politic, instituții sociale și o cultură. Schimbarea socială trebuie analizată pe cele patru paliere menționate (p. 132). Cultura este definită ca „sistem de coduri ori tipare ale sistemelor sociale, după care interpretăm ceea ce contextul în care trăim oferă” (p. 130).

Inovarea care induce schimbarea vine adeseori din partea grupurilor marginale. Societățile prea omogene, prea autosatisfăcute, prea legate de vechile lor conformisme și tradiții nu produc suficiente idei noi (p. 138).

Observator cultural, nr. 656, 11 ianuarie 2013

Caracter, educație și civilizație

Ideea meditării destinului occidental nu este nouă. De voga cea mai mare în acest sens s-a bucurat, deocamdată, faimoasa lucrare a lui Oswald Spengler, *Declinul Occidentului* (vol. I, 1918; versiunea revizuită, 1922; vol. al II-lea, 1923). Mult mai recentă este însă sinteza lui Niall Ferguson, *Civilizația. Vestul și restul* (2011, trad. de Doris Mironescu și Andreea Mironescu, Editura Polirom, Iași, 2011, 334 p.). Teza așezată la fundamentele cărții nu diferă, de fapt, de crezul exprimat de Spengler în urmă cu o sută de ani: Vestul a creat civilizația modernă de care beneficiem astăzi în mai puțin de jumătate de mileniu, dar semnele decăderii ar fi de-acum vizibile, iar destinul descendent al acestei părți de lume de neevitat. Față de Spengler – dar și față de, să zicem, Voegelin –, ale căror demersuri erau subsumabile meditației filosofice, autorul britanic aduce însă argumente de altă natură și un alt tip de discurs. Analiza lui este de factură istorică, nu foarte diferită – tipologic vorbind – de cea ilustrată magistral în operele lui Fernand Braudel și Immanuel Wallerstein, beneficiază de câteva achiziții noi în raport cu Spengler. În primul rând, limbajul și conceptele utilizate sunt, de astă dată, științifice, nu – după cum subliniase Adorno la vremea lui – fetișiste, precum la filosoful declinului occidental, unde conceptele-cheie erau „sângele”, „destinul” sau „sufletul”. Acestea erau reminiscențe romantice (Northrop Frye spunea despre *Declinul Occidentului:* „Dacă […] n-ar fi altceva, și tot ar fi unul dintre cele mai mari poeme romantice ale lumii”) preluate de retorica extremismului conservator-naționalist interbelic. Ferguson preferă să vorbească de

„competiție”, de „consum”, de „știință” și, în general, de parametri mai adaptați estimărilor cantitative și calitative nehazardate. Astfel, el se încadrează tematicii caracteristice istoriei civilizațiilor, alături de Arnold Toynbee și de atâția alții, într-o serie care îl include și pe Neagu Djuvara, dar și analizelor comparatiste de tipul celor încercate de Daniel Chirot în *Schimbarea socială într-o societate periferică* ori în articole precum *„The Rise of the West”* (1985).

Se cuvine remarcat, între alte lucruri, că, vorbind despre Vest și Rest, Niall Ferguson comite o licență. Dacă Vestul poate reprezenta, în sine, o civilizație – chit că putem distinge și aici o civilizație europeană și cel puțin una americană (cea nord-americană, căci cu America Latină venim la o altă configurație civilizațională) –, „Restul” este un conglomerat compozit, în interiorul căruia se disting mai multe arealuri civilizaționale, de necontopit (arealul rus, India, China, Japonia, „tigrii asiatici”). Astfel de „comprimări” pot fi acceptate însă pentru rolul lor metodologic, căci, la urma urmei, atenția cercetătorului se îndreaptă preferențial către deslușirea procesului evolutiv occidental.

Autorul precizează și ce înțelege prin civilizația occidentală, care…

> …nu este un lucru, ci un pachet de lucruri. Ea înseamnă pluralism politic (mai multe state și autorități multiple), dar și capitalism; înseamnă libertate de gândire, dar și metodă științifică; presupune domnia legii și drepturi de proprietate, ca și democrație (p. 275).

Astfel definit, Occidentul corespunde unei realități-caşcaval, care exclude experiențele non-democratice ale Vestului, neasumându-le. Or, a fost o vreme când acestea au dictat: atât în vremea absolutismelor monarhice, cât și mai apoi, în secolul XX, când autoritarismele, totalitarismele și năzuințele imperialiste au condus la dezastrele generalizate a două masacre mondiale. Or, indiferent cât de neconvenabile ar fi proiectului democratic al prezentului și al viitorului, este o eroare grav simplificatoare să se treacă peste ele.

În schimb, ideea succesiunii vârstelor fiecărei civilizații este nuanțată salutar de universitarul britanic. După el,

> civilizațiile nu apar, se extind, predomină, intră în declin și se prăbușesc în funcție de un ciclu de viață recurent și predictibil. Doar istoricii descriu retrospectiv procesul de disoluție ca fiind unul lent, cu mai multe cauze supradeterminate. Civilizațiile se comportă mai degrabă ca toate sistemele adaptative complexe. Ele se află într-un echilibru aparent o perioadă imposibil de apreciat. Și apoi, foarte abrupt, se prăbușesc (p. 274).

După cum se vede, strădania tranşării discuţiei despre civilizaţie în termeni ştiinţifici adecvaţi glisează oportun în direcţia teoriei sistemice, identificându-se un tip de sisteme care pare să corespundă mai adecvat experienţelor macroistorice ale civilizaţiilor decât tradiţionala succesiune a vârstelor, aduce mai aproape de ştiinţă subiectul decât vechea conceptualizare iconic-romantică.

Concluzia demersului este surprinzătoare. După ce s-a crezut mereu că decăderea şi dispariţia civilizaţiilor ţine mai ales de factori materiali şi de involuţii economice ori ţinând de puterea politică şi militară, autorul conchide:

> Astăzi, […] cea mai mare ameninţare la adresa civilizaţiei occidentale nu sunt alte civilizaţii, ci slăbiciunea noastră de caracter şi ignoranţa istorică ce o alimentează (p. 276).

Cauze de natură morală şi educaţională?! De ce nu, la urma urmei? Niall Ferguson relansează în straie strict contemporane şi într-un limbaj adaptat la uzul actual poziţiile unui idealism istoric ce merită atenţie.

Observator cultural, nr. 666, 22 martie 2013

Decalaje și întrebări

1. Când este decalajul decalaj?

Una dintre sintezele istoriografice importante apărute în 2010 a fost lucrarea lui Bogdan Murgescu despre *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, publicată la Iași, Editura Polirom, având 524 p. Cartea aparține unuia dintre cei mai semnificativi istorici de vârstă medie preocupați de istoria economică – dar și socială –, care este exersat atât în domeniul sintezelor, cât și în acela al comparatisticii, al evaluărilor cantitative și chiar al reflecției asupra teoriei și practicii istoriografice, inclusiv în forma publicisticii de receptare a producției românești din domeniu (a se vedea rubrica deținută de domnia sa în *Dilemateca*). Informat, bine pregătit metodologic și îndrăzneț în decupajele tematice și de angulație auctorială, universitarul bucureștean și-a făurit deja un profil profesional inconfundabil. Cu toate acestea, recentul volum pare să fie cel care îl recomandă cel mai bine pe pasionatul expert format în ambianța unei școli de istoriografie care a lăsat urme inclusiv în genealogia propriu-zisă a autorului (mă refer la Costin Murgescu, un nume care contează în istoriografia economică, unchiul lui Bogdan).

Preocuparea pentru ceea ce titlul volumului numește „decalaje economice” cu referire la spațiul românesc nu este nouă printre specialiști. În România sau cu privire la teritoriul și populația românească s-au operat deschideri în această direcție și prin pana universitarului american Daniel Chirot, care și-a pregătit doctoratul în proximitatea sociologului și

istoricului Henri H. Stahl – urmaș, el însuși, al lui N. Iorga și D. Gusti – și care a publicat o sinteză despre schimbarea survenită într-o societate periferică (a noastră), înainte de a coordona volumul de studii apărut în 1989 despre *Originile înapoierii în Europa de Est* (Editura Corint, București, 2004).

Bogdan Murgescu a acceptat provocarea și, trecând de la cercetarea originilor înapoierii la tentativa de a sesiza modul cum s-au acumulat decalajele economice, a redimensionat și reformulat propriile obiective, dând apoi la iveală o provocatoare explorare secvențială a trecutului. Intervalul de cinci secole pe care îl frecventează se datorează situării începutului primei modernități – sau a modernității „timpurii" (*early*, cum i s-a spus în spațiul cultural anglo-saxon) – în consonanță cu estimarea convențională a depășirii medievalității după căderea Constantinopolului sub turci (1453) și descoperirea Lumii Noi (1492). Este importantă și viziunea în care se discută chestiunea, căci una este să detectezi punctul inițial de sesizare a disparităților și alta să traversezi parcursul lor vorbind despre acumulări diverse și succesive. Cu prudență justificată și seriozitate științifică, Murgescu refuză și să se pronunțe – deși ar avea competența și instrumentele – asupra altor inegalități decât cele de factură economică, deși teritoriul pare mai sigur și mai ușor frecventabil în zona politicului sau socialului, a culturalului în orice caz, decât aici unde izvoarele arhivistice și narative relevante pentru economia Țărilor Române și a imperiilor de care țineau ele sunt nici destul de sigure întotdeauna, nici abundente. Practic, numai curiozitatea științifică și curajul te pot proiecta în succesiunea studiilor economico-sociale ale lui Gh.I. Brătianu, alt îndrăzneț care a socotit oportună abordarea acestui tip de problematică într-o lumină comparatistă, chiar dacă pentru epoca anterioară și în relație cu Bizanțul. Spectacularele rezultate la care au condus studiile Școlii franceze a Analelor, gloria unor nume precum cele ale lui Fernand Braudel și Immanuel Walerstein și surprinzătoarele deschideri ale cercetărilor lui Montanari – ca să pomenesc doar câteva nume mai cunoscute – atrag și îmbie la intrare în rezonanță.

Ceea ce izbuteşte Bogdan Murgescu este, într-adevăr, meritoriu, iar faptul nu a rămas neremarcat, atrăgându-i un premiu din partea site-ului publicistic *CriticAtac*. În ce mă priveşte, rămân întru câtva sceptic cu privire la două aspecte ale tematizării chestiunii decalajelor. Primul dintre ele se referă la criteriologia ce trebuie avută în vedere într-o asemenea incursiune ştiinţifică. Al doilea priveşte orice decupaj dintr-un tot al devenirii istorice (deci şi pe acesta).

Cum stabilim – pe cât posibil irefutabil – ce înseamnă decalaj? În raport cu propriile aspiraţii, cu stadiile de dezvoltare (economică) planificate ale noastre sau cu cele atinse de alţii? Ce este rezonabil să avem în vedere: prosperitatea relativă a propriei societăţi, împlinirea năzuinţelor cetăţenilor (supuşilor) proprii la un nivel mediu şi relativ echitabil sau victoria economică în competiţia cu alţii (cu ceilalţi)? Este oportun să se aspire la compatibilizarea cât mai deplină a două sau mai multe societăţi ce pornesc de pe poziţii economice diverse (o societate preponderent agrară aici, una mai ales comercială dincoace etc.)? Este bine să iei în considerare problema decalajelor pentru a încerca o racordare servilă la forma, structura, conţinuturile altor economii?

Se poate discuta cu şanse reale de estimare corectă – măcar la nivelul proporţiilor şi ordinelor de mărime, dacă nu al cifrelor propriu-zise – decalajul în termeni de PIB pentru secolele anterioare celui dinaintea acestuia? Putem lăsa în mod justificat, fără să ne facem griji, totul pe seama statisticilor? Ce relevanţă poate avea, de pildă, că România domină statistic situaţia locuinţelor cu peste două sau trei etaje, datorită construcţiilor socialiste şi a cartierelor-dormitor care le conţin (modelul sovietic) faţă de ţări precum Danemarca sau Olanda, unde se preferă spaţiile de locuire pe orizontală? Avem de a face cu vreun decalaj, cu vreo disparitate sau e o simplă deosebire de modele de locuire?

2. Enigme ale dezvoltării economice

Dificultatea decupajelor viabile în interiorul unei problematizări istoriografice indică faptul că, în cazul monografiei *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, autorul Bogdan Murgescu a părăsit calea interogaţiilor simple, stereotipe, atât de dragi istoricilor care înţeleg să îşi trateze subiectele ca nişte colecţionari de timbre – fie ele şi rare – ori ca nişte anticari, speriindu-se de conceptualizări şi incursiuni îndrăzneţe, chiar riscate. Asumând pericolele intrinseci aventurii intelectuale autentice, Murgescu încearcă un decupaj sectorial, pe economie, într-o deschidere amplă – de cinci sute de ani – şi operând cu estimări diverse, atât cantitative, cât şi calitative.

Procedând la selectarea unui singur domeniu – nu-i vorbă, important – din dezvoltarea unei societăţi şi izolând din continuumul istoric un anumit segment de timp, istoricul alege pentru sinteza lui un singur tronson de realitate, cel economic, abătându-se, implicit, de la idealul „istoriei totale”. Prin însuşi acest fapt el îşi limitează voluntar posibilitatea de înţelegere şi de explicare, căutând răspunsurile în interiorul domeniului la care se referă, deşi uneori ele ar putea surveni din altă parte. Procedând astfel, el câştigă în coerenţă, concretеţe şi în capacitate persuasivă, rămânând în zona verificabilului pragmatic. Se sacrifică, totuşi, unele trasee ale înţelegerii ce ar putea fi importante. De pildă, după cum se ştie, performanţa economică poate fi explicată, în cazul Germaniei, Japoniei sau Chinei, printr-un element cultural (concepţia despre viaţă, ordine, disciplina muncii), după cum ieşirea României de pe linia unei economii adecvate la nevoile şi posibilităţile populaţiei sale, în timpul comunismului, s-a datorat deciziei politice întemeiate ideologic (ca în URSS).

Bogdan Murgescu nu ignoră asemenea cauze, dar poate că o abordare a decalajelor prin considerarea programatică a tuturor interdependenţelor pe care acestea le exprimă sau / şi le determină ar fi permis problematizări întru câtva modificate.

Stăruința mai apăsată în zona teoretizărilor i-ar fi putut sugera autorului, eventual, elaborarea altor modele de dezvoltare decât cele cu care se operează în mod curent, ajutând la subsumarea cazuisticii bogate puse în joc unui altfel de concepere a lucrurilor. Ce putea, de pildă, însemna dezvoltarea economică în epoca preindustrială? Când și în ce condiții își putea optimiza o societate performanțele economice, împingând înainte, prin însuși acest fapt, mersul ei istoric? Asemenea întrebare primește răspunsuri diverse, în funcție de realitatea căreia i se aplică. Într-un fel arată, prin fanta interogației la care mă refer, o societate mai intens urbanizată și altminteri alta preponderent agrară. Într-un fel se manifestă, în interiorul acestei dinamici, o economie preponderent comercială, și altfel una întemeiată pe exploatarea meșteșugurilor sau una performantă în creșterea animalelor.

Definirea decalajului economic s-ar putea face în diverse feluri. Acesta poate fi considerat: încetinirea sau fluctuația („perturbările”) ritmurilor dezvoltării economice; sentimentul public exprimat al rămânerii în urmă; răsturnarea ponderii ramurilor economiei proprii (ca în cazul salturilor istorice, al Japoniei în „era Meiji”, să zicem, sau al României în comunism); transformarea succeselor economice în „ideologie” a priorității în raport cu alții (sau revanșism istoric); excepționalism întemeiat economic etc. Decalajul poate fi considerat și din perspectiva inferiorității, și din cea a superiorității unei economii; în raport cu trecutul propriu sau față de prezentul altora.

Operând asemenea distincții, se conturează deja câteva tipuri de decalaje, deosebite prin perspectiva din care se analizează fenomenul. Decalajele marcate de succes, cele pe care le înscriu economiile „campioane”, cele resimțite la modul cel mai concret cu putință ca eșecuri și decalajele ce pot fi socotite mai degrabă metamorfoze cu rezultate neconcludente sau echivoce.

Conform definiției de dicționar, decalajul marchează nu doar o „Distanțare în spațiu a două obiecte în raport cu poziția inițială a unuia față de celălalt; distanțare în timp a două sau mai multe fapte sau evenimente”,

ci şi – la figurat – „Dezacord, nepotrivire între situaţii, concepţii, evenimente sau fapte”. Sunt însă potrivirile, rezonanţa, armoniile în mod sigur rezultatul necesar să fie urmărit? În ce sens anume? Să trebuiască, în chip axiomatic, să se dorească imitarea performanţelor dintr-un domeniu economic în toate celelalte sectoare ale aceleiaşi economii? Este rezonabil să proiectăm asemenea speranţe asupra unui viitor anume?

Dar distanţarea în timp sau cantitativ-calitativă a economiei A de economia B trebuie socotită decalaj sau complementaritate? La nivelul economiilor diverselor state sau / şi naţiuni avem nevoie de egalitate, de echivalenţă, de dinamică haotică sau de racordări strict urmărite, în pofida disparităţilor?

Cât de pasionantă este cartea lui Bogdan Murgescu se poate vedea şi din mulţimea de întrebări pe care le iscă unui comentator nespecializat în problematica economică, precum cel ce scrie aceste rânduri. Dacă s-ar răspunde acestora – dar mai sunt posibile multe altele –, poate că scenariile obţinute pentru dezvoltarea noastră economică actuală şi viitoare s-ar multiplica şi diversifica în chip fericit, dibuind mai precis dacă decalajele diagnosticate pe seama României sunt „bune” sau „rele”. Există avantaje pe care le poate aduce decalajul economic, încetinirea dezvoltării, dizarmonia – pe ramuri economice – a acesteia? Uneori, o industrie care a încetat să „duduie” poate aduce beneficii ecologice majore.

Probabil că intrarea lui Bogdan Murgescu în dialog cu experţi în studierea diferenţelor istorice de factură economică şi complexitatea domeniului abordat, ca şi stimulativele perspective pe care le iscă *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)* sunt trei dintre cele mai vizibile calităţi ale temeinicului demers al cercetătorului şi cărţii.

Observator cultural, nr. 580, 24 iunie 2011;
nr. 582, 8 iulie 2011

Supraviețuirea la români

Academicianul Mircea Malița a publicat în 2010 prima ediție a unui eseu reluat, în versiune revăzută și adăugită, sub același titlu, la doi ani distanță: *Cumințenia pământului. Strategii de supraviețuire în istoria poporului român* (Editura Compania, București, 2012, 352 p.). Autorul încearcă aici, în prelungirea mai vechilor sale reflecții de factură eseistică, o comutare de perspectivă. De unde, în *Aurul cenușiu*, își încercase condeiul în zona dimensiunii prospective, în volumul de față el se exersează în dimensiunea estimărilor retrospective. Ar fi însă greșit să se creadă că în *Cumințenia pământului* ar fi vorba despre o istorie *sui-generis* a românilor, deși, în parte, este și așa ceva. De fapt, Mircea Malița aspiră să se integreze unui șir de spirite care au reflectat cu privire la specificul etnic și la firea românilor așa cum au fost acestea reflectate de-a lungul istoriei noastre, generație după generație.

Subiectul, așa cum apare el formulat încă de pe copertă, nedumerește, totuși, întru câtva. Nu pentru că preia un clișeu vechi, anume cel al supraviețuirii, ci pentru că, în asociere cu metafora folclorică (dar și brâncușiană) a cumințeniei pământului, propune o înțelegere a acesteia în sensul pasivist și circumstanțial pe care îl presupune pretinsa supraviețuire românească. De fapt, cum se știe, cumințenia se referă la înțelepciune, iar trimiterea la pământ antrenează sensuri ce se leagă atât de dimensiunea telurică, de mare stabilitate și de o densă materialitate, cât și la o anume universalitate. Este, desigur, de respectat opinia auctorială după care a întruchipa o înțelepciune universală, un realism de fond, trebuie echivalat

cu limita târâşă a existenţei în vremuri de continuă adversitate. Cred, cu toate astea, că nu acesta este destinul românesc, fie şi în pofida filosofiei lui Blaga, a formulărilor cioraniene şi, iată, recent, a argumentărilor lui Mircea Maliţa. Există cel puţin câteva momente de o excepţională aureolare de destin care se împotrivesc calificării umile a destinului românesc. Menţionez aici măcar unirea din 1600 – efemeră, dar realizată în pofida oricăror obstacole vizibile –, domnia democrată şi modernizatoare, creatoare de prosperitate a lui Carol I, crearea României Mari printr-un salt direct şi neaşteptat din condiţia umilinţei maximale, intrarea României, după căderea comunismului, în NATO, UE şi în parteneriatul strategic cu SUA, ultimul fiind un eveniment fără posibilitate de echivalare în trecutul nostru.

Acceptarea fără verificări scrutătoare a tezei supravieţuirii pune probleme conceptuale şi de viziune. Este oare demn şi realist, conform adevărului, să adoptăm o văicăreală de circumstanţă la adresa adversităţii destinului nostru sau o lectură marcată de un anume conformism? Dezavantajele etnogenezei noastre, în principal un anume decalaj în formarea poporului nostru ca factor coeziv care să îşi afirme voinţa politică, dezavantaj în faţa unor puteri politice zonale mai rapide în descoperirea şi alcătuirea identitară proprie, au fost magistral şi neechivoc depăşite către mijlocul secolului al XIV-lea prin formarea unor state proprii, rezistente la agresiuni externe şi sustenabile chiar şi atunci când alţi competitori din zonă şi-au pierdut propria viaţă de stat (Ungaria întâi, Polonia mai pe urmă, Imperiul Habsburgilor în cele din urmă).

Pe de altă parte, în lupta continuă cu maladiile neiertătoare (ciuma, lepra etc.), cu mortalitatea infantilă şi prematură a vremurilor vechi, cu atacurile străine, cine se poate pretinde altceva decât… supravieţuitor?! Prin urmare, dacă toţi suntem, în raport cu astfel de factori destructivi, numai nişte comunităţi prinse în încleştarea pe viaţă şi pe moarte, desfăşurată prin secole, cine se mai poate pretinde supravieţuitor şi în virtutea cărei comparaţii cu alţii? Decalajele economice, relative de la o epocă la alta, disparităţile de tot felul nu sunt de o discrepanţă atât de mare, în raport cu

alţii, încât să justifice adjudecarea către români a tristului titlu pe care ni-l anină ca pe un colier la gât autorii deja pomeniţi. Istoria noastră este la fel de dinamică şi schimbătoare ca a atâtor altor popoare. Sigur este însă că poporul român nu a pierit şi a cunoscut un mers relativ ascendent, în pofida crizelor sale istorice, că nu şi-a pierdut niciodată statalitatea, ci şi-a consolidat-o, chiar dacă şi trebuind să asiste la sacrificarea unor teritorii şi a unor segmente de populaţie… Iar acesta este un argument fundamental, peste care nu se poate trece cu vederea, într-o construcţie de felul eseului lui Mircea Maliţa.

Partea a doua a lucrării se străduie să contureze, în majoritatea paginilor prin conspecte atente din autorităţile afirmate în domeniu (Drăghicescu, Rădulescu-Motru, Noica etc.), un portret psihologic al românului. O astfel de tentativă, astăzi o ştim cu precizie, nu are cum izbuti, căci generalizările la nivelul unei naţiuni nu au acoperire. File de etnopsihologie şi de filosofie etnică poate scrie oricine. Dar pentru a seduce, dacă nu e posibil să convingi, în acest domeniu, s-ar cuveni ca, măcar stilistic, frazele să curgă la o altă temperatură sau cu un altfel de turnură decât didacticele şi întru câtva pedestrele transcrieri de fişe ale academicianului Mircea Maliţa. După *Schimbarea la faţă a României* şi chiar după forţa unora dintre paginile din *Politice* de H.-R. Patapievici, terenul se poate dovedi minat, căci performanţele deja atinse mediocrizează străduniile oneste, dar fără avânt în aripi.

Cartea lui Mircea Maliţa, neintimidată de clişee, pare o recapitulare cuminte a multora dintre acestea şi aglutinează glasul autorului printre alte glasuri devenite de referinţă.

Observator cultural, nr. 669, 12 aprilie 2013

Erezii medievistice

Scriind despre *Aristotel la Muntele Saint-Michel. Rădăcinile greceşti ale Europei creştine* (trad. de Eduard Florin Tudor, Editura Nemira, Bucureşti, 2011, 294 p.), istoricul lyonez Sylvain Gouguenheim redeschide o dezbatere care, în linii mari, părea tranşată: este sau nu este adevărat că fără aportul filosofilor arabi medievali Apusul european nu l-ar fi redescoperit pe Aristotel? Versiunea acceptată asupra faptelor de natură intelectuală la care se referă este că transmiterea moştenirii aristotelice care a marcat profund vremurile medievale în Occident s-a făcut prin contractarea de datorii covârşitoare faţă de cărturarii Islamului. Or, Gouguenheim este de altă părere – şi o apără chiar şi dincolo de cartea propriu-zisă, polemizând în spaţiul culturii cu autori care nu îi împărtăşesc opinia şi se întemeiază pe mai vechile rezultate ale cercetării. Deja acest instinct al contrazicerii adevărurilor socotite definitive este unul care recomandă bunul instinct profesional al unui istoric, fiindcă opţiunea autenticului explorator ştiinţific este pentru adâncirea şi aprofundarea cunoaşterii, nu reproducerea comodă a adevărurilor acceptate.

Pe de altă parte, în Franţa, unde istoriografia medievală şi istoria filosofiei îşi au trecuturi aureolate ca ramuri ale expandării cuceririi adevărului ştiinţific nu pare, iată, deloc afectată de ceea ce se răspândeşte într-o manieră contagioasă şi alertă la noi: pretinsul pragmatism, aşa-zisa opţiune pentru ramurile de vârf ale avansului în desluşirea tainelor ştiinţifice, subordonarea aproape maniacală a interesului explorativ tehnologiei, economiei şi ramurilor de activitate intens profitabilă în

imediat. Dimpotrivă, marile discipline din universități, cu o istorie care provine din *trivium* și *quatrivium* – ciclurile educative dinaintea modernității –, se bucură de o nezdruncinată continuitate, de respect și de… finanțări pe măsură.

Proiectată pe un astfel de fundal, tema originilor grecești ale Europei creștine nu pare nici desuetă, nici definitiv elucidată (și deci nedemnă de interes), solicitând pe mai departe resursele celor care se apleacă asupra ei. Revine, astfel, în atenție relația dintre Bizanțul și Occidentul intelectual în termenii traducerilor culturale sau, mai exact, filosofice antice; existența unei comunități monahale la Muntele Saint-Michel, la întâlnirea dintre secolele al X-lea – al XI-lea interesate de scrisul aristotelic (chiar dacă nu neapărat și implicată direct într-o traducere a operei acestuia), participând la copierea manuscrisă a unor lucrări ale Stagiritului. Se discută opera de traducător a lui Iacob de Veneția (*Iacobus Veneticus Grecus*), care a tradus în latină *Metafizica*, *Fizica* și *Analiticele Secunde*, precum și unele comentarii grecești la ultimul dintre tratatele menționate, la *Respingerile sofistice* și la *Topice*. În jurul anului 1128, Iacob tradusese aproape toată opera aristotelică. Deja în a doua jumătate a secolului al XII-lea numeroase copii răspândeau această recoltă de texte în Franța de Nord, în Anglia și în Renania.

Chestiunea ponderii culturii arabe la calibrarea culturii medievale europene are, fără îndoială, mai ales în Franța – dar și în restul Occidentului –, o portanță care depășește interesul pentru fundamentele filosofice antice ale culturii Evului Mediu latin. Astăzi, când în Franța există o numeroasă minoritate islamică beneficiind de aceleași drepturi ca și nativii neolatini și creștini sau ca evreii francezi, recalibrarea discursului despre aporturile islamice poate părea o provocare fățișă la adresa numeroșilor musulmani, mai cu seamă după tulburările din cartierele mărginașe ale Parisului și din alte orașe de acum câțiva ani. Pe de altă parte, reluarea discursului de odinioară al lui Henri Pirenne referitor la rolul lui Carol cel Mare de apărător al creștinătății în fața amenințării arabe din Mediterana, cu particularizarea de rigoare la cazul preluării lui Aristotel în secolul al XII-

lea într-o mănăstire franceză, le poate sugera cititorilor grăbiți o viziune cu trimiteri subînțelese la politica și viziunea dreptei conservatoare, dacă nu chiar a celei extreme, întruchipate de un Jean-Marie Le Pen.

Nu este, în aceste condiții, de mirare că eseul lui Sylvain Gouguenheim a stârnit numeroase reacții de contrariere, manifeste – contrar obiceiului – pe căi mediatice, și nu în cercul de impact limitat al publicațiilor specializate. Cu toate acestea, autorul nu a mers niciodată până la a contesta rostul și locul traducerilor prin intermediere arabă, socotind potrivită numai nuanțarea susținerilor tradiționale prin afirmarea unei căi alternative active, anume cea bizantină. Apărat de Jacques Le Goff, dar combătut de Alain de Libera – care, la rându-i, fusese pus sub semnul întrebării de cartea lui Gouguenheim –, autorul s-a trezit acuzat de arabofobie și de parti-pris-uri politice.

Revenind însă la importanța pe care traducerea unei asemenea cărți o poate avea în spațiul cultural și istoriografic românesc, mă voi rezuma să observ că, pe meleagurile noastre, nimeni nu și-a pus încă întrebarea referitoare la receptarea operei aristotelice înainte de timpurile moderne sau, dacă a făcut-o, chestiunea nu a primit decât răspunsuri circumstanțiale. Chiar dacă Socrate, Platon și Aristotel au ajuns să fie figurați parietal în ambiențe monastice și ecleziastice în Oltenia sau Bucovina, știm încă prea puțin despre cunoașterea filosofiei grecești de către români în vremurile dinainte de veacul al XVII-lea. Chiar și numai atât arată în ce mod poate stimula lectura unei cărți de felul acesteia căutările istorice din peisajul autohton și în ce măsură abordările curajoase – fie ele și „imprudente” din punctul de vedere al istoriografiei oficiale – conduc la clarificări și reluări ale scrutării științifice, chiar dacă nu întotdeauna și la aranjamente confortabile în carieră.

Observator cultural, nr. 596, 14 octombrie 2011

Violență și cler

Studiile penitenţelor apostolice şi rolului şi funcţiei acestora la nivelul tuturor straturilor sociale din medievalitatea târzie au devenit un câmp de cercetare autonom, validat de interesul internaţional actual. Materialul predilect pentru acest tip de explorare ştiinţifică îl oferă solicitările de iertare ale creştinilor din acele timpuri către curia papală. Diversele nevoi şi chestiuni cu care se confruntau cei din turma pusă sub autoritatea spirituală a marelui pontif se regăsesc în numeroasele petiţii adresate Papei, vorbind despre dominantele unei epoci de tumult, în plină transformare.

Una dintre temele aduse în lumină de documentele avute în vedere de istorici atunci când s-au dedicat acestui câmp de studiu a fost violența. Dominantă a întregului Ev Mediu – după cum, nu mai puțin, se regăsește și în epocile următoare –, violența a preocupat și continuă să preocupe umanistica, o mai bună cunoaștere a ei realizându-se atât de către psihologi, cât și de sociologi, experții militari, filosofi și istorici. Socotită expresie a instinctului vital, alături de sexualitate, violența a stârnit diverse teorii explicative și modele teoretice capabile să explice acțiunea individuală și socială a omului, fiind asociată ideilor de forță, de putere. Pe de altă parte, condamnarea violenței în practica insului și a grupurilor umane trebuie să țină seama și de eventualele consecințe ale eliminării totale a violenței din orizontul uman. În plan ideatic, conflictul dialectic nu poate fi ignorat fără pierderi masive pentru gândire, iar în plan practic, abandonul oricărei forme de violență ar conduce la o totală anomie și anarhie, după cum credea Mahatma Gandhi.

Tocmai datorită acestei complexități, studierea violenței așa cum apare ea în perimetrul de acțiune al clerului medieval este una dintre ideile-forță afirmate în cercetare cu foloase reale. Urmare a unui colocviu internațional ținut la Dubrovnik în 2008, istoricii Gerhard Jaritz și Ana Marinković au editat o culegere de studii intitulată *Violence and the Medieval Clergy* (Central European University Press, Budapesta, New York, 2011, 96 p.), unde chestiunea prezenței manifestărilor sau ideilor legate de violență în arealul documentației papale din ultima etapă a medievalității face obiectul unor analize multiple.

Astfel, violența în cadrul curiei romane este obiectul sondării lui Kirsi Salonen, Torstein Jorgensen se ocupă de omuciderile civile și clericale din Evul Mediu târziu, Etleva Lala scrie despre violență și cler în Albania aceleiași epoci, Gerhard Jaritz se dedică utilizării violente a cuțitului de pâine la sfârșitul Evului Mediu, Gordan Ravanać este interesat de conjuncția dintre spațiul sacru, violență și legea publică în mănăstirile franciscane și dominicane din Dubrovnik, iar Nella Lonza vorbește despre preotul Barbius și crima lui față de autoritățile de stat și bisericești din Dubrovnikul medieval. Îmbucurător, în cazul întregului, este nu doar faptul că diversele contribuții izbutesc să contureze niște abordări încrucișate, „în rețea” asupra subiectului, ci și acela că oferă evaluări interesând spațiul sud-est-european, în general mai puțin generos reprezentat în cercetările de gen.

Din păcate, lipsesc cu totul atât contribuțiile vizând spațiile de interferență confesională – între catolicism și ortodoxie, între acestea și islam –, cât și tentativele de lărgire către răsărit a cartografierii situației. Datorită acestei situații, în plină epocă a pariului pe multiculturalitate, prezența reală a acesteia rămâne estompată, în ciuda faptului că Evul Mediu a fost, prin excelență, mai puțin centrat pe valorile și virtuțile etnice și mai mult pe ideea fidelității față de biserică și, respectiv, față de stăpânul lumesc (prințul, stăpânul).

Nu ar fi fost rău nici să se stăruie asupra înțelesurilor cuvântului „cleric”, care, în perioada investigată, desemna atât omul în sutană, cât și pe cărturar. Chiar dacă primul înțeles primează în paginile cărții, era benefic de

văzut în ce măsură formaţia cărturărească a preotului sau monahului devenea sau nu prioritară atunci când trebuia decis în legătură cu violenţa, dincolo de transmiterea mesajului biblic („Să nu ucizi!”).

Printre beneficiile aduse de volum, se cuvin enumerate explorările unor arealuri socotite marginale de către editori – anume Albania şi Norvegia –, în fapt, mai degrabă periferice din perspectiva unei centralităţi politice şi religioase medievale, oricare ar fi aceasta. O dată în plus, o asemenea conceptualizare spaţială, în raport cu centrele de emergenţă ale unei puteri seculare ori religioase care să influenţeze un areal mai mare decât cel al dominaţiei propriu-zise, arată că, în mod conştient sau ca urmare a unui anumit imaginar ştiinţific, coordonatorii volumului au subînţeles o geopolitică a tardmedievalităţii marcată de Occident şi de Biserica Catolică. În acest fel, se poate spune că zona din care s-au colectat aplicaţiile a fost cea a Creştinătăţii – înţeleasă ca o *Christianitas* catolică – şi că ieşirile din perimetrul acesteia s-au întreprins numai în contextul urmăririi „braţului propagandistic” al acesteia, ordinele mendicante (franciscanii şi dominicanii), active în medii mai puţin tradiţional-apusene sub raportul credinţei.

Perspectiva reprezintă, fără îndoială, o restricţionare severă şi reduce, de fapt, caracterul inovativ al cercetărilor, rezumându-se la aplicaţii canonice. Mult mai împrospătătoare ar fi fost o lectură critică a spaţiului european prin asumarea – în linia codificării huntingtoniene – a spaţiilor tensionale, „de falie”, a celor unde contactul dintre culturi se produce şi germinează noi forme, metise, expresii aculturate ale unor nevoi ce îşi armonizează ori îşi rejectează fiecare şi reciproc diversele impulsuri, moştenite ori înnoitoare. Chiar dacă toate acestea rămân de rezolvat mai târziu, cu alte prilejuri, de alţi autori, faptul că volumul lui Gerhard Jaritz şi Ana Marinković stârneşte interesul şi ridică întrebări îl recomandă atenţiei publicului pasionat de istorie.

Observator cultural, nr. 644, 5 octombrie 2012

Utopie și contrautopie în modernitatea occidentală

1. Utopie și politică în Anglia secolului al XVII-lea

Preocuparea pentru utopie în cultura română a ultimelor decenii a cunoscut mutaţii importante. Debutând prin trilogia lui Horia Aramă (*Colecţionarul de insule*, 1981; *Insulele fericite*, 1986 şi *O insulă în spaţiu*, 1991), ea s-a manifestat şi în planul teoretic şi istoriografic prin studiile lui Sorin Antohi (*Utopica. Studii asupra imaginarului social*, 1991, ed. a II-a, revăzută, 2004; *Civitas imaginalis. Istorie şi utopie în cultura română*, 1994; ed. a II-a, revăzută, 1999). Abia noul deceniu a adus însă afirmarea acestei preocupări în plan european prin cărţile lui Corin Braga, scrise în franceză şi publicate în Hexagon: *Le Paradis interdit au Moyen Âge. 1. La quête manquée de l'Eden oriental* (2004) şi *La quête manquée de l'Avalon occidentale. Le Paradis interdit au Moyen Âge – 2* (2006); dar şi *De l'utopie à l'antiutopie aux XVI-XIXe siècles* (2009). Deocamdată, cele trei contribuţii ale universitarului rămân cele mai puternic profilate în dezbaterea de idei recentă din afara ţării, chiar dacă ele au fost întâmpinate la noi cu cvasimuţenia obişnuită.

Peisajul se diferenţiază însă de la o zi la alta şi, după ce seminţe fertile au fost răsădite cu mult mai devreme – prin publicarea în idiomul naţional a lui Lucian din Samosata, Campanella, Francis Bacon, Cyrano de Bergerac şi Louis Sébastien Mércier, a lui Aldous Huxley şi George Orwell etc. –, literatura relevantă domeniului se îmbogăţeşte prin noi traduceri şi ediţii.

În această direcţie este de semnalat volumul de traduceri editat de Dana Jalobeanu împreună cu colaboratorii ei din cadrul unor granturi de cercetare desfăşurate în ultimii ani – Doina Cristina Rusu, Oana Matei, Cristian Bențe şi Grigore Vida – *Casa lui Solomon sau fascinaţia utopiei. Ştiinţă, religie şi politică în Anglia secolului al XVII-lea* (Editura All, Bucureşti, 2011, 432 p.). Sunt reunite aici, într-o primă secţiune, două continuări ale *Noii Atlantide* a lui Bacon (de amintit că o ediţie nouă a acesteia a apărut, sub îngrijirea aceleiaşi cercetătoare, în urmă cu doar câţiva ani): una anonimă, semnată cu iniţialele R.H. (1660) şi alta aparţinându-i lui Joseph Glanvill (finalul anilor 1660), din care se reţin doar fragmente. În cea de-a doua parte a antologiei tematice care îi recuperează pe urmaşii baconieni novatlantişti pot fi întâlniţi, pentru întâia oară la noi, Gabriel Plattes cu o descriere a Regatului Macariei (1641), Johann Valentin Andreae cu un model de societate creştină (1647), Abraham Cowley, ce propune progresul filosofiei experimentale (1661) şi, în fine, trei autori convergenţi, rămaşi printre documentele Societăţii Regale: William Neile, un anume A.B. – poate Amicus Benevolens, pseudonim sub care se ascunde unul dintre cei patru autori identificaţi ca posibili responsabili pentru paternitatea textului – şi Robert Hooke, un adevărat „Leonardo al Londrei”.

Secţiunea abundentă practicată astfel în universul gândirii utopice, filosofico-politice, a secolului al XVII-lea britanic – sau, dacă se preferă – în posteritatea creativă a baconienilor este de o noutate evidentă pe piaţa ideilor româneşti, ceea ce, deja, nu e deloc puţin. În al doilea rând, formarea unui nucleu de studiu articulat în jurul unui program şi al unei tematici ţinând de istoria şi filosofia cunoaşterii moderne are şi ea o importanţă care nu trebuie neglijată, chiar dacă se află, oarecum, la începuturi. Alături de insistent recomandaţii heideggerieni ai lui Gabriel Liiceanu sau de bine mediatizaţii medievişti tălmăcitori de filosofie occidentală din preajma lui Alexandru Baumgarten, colaboratorii Danei Jalobeanu îmbogăţesc cu o nouă propunere atmosfera de dezbateri ce prinde cheag în direcţii plurale în cultura română mai recentă, operând o necesară diversificare şi

particularizare a demersurilor specializate din câmpul studiilor istorico-filosofice.

Depistarea şi obţinerea originalelor a presupus, ea însăşi, o muncă asiduă. Este vorba însă de efortul de a nu reduce discutarea critică a unei filosofii – cea din *Noua Atlantidă*, în cazul de faţă – la opera lui Bacon însuşi. Modificarea de viziune merită notificată şi apreciată: se studiază o direcţie, o tradiţie intelectuală, o evoluţie în dialogul ideilor, şi nu autori sau opere izolate artificial, oricât ar fi de meritorii studiile de caz.

Aparent, suntem foarte departe de casă şi chiar de universalitate. Contribuţiile autorilor, anonimi şi identificaţi, din Anglia secolului al XVII-lea, care prelungesc şi dezvoltă, în direcţii proprii, tezele (şi reprezentările) lui Francis Bacon sunt bine înfipte în contextualitatea lor politică şi în orizontul de referinţe al epocii. Cu toate acestea, scurtăturile pe care le presupune circulaţia ideilor în spaţiul ideal le apropie foarte mult de orizonturi mai familiare Ţărilor Române din acelaşi moment. În mediile specializate, gândirea politică a secolelor întâiei modernităţi a depăşit de o vreme, şi pe scena românească, avansul timid. În *Filosofia Renaşterii* – reeditată în anii ’80 ai secolului trecut –, P.P. Negulescu avansa o serie de analize utile pentru înţelegerea atmosferei de mare efervescenţă prin care gândirea renascentistă a spart tiparele conformismului teocratic medieval. Traducerea în 2003 a sintezei franceze a lui Mario Turchetti dedicată tiraniei şi tiranicidului a permis cititorilor interesaţi de la noi să se familiarizeze cu multe dintre contribuţiile importante emanate din arealurile culturilor apusene continentale, ca şi a autorilor antici care au inspirat Europa clasică. Utopia politică engleză din secolul al XVII-lea completează, deci, peisajul bogat al incitantului subiect şi permite lărgirea discuţiilor despre contribuţiile autohtone la o scară mai amplă.

2. Îndoieli în Casa lui Solomon

Publicând *Casa lui Solomon sau fascinaţia utopiei. Ştiinţă, religie şi politică în Anglia secolului al XVII-lea*, Dana Jalobeanu împreună cu

colaboratorii ei Doina Cristina Rusu, Oana Matei, Cristian Bențe și Grigore Vida însoțesc în mod fericit textele traduse prin note introductive, menite să-i facă cititorului cunoștință – conform uzanțelor – cu atmosfera și ideația timpului și locului. O astfel de inițiativă este binevenită atunci când cei care o duc la îndeplinire au o cunoaștere suficient de aprofundată a domeniului. Din păcate însă, anumite formulări, idei sau moduri enunțiative lasă, ici și acolo, îndoieli cu privire la buna stăpânire a subiectului. Câteva astfel de exemple merită să fie invocate, pentru a fi îndreptate sau evitate cu totul pe viitor. Încă de la prima avertizare, „Nota despre traduceri” spune:

> Traducerea unor texte de secolul al XVII-lea pune tot felul de probleme; una dintre cele mai importante este lipsa unui vocabular ştiinţific şi cultural de limbă română care să dateze dintr-o perioadă similară. Ca urmare, traducătorul este obligat să modernizeze textul (pp. 9-10).

Afirmația este și neîntemeiată, și discutabilă. Neîntemeiată pentru că, încă din anii ’50-’60, P.P. Panaitescu, editorul cronicii atribuite lui Grigore Ureche – de fapt, compilația lui Simion Dascălul –, elaborată pe la mijlocul secolului al XVII-lea, ca și al scrierilor lui Miron Costin, și-a însoțit edițiile, repetate și ameliorate, de indici și vocabulare auxiliare, ce cuprind și o asemenea terminologie. Eu însumi am discutat, într-un studiu introductiv destul de amplu, chestiunea izvoarelor gândirii politice ale lui Grigore Ureche și Simion Dascălul în ediția *Letopisețului Țării Moldovei* pe care am îngrijit-o în 2007, insistând asupra unora dintre concepte. Ediția de *Opere* cantemiriene conține și ea aparate critice care pot oferi o orientare în teritoriul conceptual – ezitant, inovativ, insuficient poate, dar cu niciun chip inexistent sau lipsit de complexitate –, care ar fi putut oferi repere pentru un interes de felul celui subînțeles odată cu exprimarea regretului editorilor. Dacă aceste demersuri le-au rămas necunoscute Danei Jalobeanu și echipei domniei sale, vina nu este nici a lui P.P. Panaitescu, nici a altor erudiți, și nici nu este vorba despre o carență a culturii române.

Mai curând s-ar putea ca la mijloc să fie persistența unor prejudecăți despre „noutatea” culturii noastre și persistența ei în zona auroral, ceea ce pare destul de stupid în condițiile în care, înainte de a scrie în vernaculară, românii – nu altfel decât alte popoare ale Europei timpurilor mai vechi – au

utilizat o *lingua sacra*. Explicația pentru acest tip de suficiență (involuntară) este, cred, și elogiul străruitor adus specializării (cu variantele ei: super- și hiper-specializarea în înțelesul de tehnicizare progresivă și ieșire din sfera culturii generale într-o manieră cât mai decisă; a se vedea volumul lui H.-R. Patapievici, *Despre idei & blocaje*), care nu le „îngăduie" tinerilor cercetători într-ale filosofiei să arunce priviri mai ample de recunoaștere și identificare împrejur. Și cu toate acestea, atunci când vine vorba despre noțiuni și concepte, o ochire iute prin resursele istorice și filologice nu strică…

În al doilea rând, premisa teoretică de la care se pleacă nu rămâne de necontestat. Dacă terminologia politologică a secolului al XVII-lea din Moldova, Țara Românească și, eventual, Transilvania mediilor cărturărești de limbă română ar fi fost mai bine cunoscută, mai notorie, mai la îndemână, s-ar fi cuvenit traduse textele englezești într-o asemenea română arhaizantă? Personal, nu aș adera la o asemenea soluție, câtă vreme nu dorim să maimuțărim vorbirea de odinioară. Preferabilă mi s-ar părea semnalarea, cel mult, în notele de subsol, a echivalențelor cu iz arhaic.

Dana Jalobeanu se referă apoi, într-un alt loc, și la faptul că *Noua Atlantidă* conține…

> …imaginea memorabilă a unei instituții organizate pentru a produce, administra și disemina cunoaștere cu privire la fenomenele lumii naturale – și a mecanismelor ascunse care stau la baza producerii lor. Această instituție – Casa lui Solomon – reprezintă primul model de organizare „științifică" care ne înfățișează cunoașterea drept o întreprindere cumulativă, comunitară și testabilă experimental (p. 11).

Las deoparte graba de a adopta o terminologie de extracție și occidentală, dar și economică, pentru a desemna proceduri ale ameliorării cunoașterii („a produce" se leagă de producția socială de bunuri de consum, dar și… simbolice; dar, în cele din urmă, pe piața cunoașterii ajungem să ni se livreze nu atât cunoaștere, ci… „produse", mărfuri, conținuturi, dar mai cu seamă ambalaje etc.). Faptul că Bourdieu este prizat și utilizat din greu este important în domeniul sociologiei cunoașterii, al sociologiei artei, nu neapărat și în acela al adecvării terminologiei lansate la surprinderea

realităţilor – din secolul al XVII-lea – mai aproape de ceea ce sunt ele. Putem folosi aporturile sociologului francez şi ale celor de după el pentru a descifra realităţile secolului al XVII-lea, când şi structura claselor sociale era încă destul de neprecizată în raport cu realităţile – postindustrializare – de la care pleca analiza acestei linii de dezvoltare sociologică?

Să fie însă *Casa lui Solomon* ceea ce se pretinde aici, o prioritate absolută? Oare spiritul universităţii renascentiste nu era cam acelaşi? Lipsea caracterul organizat al eforturilor de cunoaştere? Era absent cu totul proiectul experimental? Se dovedea irelevant sub raportul interesului comunitar ceea ce se petrecea în sfera academică? Poate că afirmaţiile prea tranşante ar trebui evitate, preferându-li-se formulări mai prudente şi ceva mai nuanţate, oricât respect am avea pentru gândirea lui Francis Bacon.

3. Modernitatea contrautopică

Interesul pentru utopie şi contrautopie – sau utopia neagră, cum i-au mai spus unii – în cultura română recentă se leagă, desigur, de antecedentele mai vechi, dar mai ales de experienţa traiului sub dictatură din deceniul al nouălea al secolului trecut. Stânjeneala de a constata că realitatea nemijlocit trăită, imediată se conformează unui model prefigurat deja de faimosul autor – interzis formal în România – George Orwell, atât în fabula *Ferma animalelor*, cât şi în romanul *1984*, a impulsionat curiozitatea către versantul antiutopic. Ea s-a manifestat, o vreme, în mişcarea marginală a cenaclurilor de literatură SF („fandomul”), dar a putut îmbrăca şi forme de manifestare tolerate de regim, precum volumele lui Horia Aramă, *Colecţionarul de insule* sau studiile lui Sorin Antohi publicate pe tema utopismului în conexiune (şi) cu istoria românească într-un anuar ştiinţific din provincie, mai puţin circulant şi vizibil.

Abia cercetările mai sistematice de după căderea regimului personal ceauşist au precizat mai în amănunt şi în abordări mai sistematice această direcţie de atac în cercetarea culturii moderne şi contemporane, mai cu

seamă prin condeiele unor istorici şi critici literari specializaţi în cunoaşterea literaturii SF, precum Cornel Robu şi Mircea Opriţă.

Corin Braga s-a alăturat tendinţei de explorare a universurilor contrautopice odată cu extinderea cercetărilor sale comparatiste la dimensiuni europene, prin elaborarea unei teze doctorale în spaţiul hexagonal şi prin inaugurarea colaborării sale cu edituri franceze (Harmattan, Garnier). După cele două părţi ale unei cercetări ample referitoare la localizarea Paradisului terestru în diferite arealuri culturale, într-un nou volum, el s-a ocupat de trecerea de la Paradisul pierdut la antiutopie, în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Fenomenul, de o amploare subdimensionată şi subestimată anterior, se dezvăluia ca o revoluţie majoră în imaginarul modernităţii, indicând un şantier în cadrul căruia vocea exegetului român avea multe de spus. Iată că 2012 aduce însă un nou titlu al aceluiaşi, *Les Antiutopies classiques* (Garnier, Paris, 2012, 350 p.), indicând vitalitatea unei preocupări şi extinderea investigaţiilor sistematice în domeniu. Paradoxul tradiţiilor culturale face, astfel, ca o preocupare ce implică eforturi importante occidentale, reţinând în chip binemeritat atenţia cititorului cultivat din Vest, să apară la noi, în virtutea păstrării majorităţii personalităţilor critice şi a temelor abordate în mod curent în interiorul unui înţeles relativ stabil, dacă nu chiar osificat, al noţiunii de literatură într-o marginalitate exotică.

„Într-un volum anterior, ne-am propus să arătăm cum critica teologică şi cenzura religioasă au provocat, în secolul al XVII-lea, apariţia unei serii de antiutopii care demonstrau cum pretenţia omului de a instaura cetatea ideală şi paradisul pe pământ fără medierea lui Hristos şi a Bisericii dădea naştere unor societăţi infernale şi conducea la damnare”, spune Corin Braga, doar pentru a preciza că:

> în acest al doilea volum al dipticului, continuăm cercetarea asupra antiutopiilor, încercând să demonstrăm că, în descendenţa criticii religioase, două alte curente de gândire, raţionalismul şi empirismul, au dat, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, lovituri decisive optimismului utopic şi au determinat apariţia contra-utopiilor clasice (p. 7).

Rezumat astfel, proiectul ambițios de aparență exuberantă își dezvăluie sumar seriozitatea fundamentală, recomandându-se ca unul cu importanță pentru o înțelegere mai complexă, din alt unghi decât cel tradițional, al istoriei curentelor de gândire europene, dar și al filosofiei ca atare. După istoria în – deocamdată – șase volume a lui Michel Onfray, alte abordări, precum cea a lui Corin Braga, reașază în contexte diverse imaginea despre traseul urmat de cunoaștere, resorturile din care s-a hrănit aceasta în diverse epoci istorice și avatarii pe care i-a cunoscut (uneori, chiar în afara discursului despre generalități, luând calea aparentă a narativului, precum la Campanella ori Francis Bacon).

Cele două părți ale volumului sunt puse, prima, sub semnul criticii raționaliste, iar cea de-a doua, sub acela al criticii empirice a gândirii utopice. Astfel, după ce se trece în revistă corozivitatea cu care filosofi precum Descartes, Malebranche, Spinoza și Leibniz – dintre cei mai cunoscuți – au întâmpinat facultatea imaginativă și, mai ales, spiritul utopic, se ia notă de răspunsul primit din partea utopiștilor. Dezabuzați, aceștia au început să producă utopii negre. Observația este importantă, pentru că arată cum, odată dezavuat, apolinicul s-a revărsat în dionisiac, iar imaginarul „negru” i-a luat locul celui azuriu. Această dinamică prefigura, de altfel, suspiciunea cu care unii dintre maeștrii modernității, precum Marx sau Freud, au demantelat spiritul optimist și constructiv din vremea revoluției industriale și al „frumoasei epoci” (*la belle époque*), azvârlind lumea în cultura crizei universale (prin Spengler și ceilalți). De aici poate rezulta întrebarea câte dintre diagnosticele puse evoluției societății, civilizației și culturii sunt rezultatul unor constatări de teren, întemeiate pe date empirice, recoltate prin observare directă, și câte rămân efectul unor mode intelectuale, al unor schimbări de paradigmă și de metodologie în judecarea fenomenelor vieții umane.

Tocmai despre așa ceva vorbește autorul în partea secundă a lucrării, analizând felul cum empirismul și materialismul au fost doctrinele care au impus un nou cod de lectură a lumii, fapt ce a condus la o nouă lectură, mai lipsită de jubilații, a acesteia. În mod vădit, tezele lui Corin Braga

beneficiază din plin de rezultatele la care au ajuns Kuhn şi Feyerabend, cei care au supus înseşi „ticurile” cunoaşterii şi metodele din arsenalul ştiinţei la o scrutare atentă, descoperind astfel cât e adevăr şi cât reprezentare a acestuia prin intermediul unor ceremonialuri savante specifice.

Dipticul lui Corin Braga împrospătează piaţa românească de idei şi participă, în nume românesc, la discuţia actuală din lumea ştiinţifică a Occidentului cu depline drepturi.

Observator cultural, nr. 578, 10 iunie 2011;
nr. 579, 17 iunie 2011; nr. 627, 8 iunie 2012

Cartea neagră

Sintagma „carte neagră” a ajuns să aibă un înțeles precis, neechivoc. O astfel de carte face inventarul represiunii politice și civile, incluzând o mare diversitate de aspecte și tinzând către exhaustiv. S-au publicat deja *Cartea neagră a comunismului*, *Cartea neagră a capitalismului*, *Cartea neagră a colonialismului* – dintre toate doar prima fiind tipărită și în limba noastră –, iar de curând a apărut în română și *Cartea neagră a Revoluției Franceze* (Editura Grinta, Cluj-Napoca, 2010, 886 p.). Firește însă că seria este, practic, inepuizabilă și ar putea cuprinde și cărți negre dedicate inchiziției, militarismului, lui Napoleon, lui Alexandru cel Mare, lui Cezar și Carol cel Mare, colonizării Americilor, epopeii turcești în Balcani etc. Ar fi chiar oportună tratarea cât mai multor fenomene sociale și politice care au implicat măsuri represive, începând cu robia babiloniană și continuând cu uciderea pruncilor de către Irod, fiindcă niciodată nu vom ști destule despre asemenea îndepărtate, dar traumatice evenimente istorice. Nici alungarea evreilor din Peninsula Iberică nu a beneficiat încă de o tratare similară. Ce să mai vorbim despre conflictele africane de tipul celor care i-au opus pe hutu și tutsie, războaiele dintre sunniți și șiiți, cele dintre catolici și protestanți sau cele împotriva „schismaticilor” ortodocși?

Pe scurt, alcătuirea ansamblurilor numite „cartea neagră” în legătură cu oricare dintre evenimentele sau procesele istorice care se pretează abordării alcătuiește un răspuns la versiunile oficiale ale istoriilor respective care, după obicei, redau punctul de vedere al învingătorilor. Un asemenea serviciu – venind tot dinspre arealul cultural francez – i-a făcut filosofiei

Michel Onfray, în *O contraistorie a filosofiei*, semn că tratării în contrapunct nu i se pretează doar evenimenţialul istoric, ci şi doctrinele ori ansamblurile ideologice.

Coordonarea *Cărţii negre a Revoluţiei Franceze* îi revine lui Renaud Escande, dar printre autorii diverselor capitole se numără Pierre Chaunu, J.P. şi I. Brancourt, Gh. de Diesbach, Gr. Woimbée, J.-Chr. Petitfils, H. Beausoleil, J. Charles-Gaffiot, J. Charles-Roux, Fr. Rouvillois, J. de Viguerie, R. Secher, A. Gady, J. Dumaine etc. (enumerarea tuturor autorilor ar consuma masiv din spaţiul prezentului articol). Pe lângă cele două părţi de studiu savant al problematicii represiunii în Revoluţia Franceză, o terţă secţiune a cărţii cuprinde o antologie de texte grupate în jurul a unsprezece momente şi probleme importante din Revoluţia Franceză.

Efortul redutabil de a aduna atâţia scribi în jurul ideii de a releva partea întunecată a Revoluţiei Franceze – coordonatorul vorbeşte despre „dedesubturile istoriei şi istoriografiei revoluţionare” – vine dinspre nişte istorici care se dovedesc mai sensibili la raptul social-politic şi umanitar pe care îl presupune o ruptură violentă de tradiţie şi acest punct de vedere îşi are, fără îndoială, legitimitatea lui. Te poţi întreba oricând, legat de evenimentele tragice ale devenirii unei societăţi, dacă lucrurile puteau fi făcute numai şi numai aşa cum s-au petrecut ori încăpeau şi alternative viabile. Trebuiau să moară atâţia francezi pentru a obţine schimbarea? Meritau să fie distruse atâtea valori în numele instaurării noului? Era chiar necesară schimbarea?

De fapt, dacă se ignoră programatic supoziţia că numai necesitatea actualizează potenţialităţile, punându-le în act, şi că nu toate posibilităţile devin realitate, asemenea întrebări se pot isca în fiecare moment, în legătură cu orice. Cu asemenea interogaţii – ce-ar fi fost dacă…? – se ocupă istoria contrafactuală, un gen de discurs istoriografic aflat la intersecţia ştiinţei cu predicţia şi a discursului ştiinţific cu narativitatea de tip science-fiction. La noi, unde până şi guvernele lucrează cu numai unul, maximum două scenarii de pregătire a viitorului (şi asta doar atunci când, sub te miri ce presiune bizară, ies de sub imperiul clipei, aspirând la strategii gândite să

aibă măcar un pic de viitor), acest tip de abordare ține încă de domeniul ficțiunii și al improbabilului.

Va fi având un substrat pios și reparator perspectiva din *Cartea neagră…*, dar ea pare și expresia unei drepte monarhice, a unei nostalgii după Vechiul Regim – fie și perceptibil mai mult la nivel decorativ, precum în Marea Britanie contemporană –, al unei mitologii a dezvoltării organice, a unui conservatorism de nuanță clerical catolică.

O ipoteză de lucru aduce a „conspirativită” (întrebarea despre cât de spontan a fost atacul asupra Bastiliei este amuzantă, pentru că, fiind vorba despre o revoluție, și nu o ridicare conjuncturală a celor sărmani, nici nu este necesară ipoteza spontaneității pentru a explicita evenimentul). Alta încearcă să demonstreze cât de păguboasă a fost confiscarea averilor monastice, prevalându-se de suplimentul de cunoaștere pe care îl oferă posteritatea, când este limpede că în cursul transformărilor nu prea ai de unde ști cu precizie unde vei ajunge și ce consecințe se pregătesc să apară… Interesantă e și acuza de fascism înainte de fascism formulată cu privire la Saint-Just. Suntem astfel, în multe privințe, pe un teren de testări unde procedura prin reducerea la absurd sau, măcar, împingerea către extrema suprasubliniată devine o abordare legitimă.

Procedeul este ingenios și merită testări și în legătură cu alte subiecte, chiar dacă nu dizlocă impresia de eveniment fondator al unei anumite modernități politice pe care o lasă, prin tradiția estimărilor istoriografice de până acum, Revoluția Franceză. El este rezultatul unei confruntări ideologice care nu ar fi posibilă în afara unui context democratic și a evoluțiilor metodologic-științifice pe direcția acreditării unui anume relativism, pluralism istoriografic ce favorizează viziunile diverse și concurente asupra aceluiași fapt istoric.

Mai e un drum până la afirmarea în istoriografia noastră a acestei dexterități de a te îndepărta de istoriografia și discursul oficial. Deocamdată, semnele schimbării sunt puține în această direcție, așa încât

nu e rău să vedem cum se petrec asemenea schimbări în alte arealuri culturale.

Observator cultural, nr. 567, 18 martie 2011

Secolul al XVII-lea în Maramureș

Frecvența cu care revine, în ultimii zece ani, în discuție tema reorganizării pe baze regionale a României indică faptul că problematica aceasta – cu o lungă tradiție în spațiul țării noastre – a ajuns la o nouă scadență, atât din punctul de vedere al dezbaterilor intelectuale, cât și din acela al deciziilor politice. Mai multe evidențe stau la originea acestei situații: precedentele în materie de gândire și regândire a organizării statului român, pluralitatea corpurilor care, prin unire, au ajuns să alcătuiască în modernitate România actuală, problemele configurate în funcționarea aparatului statal, mai cu seamă în ce privește capacitatea acestuia de a răspunde optim nevoilor cetățenești și celor legate de dezvoltarea întregului, cu toate părțile care îl alcătuiesc.

Pentru a înțelege mai adecvat contenciosul regionalist, eforturile sociologilor, ale experților în guvernanță și administrare, ale politologilor, economiștilor, experților în antropologie și în cultură populară nu sunt suficiente. Istoricilor le revine însă să clarifice, pe cât posibil, evoluțiile din trecut care țin de factorii care au creat coeziune între membrii comunităților dintr-un anumit spațiu cu trăsături specifice, al celor care au asigurat perpetuarea legăturilor sufletești și al solidarităților între oamenii unui anumit teritoriu, dintre aceștia și arealul respectiv.

Pe acest fundal, istoriografia regională românească a înregistrat o serie de apariții demne de atenție, printre care merită enumerată și recent apăruta sinteză a Liviei Ardelean, *Istoria economică și socială a Maramureșului între 1600-1700* (Editura Etnologica, Baia Mare, 2012, 462 p.). După cum

se știe, multă vreme Maramureșul a avut o marcată autonomie regională, fiind în Evul Mediu una dintre „țările” incluse, de la un timp, în componența Regatului Maghiar, iar apoi, în modernitatea timpurie – chiar epoca despre care scrie autoarea – aparținând de Principatul transilvan. Din 1688, Țara Maramureșului a trecut în componența Imperiului Habsburgic, rămânând o parte a acestuia până la sfârșitul Primului Război Mondial.

În cartea Liviei Ardelean, alcătuită pe baza colectării și prelucrării masive de documente de arhivă – căci cercetătoarea este de profesie arhivistă –, viața economică și cea socială a Maramureșului intră în atenție scrutării istorice ca urmare a constatării unui gol bibliografic.

> Pentru secolul luat în discuție, cantitatea studiilor şi articolelor era foarte mică şi orientată doar pe anumite teme și subiecte, fără a avea un caracter de analiză generală (p. 8).

Șocul este acela de a afla că abia vreo 10% din materialul păstrat, relevant pentru temă, a fost cercetat deocamdată. Iată că mitul inexistenței surselor scrise pentru trecutul nostru se clatină serios, cel puțin pentru secolul al XVII-lea maramureșean, chiar dacă materialul documentar se află în arhive interne, și nu în altele, străine, mai greu accesibile.

În fața unei astfel de evidențe, opțiunea metodologică s-a impus de la sine. Cum stabilirea faptelor și a raporturilor între ele era principala prioritate, autoarea a ales calea reconstituirii ferme, pozitiviste, lăsând pentru alți autori sau pentru alte ocazii exploatarea materialului descoperit din perspective hermeneutice mai sofisticate. Și acesta este unul dintre modurile în care baza documentară a unei cercetări exercită presiuni asupra investigatorului, obligându-l la alegerea cea mai potrivită în raport cu agenda lui de lucru. Această împrejurare explică de ce încă, în istoriografia română, pozitivismul rămâne, pentru destule subiecte și sectoare de exploatare, opțiunea aproape obligatorie.

La Livia Ardelean acest mod de a opta trebuie înțeles ca frazare economică, sub raport stilistic, căutătoare de transparență, cu economie de mijloace retorice și expresive, într-un stil atic de bună factură. Nu o dată, chiar dacă stilistic diferit, demersul ei îl amintește pe cel al lui David

Prodan, adeptul construcţiei istoriografice pornind de la bază, cu „munca de cărămidar”, după cum obişnuia el să spună.

Ce imagine obține, la capătul cercetării, Livia Ardelean? Maramureşul a fost provincia cu numărul cel mai însemnat de nobili mici din întreaga Ungarie. Faptul ca atare nu a determinat însă această aristocraţie provincială de mică putere să basculeze regiunea pe o altă poziție, mai semnificativă, în ansamblul sistemului de putere, oricare a fost el în decursul timpului. La rândul ei, populația servilă, needucată şi reticentă la nou, a rămas fidelă vechii confesiuni ortodoxe, dar a fost şi incapabilă să se emancipeze masiv, neputându-şi deci ameliora poziția socială şi starea economică. Principala bogăție a regiunii acesteia, săracă în terenuri cultivabile, a fost sarea, exploatată cu metode de relativ mic randament inițial, iar ulterior, prin aducerea în partea locului a unor experţi din Europa Centrală, în condiţii similare cu cele din restul aceleiaşi regiuni a Europei. Totodată, estimarea autoarei că, în linii mari, Maramureşul a urmat calea dezvoltării Transilvaniei, nivelul de trai şi evoluţiile sociale din spaţiul ambelor provincii fiind similare, arată mai clar că situaţia de aici nu era o excepţie în raport cu zona proximă. Organizat politic în funcţie de abundenţa micii nobilimi, în forme compatibile, beneficiind de exploatarea sării la Coştiui şi fiind apărat de cetatea Hust, în jurul căreia s-a dezvoltat un sistem militar propriu, Maramureşul secolului al XVII-lea avansa încet către modernitate.

Continuând, dintr-un anume punct de vedere, demersurile de istorie regională iniţiate de Radu Popa în cazul Maramureşului şi al Haţegului, Livia Ardelean completează semnificativ o lacună istoriografică a ţării descălecătorilor Moldovei, aducând mai aproape de ochiul cititorului actual, uneori cu accente neaşteptate, un teritoriu rămas în conştiinţe ca unul al exuberanţelor folclorice şi al civilizaţiei lemnului.

Observator cultural, nr. 645, 12 octombrie 2012

O personalitate homerică

Dintre autorii români fără de noroc la public(at), Ioan Budai-Deleanu pare un campion. Nici măcar Dimitrie Cantemir nu îi egalează destinul nefericit, căci, de bine, de rău, ştim măcar cum arăta principele, şi încă pe baza mai multor portrete de epocă din care cel puţin gravura cu perucă şi straie occidentale se dovedeşte o redare a chipului princiar în termeni realişti. Pe Budai-Deleanu nu îl ştim. S-au propus atenţiei mai multe portrete ale lui, dar niciunul dintre ele nu convinge. Avem regretul că, la cumpărarea manuscriselor răposatului consilier din Liov pentru Academie, Gheorghe Asachi a ratat şansa de a lua cu sine, de la familie, şi un portret al celui dispărut.

Rămânem, aşadar, cu alte portrete, simbolice. Portretul poetului (în *Ţiganiana* şi în *Trei viteji*), al istoricului, al filologului, al juristului, al traducătorului; mai sumar, dar mai direct: al autorului de scrisori către diverşi contemporani… Şi acestea, spre a fi puse împreună, ca să reconstituie portretul cultural plurifaţetat al unui savant şi artist de excepţie al modernităţii noastre, presupuneau cutreierări stăruitoare prin biblioteci, până de curând.

Acum însă, colecţia *Opere fundamentale*, coordonată deja de mai mulţi ani de criticul şi istoricul literar Eugen Simion, a ajuns să includă şi volumul Ioan Budai-Deleanu, *Opere* (ed. îngrijită, cronologie, note şi comentarii, glosar şi repere critice de Gheorghe Chivu şi Eugen Pavel, Academia Română şi Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, Bucureşti, 2011, 1354 p.). După dispariţia Editurii Minerva, specializată în

valorificarea moştenirii istorice a culturii noastre, şi după sistarea seriei de *Cărţi fundamentale* ale culturii noastre – iniţiată şi sponsorizată de Fundaţia pentru o Societate Deschisă în anii ’90 –, seria concepută şi condusă de Eugen Simion a umplut un gol care, persistând, ar fi riscat să reteze culturii noastre întreaga dimensiune istorică. Ea continuă să apară, într-un format şi în nişte condiţii care evocă „pleiadele” franţuzeşti: hârtie „de biblie”, copertă tare (din piele tehnică!), supracopertă de carton gălbui, aparat critic savant de ţinută, colaboratori autorizaţi, dintre specialiştii domeniului.

Aliaţii academicianului în proiectul budai-delenian, Gheorghe Chivu şi Eugen Pavel, sunt editori prestigioşi. Primul s-a ocupat de opera lui George Coşbuc, de *Codex Sturdzanus* (1992), de *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină* (2001) şi de *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicţionar al limbii române* (2008). Cel de-al doilea a îngrijit filologic ediţiile *Palia de la Orăştie* (1984), *Biblia de la Blaj* (2000) şi a scris studiile *Carte şi tipar la Bălgrad (1567-1702)* (2001) şi pe cele din *Între filologie şi bibliofilie* (2007). Pe lângă titlurile enumerate, fiecare dintre cercetătorii menţionaţi a *făcut parte din diferite echipe prestigioase care au conceput şi pus în circulaţie opere de erudiţie filologică.*

Astfel, noua apariţie – cumulară – a lui Ioan Budai-Deleanu, concepută ca „o ediţie diplomatică şi, în acelaşi timp, recapitulativă”, adună în paginile ei majoritatea textelor cunoscute din autorul hunedorean (galiţian prin adopţie) iluminist. S-a optat pentru eliminarea, deocamdată, a textelor unde – datorită statutului de ciornă în care majoritatea a rămas – ideile şi argumentaţiile se repetau, preferându-se forma cea mai elaborată şi mai apropiată de proiectul definitiv, chiar dacă proiectul a întârziat să se împlinească pe durata vieţii autorului. Şi traducerile au fost supuse unui proces de selecţie, iar din *Ţiganiada* nu s-au reprodus toate cele trei versiuni. Acolo unde s-a putut, s-a apelat la ediţiile preexistente cele mai realizate, consultându-se însă, încă o dată, manuscrisele. Precizarea explicită a acestora i-ar fi scutit pe merituoşii editori de interpelarea publicată în *România literară* a istoricului Ladislau Gyemánt, primul editor

– împreună cu Ștefan Pascu – al principalei lucrări istorice a lui Budai-Deleanu, *Despre originile popoarelor din Transilvania*, legată de omiterea menționării exprese a acestui aport.

Ar fi fost excelent dacă epistolarul s-ar fi îmbogățit și el, cu oricât de puține piese noi, aducând ceva în plus față de ediția lui Iosif Pervain. Toate acestea, și altele, ar putea fi îndreptate și completate într-o ediție ulterioară nu pentru că pasul – uriaș – pe care îl face ediția de față nu ar conta sau ar fi o neîmplinire, ci tocmai pentru că stadiul restituirii la care s-a ajuns merită împlinit într-un proiect care să treacă de la „opere” la încercarea de a se restitui integralitatea textelor budai-deleniene păstrate până astăzi și identificate ca atare.

Deocamdată, bucuria – neadumbrită – este aceea de a putea ține în palmă o primă însumare cu adevărat reprezentativă a textelor autorului *Țiganiadei*. Nu e lucru puțin, mai cu seamă în condițiile de aristocratică materialitate pe care le presupune înscrierea volumului în seria menționată. Senzația – și profitul – este comparabil(ă) cu ceea ce simte un meloman intrând în posesia colecției de CD-uri ce epuizează creația cunoscută a lui W.A. Mozart. Pentru a simți însă deplin ebuliția unui astfel de creator capabil să arpegieze pe multiple planuri, chiar și schițele, caietele cu note, lucrările cu idei recurente – în fapt, diverse crochiuri strategice, cu reluări și obsesii, cu laitmotive și nuanțe care jalonează o viață – sunt importante.

Deja, din acest stadiu, budai-deleanologia ar putea înregistra un avans prin simpla soluție a aducerii la îndemâna oricărui interesat a marelui ansamblu textual transportat cu mare grijă de Gheorghe Asachi în țară și completat de descoperirile altor istorici literari.

Ce statură are Marele Ardelean în cultura noastră se poate înțelege chiar și din puține cuvinte. Dau, spre lămurire, mai jos doar două citate din el:

> Încă de pe vremea când hotărâsem să alcătuiesc un dicționar al limbii române […] mi-am dat seama […] că am datoria să prezint celor preocupați de studiul limbilor și o gramatică… […] Ca să poată fi folosită atât de compatrioții mei, cât și de străini, o voi scrie în limba latină (p. 538, *Fundamentele gramaticii limbii române*).

Din *Lexicon românesc-nemțesc*:

Cea mai grea parte era gata și […] de-aș părăsi lucrul acum început, doară încă un veac ar trece până când să va afla cineva să primească atâta greutate asupra sa, iar neamul românesc va rămâne lipsit de lexicon sângur din vina mea… (p. 669, „Prefație”).

Observator cultural, nr. 606, 22 decembrie 2011

Miza unui glosar

În alte culturi, pozitivismul istoriografic a pus în ordine iniţiativele romantismului care, prin proiecte ciclopice, au căutat să răspundă nevoilor speciale iscate în calea celor ce doreau să cunoască trecutul, aducând la bun sfârşit sarcina elaborării de instrumente de lucru. (Nu vorbesc, desigur, de cazurile excepţionale din cultura Occidentului, unde Du Cange, Muratori ş.a. începuseră mult mai devreme acest efort, dus incredibil de departe chiar şi atunci când se trudea la el de unul singur…) Urnit cu greu, prin eforturi inegale şi cu rezultate parţiale, şantierul organizării marilor colecţii arhivistice, al alcătuirii primelor ediţii critice, al punerii în ordine a erudiţiei moderne româneşti a cunoscut momente benefice fără a fi lichidat, totuşi, până astăzi, datoriile sale sau rămânerile în urmă faţă de ritmul necesar de dezvoltare al culturii noastre.

De aceea, acum când internetul a creat un nou mediu de lucru şi de publicare a rezultatelor muncii ştiinţifice, ar fi de aşteptat ca iniţiativele în domeniu să se accelereze şi să devină cu mai mare promptitudine vizibile, la îndemâna doritorilor. Din nefericire, însă, investiţiile în acest sector sunt mai mult decât modeste, lucru care face ca astăzi să nu avem încă un portal care să poată fi accesat pentru a cunoaşte scrierile istoricilor, sursele narative, documentele istoriei româneşti, măcar în limba română. Ceea ce există se datorează numai şi numai eforturilor – diletante sau nu – ale unor particulari. Iar când este vorba de a pune la dispoziţia străinilor interesaţi în istoria noastră aceleaşi izvoare diverse într-o limbă de largă circulaţie, acolo seceta este absolută.

În situația dată, celui dornic să urmărească istoria românilor parcurgând actele, cronicile, însemnările călătorilor străini sau rapoartele diplomatice nu îi rămâne decât să se mulţumească, în multe dintre cazuri, cu ceea ce îi oferă cartea tipărită, mai greu accesibilă în afara instituţiilor specializate – institute de cercetare, biblioteci universitare sau biblioteci care deţin şi exercită dreptul de depozit legal. În întâmpinarea publicului tradiţional ataşat de formatul tipărit al cărţii – aparţinând mai mult generaţiilor mature, mai puţin receptive la noile media şi posibilităţile lor revoluţionare în materie de comunicare – vine o iniţiativă a Academiei Române gestionată de Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca: alcătuirea unui *Glosar de latină medievală a documentelor care ilustrează istoria Transilvaniei, Moldovei şi Munteniei* (intitulat, după tipic, pe contrapagina de gardă, *Glossarium mediae latinitatis actorum Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpinae historiam illustrantium*), coordonat de Aurel Răduţiu şi Vasile Rus, dar la elaborarea căruia au contribuit Susana Andea, Adinel Ciprian Dincă, Lidia Gross, Viorica Pervain, Aurel Răduţiu, Vasile Rus şi Beatrice Tătaru. Volumul I cuprinde termenii grupaţi sub literele iniţiale ale alfabetului, de la A la C (Academia Română, Bucureşti, 2010, 700 p.).

Tomul reprezintă, la bază, debutul glosarului alcătuit la Cluj începând cu 1949, publicat în 1965, într-un tiraj restrâns şi cunoscut doar printre experţii în medievistica oficială. Acesta a reunit între autorii săi nume ilustre: David Prodan, Francisc Pall, Ștefan Pascu, Sigismund Jakó, Mihail Dan, Ștefan Bezdechi ș.a. Munca la el a cunoscut o fericită accelerare şi o sporită consistenţă începând cu 1960, dar în 1969, când Francisc Pall şi colegii săi au fost retrogradaţi din echipă, glosarul a intrat într-o fază de stagnare. Abia anul 1991 a însemnat iniţierea unei noi echipe în vederea reluării acestui atelier. Iniţial, ea s-a redus la trei oameni: Aurel Răduţiu, Viorica Pervain şi Suzana Andea. În anii care au urmat li s-au alăturat însă şi alte nume, ducând până la stadiul înregistrat astăzi al proiectului.

Trebuie spus că apariţia în acest moment a volumului iniţial din glosar are o semnificaţie specială. Traversăm un moment când orele de limbă latină din şcoala generală şi liceu s-au subţiat cu totul şi când studiile

umaniste au ajuns să fie privite – de la înălțimea celor mai sus-puse foruri ale sistemului educativ și ale politicii – ca o Cenușăreasă, izvor de cheltuieli inutile, fără rezultate pragmatic cuantificabile. Situația, fără precedent în istoria modernă a României, începe să își vădească deja consecințele: experții noștri în studii clasice s-au împuținat, originile latine ale limbii și poporului sunt contestate din interiorul culturii noastre – din ignoranță sau teribilism – de destui nechemați, moștenitori ai tracomaniei galopante din vremea deceniului dictaturii ceaușiste, iar identitatea colectivă dobândește reprezentări tot mai fantasmagorice (la un recensământ, o serie de cetățeni români s-au declarat, cu convingere, daci, costoboci, iar ziarele au înregistrat cu puțini ani în urmă și o prezență excentrică: un autodeclarat rege al… cumanilor!).

În aceste condiții, a te ocupa de explorarea științifică, cu metodă, a scrisului latin medieval devine o excentricitate cu valoare de manifest care face onoare autorilor și care amintește, fie și palid – pentru că se putea face mult mai mult –, că Academia Română nu și-a abandonat cu totul rolul de a susține asemenea onorante întreprinderi intelectuale. Adevărata bătălie de profunzime din ultimii ani pare să fie cea pentru păstrarea anvergurii și demnității studiilor românești subfinanțate și subordonate în exclusivitate evaluărilor străine. Cum nu suntem o colonie, deocamdată, ci tocmai am ajuns – politic vorbind – să avem șansa de a sta cu drepturi egale la masa comunitară europeană, de a participa la Pactul Nord-Atlantic și de a fi parteneri strategici ai SUA pe câmpurile fierbinți ale planetei, cultura română este chemată să se valideze prin originalitate și altitudine, nu prin conformism și ipocrită obediență științifică față de indiferent ce metropolă a noilor centralisme culturale, în ansamblul eforturilor de a atinge – împreună – standarde superioare în materie de civilizație și cultură.

Observator cultural, nr. 597, 21 octombrie 2011

Arheologia vechii noastre literaturi

Cel puţin de la Michel Foucault încoace, utilizarea termenului „arheologie” cu sensul explorării stratificării profunde a diferitelor fenomene sociale, politice sau culturale s-a impus ca o achiziţie de neocolit. De ea beneficiază şi cercetătorul literar şi lingvistul Eugen Pavel, autorul unei culegeri de studii proprii intitulate *Arheologia textului* (Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj-Napoca, 2012, 210 p.). Profesiunea de credinţă înscrisă pe coperta finală a cărţii – dar preluată din *„Argumentul”* auctorial – îl defineşte pe parcimoniosul cercetător:

> Întoarcerea la realitatea textului, la manuscris sau la tipăritura originală constituie pentru filolog o condiţie obligatorie a probităţii demersului său hermeneutic.

Desigur, dacă este o condiţie necesară, cu niciun chip ea nu devine şi una suficientă, iar Eugen Pavel nu ignoră acest detaliu semnificativ. Frecventarea manuscrisului poate fi, pentru unii studioşi, o contemplare mai mult sau mai puţin opacă şi selectivă. Diplomatica, codicologia, paleografia sunt doar trei dintre ştiinţele auxiliare – cum au fost ele numite – din cercetarea, până la urmă, istorică a vechilor manuscrise. Dar lor li se pot adăuga, după caz, şi altele, precum filigranologia, sfragistica. Or, o asemenea multitudine de abordări complementare, toate dezvoltate în procesul căutării unei cât mai mari precizii în evaluare, ca şi a unei înţelegeri care să meargă până dincolo de text şi de imagine, dau un indiciu despre complexitatea travaliului pe care îl implică strădania de a produce ediţii critice ale cărţii vechi. Nu este de mirare, în astfel de condiţii, că numărul experţilor în domeniu a rămas mereu mai mic decât nevoia

valorificării moştenirii naţionale şi că producţia acestora este, îndeobşte, parcimonioasă, fiind precaută şi severă prin excelenţă.

Asemenea defolierii unei flori, petală după petală, studiul bibliologic implică răbdare şi persuasiune. Camuflate sub aparenţa unor rezultate mai degrabă tehnic grăitoare, nu odată, asemenea calităţi sunt trecute cu vederea sau subînţelese, deşi ele reprezintă cheia succesului personal în domeniu.

Eugen Pavel mărturiseşte:

> Dincolo de datele bibliologice exterioare, filologul face în permanenţă apel la analize tipologice sau la evaluări sintetice, la studiul istorico-cultural sau la cel lingvistic, având astfel posibilitatea disocierii şi a comparării caracteristicilor definitorii ale unei scrieri vechi, ale cărei dificultăţi de interpretare rămân o provocare continuă.

Într-adevăr, contextualizările felurite la care îl obligă efortul de a urma cât mai multe piste ale înţelegerii care dă relief literelor, grafiei, cuvintelor, frazării, vocabularului şi celorlalte oferte pe care manuscrisul le conţine fac din filolog un erudit a cărui savanterie rămâne indispensabilă. Oricât i-a uşurat munca posibilitatea realizării de fotocopii sau apariţia şi marea accesibilitate a ediţiilor virtuale, unele postate pe internet, altele consultabile prin obţinerea lor pe CD-uri ori DVD-uri şi transportarea comodă prin copierea pe stick-uri de memorie, celelalte îndatoriri ale specialistului rămân intacte.

Preocupat să retraseze, în prima secţiune a cărţii sale, câteva trasee majore în receptarea Bibliei şi a literaturii religioase şi de cult în traduceri şi în copii româneşti, Eugen Pavel oferă câteva popasuri importante în retrasarea unui întreg proces de apropiere a românilor de cuvântul sfânt. Operă colectivă la care au contribuit învăţaţi medievali şi timpuriu moderni, unii cunoscuţi, alţii rămaşi anonimi, aclimatizarea cărţilor sacre, transpunerea *Liturghierului*, apropierea de *Pildele lui Solomon*, traducerea *Vulgatei* în vremea iluminismului (1760-1761) sub supravegherea lui Petru Pavel Aron, proorociile din *Rojdanic* şi apariţia lor în arealul nostru de cultură, ca şi povestea aducerii *Mineiului* în literatura noastră se alătură, în cuprinsul volumului, corecţiilor aduse în editarea critică a unor cântece câmpeneşti din veacul al XVIII-lea (mai exact, din 1768) şi frecventării

manuscriselor lui Ioan Budai-Deleanu în vederea celei mai recente reeditări a operei acestuia.

Cât despre portretele de filologi cuprinse în secţiunea a doua, ele rămân la fel de importante pentru înţelegerea mai adecvată a autosituării autorului care compara munca de mare finețe și polistratificată a filologului cu demersul arheologic. A. Lambrior, Grigore Creţu, Moses Gaster, Nicolae Drăganu, N. Iorga, Al. Procopovici, Mario Roques, Ștefan Ciobanu, Ștefan Pașca sunt personajele care animă galeria savantă cu care Eugen Pavel împodobeşte culoarul filologic prin care trece. Nume mari, notorii, alături de altele mai puțin cunoscute, împreună jalonează un areal științific și național parcurs în timp, dar pe care meritele științifice ale acestora îl înnobilează.

Merită citit volumul *Arheologia textului*, publicat de autor la zenitul unei cariere de cercetător care include editarea jubiliară a *Bibliei de la Blaj* (1795), a istoriei literaturii române vechi de Nicolae Drăganu, coeditarea operelor autorului *Ţiganiadei* și o serie de explorări proprii în spațiul vechii noastre culturi scrise. Textele adunate cu modestie în această carte rezervă surprize, mici revelații de parcurs care contribuie la crearea de noi reliefuri și perspective în domeniul studiului „infraliteraturii” și literaturii române vechi.

Observator cultural, nr. 668, 5 aprilie 2013

America ardelenilor

Astăzi, Statele Unite ale Americii au dobândit poziţia de lider major într-o lume unipolară. Din 1989, ele şi-au pierdut inamicul tradiţional postbelic, confruntat la el acasă cu chestiuni deocamdată insolubile şi cu transformări structurale care l-au condus până la pierderea identităţii şi nevoia de a o remodela (dispărând URSS, a apărut Comunitatea Statelor Independente). Nu a fost însă întotdeauna astfel. Au trebuit două războaie mondiale pentru ca hegemonismul european occidental, manifestat în stăpâniri coloniale întinse, să cunoască un recul semnificativ, făcând mai întâi loc planului de reorganizare a Europei înseşi, formulat de un preşedinte american, iar apoi intervenţiei financiare a Americii pentru restaurarea economică a Lumii Vechi (Planul Marshall, 1948). Astăzi, destinul occidental pare legat indisolubil de SUA, iar provocările vizează lărgirea cadrelor de manifestare ale standardelor de viaţă occidentale, euroatlantice, la dimensiuni planetare, prin globalizare.

Cum nu a fost întotdeauna astfel, rămâne important de ştiut cum s-a aflat într-o ţară precum a noastră despre Statele Unite ale Americii şi în ce fel s-a reflectat realitatea de peste Ocean în mintea românilor de odinioară. De aceea, o carte precum cea a Elenei Andreea Boia – fără alte legături decât cele de omonimie cu profesorul Lucian Boia –, *Imaginea Statelor Unite ale Americii în cultura românească din Transilvania până la Primul Război Mondial* (EFES, Cluj-Napoca, 2009, 314 p.), aduce în prim-plan o problematică de autentic interes prin angulaţia pe care o presupunem. Este vorba, la urma urmei, despre o lume de departe – de dincolo de percepţia

cotidiană a vecinătăților continentale sau a centrelor prestigioase ale Europei –, reflectată de privirile unor cetățeni dintr-un imperiu multietnic și pluriconfesional, cum era cel al Habsburgilor. O particularitate a vieții românilor transilvăneni este că, rămânând supuși în raport cu maghiarii, ei erau – până în 1867 –, împreună cu aceștia, sub administrarea politică austriacă. Supuși statului și supuși nobilimii maghiare, românii ardeleni au văzut, astfel, America filtrată prin două grile culturale, două cenzuri (formale sau nu), două influențe diferite, nu neapărat convergente.

Autoarea abordează chestiunea cu prudență, neaventurându-se în compararea celor trei niveluri de contact cu SUA din interiorul Împărăției Habsburgilor și preferând să elucideze un capitol de imagologie românească înainte de a porni mai departe. Concluziile ei indică un crescendo al interesului și cunoașterii problematicii nord-americane:

> Au existat mai multe reprezentări care, coroborate, au condus la formarea acestor proiecții generale. Cronologic, exemplul politic al Uniunii a fost cel dintâi. În special în preajma Revoluției pașoptiste ziarele au editat mai multe date cu privire la forma de guvernare sau despre prevederile unor acte constituționale. […] Odată cu cea de-a doua jumătate a secolului, modelul politic al Statelor Unite avea să fie completat de cel economic și de cel tehnic. Avântul uimitor pe care ramurile amintite l-au înregistrat a atras admirația și, mai ales, uimirea locuitorilor provinciei. […] Ca atare, au fost publicate analize și s-au tras semnale de alarmă cu privire la amenințătoarea concurență a „fraților" de dincolo de Ocean. Tot în această perioadă, mai exact, în ultimele două decenii ale veacului al XIX-lea, s-a consolidat și acea reprezentare a republicii ca țară a bunăstării materiale, ca „Pământ al făgăduinței", ca loc ideal al omului de rând. Numărul mare al celor care au emigrat este, în opinia noastră, cel mai în măsură să ne oglindească impactul pe care ea l-a produs în rândul transilvănenilor (p. 280).

Toate aceste etapizări ale interesului față de SUA reprezintă un început de cunoaștere istorică ce își așteaptă, desigur, continuările. Pe ce căi se transformă o imagine negativă într-una pozitivă și un ținut socotit inospitalier într-unul al tuturor șanselor? În ce fel țăranul român din Transilvania, tradiționalist în majoritatea manifestărilor lui, ajunge să considere potrivit să se rupă de acasă, să traverseze o Europă urbanizată și industrializată și, fără a avea experiența prealabilă nemijlocită a mării, să se angajeze în traversarea oceanului, ajungând în marile orașe americane (Detroit, Chicago), atât de profund diferite de mediul de acasă, adaptându-

se din mers și câștigându-și cu trudă banii visați? Analizând reacțiile la unirea religioasă din 1700, istoricul Keith Hitchins vorbea despre rezistența acerbă la modernizare și refugierea într-un univers populat cu viziuni religioase apocaliptice, escatologice, ale românului transilvănean din secolul al XVIII-lea, care alimentau o rezistență funciară în fața înnoirilor. Cum se explică saltul, în numai un secol și jumătate, de la un tip de raportare socială la celălalt, ținând cont de faptul că școala și presa destinate românilor, în limba proprie, cunoșteau o dezvoltare lentă, ezitantă și plină de obstacole?

Din cartea Elenei Andreea Boia nu lipsesc răspunsurile, dar întrebările domniei sale se referă mai ales la lucruri constatabile mai ales pe baza unor surse revuistice și livrești. Ca să se obțină un răspuns la chestiuni precum cele formulate aici s-ar cuveni coborât la statistici și documente, la memorialistică și epistolare; o aluvionară documentație care își așteaptă în continuare și editorii, și exploratorii.

Receptivitatea în materie de idei politice americane constatată în rândul intelectualilor români din provincia noastră intramontană rămâne surprinzătoare și exprimă interesul față de o democratizare după care se tânjea aici. Nu degeaba traduce Simion Bărnuțiu, în anii 1845-1846, *Declarația de independență* adoptată la 4 iulie 1776, pregătind, din punct de vedere doctrinar, și prin acest exemplu, răsturnări de situație visate și, ulterior, prilejuite – în parte sau momentan – de Revoluția de la 1848.

Șantierul este vast și merită extins în continuare.

Observator cultural, nr. 585, 28 iulie 2011

Tinerețea studioasă a folcloristului

Există cărţi pe care apariţia sub patronajul unor instituţii care nu au legături trainice cu reţelele de distribuţie – atâta cât funcţionează acestea – de pe cuprinsul întregii ţări le menţine într-un soi de circuit subteran. Nu este de mirare că ele ajung cu greu şi în cantităţi insuficient de relevante la cititorii cărora le sunt destinate. Cu mare întârziere am intrat şi eu în posesia volumului îngrijit de o echipă de bibliotecari de la Biblioteca Judeţeană „A.D. Xenopol” din Arad, sub coordonarea poetului Nicolae Nicoară-Horia şi incluzându-i pe Lucia Bibarţ, Adriana Czibula, Cristina Dulaschi, Ligia Margea şi Marioara Sabou, cuprinzând *Dioariu. Jurnal intim* al lui Atanasie Marian Marienescu (Editura Nigredo, Arad, 2008, 244 p. + 3 file foto). De aici se vede că, atunci când bibliotecile se transformă în case editoriale, drumurile către cei care, în mod firesc, le aprovizionează depozitele se… înfundă.

Prezent în enciclopediile româneşti ca „jurist, scriitor, etnograf, folclorist, membru al Academiei Române”, Atanasie Marian Marienescu s-a născut în 8 / 20 martie 1830, la Lipova, în judeţul Arad, şi a trăit până în 6 ianuarie 1915, murind la Sibiu. Recunoaşterea meritelor acestui contemporan şi vecin de meleag natal al lui Slavici s-a produs în virtutea meritelor sale din câmpul istoriografiei, filologiei, al scrisului literar, al folcloristicii şi etnografiei, deşi studiile sale de specialitate au fost în… drept. S-ar putea spune că ramificarea intereselor lui culturale, ca şi apartenenţa la aceeaşi epocă îl apropie nu numai de Slavici, ci şi de Vasile Conta, de pildă. Ca şi aceştia, Marienescu ajunge să reprezinte un anume

enciclopedism ilustrat spectaculos de pașoptiști precum M. Kogălniceanu, de postpașoptiști de factura lui B.P. Hasdeu, Odobescu și de alți contemporani ai acestora, printre care se distinge Mihai Eminescu.

La ardeleni era însă în joc un anume tip de conștiință și educație care își găsea exemplele în corifeii Școlii Ardelene, dând elanurilor enciclopediste – despre care a vorbit M. Eliade într-o prefață faimoasă la ediția lui din scrierile hasdeene – o tentă politică, militantă. Așa s-a ajuns ca juristul din podgoria Aradului să fie prețuit de Academie pentru valențele sale în câmpul umanioarelor, tot așa cum un alt om cu pregătire în drept, însă maramureșean, urma să fie primit în onorata instituție, ceva mai târziu, pentru o culegere de documente medievale de o excepțională importanță (l-am pomenit pe Ioan Mihaly de Apșa). Pe atunci însă diletantismul nu descalifica aprioric oamenii, iar serviciile pe care acești cărturari le aduceau culturii române aflate la discreția străinătății dominatoare erau socotite de-a dreptul probe eroice.

Atanasie Marian Marienescu: „Ca istoric a explorat latinitatea poporului român, a scris despre cucerirea Daciei de romani sau despre retragerea aureliană din Dacia sau despre formarea limbii române. A alcătuit un manual de istorie care a fost folosit în învățământ timp de 15 ani în Banat și Transilvania”, spune mai departe enciclopedia, neuitând să precizeze însă că „principala preocupare a lui Atanasie Marienescu a fost folclorul”. Prima culegere de colinde românești, *Poezia poporală. Balade culese și corese* (vol. I: 1859 și vol. II: 1867), a fost publicată de Marienescu. Elanul școlii de etnopsihologie și cel al ieșirilor romantice pe teren l-a adus în situația de a culege informații multe despre datini, publicându-le în revista *Familia* și în volumul *Cultul păgân și creștin*.

Ceea ce nu se cunoștea din acest autor atât de prestigios odinioară, dar căruia cultura noastră nu i-a prilejuit încă o restituire critică de opere, este activitatea – privată și discretă – de memorialist. *Dioariu* cuprinde notele zilnice ale studentului, inițiate la Pesta, luni 21 / 9 martie 1853, în chiar „ziua nașterii mele, și [în] anul vieții mele, al 23-lea…” (p. 17), și încheiate, într-o formă mai degrabă lapidară și cu însemnări disparate, în august 1858.

Sunt ani importanți, preliminând, în Principate, unirea „cea mică” și reformele lui Cuza, iar în Ardeal întemeierea Mitropoliei Ortodoxe a lui Andrei Șaguna (1864). Atmosfera înregistrată de jurnal este una de efervescență culturală încă nesusținută instituțional, căci ASTRA urma să se înființeze abia în toamna lui 1861, iar Partidul Național Român s-a născut și mai târziu, în februarie 1869.

Cel mai bun portret al lui Marienescu este cel care îi aparține lui însuși. În 19 februarie 1858, el scrie, succint, dar memorabil, despre sine:

> Eu am învățat 6 școale [*id est:* clase – *n. O.P.*] în Arad, 1 în Timișoara, 8 în Pesta și aici am depus maturitatea. Dreptul l-am învățat în Pesta și Viena și în Pesta am depus esamenele din legile juridice și esamenele din cele administrative. Eu puțin ajutor am avut de acasă, singur m-am susținut, ori astăzi fiind *crescător* la nobila familie de Mocioni, lângă doi prunci (p. 188).

Tânărul de numai douăzeci și opt de ani care scrie aceste lucruri despre sine a învins greutăți asemănătoare cu cele prin care a trecut V. Conta, urmează o carieră aidoma celei care l-a format pe I. Codru-Drăgușanu (este preceptor particular) și pare un personaj din categoria unui damnat de inegalitățile sociale, precum Julien Sorel. Se recunoaște aici și traseul prin școlile arădene, timișorene etc. al lui Slavici, dar și acela – notoriu literar – al lui Budulea Taichii.

…Și totuși, istoria vieții lui Atanasie Marian Marienescu este cea a unei cariere reușite și a unei vieți presărate cu realizări remarcabile pentru epoca și opțiunile lui culturale. Cazul acestui cărturar mai mult sau mai puțin neglijat de posteritate merită să redeschidă dosarul carierelor intelectuale ale românilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În orice caz, paginile de jurnal ale lui Marienescu aduc date importante despre râvna activistă și culturală care l-a animat, în mod persuasiv, pe tânărul student, jurist și învățător privat înainte de a împlini măcar treizeci de ani, oferind detalii semnificative cu privire la inițiativele, lucrările, contactele cu alte personalități (Al. Papiu-Ilarian, Jókai Mór ș.a.) ale epocii.

Observator cultural, nr. 619, 6 aprilie 2012

Jurnalul lui A.C. Cuza

Unele mărturii istorice ni se transmit după bunul-plac al istoriei. Și acesta este unul dintre punctele în care devine vizibilă diferența dintre culturile organizate instituțional și cele marcate de sincope și discontinuități.

Sub acest raport, păstrarea paginilor memorialistice ale lui A.C. Cuza, publicate în cele din urmă sub titlul *Însemnări din viață și documente omenești* (ed. de Marian Ștefan, Editura Oscar Print, București, 2012, 192 p.), este simptomatică. Manuscrisul – un caiet mare, „studențesc" – a fost cumpărat de către Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă CC al PCR după august 1979. El provenea de la Felicia Marinca, moștenitoarea fostului elev Ion Marinca. În 1945-1946, când acesta era în clasa a VI-a, începând epurarea bibliotecilor de cărțile cu caracter „reacționar", a primit de la bibliotecarul Nicolae Nicolopol din Turda, spre păstrare pentru vremuri mai bune, respectivul caiet, împreună cu alte cărți. Primiseră asemenea cărți, donate spre a fi salvate de vremurile tulburi prin care se trecea, și alți elevi. Bibliotecarul obținuse caietul de la locotenentul Ștefan Nemeș, care îl luase din casa lui A.C. Cuza, la Iași, „din vraful de cărți răvășite", după cum nota militarul, în zilele când s-a spart frontul în cel de-al Doilea Război Mondial (în 25 august 1944).

O mică saga neștiută până de curând, notată scrupulos de doamna Felicia Marinca, fără de care povestea salvării notațiilor jurnaliere ale faimosului descendent al familiei Cuza s-ar fi pierdut. Povestea acestei translații arată în ce mod, la voia hazardului, purtat într-o raniță militară,

depus într-o bibliotecă din cu totul altă provincie istorică, dar silit să dispară din acel mediu protectiv, jurnalul a dispărut pentru o jumătate de veac din orice circuit, reapărând benefic și neașteptat într-o clipă istorică dificilă, dar oarecum mai permeabilă la asemenea recuperări. Chiar și după revoluție a mai fost nevoie de vreo două decenii pentru ca el să își găsească drumul spre istorici și cititori…

Rămânem, din acest punct de vedere, o cultură neașezată, căci nu avem instituții unde capacitatea protectivă exercitată asupra culturii scrise să fie atât de temeinică, încât, orice s-ar întâmpla, patrimoniul valoric al țării să rămână neatins. Noi nu suntem Elveția, unde băncile au ajuns să poată garanta până și transmiterea unor categorii de mărturii istorice extrem de prețioase, precum cele referitoare la nazism, de pildă. Trist și neliniștitor adevăr, mai cu seamă că nici măcar arhivele Securității comuniste nu par să fi putut îndeplini un asemenea rol, de vreme ce cărți inestimabile, confiscate, nu s-au mai găsit acolo, cel puțin până astăzi…

Îndeobște numele lui A.C. Cuza este invocat pentru rolul lui politic deloc marginal în dezvoltarea antisemitismului interbelic. După cum spune editorul textului…

> …departe de noi gândul de a-l reabilita pe A.C. Cuza. Nici nu ar fi posibil, faptele sale fiind mult mai puternice decât oricare din argumentele pe care le-am aduce în discuție (p. 6).

De astă dată însă este vorba despre pagini din tinerețea și de la maturitatea viitorului politician, scrise între 20 mai 1888 și 19 noiembrie 1928. Sunt patru decenii de viață, surprinse în notații sporadice, inegale ca întindere și adeseori cu ochiul contemplativ al martorului care înregistrează ecouri ale unei lumi deja trecute, frânturi frapante din prezent, explicații ale unor încrengături actuale în acel moment, felurite detalii ce evocă o Românie patriarhală, dar mereu notate sintetic și plastic, într-o proză de un farmec aparte. Aș situa genul relatării prezent în acest prețios martor al epocii lui Carol I și a urmașului acestuia în prelungirea paginilor faimosului colonel Locusteanu, a faimoaselor *Scrisori către Vasile Alecsandri* ale lui Ion Ghica și prefațând memorialistica sclipitoare a lui Constantin Argetoianu.

Faptic, însemnările de jurnal ale lui A.C. Cuza surprind tânăra Românie în epoca ei de apoteoză: guvernarea aducătoare de stabilitate și de prosperitate a lui Carol I și perioada de după dublarea teritoriului și a populației. Dar nu faptele politice de prim-plan, marile evenimente ale epocii le comentează cu sensibilitatea lui caracteristică autorul. Procesul de decădere economică al unor mari „case" boierești, crizele de nebunie ale cutărui personaj, elemente importante din biografia doamnei Elena Cuza, ridicolul reinventării propriei identități a istoricului V.A. Urechia și câte altele asemenea asigură materialul epic dens și relatat alert al jurnalului, împreună cu multe alte mărunte și mari lucruri care conservă fresca unei epoci extrem de pasionantă, dar încă insuficient frecventată și cunoscută de cercetători. Este vorba despre epoca ciocnirii influenței franceze asupra spiritului public românesc cu noua dominație bismarckiană asupra Europei, moment în care la intersecția marilor imperii, nu demult ieșită din fanariotism, societatea românească își caută și găsește forțele coagulante, într-un context de modernizare alertă, superficială, incompletă, care urma să lase amprente adânci asupra vremurilor care au urmat.

Apartenența lui A.C. Cuza la eșalonul superior al societății îi privilegiază observația, mai cu seamă că el transcrie, nu o dată, ceea ce află de la alții, nu doar reacțiile subiectivității proprii la diversele împrejurări ale vieții. Sursă de informare excepțională asupra anilor dintre 1888 și mai ales 1910, cu figuri pitorești și notații despre marii clasici ai literaturii noastre, precum Creangă și Alecsandri, memoriile acestea „din mers" aduc o completare importantă profilului complex, simplificat datorită opțiunilor lui politice, ale acestui martor înzestrat la un timp al construcțiilor statale și culturale.

Observator cultural, nr. 662, 22 februarie 2013

Ilie Dăianu.
Lectură peste timp

Un nume aproape uitat, pe nedrept, desigur, este cel al lui Ilie – Elie! – Dăianu. Din producţia acestui militant român din Transilvania aparţinătoare la Monarhia Bicefală, Ilie Moise a alcătuit o colecţie de *Scrieri* (Editura Renaşterea, Alba Iulia, 2010, 360 p.), căci protopopul a fost nu doar un om politic important, ci şi un condeier exersat. La numai două decenii după ce Titu Maiorescu persiflase critic stilul şi, mai ales, româna publiciştilor transilvăneni, Dăianu scria elegant şi perfect compatibil cu vocabularul şi cu frazarea colegilor lui din Regat.

Surpriza recuperării acestui eseist uitat, pe care manualele îl pomenesc – atunci când o fac – exclusiv pe terenul militantismului naţional, este interesul literar al scrisului său. Temele sunt de o mare diversitate, nu fără legătură cu actualitatea, dar şi cu ambiţia de a pune lucrurile într-o ordine critică. Articolul scris la moartea poetului bănăţean Victor Vlad Delamarina, plin de plasticitate, încerca să atragă atenţia asupra frumuseţii unei poezii sortite prin însăşi ambiţia de a omologa literar graiul bănăţean.

> Da, era poet; necunoscut, necitit de mulţi, dar original. A scris puţin, şi tot ceea ce a scris a publicat numai în *Dreptatea*, pentru că era lugojan, prin urmare bănăţean. Nu vreau să zic, însă, că ar fi fost separatist, ori local-patriot, cum se gândesc mulţi, şi prin Banat şi pe la noi (p. 43).

Distincţia între local, regional şi separatist, pe care Ilie Dăianu o face, nu este nici acum la îndemâna oricui, darmite în contextul dominaţiei străine, când sloganul unificator, fără a fi unicul circulant între românii din afara Vechiului Regat, devenise foarte popular, pregătind unirea cea mare

din viitor. Actualitatea distincției de atunci se vădește astăzi, fără efort, în contextul *glocalismului*, adică al perechii global-local în care resorbirea în mondial acutizează nevoia accentuării apartenenței la „micile patrii” din care modernitatea ideologică și politică a construit naționalul.

Imbolduri similare îl determinau, în 1907, să publice un text amplu și despre scriitorul maramureșean Ioan Artemie Anderco, în fapt, transcrierea unei conferințe care îmbina evocarea unui context socio-cultural specific momentului cu cea a circumstanțelor biografice ale personajului literar evocat și cu propria profesiune de credință (în care se citește deja o înțelegere a spațiului românesc transilvan altfel decât din perspectiva individualității istorice, prin asumarea Banatului, Parțiului și Maramureșului pe seama aceleiași provincii intramontane).

Galeria de portrete selectate de Ilie Moise include și figuri mai cunoscute, precum Gh. Șincai, Timotei Cipariu ori Ioan Micu Moldovan („Moldovănuț”). Atenția lui se îndreaptă însă cu egal interes și către figurile de prim-plan ale celor angajați în confruntarea politică, precum Vasile Pop, al doilea președinte al Astrei, Amos Frâncu („stegarul ideal”), Vasile Lucaciu („preotul luptător și prigonit”) și chiar Ieremia Valahul (1556-1625), „un sfânt român pribeag”.

În alt loc – o proză memorialistică sau de ficțiune? – naratorul întâlnește un fost spion român în Bulgaria dinaintea războaielor balcanice pus să tatoneze în direcția intereselor românești afirmate mai apoi prin Pacea de la București. Deghizat în cerșetor, fostul ofițer, invalid doar la vremea povestirii, întâlnește un mocan de la Codlea și pe fiicele lui poliglote, într-o splendidă zonă de șes numită Valea Trandafirilor. Peisajul e biblic, iar Stancu Codleanu – cum îi spune păcurarului – are un aer de patriarh. Nu fără teză, de altfel:

> încrest în răvașul meu aceste amintiri din preajma zilei de Unire de la 1 Decembrie 1936. Figura românească a patriarhului oier din Balcani îmi apare acum ca statuia vie a eroului necunoscut: românul anonim al vitalității noastre, de pretutindeni (p. 265).

Cu tot aerul lui schematic, idealizat, romantic și tezist, textul poate stârni ecouri interioare astăzi, când tipul românului care își poartă vitalitatea

pe orice meridian al lumii a devenit, din nou, o realitate comună. Transhumanţa de odinioară, surprinsă într-una dintre ipostazele ei de Ilie Dăianu în plină epocă interbelică, a fost înlocuită între timp de migraţia postcomunistă către toate cele patru puncte cardinale, într-un orizont mult mai vast decât odinioară, de vreme ce nu mai exclude, practic, niciun continent. Rândurile autorului aveau însă, descoperim acum, ceva premonitor sau măcar capacitatea de a surprinde una dintre trăsăturile cu care românii par înzestraţi, dinamica şi adaptabilitatea demografică.

Prin asemenea sclipiri neaşteptat de actuale, deşi altminteri bine circumscrise istoric, Ilie Dăianu cheamă la o relectură, făcând din ediţia de *Scrieri* a lui Ilie Moise o apariţie demnă de preţuire. În trecutul nostru nu lipsesc figurile de militanţi care au fost oameni de condei şi dincolo de necesităţile clipei ori de memorialistica personală. Ei alcătuiesc deja o galerie impresionantă, în frunte cu Miron Costin, Dimitrie Cantemir, stolnicul Cantacuzino, Ion Neculce, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu şi atâţia alţii, dar explorarea lor nu s-a încercat încă de pe poziţiile valorificării triplei lor îndreptăţiri la interes ştiinţific: participanţi la istorie, martori la ea, autori de operă literară. Modul în care cele trei laturi notabile ale personalităţilor din această serie se îmbină şi funcţionează împreună merită o sondare de profunzime, pentru că ea dezvăluie nu doar o anume situare în lume şi în existenţă, ci şi un tip de răspuns la împrejurările istorice care, prin repetitivitate, atrage atenţia asupra unei trăsături româneşti care poate spune mai mult decât pare că spune.

Până la astfel de urmări, merită să fie salutată însă restituirea ca atare; întâlnirea cu un bun mânuitor al penei, din priceperea căruia până şi cuvântările circumstanţiale dobândesc un aer de noblețe retorică şi stilistică ce nu poate trece neobservată. Istoria scrisă cu eleganţă, trăită cu eleganţă are mai mari şanse decât cea fără stil să impună eleganţa şi în orizontul de aşteptări al zilei ce vine.

Observator cultural, nr. 642, 21 septembrie 2012

Incursiune în arta secolului XX

Printre sintezele cu rost didactic, cea intitulată *Curente, mişcări, grupări literare şi artistice în sec. XX* (Editura Aeternitas a Universităţii „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia, 2012, 158 p.), scrisă de criticul şi istoricul literar – dublat de prozatorul şi memorialistul – Constantin Cubleşan, răspunde nevoii de a cunoaşte şi înţelege cel mai recent veac, cel care încheie al doilea mileniu de istorie postchristică. Trebuie recunoscut: a fost un secol sfâşiat de contraste şi antagonisme, de căutări disperate şi dezlănţuiri experimentale, iar luarea lui în discuţie sub raportul mişcărilor de idei generatoare de dinamici estetice nu poate fi decât binevenită.

Ceea ce îşi propune – cu modestie, dar şi cu un anume orgoliu – autorul este să treacă în revistă, dar şi să ordoneze oarecum puzderia de forme colective de asociere în jurul unor programe, urmărindu-le atât geneza în universalitate, cât şi metamorfozele româneşti ori măcar influenţa asupra spaţiului nostru cultural. Aparent, o asemenea sarcină a fost uşurată de existenţa unor dicţionare, enciclopedii şi instrumente de lucru elaborate la temă (bibliografii, istorii literare). Dar atunci când este vorba despre surprinderea dinamicilor ideatice şi artistice dintr-un perimetru temporal bine delimitat, chiar dacă nu îţi propui în mod expres să stabileşti topuri, să urmăreşti împletirea sau distingerea unor forme, tipuri de acţiune şi de gândire artistică de altele, înrudite sau nu, se adaugă o dificultate suplimentară. Nu este, la drept vorbind, simplu nici să decupezi din ansamblul indistinct descendenţa directă a simbolismului ori numai teritoriile avangardei artistice, darmite să urmăreşti în paralel cu asemenea

direcţii de înaintare şi altele, cu aspiraţia de a nu pierde din vedere nimic din ceea ce a fost sau, în timp, a devenit o parte a patrimoniului cultural al umanităţii.

Înţeleasă astfel, istoria literară nu numai că urmăreşte simplu opera literară sau pe autor, ci, ţinând seama de ambele elemente, caută să recreeze şi să pătrundă cu mintea geneza, dezvoltarea şi estomparea în timp a unor opţiuni care au tradus o anume *forma mentis* şi o anume sensibilitate.

În cartea lui Constantin Cubleşan, cele unsprezece capitole existente îşi succed cronologic şi logic, grupând, cu pornire în „marea ruptură” de sensibilitate inaugurată de romantismul dezamăgit de finalul revoluţiei şi al epopeii napoleoniene, calea maximal estetizantă (arta pentru artă, poezia pură), negativismul agravat de nihilismul avangardist, raţionalismul constructiv, iraţionalismul psihismului adânc, revolta formală şi de conţinut şi expresiile artistice ale oprimării. După cum se poate observa, din acest punct de vedere, al fructificării unor anumite tipuri de impulsuri resimţite de creatori şi descoperitoare de drumuri estetice, arta modernă şi contemporană a exploatat, alături de dimensiunea apollinică a umanului, diverse aspecte ale tentaţiilor care o subîntind şi care o anturează pe aceasta.

Excursul cubleşenian se încheie în „lumea veche” a comunismului, cu două tipuri de înhămare a artei la imperativele ideologiei şi ale cenzurii: proletcultismul şi realismul socialist. Ar fi fost excelent ca succintul, dar alegrul şi pasionantul excurs să mai fi făcut un pas şi dincolo de fruntariile acestui prag temporal, incluzând măcar începutul revoltei din anii ’80 (optzecismul, textualismul), dacă nu şi relativ amorfele, dar proteicele tendinţe de după căderea sistemului democraţiilor populare în 1989.

În acelaşi timp, chiar şi sistematizarea oprită la nivelul anilor ’60-’70 ai secolului trecut aduce autorului merite incontestabile, oferind o schemă euristică ce poate folosi ca bază unei meditaţii mai profunde şi mai largi cu privire la limitele şi elanurile unei epoci care a cunoscut şi cele mai ambiţioase năzuinţe, dar şi cele mai constrângătoare şi castratoare alinieri. Sentimentul este că veacul trecut a fost ultimul în care se mai putea merge în toate direcţiile de înaintare. Nu întâmplător, postmodernismul care a

urmat de la o vreme nu a făcut decât să aglutineze, să suprapună, să aşeze în acelaşi context forme şi conţinuturi radical diferite, creând, vrând-nevrând (dacă nu cumva răspunzând acesteia), o mentalitate de tip nou, eclectică *par force*, care se întâmplă să fie şi contemporana transformării şi multiplicării geometrice a forţelor tehnologice puse în slujba artei. Asupra lărgirii acestui mod de a fi al artei, atât la nivelul mecanismelor şi mijloacelor ei de generare, cât şi al aşteptărilor cărora este chemată să le răspundă, a publicat, în ultimii ani, Liviu Malița două cărţi complementare (*Paradoxuri ale esteticii*, 2009, şi *Extremele artei*, 2010), ce pot folosi ca punct de plecare în ducerea mai departe a proiectului semnat de Constantin Cubleşan, în eventualitatea unei noi ediţii, interesată de continuări.

Important mi se pare că acest exerciţiu de evaluare retrospectivă la o scară vastă, însă din nu foarte multe tuşe, pare să răspundă şi unei nevoi a scriitorului de beletristică numit C. Cubleşan. Conform declaraţiei lui,

> urmărirea alternanţei curentelor, mereu aflate într-o polemică reciprocă pentru unghiuri de deschidere estetică înnoitoare în privinţa reflectării realităţilor umane, este benefică şi productivă, chiar dacă astăzi nu puţini scriitori (creatori) caută a se manifesta nesocotind rigorile vreunei poetici dogmatice, dar în strădania lor perfect legitimată, ei nu fac altceva decât să propună alte rigori ale altor specii literare şi nu mai puţin alte programe doctrinare pentru alte grupări, mişcări sau curente literare (p. 11).

Se întrezăreşte aici chemarea nu numai către o cunoaştere teoretică ce dă, până la urmă, o anumită coloratură culturală efortului învăţăceilor, ci şi îndemnul de a intra în dialogul artistic efectiv cu o tradiţie deloc definitiv amorţită şi rămasă în urmă, ci capabilă să mai suscite din plin noi combustii.

Observator cultural, nr. 664, 8 martie 2013

București modernist și boem

Cu adevărat împrospătătoare şi neaşteptată se dovedeşte redescoperirea memorialisticii poetului Alexandru Obedenaru (13 iulie 1865, Bucureşti – 13 ianuarie 1945, Bucureşti). Bucureştean get-beget, născut în mahalaua Dobroteasa, a copilărit la conacul moşiei Obedeni din Ilfov. Tatăl lui se numea Georgiade, era vlah macedonean, iar fiul şi-a luat numele de la moşia Obedeni, achiziţionată de părintele lui. Se pare – lipsesc deocamdată studiile monografice despre acest scriitor – că a debutat în 1884, în *Opinca* (sub numele, nefixat încă, de Al.S. Georgiad-Obedenaru) şi în *Ciulinul*. A fost angajatul Bibliotecii Centrale din capitală şi, atunci când instituţia a trecut sub patronajul Academiei Române, a devenit funcţionar aici (1901-1933). În prezentarea site-ului *cripedia*, el a fost o…

> …figură cunoscută a boemei bucureştene, bun cozeur și rafinat meloman, participa la ședințele cenaclului de la *Literatorul* (din 1888), conferența la Ateneul Român despre „Poezia decadentă” (1890), colabora cu versuri la revista lui Macedonski și la toate publicațiile de orientare modernă ale timpului: *Generația nouă*, *Românul literar*, *Liga literară*, *Revista literară*, *Viața nouă*, *Ilustrațiunea română*. În 1891 îi succedă lui Mircea Demetriade ca director la *Revista poporului*. Colaborează și la *Convorbiri literare*, *Epoca*, *Luceafărul*, *Masca*, *Evenimentul*, iar după primul război mondial la *Universul* și *Propilee literare*. Este autorul volumelor *Spleen* (1891), *Rondele* (1892), *Sonete. 1888-1916* (1916), *Dacia noastră* (1919), *Himere* (1927) și *Pantheea* (1927). În 1932 este decorat cu ordinul Meritul Cultural în grad de Cavaler.

Dincolo de valoarea poeziei lui, de un modernism decadent, reeditată sporadic și prea puțin cunoscută, redescoperirea acestei figuri luminoase a literaturii noastre o prilejuieşte excelenta ediţie a Margaretei Perian din memorialistica răsfirată în presa interbelică a anilor ’30 de către autorul

ajuns la senectute. Prin feluritele episoade care alcătuiesc *Amintirile unui poet decadent* (Editura Limes, Cluj-Napoca, 2010, ed. de Margareta Perian, 194 p.), lumea artistică și boemă a anilor 1871-1894, adică a unui timp care aparţinea, deopotrivă, domniei prospere și stabile a regelui Carol I, dar și lumii clasicilor literaturii noastre, Alexandru Obedenaru deapănă amintiri vesele, pline de spirit, despre episoade nostalgice ori burlești, aducând în fața cititorului o galerie de figuri și o serie de episoade excentrice. Ai zice că acela care scrie este un britanic interesat să expună umorul *sui-generis*, nu o dată exprimat prin farse ample, al oamenilor din generația lui sau a celei puțin mai în vârstă, un stil de viaţă urban al cărui ax era cafeneaua, o lume în plină și rapidă modernizare, cultivată și lipsită de complexe. Chiar dacă în unele tablouri apar Eminescu ori Caragiale, Duiliu Zamfirescu, de fapt, personajele mai puțin cunoscute – precum fratele lui Barbu Ștefănescu-Delavrancea, avocatul Suhățeanu, ori Costache Câmpineanu – dau tonul unei lumi în care o recunoaștem pe cea a lui nenea Iancu văzută cu un ochi simpatetic, într-o îmbrățișare vizuală caldă. Aici, Mitică, personajul devenit tip prin pana autorului de geniu al *Momentelor și schițelor*, nu este sarcastic în petardele lui amicale ori în ciomăgelile ocazionale la care participă. El reprezintă un mod de a fi jovial, deschis, căutând cu obstinație, pe dimensiunea ludică, plăcerea estetizantă a unei vieți libere de prejudecăți, dar sensibile la epicurism. Comparând „miticii” lui Obedenaru cu cei ai lui Caragiale se poate pricepe mai bine cât anume aparţinea lumii în care a trăit clasicul dramaturgiei noastre și cât anume vine din creativitatea lui.

Cosmopolită, mondenă, convivială, modernă și educată – cât se putea („Cafeneaua Fialkowski era școală, redacție, tribună, cerc diplomatic și renumit cuib de bârfeală, farse, intrigi”, p. 103) –, lumea bucureșteană din amintirile lui Alexandru Obedenaru are ceva bulevardier, poate, dar și capacitatea de a însenina și binedispune cititorul. Între condeiul memorialistic al lui Ion Ghica și cel al lui Constantin Argetoianu, cel cu care înșiruie Obedenaru cuvintele pe hârtie pare să aparțină aceleiași proximități ca Tzigara-Samurcaș.

Dar amintirile poetului au un protagonist mai puțin vizibil, chiar dacă atotprezent: Bucureștiul epocii caroline (îi spun astfel pentru a-l distinge de cel carlist, de la sfârșitul etapei interbelice). În centrul său subiectiv stă, fără îndoială, cafeneaua, întruchipată de cea preferată de scriitorii și artiștii moderniști.

> Cafeneaua și cofetăria Fialkowski erau instalate în piața Teatrului Național, în parterul casei Török, exact unde se află acum Eliseul domnului Ianis Kolomiris, minus colțul dinspre Calea Victoriei cu o ușă și trei ferestre, unde găseai magazinul doamnei Blanche, care confecționa pălării de damă (p. 74).

Localul fusese înființat „în 1853 de un polonez romanizat” și a durat „până la 1898”, când s-a desființat (p. 75). Loc mirabil al Bucureștilor scriitorimii noastre de panteon, cafeneaua F. ar trebui grabnic reinventată fotografic.

Nu este de trecut cu vederea că pentru memorialistul Obedenaru, ca și pentru Mihai Zamfir,

> toți cei născuți între debutul secolului al XIX-lea și restabilirea domniilor pământene formează legiunea marii generații care a produs renașterea Țărilor Românești și a cărei activitate ar fi fost firesc să ocupe numai a doua treime a secolului trecut. Excepțional, ea s-a prelungit și în domeniul generației a doua, născută împrejurul mijlocului de secol. […] În afară de aceste două generații arătate, mai este o a treia principală, al cărei leagăn s-a nuanțat în apropierea unirei Principatelor dunărene, o generație romantică, însă de mult folos atât artei, cât și patriei.

Obedenaru menționează numele defuncților la care se gândește și cu care și-a intersectat propriul drum în miezul Bucureștiului literar modernist, la cafeneaua din proximitatea Naționalului. Perspectiva lui generațională asupra literelor românești trece, și de astă dată, prin toposul magic al localului din capitală unde el însuși și-a construit și afirmat identitatea literară.

Introduse de studiul excepțional al lui Gheorghe Perian despre poet, nu despre memorialist, amintirile lui Alexandru Obedenaru merită un loc de suflet în antologia oricărui cititor.

Observator cultural, nr. 681, 12 iulie 2013

În atenție: Cadrilaterul

Mi s-a părut adeseori un lux discutabil şi o extravaganţă demne de alerte corecţii faptul că în rândul publicului român amator de istorie interesul se îndreaptă mai mereu către trecutul Occidentului, al celor mai exotice ţări, dar aproape niciodată în mod serios către vecinii direcţi ai României. Explicațiile pot fi mai multe: convingerea că marile puteri fac cu adevărat istoria; antipatia resimțită față de cei cu care am avut sau, cine știe, poate am mai putea avea litigii de tot felul; gustul orizonturilor îndepărtate, identificate cu aventura; câte și mai câte… Chiar dacă asemenea motive pot fi cele reale, niciunul nu justifică ignorarea proximității. În materie de cunoaştere şi de autosituare geopolitică, un astfel de reflex rimează mai mult cu etern reluata teză a „retragerii din istorie”. Politica struţului în materie de vecinătăţi, sprijinită pe antipatie sau pe curiozitatea de almanah, promiţătoare de mai mari satisfacţii prin frecventarea altor arealuri, nu justifică atitudinea respectivă în niciun fel. Litigii trecute, antipatii, revanşe – niciuna dintre mizele şi motivaţiile amintite nu se poate dispensa de o cât mai bună cunoaştere a zonei.

Cel puţin de la intrarea României în Uniunea Europeană, în ochii Occidentului facem pereche cu Bulgaria, vecinul nostru de la sudul Dunării, într-un mod care, până acum, trebuia să dea de gândit mai mult decât a făcut-o şi, în orice caz, mai puţin ocazional. Pentru că una este trecutul nostru comun (Ţaratul Vlah şi Bulgar, de pildă, de la sfârşitul secolului al XII-lea şi din prima parte a secolului al XIII-lea, ajutorarea refugiaţilor bulgari în Principatele Unite în lupta lor pentru independenţă, apoi războiul

din 1877, care ne-a adus independența, dar care a marcat și pentru bulgari o diminuare a opresiunii otomane, cele două războaie balcanice finalizate prin pacea bucureșteană a lui Titu Maiorescu, chestiunea Cadrilaterului și, până la urmă, a Dobrogei), și cu totul altceva privirea care îmbrățișează în același mod șablonard două țări ale căror evoluții diferă, totuși, în destule puncte. Pentru România, care în anii ’90 visa să fie acceptată în grupul țărilor de la Vișegrad, socotindu-se geopolitic o țară a Europei Centrale, alăturarea de Bulgaria înseamnă, de multe ori, tot printr-o percepție șablonardă, un soi de… retrogradare.

Datorită acestui fapt, cărțile de analiză a raporturilor româno-bulgare sunt binevenite chiar dacă vin din partea istoricilor, nu neapărat a geopoliticienilor sau a analiștilor actualității politice, căci mai risipesc obscuritatea întreținută de reflexe precum cele pomenite, permițând abordări mai aplicate și mai realiste, fiind mai în cunoștință de cauză. O asemenea abordare – istorică, dar privind istoria diplomației – a rezultat din teza doctorală a doamnei Maria Costea, publicată sub titlul *Relațiile politico-diplomatice româno-bulgare (1938-1940)* (Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2010, 474 p.). Perioada aleasă este, cum se poate înțelege de la prima vedere, una de mari tensiuni, coincizând cu dictatura noastră regală instituită de Carol al II-lea, cu intrarea tot mai profundă a țării noastre sub dominația Germaniei naziste, cu accentuarea legislației antisemite de la noi și cu schimbările spectaculoase de regim politic din 1940, datorită, nu în ultimul rând, și pierderii Cadrilaterului de către România. Destul timp asupra subiectului s-a tăcut la noi, datorită „bunei vecinătăți și prieteniei” dintre partidele comuniste român și, respectiv, bulgar, conducătoare acasă, dar obediente în raport cu puterea tutelară a Kremlinului sovietic. Nici măcar în perioada ceaușismului naționalist din ultimii ani ai dictaturii personale a omului de la Scorniceşti nu s-a prea discutat problema cedării teritoriale a achizițiilor de după al doilea război balcanic, deși în aceeași perioadă istoricii oficiali se întreceau în a condamna Diktat-ul de la Viena și tăceau mai mult decât colegii lor basarabeni despre cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei către Stalin.

Cartea Mariei Costea umple astfel un gol și, mai mult decât atât, elaborează o versiune interpretativă asupra acestui moment crucial din istoria contemporană a românilor, fără a ezita să polemizeze cu unii colegi bulgari. Cercetarea asiduă a arhivelor i-a permis autoarei identificarea documentației relevante pentru problematica discutată, lecturile din istoriografia română, bulgară și italiană completând orizontul explorării cu perspectivele deja consacrate (și, totodată, divergente) în chestionarea faptelor.

Asigurând puterile occidentale că, prin cedarea pașnică a sudului Dobrogei de către România, Bulgaria ar adera la Înțelegerea Balcanică, obținând și sprijinul Moscovei, care sugera revendicarea de către bulgari a întregii Dobroge pentru a se crea o frontieră sovieto-bulgară comună (izolând România de Marea Neagră), Bulgaria s-a aliniat politicii germane, creând, în cele din urmă, premisele obținerii fără împotrivire armată a teritoriului respectiv.

Importantă nu este doar corecta descifrare a contextului și ambianței modificării de graniță din vara lui 1940, ci și respingerea de către autoare a tezelor neștiințifice în domeniu. Ea observă pe bună dreptate că România nu viza, în acele momente, ori înainte, refacerea vreunui contur statal propriu mai vechi și că astfel se separa de alte țări cu asemenea veleități (țări balcanice, Ungaria). Pe de altă parte, se respinge explicit și arondarea României la arealul balcanic, atât cu argumente geopolitice, cât și ca orientare a politicii sale moderne și contemporane.

Cartea se oferă lecturii, stârnind interesul unei cunoașteri mai profunde a subiectului.

Observator cultural, nr. 672, 10 mai 2013

Omul care a vrut să spulbere Regatul

Atunci când vine vorba despre apoteoza de stabilitate şi prosperitate internă din timpul lui Carol I, care a coincis nu numai cu întemeierea statului român de sine stătător (1877), ci şi cu transformarea domniei din principate în regalitate (1881), analiza vieţii politice româneşti evidenţiază activitatea a două partide: cel Liberal şi cel Conservator. Se uită câteodată că în aceeaşi perioadă, chiar dacă puţin mai târziu, s-a născut şi la noi social-democraţia, ca urmare a nevoii de a exprima poziţia şi interesele unei pături în curs de afirmare, lucrătorii de la oraşe şi de prin târguri, dar şi sub influenţa unor decantări ideologice din vecinătatea răsăriteană (mărturie stau romane precum *Părinţi şi copii* de Ivan Turgheniev ori *Demonii* lui F.M. Dostoievski), dacă vine vorba despre Vechiul – pe atunci noul – Regat. În Transilvania, în Bucovina şi în Parţiu lucrurile stăteau altfel, fiind parte a evenimentelor din Monarhia Austro-Ungară şi a evoluţiilor socialiste de acolo. Dar la 1 decembrie 1918 s-a văzut ce importantă participare au avut socialiştii români – reprezentaţi la Alba Iulia de Jumanca şi Fluieraş –, iar unul dintre marii inventatori români în domeniul aeronauticii, bănăţeanul Traian Vuia, s-a pronunţat critic la adresa unirii nu pentru că nu ar fi dorit-o, ci pentru că socotea că ea putea fi întreprinsă de pe alte poziţii politice ale oamenilor publici şi ale partidelor transilvane.

Instalarea la putere a comuniştilor după al Doilea Război Mondial, pentru o întreagă jumătate de secol, regimurile de dictatură şi opacitate ideologică marxistă – în vremea lui Ceauşescu: naţionalistă şi autarhică, dar uzând de o retorică marxistă – au îngropat fără speranţă atât discuţia critică

asupra începuturilor socialiste, cât şi cercetarea de arhivă liberă şi neîngrădită în domeniu. Foarte importante pentru înţelegerea contextului, cunoaşterea marilor figuri şi reconstituirea atitudinilor se dovedesc demersurile biografice ale lui Z. Ornea – autorul unor monografii despre C. Dobrogeanu-Gherea, C. Stere, despre poporanism şi despre revista *Curentul cultural de la Contemporanul* –, editarea publicisticii lui Panait Istrati (îngrijită de Ion Ursulescu şi publicată în trei volume la Editura Humanitas) şi, mai recent, apariţia cărţii *Racovski. Dosar secret* (coord. Stelian Tănase, Editura Polirom, Iaşi, 2008, 272 p.).

Comentat prea puţin – deloc vizibil de către istorici – mănunchiul de documente scoase la iveală de Stelian Tănase pe seama lui Racovski, dosarul alcătuit din rapoarte secrete ale diverşilor slujbaşi discreţi ai statului român reconstituie un traseu de viaţă nonconformist şi plin de întorsături de situaţie care fac din protagonist ba un proprietar român (de origine bulgară) din zona Mangaliei, ba un complotist periculos, ba un lider apropiat lui Lenin, ba un dizgraţiat al lui Stalin. Personajul merită atenţie din plin, fiind parcă predestinat unei tratări beletristice. El este unul dintre răsturnătorii lumii vechi, prieten al lui Gherea şi al lui Troţki, pomenit de Caragiale prin corespondenţa lui în contexte amicale, după cum amintea Dan C. Mihăilescu:

> Cine este cât de cât familiarizat cu corespondenţa Caragiale-Gherea-Zarifopol îşi va aduce poate aminte de dulcea, suav… anarhica prezenţă a „doctorului" Cristian Racovski între două glume şi trei aluzii parşive privind „Costicuţia", socialismul gherist, răscoala de la 1907, takismul cu gura de aur şi dorul berlinez de icrele moi de la Sinaia şi Bucureşti.

Nici publicistica lui Panait Istrati nu îl prezintă altminteri decât foarte amical pe doctorul Racovski, întâlnit în plină epocă interbelică ba la Paris, unde era ambasador, ba în URSS, în momente de declin şi dizgraţie stalinistă deja…

După asemenea „aperitive", volumul despre Cristian Racovski, care – atrăgea atenţia Paul Cernat, reţinând o informaţie prezentată de Stelian Tănase la lansarea publică a cărţii – „cuprinde doar 5% din dosarul său de Siguranţă", oferă oglinda vigilentă a agenţilor siguranţei române, deloc

favorabilă socialistului de origine bulgară din Dobrogea. Cel care l-a cunoscut pe Friedrich Engels şi a avut legături cu lideri ai mişcării socialiste internaţionale (Nikolai Plehanov, Vera Zasulici, Jean Jaurès, Rosa Luxemburg ş.a.) a reînfiinţat Partidul Social Democrat din România şi şi-a dorit să înfăptuiască o federaţie a statelor balcanice, idee a unor strămoşi români (printre ei, Mihai Viteazul şi autorii conjuraţiei confederative de la începutul secolului al XIX-lea). Împreună cu Troţki, care l-a vizitat, pe el şi pe Dobrogeanu-Gherea, în calitate de publicist rus, în timpul războaielor balcanice – despre care a şi scris prin 1913 reportaje traduse şi publicate în română –, a dorit să răstoarne ordinea socială burgheză, dar şi… să desfiinţeze Regatul Român. După puciul bolşevic din 1917, fiind unul dintre apropiaţii lui Lenin, a devenit unul dintre liderii Kominternului, iar în contextul revoluţionar al anilor 1917-1918 a confiscat averi de la refugiaţii români din Odessa, anchetându-i şi persecutându-i.

Minoritar solidar cu minoritarii etnici, dar şi politici ai unui regim în care distanţa între bogaţi şi săraci era mare, Racovski trebuie să fi fost, ca om de stânga, atât amicul pasabil al lui Caragiale, cât şi comunistul venerat de Istrati. Nu se configurează nicio contradicţie fundamentală între colegul de agape din ambianţa de la birtul din gara Ploieşti al lui Costică Gherea şi cel care, prin radicalizare continuă, persecuta bogatul la Odessa, în numele dictaturii proletariatului. După Dan C. Mihăilescu, „toată cartea este plină de documente care arată infiltrarea lui [Racovski – *n. O.P.*], anarhia lui, dorinţa lui de a face mereu, de a sminti locul. Sunt tot felul de comploturi aici…” Interpretare naiv-domestică, fiindcă, la fel de bine, se poate socoti că Racovski voia să facă… bine. Regândind România ca republică, dorind o şansă autentică şi pentru săraci, contrariind grilele stataliste ale spionilor monarhiei române, militantul socialist de baştină din Dobrogea nu era altminteri decât comilitonii lui, dacă se face abstracţie de averea moştenită şi de instrucţia lui superioară. El gândea lumea într-o altă paradigmă, voia schimbarea radicală, iar faptul că s-a înşelat asupra direcţiei în care mergea comunismul sovietic este limpede indicat de judecarea şi executarea lui în perioada represiunii staliniste, în 1938-1941. Cele două şiruri de referinţe,

unele din afara cărţii (Caragiale, Istrati), iar altele din interiorul ei (notele informative şi rapoartele Siguranţei române) oferă şi modelul necesar să fie urmat în lectura dosarelor alcătuite de funcţionarii oricărui regim politic ce uzează de supravegherea poliţienească a cetăţenilor lui socotiţi neconvenabili. Faptele sunt fapte, dar interpretările poliției sunt dictate de interesele precise pe care instituţia respectivă le apără. Astăzi ştim cu precizie că apărarea unei ordini de drept, moştenite, poate fi sau poate să nu fie benefică cetăţenilor unui stat. Judecata fără prejudecăţi a istoricului nu poate fi însă înlocuită de alte estimări, discuţia este mai amplă şi mai meandrată.

Observator cultural, nr. 643, 28 septembrie 2012

Antisemitism universitar interbelic

În activitatea istoricului Lucian Nastasă-Kovács editarea de documente arhivistice ocupă un loc însemnat. Format la şcoala pozitivismului istoriografic ieşeană a lui Ştefan S. Gorovei şi în lumina profesiunii de credinţă a lui Al. Zub – cu care a împărtăşit, destulă vreme, aplecarea pentru studierea istoriei intelectuale şi aplecarea pentru secolele al XIX-lea şi XX în istoriografie –, autorul a dezvoltat, de la o vreme, un interes stăruitor pentru implicaţiile biografiei elitelor în ascensiunea şi afirmarea lor social-cărturărească, dar şi o curiozitate pentru zonele tabuizate intens ale cercetării trecutului. Printre acestea, la loc de cinste se numără istoria grupurilor etnic-minoritare din România, problematică indispensabilă unei mai nuanţate cunoaşteri a trecutului românesc, unei reconstituiri a mozaicului cultural din Europa central-sud-est-europeană şi modului în care raportarea la diversitate s-a făcut în cadrele statale proprii în secolul XX. Câteva dintre volumele scoase la lumină prin scrutarea fondurilor arhivistice – singur sau cu alţi colegi, precum Varga Andrea, Andreea Andreescu ori Victor Karády – sunt: *Ţiganii din România. Mărturii documentare (1919-1944)* (2001); *Maghiarii din România. Mărturii documentare (1945-1955)* (2002); *Maghiarii din România. Mărturii documentare (1956-1968) (*2003); *Evreii din România. Mărturii documentare (1945-1965)* (2003); *Armenii din nord-vestul Transilvaniei în anii instaurării comunismului (1945-1953). Mărturii documentare (*2008). Practic, beneficiind de suportul logistic al unor instituţii ale societăţii civile (Centrul de Resurse pentru Diversitate Etno-Culturală) şi al unor programe

de cercetare asumate instituţional, Lucian Nastasă, împreună cu un cerc restrâns de cercetători şi prieteni, a introdus în circuitul ştiinţific actual mii de pagini de documente anterior necunoscute, care modifică apăsat perspectiva tradiţională asupra mediilor şi epocilor aduse la lumină.

*În descifrarea resorturilor care îl mână în această direcţie pe autor trebuie incluse atât preferinţele liber mărturisite – pe sit*e-ul instituţiei unde lucrează – pentru câmpuri de interferenţă precum sociologia culturii şi educaţiei şi diversitatea etnoculturală, cât şi (pentru a rămâne în interiorul paradigmei pe care chiar el o cultivă) argumente de natură biografică. Decisiv rămâne însă instinctul istoricului căutător de nou, dornic mereu de o mai adecvată cunoaştere decât înainte, ca şi o bucurie de a construi noi baze documentare demersurilor interpretative ale viitorului. Dintr-un alt unghi de vedere, însă, rămâne cert că Lucian Nastasă a decis să aparţină nu unei istoriografii oficiale sau oficializate, ci, mereu, unui discurs alternativ, care nu şi-a epuizat nici pe departe capacitatea subversivă şi deconstructivă. El dă o lovitură esenţialismelor, naţionalismului şi centralismului politic şi de viziune, privind stăruitor către marginalitatea etno-confesională, privilegiind pluralitatea în detrimentul monolitismului, oferind argumente unei abordări civice a naţiunii, şi nu uneia herderiene. Tema recurentă, dincolo de ceea ce se vede, este, iar şi iar, raportul tensionat şi accidentat dintre stat şi cetăţean, dintre birocraţia ierarhiei oficiale şi indivizi ori comunităţi laterale în raport cu cea socotită deplin reprezentativă (pe care, generic, am putea-o desemna ca fiind cea reprezentată de bărbatul român, ortodox, matur, situat în poziţie dominantă). Încet-încet, de la un volum la altul, se precizează tot mai mult o critică implicită a modului în care statalitatea românească şi-a conceput raportarea la corpul cetăţenesc, cu un accent pe marile crize ale acestei relaţionări (holocaust, discriminare, intruziune în viaţa comunităţilor şi în cea a organizării societăţii civile şi a instituţiilor specifice acestora).

În loc să protejeze şi să asigure, în spirit democratic şi modern, afirmarea liberă şi cât mai deplină a creativităţii acestor componente etnice minoritare la definirea în termeni noi şi la conturarea unor noi epoci de

prosperitate şi creativitate românească, statul nostru a preferat un spirit părtinitor, îngust-naţionalist şi confesionalizant, animat de un spirit revanşard în raport cu trecutul, injust chiar şi în epocile mai relaxate.

Cel mai recent volum de documente editat de Lucian Nastasă este *Antisemitismul universitar în România (1919-1939). Mărturii documentare* (Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale şi Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2011, 651 p.), unde, printr-un vast şi documentat studiu introductiv (86 p.), ca şi prin cele 369 de documente referitoare la epoca interbelică, se urmăreşte impactul real al antisemitismului în mişcarea universitară şi în societatea românească a timpului. Marea surpriză este, de astă dată, nu caracterul ostil minorităţilor manifestat de organismele statului (cel puţin în primul deceniu interbelic), cât, chiar dimpotrivă, strădania autorităţilor de a face faţă unui val de antisemitism animat de o parte a tineretului ultranaţionalist român, frustrat şi nerăbdător ca în noua Românie a anilor ’20 *să înlăture poziţia sa subalternă în sistem, cât mai iute şi cât mai total. La fel, şi administraţia universitară reacţionează, cel puţin pentru o vreme, în spirit democrat, solicitând, când este cazul, sprijinul poliţiei pentru a-i proteja pe studenţii evrei supuşi presiunilor şi bătăilor, acţiunilor de intimidare şi ostilităţii grupurilor de activişti-studenţi români de extremă dreaptă. Selecţia de documente este, de altfel, nepărtinitoare, surprinzându-se şi răspunsurile similare ale studenţilor evrei plecaţi din România la studii în Franţa, unde, uneori, au socotit potrivit să răspundă cu aceeaşi monedă.*

Se deschid astfel noi posibilităţi de a înţelege resorturile şi de a data etapele manifestării unui antisemitism de expresie universitară, al cărui motor l-au constituit studenţii, şi nu profesorii, într-o primă instanţă, şi care a crescut treptat până la formarea unor mişcări politice tot mai puternice şi mai radicale, consonante cu dinamica similară din Vestul şi Centrul Europei. Practic, aducând sub ochii cititorilor documentele publicate acum, Lucian Nastasă contribuie substanţial la realizarea unei arheologii a

dezastrului extremist interbelic, oferind noi unelte istoriografiei preocupate de tema dată.

Observator cultural, nr. 595, 7 octombrie 2011

Revenirea timpului deocheat

La a treia sa ediție românească, făcând parte din suita de trei volume – de poezie și proză (un roman!), celelalte –, monografia Martei Petreu *Cioran sau un trecut deocheat* (Polirom, Iași, 2011, 430 p.) și-a păstrat integral potenţialul detonator. Titlul inițial al cărții, *Schimbarea la față a României sau un trecut deocheat* (la edițiile din 1999 și 2004), deși trimițând mai direct la obiectul analizei, avea dezavantajul de a reproduce un alt titlu în titlu: cel al operei cioraniene analizate. El a fost reformulat odată cu publicarea în SUA mai aproape de ceea ce putea sensibiliza un public american în forma *An Infamuous Past: E.M. Cioran and the Rise of Fascism in Romania* (2005). Se semnala, de astă dată, într-o notă de dezavuare, participarea cioraniană la afirmarea politică a extremei drepte interbelice din România. Noua versiune a titlului preferă să relaţioneze însă, fără alte lămuriri anterioare lecturii textului, numele gânditorului cu un anume trecut „neconvenabil”. Cine a citit corespondența cioraniană își amintește că despre trecutul deocheat vorbea, retrospectiv, însuși metecul din Paris. El nu ignora ambiguitatea cuvântului polisemic ce amintea și de caracterul nefrecventabil al acelui trecut, și de faptul că el devenise astfel în virtutea unui „deochi”, a farmecelor, a unei meniri magice, capabile să transforme binele în rău și bunele intenţii în dezastre. Poate că în această expresie se lasă cuprinsă cel mai bine aventura inițiată cu elan patriotic, moral și social-constructiv de tinerii epocii dintre războaie, dar transformată în scurt timp în abuz, extremism, crimă politică și execuție antisemită fără drept de apel.

Marta Petreu a prins cu o excelentă intuiție, ca din zbor, sugestia din epistola lui Luț către Relu, sesizând potențialul analitic și investiția retrospectiv-emoțională, măcar că bine strunită și disimulată, a formulării. Și-a dat seama și de rolul crucial al cărții de eseuri *Schimbarea la față a României* pentru înțelegerea epocii, a gândirii acelor tineri, a axelor dominante pe care s-a putut dezvolta utopia raşchetării unui nou și mândru stat pentru a porni, la nici două decade după alcătuirea lui izbutită, totul de la zero, în temeiul unui purism etnic și etic, ca și al unei ortodoxii reinterpretate prin prisma temei jertfei eroice și a împăcării thanatice.

Ce este mai important în cartea de tinerețe programatic orientată către un viitor imposibil a lui Emil Cioran? Ideile, izvoarele gândirii sau forța imaginilor? Procedând după un model experimentat cu vreun deceniu înainte de Tudor Cătineanu – care dedica succintei sinteze filosofice a lui D.D. Roșca o monografie în două volume –, exegeta lui Cioran s-a încumetat la demontarea agregatului textual al lui Cioran, supunând unui exercițiu de analiză metodică a ideilor, temelor și motivelor *Schimbarea la față a României*.

Traseele gândirii tânărului și inflamatului insomniac au obligat-o să treacă prin analiza doctrinei legionare, a contextului interbelic, a predispozițiilor psihologice și publicistice ale autorului și chiar să se refere la incomoda identitate sau asemănare a unor teme ale eseistului cu cele lovinesciene, de o orientare contrară. Excursul aparține deopotrivă istoriei ideilor și istoriei filosofiei românești, fiind marcat de elocvență, claritate în argumentare și pregnanță stilistică.

În cuvântul-înainte la ediția recentă, Marta Petreu precizează două lucruri importante: „Cartea […] este pur și simplu un studiu despre dimensiunea politică a biografiei și operei lui Cioran…”, în conformitate cu publicistica semnată de el. În al doilea rând, „urmărește atât implicarea (de altfel, foarte aparte) a tânărului filosof în extrema dreaptă românească (contaminată la el de ideile extremei stângi bolșevice), cât și dezmeticirea lui”.

Astfel, se poate înțelege mai bine că judecarea atitudinii politice a lui Cioran se cuvine încercată din perspectiva unei deschideri care să includă ambele extreme politice ale vremii, dreapta radicală, dar și stânga comunistă, receptarea sau măcar adulmecarea ambelor tendințe regăsindu-se și la alte personaje notorii ale vremii (la Panait Istrati, de pildă; la Petre Țuțea, mai apoi; în cadrul grupării „Criterion”, unde, alături de Eliade, Ionel Jianu și alții ca ei, apărea și Belu Zilber). Mai mult, se va înțelege mai bine cum comunistul Ceaușescu și-a conceput dictatura reciclând unele mari teme ale naționalismului interbelic și, în continuare, cum o serie de foste cadre de bază ale Partidului Comunist din perioada dictaturii au optat, îndată după căderea regimului ceaușist, pentru un naționalism șovin și antisemit, cu atât mai ridicol cu cât minoritatea evreiască din România se diluase maximal.

Atrăgând atenția asupra dimensiunii civice, politice și publice a publicisticii unuia dintre membrii cei mai promițători ai generației de juni interbelici, Marta Petreu îndeamnă și epoca de față la o reflecție în oglindă. Putem fi siguri că democrația actuală naște numai tineri gânditori care sunt dispuși să o perpetueze, fără a imagina și încerca să pună în practică derapaje de la ea? După ce o vreme s-a postulat „sfârșitul istoriei” și intrarea în era postideologică, astăzi vedem în ce măsură gândirea liberală răspunzătoare de asemenea proiecții s-a putut înșela. În peisajul românesc actual se disting deja siluete avide de salturi istorice riscate, de integrări culturale *sui-generis*, de ucenicii pe lângă niște filosofi plasați foarte departe de democrație și la maeștri ai locului insuficient de atenți la dansul ideilor pe care îl declanșează.

Prin asemenea fante, cartea despre tinerețea zbuciumată a lui Cioran scrisă de Marta Petreu poate fi interpretată și ca o scriere-avertisment ce își depășește mizele declarate, înscriindu-se în seria destul de puținelor cărți-manifest ale culturii noastre. Ea pledează pentru raționalitate, luciditate și responsabilitate, pentru asumarea riscului de a spune lucruri neplăcute (nu are cum conveni analiza atitudinii față de minoritarii interbelici, câtă vreme

ediţiile postcomuniste ale cărţii au fost expurgate, din voia expresă a autorului, de capitolele ce vizau această problematică).

Observator cultural, nr. 571, 15 aprilie 2011

Fascism românesc comparat

Tema reevaluării epocii interbelice şi, în cadrul ei, mai ales a grupului „năiştilor” („Generaţia ’27”) a cunoscut noi dezvoltări în ultimii ani. În rândul noilor şantiere exegetice trebuie înscrisă tentativa comparatistă a doctorandei Mirela Ioana Lazăr vizând *Literatura ca armă ideologică. „Romanul angajat” românesc şi spaniol în anii tulburi ai fascismului şi două studii de caz: Mircea Eliade şi Camilo José Cela* (Editura Casa Cărţii de Ştiinţă, Cluj-Napoca, 2013, 314 p.). Scopul declarat al acestei strădanii benedictine este…

> …analizarea operelor care, apărute simultan cu ascensiunea forţelor de extremă dreaptă în Europa, sunt martorele sau dovada influenţei pe care ideologia acestora […] a putut-o exersa asupra concepţiei scriitorilor despre rolul literaturii în societate şi în viaţa ţării lor şi despre propria lor misiune de voce publică destinată să exprime atât o convingere personală, cât şi credinţa comună a unui ansamblu social activ.

Discutarea celor două versiuni ale ideologiei extremiste de dreapta relevante pentru studiu – legionarismul românesc şi falangismul spaniol – îi permite autoarei o dispunere de accente care lipsea din arena discuţiilor ştiinţifice româneşti. Mirela Ioana Lazăr preferă să se focalizeze mai degrabă asupra retoricii, ethosului şi a mentalităţii specifice fascismului decât asupra ideaţiei, surprinzând caracterul oarecum vag, amestec de retorică şi elanuri etice combinate cu reprezentări mai degrabă metaforic-simbolice caracteristice pentru atmosfera anilor ’30, anii de ascensiune şi afirmare impetuoasă a fascismelor europene. Având în vedere dificultatea de a apropia două versiuni diferite la nivelul surselor (una subîntinsă de ortodoxie, cealaltă de catolicism; una xenofobă, cealaltă imperialistă etc.),

nici nu se putea altfel. Pe de altă parte, şi materialul în care îşi exersează domnia sa priceperea critică, anume romanul, se pretează mai ales la observarea unor asemenea împrejurări, mai apropiate de regimul reprezentării artistice a ideilor, cu consecinţe estetico-emoţionale asupra receptorului. De aceea, partea iniţială aduce în discuţie nu doar idei-forţă, ci şi figuri şi împrejurări istorice paralele, evidenţiind parcursuri măcar în linii mari coincidente, „rime” de destin politic şi colectiv care vor da de gândit cititorilor.

În partea secundă, jalonând câmpul literar românesc şi spaniol, exegeta eşantionează câteva creaţii romaneşti în care amprenta atmosferei ideologice este mai vizibilă, chiar dacă autorii nu sunt nişte vârfuri, iar operele aduse în discuţie nu rămân memorabile estetic, ci mai cu seamă propagandistic. Tocmai din această cauză, metodologic vorbind, demersul este cu atât mai interesant, practicând o lectură istorică şi politologică întreprinsă cu mijloacele exegezei literare, iarăşi un exerciţiu inedit – în principiu – în ţara unde dictatul călinescian al prevalenţei privirii estetice asupra operei mai face încă numeroase victime. Cu privire la autorii români discutaţi, se conturează o imagine neaşteptată. Dragoş Protopopescu şi Mircea Streinul scriu, ambii – deşi fiecare în felul său – „nişte poeme labirintice, lipsite de structură internă, confesiuni ale unui damnat pentru care experienţa netrăită capătă, într-un plan oniric şi halucinatoriu, consistenţa materială, palpabilă, a vieţii consumate” (Mircea A. Diaconu), formulă asemănătoare cu a lui Rafael García Serrano în *Eugenio*. Considerarea lor ca atare mă duce, vrând-nevrând, cu gândul la o creaţie underground din timpul comunismului, publicată imediat după 1989 şi bucurându-se de o vogă extraordinară, dar care manifestă aceleaşi caracteristici narativ-compoziţionale: *Jurnalul fericirii* de N. Steinhardt. La fel, readucerea în discuţie a romanelor lui Ovid Densusianu Jr., spunându-se că „ambele romane sunt concepute pentru a pune în evidenţă: 1) o figură exemplară de om superior, născut să fie conducător de mase, un adevărat «stăpân» şi 2) o ideologie construită pe ideea de «renaştere» – a ţării şi a românilor – printr-o «furtună» spirituală”, mă duce cu gândul la alte

naraţiuni, mai apreciate, care manifestă cam aceleaşi trăsături şi laitmotive: *Crăişorul* lui Liviu Rebreanu şi drama *Avram Iancu* de Lucian Blaga. Datorită acestei împrejurări, ceea ce doamna Mirela Ioana Lazăr socoteşte a fi urmat „modelul omului de acţiune găsit în Mussolini şi de cel ideologic furnizat, într-o mare măsură, de Maurice Barrès” – retrasând deci drumul către surse şi modele livreşti din străinătate – poate fi identificat şi în mitologia eroică naţională resuscitată nu doar de naţionalismul verde-brun, ci, mai târziu, şi de cel roşu al lui Ceaușescu: Mihai Viteazul etc. Adaug că eroismul sumbru, soldat cu decese în rândul eroilor principali, din ultimul volum al trilogiei *Fraţii Jderi* (1942), completează galeria, putând fi interpretat ca un ecou istorizant la actualitatea marii confruntări cu sovieticii la Stalingrad şi, în general, pe frontul de răsărit. Această lectură merge, de altfel, perfect cu ideile exprimate de alt autor analizat, D. Barnovschi, care comenta provocarea prezentului din vremea războiului pe frontul de Est, spunând:

> Ocrotit de aureola trecutului ei, de dreptatea românească şi de valoarea alianţei sale, conducătorul din 1941 a putut să împace ţara cu Berlinul şi să ridice spada lui Ştefan cel Mare pentru dreapta lui moştenire şi împotriva „ţarului roşu”.

De partea cealaltă, în Peninsula Iberică, romanele Falangăi – *Madridul, de la Curte la CEKA*, de Agustín de Foxá şi *O insulă în Marea Roşie*, de Wenceslao Fernández Flórez – cultivă eroicul pe dimensiunea imperială, cultul morţilor, ethosul sacrificiului şi al misiunii, întâlnindu-se peste un arc de timp nu numai cu viziunea autorilor români deja menţionaţi, ci şi – poate paradoxal – cu elemente din recuzita romanescă a romanelor lui Pavel Coruţ.

Partea a treia selectează din epocă doi autori excepţional înzestraţi: Mircea Eliade şi Camilo José Cela. Deşi Mirela Ioana Lazăr observă judicios că „Eliade şi Cela nu-şi clamează deschis în ele opţiunile ideologice”, romanele acestora se pretează, totuşi, la o lectură întreprinsă prin prisma raporturilor celor doi autori cu ideologia de extremă dreaptă. Aici autoarea atinge pragul în care cercetarea expune şi un versant estetic, cauzator de satisfacţii cognitiv-contemplative.

Concluzia tezei este că literatura slujește și întruchipează ideologia, atunci când aceasta este foarte prezentă în societate sau când sensibilitatea scriitorului dă semne că așa interpretează o anume prezență ideologică. Dincolo de asta, însă, o concluzie – absentă din text, dar care mie mi se impune – este că, atunci când ideologiile sunt oarecum vagi, sărăcăcioase în ideație, romanul poate sluji drept instrument pentru punerea lor în pagină, permițând în perspectivă și operațiunea inversă, anume aceea de cunoaștere mai completă, mai nuanțată și mai adecvată a haloului ideologic pe care numai selecția ideilor nu permite să îl reconstituim.

Observator cultural, nr. 667, 29 martie 2013

Istorii scufundate: evreii sigheteni

Scriind *O istorie a evreilor din Sighet* (Editura Echim, Sighet, 2009, 282 p.), Ioan J. Popescu se situa la intersecția tensională a amintirii cu uitarea, căci aborda un subiect îndelung tabuizat. Oraș situat în Maramureșul istoric, atestat din secolul al XVI-lea, Sighetul a adăpostit o comunitate evreiască despre care primele știri documentare datează din epoca modernă. (Este adevărat, documentele păstrate vorbesc despre evreii maramureșeni deja în 1676 și în 1690, dar primele atestări evreiești legate de Sighet sunt relevante pentru legăturile orașului cu Polonia.) Puși sub interdicții, șicanați de autorități, utilizați, când contextul o cerea sau o permitea, de oficiali, evreii s-au constituit, în timp, într-o comunitate importantă a acestei așezări aflate la una dintre răscrucile Europei Centrale.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, evreii sigheteni ajunseseră deja o comunitate puternică și numeric bine reprezentată, lăsându-și o amprentă puternică asupra locului și asigurându-i rostul de centru prosper sub raport economic, prin strădania de a dezvolta afaceri menite să răspundă nevoilor orășenilor maghiari și celor ale sătenilor, români și ucraineni, ba chiar și zipseri din restul Maramureșului.

Trecerea Transilvaniei de Nord-Vest în componența statului maghiar, după Diktatul de la Viena, din vara lui 1940, a schimbat dramatic soarta comunității evreiești din oraș, dar și a orașului, în general, a cărui compoziție etnoconfesională de după război manifestă o ruptură drastică și reprezintă o traumă istorică majoră. De aici înainte, duhul Auschwitz-ului a început să plutească peste oraș, puținii evrei sigheteni întorși acasă purtând

cu ei întreaga oroare a experienţei Shoah, în care majoritatea celor apropiaţi lor pierise.

Principala problemă pe care o pune volumul lui Ioan J. Popescu, fără a o formula ca atare, deşi rămâne una centrală pentru perimetrul problematic explorat de autor, este: cum gestionăm memoria faptelor atroce petrecute la Sighet în timpul celui de-al Doilea Război Mondial? Cum cel care a operat deportările a fost statul maghiar, în componenţa căruia se afla, în acel moment, şi Maramureşul, ar fi foarte simplu să se spună că autorităţile Ungariei au de asumat întreaga răspundere pentru situaţia teribilă creată. Istoria a înregistrat însă revenirea Ardealului de Nord-Vest la România după Conferinţa de Pace de la Paris, care a pecetluit victoria coaliţiei antifasciste şi antihitleriste şi care a trasat noile frontiere europene, inclusiv cele sistemice. Ce a făcut deci statul român după revenirea Sighetului în ţara noastră pentru a obloji – fie şi simbolic – rănile foştilor ei cetăţeni, reprezentaţi de mult împuţinaţii la număr supravieţuitori, şi pentru a-i face să se simtă iar acasă? Prin caracterul internaţionalist proletar al noii ordini instalate, s-ar putea spune că a creat, pentru perioada de după 30 decembrie 1947, cadre permisive liberei manifestări a elanurilor de condamnare a politicii lui Hitler şi Mussolini, inclusiv a „soluţiei finale”. Pe de altă parte, însă, noul regim era tot unul de esenţă totalitară, socotind duşman pe oricine se împotrivea, fie şi tacit, viziunii sale despre lume. Dacă unii dintre evrei au făcut joncţiunea cu noua ordine, alţii – posesori de magazine, bancheri, practicanţi ai meseriilor liberale – nu s-au regăsit alături de noii dirigenţi, fiind trecuţi automat în rândul prigoniţilor. Nu este astfel de mirare că, în ceea ce priveşte regimul de viaţă al minoritarilor evrei, acesta s-a îmbunătăţit numai pentru unii, pentru ceilalţi devenind greu de tolerat. Aşa se explică valul emigrărilor din anii de relaxare postbelică relativă, deceniile al şaptelea şi al optulea, care a continuat şi în postcomunism. Migrarea evreilor a fost contemporană cu cea a vorbitorilor de germană din România comunistă – saşii şi şvabii –, operaţiune tranzacţionată abil de autorităţile comuniste în termeni tot mai bine cunoscuţi, după cum o arată o excelentă analiză a lui Vlad Solomon din publicaţia electronică *Acum*. Chiar

dacă la capătul periplului lor evreii întâlneau libertatea, nu se poate spune, în niciun caz, că ei ar fi obținut astfel compasiunea, înțelegerea și solidaritatea la care aveau dreptul prin statutul lor de cetățeni ai României. Nici astăzi încă, deși există un raport oficial – numit, cum se știe, chiar după o personalitate sigheteană activă în restaurarea dreptății – care dă o imagine în multe privințe veridică asupra trecutului evreiesc pe teritoriul actualei Românii, și când și la noi se comemorează tristele evenimente de odinioară, cu prilejul Zilei – anuale – a Memoriei, mai sunt multe de făcut pentru ca întreaga comunitate a locuitorilor României să asume civic, în mod sincer, necesara atitudine caldă, umană, față de năpăstuiții de odinioară.

De aceea, chiar dacă alcătuită dintr-un puzzle de date, nu doar o dată disparate, tentativa monografică a lui Ioan J. Popescu are meritul de a face un pas înainte pe calea respectivă. Mai cu seamă anexele vădesc o preocupare afectuoasă și onestă de a pătrunde mai adânc în universul vieții evreilor sigheteni de altădată, consemnând, de pildă, lista soldaților evrei sigheteni din Primul Război Mondial, schițând dezvoltarea demografică evreiască din capitala istorică a Maramureșului (începând cu 1740), dând un dicționar de termeni, alcătuind un dicționar al personalităților ieșite din rândul populației evreiești a orașului etc.

Între tragedia evreilor din România Mare ajunși în Ungaria extremistă și livrați lagărelor, pe de o parte, și cea a evreilor internați de regimul Ion Antonescu în Transnistria, căzând, de astă dată, în responsabilitatea guvernării ultranaționaliste, militariste și antisemite a mareșalului sunt legături mai solide decât s-ar părea și ambele situații necesită o abordare onestă și reparatoare în România, chiar dacă cu destule nuanțe diferite.

Observator cultural, nr. 618, 30 martie 2012

România antisemită în scrisori

Printre personalităţile României contemporane se cuvine numărat şi Theodor Lavi. O demonstrează volumul de scrisori editat de Mihaela Gligor şi de Miriam Caloianu, *Theodor Lavi în corespondenţă* (Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, 500 p.), care cuprinde epistole trimise şi primite de acest autor interbelic, adept al sionismului, arestat între 1950 şi 1957 şi emigrat în Israel după doi ani de la eliberarea lui. Activitatea lui intelectuală a inclus pregătirea în domeniul psihologiei, doctoratul în pedagogie (1934), colaborarea la mai multe publicaţii dintre războaie (precum *Adam*, *Ştiri literare* şi *Ecoul evreiesc*) şi cărţi tratând *Istoria sionismului* (1934) ori antologia *Israel în lume: contribuţia evreilor în toate domeniile de activitate* (1939). Bilanţul activităţii cărturăreşti interbelice a lui Theodor Löwenstein, cum încă se numea pe atunci cel ce urma să îşi schimbe numele în Lavi după plecarea din ţară, arată nu doar o afirmare publică deplină şi diversificată până la începutul războiului, ci şi un climat permisiv, pe moment tolerant cu minoritatea etnoculturală evreiască, nedeteriorat deocamdată grav, chiar dacă nu lipsit de tensiuni şi evoluţii negative. În orice caz, autorul a scăpat cu bine de dictaturile brune, intrând în detenţie abia în vremea stalinismului, motiv care a şi contribuit substanţial, alături de crezul lui sionist mai vechi, la expatrierea postbelică.

Ajuns în Israel, Lavi şi-a legat numele şi activitatea de Institutul „Yad Vashem” şi, în anii ’70 ai secolului trecut, a publicat revista *Toladot*, ajunsă faimoasă de la primul ei număr, prin iniţierea „dosarului Mircea Eliade”. Totodată, acelaşi Theodor Lavi a înfiinţat pe lângă Universitatea din

Ierusalim un centru pentru studierea istoriei evreilor din România, lucrând în cadrul lui voluntar după pensionare şi punând bazele unor colecţii de publicaţii, documente şi epistole.

Prin asemenea preocupări, având în centrul lor România chiar şi după plecarea lui din ţara unde se născuse şi îşi petrecuse prima parte a vieţii, Lavi se înscrie cu drepturi depline în galeria oamenilor de cultură reprezentativi pentru România contemporană, contribuind după puteri, însă stăruitor, la elucidarea unor chestiuni insuficient cunoscute, ba chiar controversate ale uneia dintre perioadele cele mai tensionate şi mai tragice ale istoriei noastre.

Cele 136 de scrisori din Fondul 147, Theodor Lavi Löwenstein, păstrate la Hebrew University of Jerusalem, Centre for Research on Romanian Jewry, apar acum la iveală pentru întâia oară prin grija celor două cercetătoare. Ele sunt de un interes particular mai cu seamă pentru cei care doresc să reconstituie câte ceva din existenţa evreilor împământeniţi în condiţiile legilor discriminatorii dinainte de comunism, pentru disocierile dintre evreii români şi cei maghiari în estimarea Holocaustului, pentru tentativele de a descifra cât mai documentat şi cu mai multă acurateţe raporturile episcopului româno-american Valerian Trifa şi ale lui Mircea Eliade cu Garda de Fier, ca şi pentru primele etape ale fructificării prin tipar a jurnalului lui Mihail Sebastian. Aşa cum era de aşteptat, la baza acestei preocupări stătea dorinţa restabilirii adevărurilor istorice, dincolo de poziţia sau faima internaţională a unei personalităţi sau a alteia, pe fundalul bătăliei pentru înlăturarea antisemitismului şi a negaţionismului în chestiunea Shoah.

Dintre cei care îi furnizează lui Th. Lavi informaţii preţioase prin parfumul şi culoarea lor se distinge Adolf Bleicher, care, de pildă, acuză direct de trădare pe evreii care au semnat declaraţia comunităţilor evreieşti prezentată de Ion C. Brătianu la Congresul de la Berlin cum că sunt satisfăcătoare condiţiile dobândirii cetăţeniei române aşa cum au fost ele decise prin faimosul articol 7 modificat (p. 80). Este foarte posibil însă ca, înainte de aplicarea sa ultraselectivă, respectivul articol modificat să li se fi

părut, cu toată buna-credință, pasabil, ca unul ce deschidea o portiță, fie și selectiv, în raport cu alternativele mai rele. Din aceeași corespondență se mai poate afla că, în școli, cei mai buni elevi evrei puteau intra numai după ce ultimul elev român cu nota 5 era acceptat.

Memorabile, fiecare în felul său, sunt cele două scrisori scrise de legionarul Vasile Posteucă, pe de o parte, și de Beno Sebastian, fratele scriitorului și gazetarului Mihail Sebastian, pe de alta. În timp ce tonalitatea primului este sumbră și împăcată cu propriul destin, oferind mostra unui fanatism extrem într-o înfățișare retoric îmblânzită, cealaltă este intransigentă în numele drepturilor de autor asupra jurnalului lui M. Sebastian.

Theodor Lavi nu pare grăbit să condamne. El spune, la un moment dat, că „în ce privește afirmația lui M.[ircea] E.[liade] că Polihroniade i-ar fi scris articolele despre legionari – s-ar putea să fie adevărat. Dar și-ar fi permis acest gazetar fanatic legionar și antisemit un asemenea procedeu dacă nu-l știa pe M.E. aproape de ideile exprimate în articol?” (p. 336). Judecata este cinstită și nuanțată, dar nu și definitivă, lăsând loc pentru mai târziu mărturiilor așteptate.

Corespondența cu Bela Vago stăruie, printre altele, asupra episodului britanic al lui Mircea Eliade în timpul războiului:

> în hârtiile lui Churchill am descoperit că până și Churchill a aflat despre cazul lui Eliade și [al] altor trei sau patru bandiți români ([de aici] refuzul Ministerului de Afaceri Externe de a permite ca acești dușmani potențiali să părăsească Anglia și să poată acționa împotriva Puterilor Occidentale) (pp. 391-392; 23.09.1972).

Același Bela Vago rememorează unul dintre documentele ale căror referințe le-a rătăcit:

> Îmi aduc aminte perfect de bine un document unde For.[eign] Off.[ice] scrie clar că M.E. nu este un simplu diplomat și legionar, ci un „politruc”, omul de încredere al Legiunii, însărcinat cu spionarea tuturor membrilor Legației. Din această cauză s-a făcut zarvă mare în jurul lui (mult mai mare decât în cazul altora) (p. 397; 29.08.1981).

Dacă britanicii notau asemenea lucruri despre Eliade pentru că, în acel moment, țara pe care o reprezenta era pradă unei dictaturi de tip fascist aflate în alianță politico-militară cu Germania lui Hitler ori pentru că ei se

aflau în posesia unor dovezi irefutabile este greu de precizat până când documentaţia respectivă reapare. Deocamdată rămâne de înregistrat interesul scrisorilor către Th. Lavi ori scrise de acesta pentru mai corecta înţelegere a contemporaneităţii româneşti pline de ambiguităţi.

Observator cultural, nr. 661, 15 februarie 2013

Cu amărăciune despre popor și stat

Începând cu lansarea la apă a pozitivismului istoriografic, s-a produs treptat o mutaţie la nivelul sensibilităţii specialiştilor în domeniul studierii trecutului. Dacă, până atunci, în mai toate epocile s-a acordat o atenţie specială izvoarelor narative, deodată, nevoia de precizie la nivelul informaţiei istorice a făcut ca expertului în epoci revolute să i se pară mai ofertant documentul oficial.

Experienţa istorică a comunismului românesc a arătat oricui era pregătit să o vadă că până şi rapoartele cele mai solemne, elaborate la cererea dictatorului, erau falsificate cu complicitatea mai multor instanţe de decizie ierarhic ordonate, astfel încât, de pildă, rezultatele producţiei agricole la hectar sau tonajul de fontă pe cap de locuitor să pară substanţial crescute în raport cu realitatea din teren. Și asta în condițiile în care diverse parafe, numere de ordine și semnături cu greutate garantau adevărurile înscrise pe hârtie. Obiceiul a dăinuit până astăzi, după cum rezultă din neclarităţile semnalate de FMI în raportul de curând remis acestui for de către autorităţile noastre actuale, fapt care a determinat organismul internaţional menţionat să treacă la verificări riguroase menite să evidenţieze punctele slabe ale evaluării iniţiale.

Sunt numai nişte exemple care pun în lumină necesitatea de a contrabalansa textele standardizate sau nu ale documentului oficial cu evaluările subiective ale diverşilor martori şi participanţi la istoria unei epoci. Fără asemenea posibilităţi de control, istoricul se poate trezi că patinează în gol, devenind fără voie autor de ficţiuni.

Cu asemenea gânduri am parcurs – cu întârziere – paginile filosofului C. Rădulescu-Motru (1868-1957) din ciclul de mărturisiri *Revizuiri şi adăugiri. 1943* (vol. I, Editura Floarea Darurilor, Bucureşti, 1996, 272 p.), bogate în notaţii dintre cele mai felurite, care îmbogăţesc indubitabil cu noi amănunte şi puncte de vedere cunoaşterea care vizează anii vieţii autorului. Cel care scrisese *Cultura română şi politicianismul* (1904), *Puterea sufletească; Psihologia ciocoismului* (1908), *Sufletul neamului nostru. Calităţi bune şi defecte* (1910), *Ideologia statului român* (1934), *Românismul. Catehismul unei noi spiritualităţi* (1936), *Psihologia poporului român* (1937) şi *Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă şi destin* (1942), încercând persuasiv – practic, în permanenţă – să cunoască, prin intermediul filosofiei fundamentate pe achiziţiile ştiinţelor experimentale, profilul psihologic al propriului popor, tendinţele păturilor suprapuse şi ale instituţiilor reprezentative ale statului său, a revenit cu noi precizări. „Este cu neputinţă ca în ţara noastră să fie o măsură egală pentru toţi”, nota el în 21 februarie 1943, continuând:

> de aceea nu putem ajunge la o organizare serioasă. Boierul de sus nu vrea să fie la rând cu mulţimea. […] A fi pus în curent cu tot ce este nou este un drept al celor de sus, din clasa conducătoare.

Amărăciunea acestei însemnări este evidentă. Adaug că ea nu se datorează vreunui comunist din ilegalitate sau unui ins care se punea de-a curmezişul dictaturii lui Ion Antonescu, a cărei necesitate încerca, altminteri, să o înţeleagă. Valabilitatea observaţiei lui de relevanţă mentalitar-socială dăinuie până astăzi, din nefericire.

La fel s-a transmis până în vremurile noastre şi ceea ce nota filosoful cu câteva zile înainte, la 15 februarie:

> Zvonul în lumea satelor ţine loc şi de informaţie, şi de judecată. În împrejurările de grea cumpănă, expus cum este prin mobilitatea sa, sufletul românului are nevoie de conducători cu autoritate; de oameni tari, căci, pentru a se conduce de principii tari, el nu are nici pregătirea şi poate nici firea. Sufletul românului, după cum mi-l arată experienţa vieţii mele, cunoaşte o singură transcendenţă: aceea a comandei sau a poruncii pe care i-o dă un om de curaj. […] În transcendenţe de natură ideală el nu crede. Binele, adevărul, frumosul, pentru el trebuie întrupate în carnea şi oasele unuia care se ridică deasupra şi ştie să poruncească. Acestea nu însemnează însă, cum se zice greşit uneori, că românul ştie numai de frică.

Într-adevăr, o altă explicație poate fi și dorința oportunistă de a slăbi preaputernicii din proximitate, de a-și exprima admirația fără rezerve, de a socoti critica drept o insultă sau o abatere de la legile bunului-simț.

Rădulescu-Motru adaugă apoi (luni, 22 februarie):

> Observ […], la noi în țară, că […] toate valorile se decretează, nu se impun prin ele înseși. Ca la militărie. Cine are grad mai înalt, acela este presupus că este și capabil în orice cestiune. Competența propriu-zisă nu există; există oameni, în care acela care conduce are încredere și care n-au altceva de făcut decât să execute. Iată dar că, în mod natural, ierarhia valorilor dispare și este înlocuită cu gradele de comandă, așa cum în organizarea societăților animale ierarhia este bazată pe forța muschiulară.

Abolirea axiologiei în virtutea criteriului autorității formale, impuse de sus, este pentru Motru o evoluție deloc promițătoare. Dar el mai constată că:

> Dacă starea de neliniște are să continue în Europa din cauza războaielor, atunci nici nu va mai putea fi o altă organizație politică pe viitor decât acea socialistă. Cel puțin, în organizația socialistă, statul își ia asupra sa grija întreținerii în viață a cetățenilor lui, lăsându-i cu riscul numai al războiului. Și când ne gândim că, de formă, lumea de astăzi se consideră că este creștină! Ce morală creștină mai este aceea de astăzi, când sufletul fiecărui om, în loc de a fi respectat, este sacrificat în fiece moment? Judecătorul suprem, pe care creștinismul îl așteaptă la sfârșitul sfârșiturilor, este de pe acum instalat pe pământ, sub formă de Stat. Statul hotărăște de soarta fiecărui suflet, pretins nemuritor. Și cine este Statul? Voința tuturor și a nimănui. Statul este Stăpânul fără răspundere, este Anti-Christul (18 februarie).

În meditațiile lui pesimiste, C. Rădulescu-Motru ajunge nu numai să se întâlnească cu notațiile lui Fr. Nietzsche, dar și să avertizeze asupra unor trăsături depline ale comunității românești și ale statului care o reprezintă, manifeste și astăzi.

Observator cultural, nr. 575, 20 mai 2011

Regele Mihai între 1940 și 1944

Estimările critice ale preşedintelui Traian Băsescu la adresa prestaţiei de şef de stat şi de politician a regelui Mihai la vremea guvernării sale – care a însemnat sfârşitul monarhiei în România şi apusul democraţiei, urmat de o urgentă şi durabilă instaurare a dictaturii totalitare de extremă stângă – au declanşat o dezbatere despre rolul ultimului monarh român pe scena istoriei. Cele mai recente numere din *Observator cultural* conţin texte relevante pentru diverse aspecte ale chestiunii. Astfel, Lucia Hossu-Longin aduce în discuţie curajul şi rezistenţa în faţa comunizării (nr. 589, 25.08.2011), în timp ce Cristina Roman readuce în discuţie relaţia suveranului cu Partidul Comunist între 23 august 1944 şi 30 decembrie 1947. Doamna Roman notează cu probitate:

> *potrivit mărturiilor oamenilor politici și ale diplomaților români care i-au fost aproape regelui* [*subl. O.P.*], cel care a inițiat acțiunea de înlăturare a guvernului Antonescu și a avut un rol hotărâtor în ruperea alianței cu Germania și privind trecerea României în tabăra Marilor Puteri Aliate a fost chiar regele Mihai. Într-o primă fază a planului de răsturnare a regimului antonescian, acesta a creat în jurul său o coaliție a partidelor din opoziție. Această alianţă de conjunctură urma să negocieze cu Marile Puteri Aliate pentru ieşirea României din războiul dus în alianţă cu Germania şi să încheie un armistiţiu. Coaliţia politică numită – la crearea sa, în 1942 – Opoziţia Unită, iar mai tîrziu Blocul Naţional Democrat avea să fie cea care a preluat guvernarea ţării imediat după actul de la 23 August 1944 (nr. 590, 02.09.2011).

Mărturiile convergente ce susţin acest punct de vedere sunt cele ale unor partizani declaraţi ai regalităţii, astfel încât, până la cumularea altor probe care să le sprijine, provenind dinspre surse independente sau, de ce nu, chiar ostile acestora, credibilitatea lor mai trebuie testată. Conform

afirmației citate, regele ar fi pregătit restaurarea democrației românești prin înlăturarea lui Ion Antonescu de la cârma efectivă a țării încă din 1942. Dar, la numai un an de la intrarea României în război cu intenția readucerii Basarabiei înăuntrul frontierelor țării și într-un context care făcea din Germania marele maestru al jocurilor de război, neafectându-i prin pierderi vizibile și dramatice pe vreun front poziția de arbitru al situației, o asemenea afirmație pare puțin verosimilă. A pune la cale, în acel moment, decapitarea armatei și a țării ar fi părut nu doar o nesăbuință, ci chiar un act antipatriotic, de sabotare a intereselor naționale de refacere a granițelor statale ale României Mari.

Iată de ce, în stabilirea rolului autentic jucat de Maiestatea sa regele Mihai I în timpul guvernării sale secunde (septembrie 1940 – 30 decembrie 1947), istoricii trebuie să adune și să cumpănească în mod profesionist documentația pe care să își întemeieze, fără părtinire, judecata de valoare. Or, încă de pe acum, un lucru este sigur: această guvernare secundă, care s-a desfășurat integral pe durata unei succesiuni ample de crize politice interne și externe, survenind într-un moment când, practic, România își pierduse în mod accelerat suveranitatea *de facto* în favoarea Germaniei naziste și se încheia atunci când devenise inevitabilă instaurarea suveranității *de facto* a URSS, a cauționat formal, în prima ei parte (până la arestarea Mareșalului și la întoarcerea armelor, în 23 august 1944), regimuri politice autoritariste de extremă dreaptă: guvernarea legionarilor în coabitare cu Ion Antonescu (până în ianuarie 1941) și asumarea dictaturii personale de către acesta din urmă (în perioada de până la arestarea lui).

Rezultă de aici o complicitate formală, instituțională, cel puțin, cu aceste regimuri, pe care teza că regele stabilise contacte încă din 1942 cu opoziția democrată la Antonescu pare să o amendeze, dar care, prin același fapt, își dobândește și noi nuanțări. Căci ori regele era o simplă marionetă, cu rol decorativ și neglijabil, în toate evenimentele care angajau pe atunci România – idee susținută de toți cei care vor să scutească monarhia de împărtășirea responsabilității pentru confruntările fratricide și limitările de libertate din epocă, la fel ca și de angajarea țării în război alături de Hitler –,

ori era, cum se spune acum, responsabil politic, plin de inițiativă, acționând în secret pentru subminarea ordinii pe care, formal, o cauționa, și atunci rămâne deplin coresponsabil de toate cele ce s-au petrecut, ca un suveran incapabil să gestioneze evitarea sau atenuarea majoră a acelor crize, chiar dacă se poate dovedi, *post-factum*, drept activ și în deplinătatea exercițiului funcțiilor sale politice și publice.

Pe de altă parte, revenind la proiectul coaliției anti-Antonescu pusă la punct de către regele Mihai I, însuși apropiatul lui, locțiitorul mareșalului Palatului, Mocsonyi-Stârcea, declara că „regele și apropiații săi au acceptat includerea în coaliția Blocului Național Democrat a Partidului Comunist pentru a preveni o viitoare impunere a acestora de către Kremlin ca una dintre condițiile încheierii armistițiului și pentru a preîntâmpina pretențiile mai mari ale comuniștilor atunci cînd participarea acestora la guvernare urma a fi impusă de către Moscova”, în timp ce suveranul, la rândul lui, amintea în 1997 că „în timpul negocierilor de la Cairo și Ankara, care au precedat actul de la 23 August 1944, anglo-americanii au condiționat continuarea discuțiilor cu partea română, de includerea sau nu a comuniștilor în Blocul Național Democrat”. Sub presiune americană sau nu, rezultă astfel că, încă dinainte de 1944, colaborarea la nivel înalt cu Partidul Comunist a fost acceptată de către monarh, ceea ce arată că la originea dificultăților din anii 1945-1947 s-a aflat un… acord de colaborare; și încă unul cu un partid socotit ilegal încă din vremea democrației interbelice. Se observă de aici că pretențiile PCR la participarea la guvernare și, ulterior, cu sprijinul lui Stalin, chiar la preluarea conducerii țării nu au avut, cum s-a crezut, un caracter ilicit, ilegitim, câtă vreme – cauționat sau nu de… americani – acest partid a fost invitat la organizarea politică a regimului de după Antonescu.

Observator cultural, nr. 592, 16 septembrie 2011

URSS și liderii români

După cărţile semnate de Vladimir Bukovski – în nume propriu sau în calitate de intervievat – şi apărute în marile edituri ale ţării, cunoscutul disident rus revine, o dată în plus, în atenţia cititorilor români printr-o selecţie documentară din *Arhiva sovietică. 64 de documente din perioada restructurării (Perestroika)* (Editura Dokia, Cluj-Napoca, 2010, 164 p.). Antologia documentară este selectată, tradusă, adnotată şi comentată de Elena Cojocaru.

Cărţile lui anterioare, cele scrise de el, ca *Şi se întoarce vântul* (roman, 2002), *Uniunea Europeană… o nouă URSS?* (2006) sau dialogurile realizate de scriitori români cu acest protagonist al opoziţiei interne la comunismul sovietic, precum *Reuşeşti sau mori* (dialog cu Doina Jela, 2003), Marius Oprea, *Chipul morţii: dialog cu Vladimir Bukovski despre natura comunismului* (2006), *Această sfâşietoare durere a libertăţii* (2006), *Bukovski la Sighet* (2006, dialoguri cu Armand Goşu şi Anatol Petrencu la *LiterNet*), fac din Bukovski o prezenţă vie a spaţiului de dezbatere publică din România ultimului deceniu, unde el a venit ca oaspete în mod repetat şi a participat, provocat de jurnalişti, cu opinii cel mai adeseori calificate.

Documentele alese de Elena Cojocaru provin din Arhiva Bukovski, alcătuită, cum se ştie, cu prilejul permisiunii speciale pe care i-a acordat-o în 1991 preşedintele Boris Elţîn personal, imediat după căderea URSS, de a căuta în arhive fără oprelişte, pentru identificarea documentaţiei necesare comisiei în fruntea căreia fusese numit. Cu acel prilej, el a izbutit să copieze, cu un scanner, peste 7 000 de pagini strict secrete din arhivele

Kremlinului, descoperind astfel colaborările cu KGB a numeroşi lideri politici occidentali şi disidenţi est-europeni. Aducerea în faţa cititorului din România a unei părţi semnificative din colecţia de acte originale obţinută astfel de Bukovski are atât o importanţă ce nu mai trebuie subliniată pentru kremlinologi – studioşii politicii Moscovei comuniste –, cât şi una istorică, fiind prima breşă semnificativă postcomunistă în secretomania PCUS şi KGB.

Anterior editării prezentului volum, Vladimir Bukovski a oferit presei române informaţii desprinse din documentele aduse în 1991 cu el la Cambridge şi postate ulterior pe un site special, cu acces deschis, prezentând şi câte un document ignorat până atunci la noi în ţară. De astă dată însă este vorba despre o selecţie mai amplă, de zeci de acte emanate de la autoritatea supremă în stat începând cu 1970 şi până în 1990, ultimul reprezentând adeverinţa oficială referitoare la reabilitarea disidentului însuşi şi fiind completate cu un interviu din 1996 cu acesta.

Nu avem de-a face cu o ediţie critică, destinată exclusiv specialiştilor. Textele sunt prezente numai în traducere românească, nefiind reproduse şi în original. Scopul cărţii este acela de a contribui la înţelegerea şi elucidarea unora dintre aspectele funcţionării URSS în conformitate cu viziunea liderilor de partid şi de stat evidenţiată de hârtiile oficial adoptate, majoritatea lor fiind destinate unui circuit închis, secret. Importanţa intrării lor în circuitul cultural românesc nu trebuie însă subestimată, chiar dacă multe dintre ele nu au legătură directă cu ţara noastră.

Dezbătând situaţia reprimării opozanţilor prin internarea în azile psihiatrice, necesitatea întăririi în teritoriu a aparatului de partid, reproducând discuţii de la vârful conducerii URSS şi premisele numirii ca lider a lui Gorbaciov, transcriind convorbiri telefonice între Brejnev şi Jaruzelski despre menţinerea sub control a Poloniei în vremea instituirii dictaturii generalului ca răspuns la protestele coordonate de Sindicatul Solidaritatea ş.a.m.d, florilegiul depăşeşte durata Perestroikăi. Aceasta, cum se ştie, se referă doar la politica de restructurare şi de transparenţă inaugurată de la vârf, după modelul despotismului luminat, de către Mihail

Gorbaciov, după venirea lui la putere (anii ’80). Inadvertența se justifică, dacă ne gândim că editoarea selecției a avut în vedere și premisele noii epoci gorbacioviste.

Cu asemenea mărturii oficiale, stilul conducerii URSS devine comprehensibil, țelurile politicii colosului răsăritean – inteligibile, iar metodele de tristă memorie sunt evidențiate cu pregnanță. Relațiile de vasalitate dintre metropolă și sateliți transpar nu numai din maniera în care Jaruzelski îi raportează lui Brejnev despre țelurile pe care guvernarea sa le urmărește, ci și din episodul stabilirii de comunicații speciale între Moscova și București pentru punerea la punct a detaliilor cooperării în cadrul Tratatului de la Varșovia.

Un episod special al frăției și colaborării româno-sovietice de după așa-numitul moment de turnură din august 1968, când Ceaușescu a refuzat să antreneze România în reprimarea Primăverii de la Praga, îl constituie delațiunea oficială din 30 iunie 1970, prin scrisoarea strict secretă nr. 14006418, semnată de Ion Stănescu, Președintele Consiliului Securității de Stat al Republicii Socialiste România. Epistola lui Stănescu – trimisă la un an și ceva după delicatul moment evocat mai sus – îl informa pe Președintele KGB al URSS, Iuri Andropov, despre vizita la București a cetățeanului sovietic Usatiuc Alexandru. Oficialul român îi trimitea lui Andropov și plicul cu documentele aduse de Usatiuc-Bulgăr privind planurile de unificare a Basarabiei cu România. Arestarea lui Alexandru Usatiuc-Bulgăr, a lui Gheorghe Ghimpu, Alexandru Șoltoianu și Valeriu Graur a survenit cu promptitudine, demonstrând în ce măsură și cât de bine funcționa colaborarea cu „marele popor frate de la răsărit” a oficialilor noștri chiar și în perioada socotită în interiorul frontierelor românești – și în Occident – drept cea mai relaxată și mai încărcată de veleități de independență etapă a logodnei ideologice totalitare dintre români și ruși.

Un astfel de episod, alăturat celui al ambasadei lui Ioan Mircea Pașcu la Gorbaciov, la începutul primei guvernări postcomuniste românești – discutat de Șerban Papacostea în *Revista 22*, cu puțin timp în urmă –, este suficient pentru a înțelege gradul de obedință față de ruși al conducerii

comuniste şi postdecembriste româneşti, impunând tuturor celor lucizi de astăzi sfârşitul oricăror iluzii şi lectura mai realistă, eliberată de romantism, a ultimelor decenii de istorie naţională.

Observator cultural, nr. 572, 22 aprilie 2011

În arhive

Între atâţia cutreierători ai arhivelor până de curând închise ale Securităţii, în căutarea elucidărilor cu privire la trecutul scriitorilor, Ioana Diaconescu se distinge în primul rând printr-o mărturisire despre specificul acestei străduanii pe care alţi autori îl trec sub tăcere. În deschiderea volumului *Scriitori în arhivele CNCSAS* (Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 2012, 424 p.), cercetătoarea menţionează pericolele la care se expune astfel un explorator al trecutului:

> să subliniez dificultatea studierii documentelor de arhivă, datorate inerentei acumulări, în timp, a mucegaiurilor, fungilor, bacteriilor, stafilococilor, bacililor, acarienilor, nu în ultimul rând a prafului pe care hârtia îl absoarbe. Toate aceste „produse" ale arhivei lasă, pe viaţă, urme direct proporţionale cu timpul petrecut în cercetarea documentelor şi reclamă un efort susţinut din partea cercetătorului. Studiul unei arhive de acest fel, pentru a fi făcut cum se cuvine, trebuie asumat pe viaţă (p. 8).

Semnalarea aduce în discuţie alte dificultăţi decât cele cu care ne-am obişnuit: greutatea de a dibui documentele căutate şi socotite relevante, lipsa unei clasificări sau retragerea lor pentru „numerotare", obstrucţiile cerberilor vigilenţi cu memoria colectivă şi deloc dornici să ajungă pe mâna cuiva neagreat (de ce ar trebui, oare, ca insul interesat de mărturii să fie simpatic, empatic cu paznicii tezaurului etc.?!). De astă dată, nu este vorba nici de boala misterioasă care l-a condus pe Carter, descoperitorul mormântului lui Tutankamon, în eternitate, dar nici de simpla – deşi redundanta – şicană birocratic-poliţienească ce te întâmpină, prin tradiţie, la intrarea în fondurile arhivistice… Este, dimpotrivă, vorba despre o realitate a cercetării urmelor de odinioară: boala, rinita alergică, feluritele tipuri de

alergii (la propriu, pe lângă cele înregistrabile la figurat), astmul, sufocarea…

Nu știu să se fi găsit remedii, fie și parțiale, în fața acestei provocări care diminuează masiv pofta de cercetare arhivistică a istoricului. Dar dacă nici nu se caută, este și din pricina pudorii care îl împiedică pe cel atacat de microorganismele viețuitoare prin colbul depozitelor să vorbească despre acest neajuns nu tocmai neglijabil. Alchimia sufletească presupune însă mutații mai ample decât simpla dinamică elementară a pudorii. Din cele spuse de Ioana Diaconescu rezultă că alte resorturi pot submina grija de sine și de sănătatea proprie a omului. După cum continuă mărturia, starea care se poate instala combină simptomatologia interioară cu cea exterioară, deja amintită:

> Nu de puține ori, în acești 11 ani, am vrut să renunț. Sau să fac o pauză. Diferitele maladii specifice muncii de cercetare în arhive îşi începuseră atacul destul de violent. Era „botezul focului”. Dar trebuia să continuu, orice s-ar fi întâmplat. Îmi asumam oboseala, șocurile emoționale resimțite la fiecare revelare a adevărurilor, revenirea obstinată asupra documentelor ce soseau uneori și după ani întregi de așteptare, starea de melancolie ce mă năpădea după orele de lectură în arhivă, când, în drum spre casă, toate mișcările corpului meu, de la mers până la mișcarea brațelor, erau încetinite, parcă, de un calm depresiv de care nu mă mai puteam desprinde ore întregi (p. 8).

Se observă asumarea unei poziționări eroice – motivată, de altfel, prin calitățile necesare pentru a continua în fața numeroaselor obstacole de multe feluri, pe care le presupune accesul la litera și spiritul documentului. Ea este, în parte, vinovată de abandonarea vigilenței necesare autoconservării. Dar și, poate, depresia pe care contactul cu ubicua închisoare care este o societate confruntată cu mecanismele dictaturii și ale terorii o instalează, ca pe o grea apăsare sufletească, asupra celui care se confruntă dintr-odată – iar apoi metodic – cu enorma și sofisticata mașinărie opresivă menită să zdrobească suflete și vieți.

Din păcate, verdictul autoarei nu lasă loc de îndoieli:

> Toate acestea au rămas, în parte, de nevindecat… Și mi le asum spunându-mi că, dacă ei au avut parte de atâta suferință, era necesar ca, alături de ei, să mi se schimbe cursul vieții. Totul a venit de la sine, așa cum, intrând într-o pădure, este neapărat necesar s-o străbați pe toată ca s-o cunoști cu adevărat…

Mi ritrovai per una selva oscura este, desigur, un semn iniţiatic şi dubitativ, dar nu se cuvine să devină marca distinctivă a destinului exploratorului de documente…

În ce mă priveşte, refuz să particip la convingerea autoarei că destinul celui care studiază distrugerea este să fie, la rândul lui, distrus. Dimpotrivă, conform unei bune logici compensatorii, cel care are merite în acest domeniu ar trebui să fie recompensat, nicidecum damnat. Opera lui este de salubrizare, de asanare socială şi etică, de restaurare a adevărului, a pertinenţei criteriilor şi categoriilor morale.

Chestiunea ar merita dezbateri de specialitate, fiindcă întrebările se bulucesc: este munca de cercetare istorică toxică? Dacă da, cât anume? Are nevoie istoricul – mai mult decât alţii – de consultanţă (susţinere) psihologică? Dar de consultanţă medicală într-un sens mai general (controlul funcţionării organismului pe diversele lui tronsoane)? Poate învăţa istoricul cercetător ceva din experienţa medicilor care vin permanent în contact cu bolile, dar au propriile mijloace de autoprotecţie psihologică şi corporală?

Nu glumesc cu niciun chip, să fiu bine înţeles. Chestiunea este cât se poate de serioasă şi, drept să spun, îmi apare chiar ca fiind centrală dincolo de subiectul – de mare interes – al conţinuturilor specifice ale cărţii. Cum nu am însă de gând să intru aici în discuţia despre cât de vinovaţi sau nevinovaţi erau scriitorii supravegheaţi de Securitate, atunci, din perspectiva mea (astăzi), din perspectiva „organului” (atunci) sau din perspectiva lor înşişi (în epocă), insist mai ales asupra chestiunilor de dincoace de ramă: cine parcurge, selectează, triază, reformulează şi meditează şi, mai ales, cu ce preţ? Desigur, rămâne semnificativ dacă Marin Preda a fost mai mult sau mai puţin implicat în avatarurile colaboraţionismului. Deşi un anume poet de curte, ştiut ca fiind un intim al puternicilor zilei şi, în multe privinţe, un zbir în manieră nomenklaturistă, a prezentat în detaliu, la televizor, cu câţiva ani în urmă, propriul dosar de urmărit, ca pe un alibi de seamă. Tocmai pentru că sunt încă multe ambiguităţi legate de împletirea politicii „zăhărelului” cu cea a „biciului”,

spun doar că e util să adunăm probe şi să le consemnăm, când ele apar. Dar suntem încă departe de a le putea cumpăni bine şi nuanţat, dincolo de îndoieli partizane… Important rămâne catalogul completat cu alte şi alte nume, cu alte şi alte situaţii de viaţă şi orice suspiciuni. Ioana Diaconescu aduce în discuţie nume precum Blaga, Tonegaru, Vladimir Streinu, Voiculescu, Dinu Pillat, N. Steinhardt, Sandu Tudor, Alexandru Marcu, Mircea Vulcănescu, Ion Petrovici, Petre Ţuţea, Petre Pandrea, Ernest Bernea, Nicolae Carandino, Ştefan Baciu, Mircea Eliade, Emil Cioran, A.E. Baconsky, Marin Preda, Al. Ivasiuc, Dan Deşliu; o abundentă listă de victime, nume importante din cultura noastră…

Nu este însă firesc să se aştepte din partea exploratorilor arhivelor sacrificii de sănătate mai mult decât din partea altor tipuri de experţi din orice domeniu. Şi, datorită acestui fapt, nu este de acceptat nici când ei înşişi îşi teoretizează jertfa. Dincolo de orice romantism, jertfa investigatorului trebuie să rămână una de timp şi de energie personală, de cultură şi de interes profesional, nimic altceva.

Steaua, nr. 5 (763), mai 2012

„Faptele, nu oala cu laptele!”

1. Vestit şi controversat

Apariţia epistolarului *Întâlnirile mele cu Iorgu Iordan* (Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2011, 176 p.), îngrijit de universitarul Ilie Rad, care cuprinde scrisorile academicianului nonagenar către studentul şi apoi profesorul stagiar repartizat la Timişoara, permite contactul cu un savant filolog, dar şi cu omul care a fost acesta; ponderat în reacţii, perfect lucid, cu surprinzătoare judecăţi asupra contextului literar şi, în chip neaşteptat – pentru cine îşi aminteşte atmosfera de suspiciune din epocă –, asupra împrejurărilor civico-politice. Nu reticenţele la adresa politicii Partidului Unic şi a cuplului dictatorial surprind la un fost membru interbelic al Partidului Naţional Ţărănesc, ci relativa seninătate cu care le împărtăşeşte prin poşta sever controlată de Securitate în acea perioadă, adresându-le, de altfel, unui tânăr pe care nu îl putea cunoaşte suficient. Chiar dacă formulările sunt prudente, în atmosfera marcată de o suspiciune ubicuă şi cvasiuniversal orientată, asemenea consemnări *manu propria* în nişte scrisori care porneau, dar în legătură cu care nu puteai şti, în cele din urmă, dacă vor ajunge sau nu la destinatar, rămân surprinzătoare.

Fost militant antilegionar – închis opt zile în vremea guvernării acestora –, antiregalist şi filosovietic încă din vremurile dintre războaie, Iorgu Iordan s-a pronunţat, în momentul epurărilor din vremea socialismului iniţial, pentru îndepărtarea de la catedrele şi din funcţiile lor atât a lui Ion Petrovici, cât şi a lui Gh.I. Brătianu (decorat de Hitler),

socotind în mod deschis că extrema dreaptă își găsise un sprijin clar între profesorii universitari interbelici și că un nou demaraj înspre democrație nu se poate face tot cu vechii intelectuali cameleonici aflați până atunci la pupitrul de comandă.

Culegerea pusă la dispoziția cititorilor de Ilie Rad aduce însă în vizor o altă etapă, ultima, din viața cărturarului. Acum el este membru cu vechime al Academiei Române și autorul unui raft de lucrări care i-au consolidat prestigiul intelectual. Mai mult decât atât, un dicționar onomastic în care a afirmat că multe dintre numele românilor au origini bulgărești a supărat propaganda oficială a comunismului care virase către ultranaționalism și un autohtonism grotesc – prin negarea latinității limbii noastre și exagerarea rolului limbii dace în formarea idiomului vorbit astăzi în România –, conjunctura respectivă făcând din însăși specialitatea de romanist a savantului un motiv de indezirabilitate.

Pe acest fundal, volumul colectiv de studii menit să îi fie închinat de colegi la împlinirea vârstei de 90 de ani nu a mai apărut, omagierile fiind rezervate de-acum exclusiv șefilor regimului, Lui și Ei. Poate că tocmai de aceea invitația sosită de la Cluj pentru o prelegere în fața studenților care să marcheze simbolic aniversarea a fost bine primită, determinându-l pe seniorul filolog să se arate mai deschis față de partenerul lui de dialog prin corespondență.

Nu este mai puțin adevărat că, la vârsta patriarhală atinsă și la poziția pe care o ocupa în sistemul instituțional cultural românesc, Iorgu Iordan își putea permite să eludeze „împrejurările”. Dar toate acestea nu diminuează curajul lui autentic de a exprima gânduri nonconformiste. În 26 ianuarie 1979, de pildă, autorul îi face o întâmpinare noului său prieten, care spune mai multe decât niște declarații directe:

> O observație, pe care vă rog s-o primiți cum este în intenția mea: în loc de *umila* [*subl. I.I.*] mea persoană să folosiți, în împrejurări similare, termenul, mult mai potrivit, *modesta*… (p. 49).

Momentul solicita deplina demnitate – abuziv încălcată de regim – a cetățenilor, și nu umilința, fie ea doar retoric afirmată…

Vorbind în 20 ianuarie 1980 despre originile lui țărănești, I. Iordan găsește potrivit să menționeze:

> Ardelenii n-au fost influențați de levantinism, ca românii de dincoace de munți. De aceea, foarte mulți copii de țărani, ajunși „domni", s-au comportat adesea mai rău cu cei din mijlocul cărora s-au ridicat decât unii dintre „boierii" și fiii de boieri contemporani cu ei. Că am dreptate, aș putea veni, ca s-o dovedesc, cu destule exemple de ardeleni trăitori la București, care reprezintă o adevărată chintesență de levantinism (p. 52).

Aici, cum se vede, levantinismul este echivalat cu o deprindere a versatilității și o utilizare a acesteia pentru îmblânzirea diplomatică a stărilor de fapt, fiind opusă, ca valoare, unei liniarități intransigente inoportune, căci este neslujită de morală.

Judecăți neechivoce are savantul și la adresa protocronismului. În14 octombrie 1980, el spune:

> N-am fost niciodată protocroniști, ci numai sincroniști, ceea ce nu înseamnă absolut deloc o minimalizare. Întâietatea este foarte importantă, cu condiția însă ca realizarea respectivă să fie de valoare și să se impună pe plan mondial. O mișcare științifică se poate impune pe acest plan și fără să fie „protocronistă". Se cere numai să fie foarte valoroasă, ceea ce nu depinde de „întâietate". Discuția dusă în jurul acestei idei este, după mine, produsul unei megalomanii naționale (mai exact spus, naționaliste), de suprafață, izvorâtă mai totdeauna din calcul și în orice caz întreținută de o propagandă politică pornită de sus, menită să susțină regimul nostru socialist, care, în ce privește faptele, este departe de idealul socialist, cel autentic (p. 65).

Critica directă, tăioasă la adresa protocronismului imprimat de sus în cultura acelor ani continuă prin admirabile – fiindcă juste – remarci la adresa patriotismului:

> [Protocronismul] E o greșeală de ordin psihologic, care continuă, în alte forme, o stare de spirit foarte veche la noi. Patriotismul de astăzi, ca și cel din trecut, de altfel, constă, la marea majoritate a concetățenilor noștri, în „declarații", în vorbe. Apar cu sutele poezii închinate „Patriei", privită ca o femeie de care se îndrăgostesc bărbații, și „Limbii" (pe care, în treacăt fie spus, cei mai mulți o stâlcesc). Adevăratul patriotism este cel concretizat prin muncă temeinică, prin corectitudine și demnitate. Popular se spune, plastic și just: „Faptele, nu oala cu laptele!". Alecsandri a transformat, cu intenție (plecând de la un fapt lingvistic: dispariția lui *h*, simplă aspirată), pe *patrioți* în *patrihoți* (cf. *oțu' mamei*, formula cu care multe mame își laudă copiii) (pp. 65-66).

Demagogia și ipocrizia patriotică probate de poezia oportunistă din acei ani l-a condus firesc pe academician la relevarea mentalității care

generează asemenea atitudini în expresii populare ce fac din „hoție” un sinonim al inteligenței adaptative. Succint, *en passant*, Iorgu Iordan concentra într-un fragment de jumătate de pagină chintesențe inaccesibile – ori incomode – pentru alții.

2. Înainte de 1848

Epistolarul *Întâlnirile mele cu Iorgu Iordan*, îngrijit de universitarul Ilie Rad, tânărul de odinioară căruia nonagenarul academician și lingvist îi răspundea la scrisori, atrage atenția asupra unei comori epistolare din epoca de trist renume a dictaturii ceaușiste. Există, pretutindeni în România, destui posesori de asemenea piese dialogale scrise, în care partenerul este unul sau altul dintre spiritele acelor vremuri încă destul de apropiate, dar insuficient cunoscute. Cele mai multe dintre apariţiile de acest fel publicate până astăzi sunt cele legate de numele filosofului Constantin Noica. Moda lansată odată cu *Jurnalul de la Păltiniș* și cu *Epistolarul* lui Gabriel Liiceanu a proliferat și, în timp, având pe deplin conștiința importanței gânditorului retras la Păltiniș, destui dintre cei care au avut privilegiul de a deveni, pentru o clipă, parteneri de corespondență ai lui Noica și-au publicat scrisorile primite. Iată însă că nu numai de acest autor se leagă moștenirea epocii în materie de schimb de scrisori, iar cele ale lui Iorgu Iordan punctează gânduri și fapte din epocă pe care alte surse nu le păstrează.
Un exemplu se leagă de rememorarea epocii jdanovismului cultural. Atunci…

> s-a încercat, după apariția broșurii lui Stalin (*Lingvistica și problema marxismului* – cred că așa se cheamă –, 1950), cercetarea marxistă a limbii, dar încercarea a dat greș, din cauza dogmatismului. În loc să se explice faptele de limbă cu ajutorul marxismului (limba e un fenomen social – s-a spus asta de mult! –, deci să fie explicată pornind de la această idee influența vieții sociale asupra limbii, având drept rezultat modificarea ei, dar și aici cu rezerve, căci structura gramaticală, de ex., nu se schimbă sub influența condițiilor sociale), se căutau în limbă fapte menite să confirme justețea concepției marxiste! (p. 66)

Distanțarea neechivocă de excesele stalinismului în lingvistică, survenind din partea unui om de stânga cu vechimea în opțiuni de care

beneficia Iorgu Iordan, înseamnă mai mult decât o critică conjuncturală. Remarcând în treacăt că ideea stalinistă nici măcar nu era nouă sau originală, autorul scrisorii din 14 octombrie 1980 atacă însuşi sâmburele teoretic al concepţiei respective, arătând care îi erau limitele şi prevenind eventualele recăderi în eroare.

De-acum însă pericolele erau altele şi nu mai ţineau atât de excesele internaţionalismului proletar teleghidat de la Moscova, cât de reciclarea unor teme şi motive ale ultranaţionalismului interbelic de către dictatura comunistă de coloratură naţionalist-xenofobă şi autarhistă a lui Ceauşescu. Iorgu Iordan îl sfătuieşte pe mai tânărul lui prieten:

> Să nu te laşi influenţat de atmosfera actuală din ţara noastră (poate şi de aiurea), care explică, după mine – sper să nu greşesc prea mult –, un fel de megalomanie naţională, dacă nu chiar naţionalistă, foarte vizibilă în lucrările lui C. Noica („fiinţa românească"), Edgar Papu („protocronismul românesc"), Dan Horia Mazilu („barocul românesc din sec. [al] XVII-lea"), ca să nu mai amintesc de ridicarea în slavă, ca „filozof", a lui Neagoe Basarab (Dan Zamfirescu) etc. Şi Blaga mi se pare puţintel vinovat în crearea acestei atmosfere („vinovat […] fără vină"). Cât despre Mircea Eliade, fără care atâţia oameni de la noi nu mai pot trăi astăzi, este de prisos a mai insista (pp. 70-71).

Diagnosticul este precis: megalomanie naţionalistă. Colaborările sunt prestigioase şi cu atât mai mult capabile să smintească publicul neavizat: cărturarii care oferă argumente noului curent ideologic oficial sunt reputaţii C. Noica, Edgar Papu şi Dan Horia Mazilu, cărora li se alătură Dan Zamfirescu. Teoretizărilor etnofilosofice – întemeiate şi pe prestigiul „spaţiului mioritic" blagian, pus acum să legitimeze noul parcurs propagandistic – şi culturaliste li se alătură, cum se vede, nu atât tentativele de a desluşi caracteristicile stilistice ale trecutului, cât obsesia priorităţilor culturale într-o competiţie cu performanţele sigure ale Occidentului. Fragmentul este revelator pentru abilitatea cu care, în acei ani, Partidul Comunist şi dirigenţii propagandei lui – Mihai Dulea, Ion Ardeleanu şi Ştefan Muşat, primul la cenzura literară, iar ultimii doi în chestiuni de istorie – au ştiut să creeze aparenţa unei deschideri către filosofia nemarxistă a culturii (Blaga, Noica, Papu) şi către interpretarea senzaţionalistă şi erudită a trecutului îndepărtat sau vag documentat – ca în

De la Zalmoxis la Genghis Han a lui Mircea Eliade –, dând şi impresia unei intenţii de recuperare a exilului românesc de elită prin vârfurile sale, căutând, în fapt, să facă din toate aceste fapte pledoarii pentru opţiunea politică şi ideologică proprie.

Iordan revine, de altfel, în epistola din 9 decembrie 1980, spunând:

> Ceea ce mă îngrijorează pe mine nu se limitează la această atmosferă, de adevărat cult al personalităţii, care s-a creat şi se dezvoltă în jurul fostului nostru compatriot [Mircea Eliade, *n. O.P.*] […], ci porneşte de la influenţa contagioasă pe care o exercită asupra mulţimii de tineri ignoranţi, naivi, mulţi, poate, şi şmecheri. Starea de spirit dominantă astăzi la noi este foarte favorabilă pentru răspândirea unui misticism, de natură mai întâi „naţională” (v. „protocronismul” ş.a.) şi apoi aşa-zicând ştiinţifică (la Bucureşti s-a creat, nu oficial, dar agreat de sus, un curs de limba… dacă!). Noi trăim acum, din nou, după peste un secol, în epoca paşoptistă, care, atunci, însemna un progres mare, dovadă Revoluţia şi Unirea, urmate de atâtea realizări concrete. Avem nevoie noi, astăzi, de această stare de spirit?! (pp. 75-76)

Dacismul delirant, misticismul de faţadă – nu şi credinţa religioasă sincer asumată (proba: copiii străzii şi săracii *versus* explozia de construcţii bisericeşti opulente) –, atât de bine diagnosticate la finalul anului 1980, au devenit, în condiţiile de după căderea comunismului, treizeci de ani mai târziu, prezenţe stridente în viaţa actuală a României, marcând direcţiile unei înaintări către… trecut. Iorgu Iordan vede acest timp de odinioară ca fiind la fel de învălmăşit precum în vremea intrării pe scena istoriei a paşoptismului, când totul era de făcut de la început. Eu cred că academicianul era lucid şi avea dreptate.

Observator cultural, nr. 600, 11 noiembrie 2011;
nr. 601, 18 noiembrie 2011

„Foștii” la ei acasă

Bine își intitulează prolifica autoare Lavinia Betea volumul *Poveşti din Cartierul Primăverii* (Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2010, 310 p.). Nu altceva decât poveşti rostite de locuitorii faimosului cartier adună, prin intermediul interviurilor ei, jurnalista şi universitara în jurul căreia, nu cu mult înainte, se stârnise un intens scandal mediatic ajuns în justiţie şi înmormântat acolo de un verdict. La urma urmei, ce altceva se putea obţine în acest fel? Mărturii cu destule detalii autentice, luate din realitate, dar brăzdate subsidiar de preocuparea de a salva aparenţele. Care aparenţe? Cele că privilegiaţii din faimosul cartier al elitelor din vremea comunismului trăiau şi ele, cu necazuri şi cu bucurii, cu întristări şi cu veselie – dar veselia şi bucuria sunt lăsate, îndeobşte, deoparte din tactul de a nu epata lumea care, pe atunci, o ducea mult mai rău –, mai degrabă sub teroarea Partidului Unic decât ca privilegiu obţinut din partea aceluia.

Modelul cărţii este bine cunoscut, chiar dacă nu şi declarat. (Mă refer la ziarista şi scriitoarea poloneză Teresa Toranska, exploratoare a aceloraşi medii în Polonia, cu merite reale pentru cunoaşterea lor, dar fără nimic din factura militantă incomodă a Annei Politkovskaia, lichidată pentru cutezanţa ei în dezvăluirea ororilor tranziţiei postcomuniste din Rusia.) Dar el se aplică şi altor piese din producţia autoarei, mai exact, tuturor acelora care, în fapt, reprezintă transcrieri şi prelucrări de interviuri cu diverşi dirigenţi sau apropiaţi ai dirigenţilor din vremea dominaţiei roşii asupra ţării noastre. *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României* (1995), *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu* (1997),

Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea (2001), *Partea lor de adevăr* (2008) sau *„I se spunea Machiavelli”. Ștefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea* (2011) sunt titluri din această categorie, unde Lavinia Betea a fost privilegiatul interlocutor al bonzilor de odinioară, aduși în situația de a face mărturisiri.

Trebuie spus că în lumea puternicilor din vremea lui Gh. Gheorghiu-Dej și Ceaușescu, nu toți au simțit nevoia sau au avut puterea de a-și așterne singuri propriile pagini de memorii. Silviu Brucan, Sorin Toma sau Dumitru Popescu și le-au publicat pe ale lor. Alții însă nici nu s-au simțit chemați să se mărturisească.

A existat, ce e drept, și o altă categorie de „foști”. Cei care, confruntați cu noua lume amestecată de „după”, în care anumite voci condamnau radical, iar altele preferau tăcerea, asumându-și merite pe care nu le-au avut niciodată, s-au văzut aduși în situația de a se justifica într-un fel pentru trecutul lor și de a se poziționa în raport cu noile contexte. Cunoașterea din interior a sistemului din socialism îi califica acum să devină vocile autorizate pe care să se întemeieze, până la exploatarea altor izvoare – unele fiind documentele „arestate” în arhivele închise, altele fiind mărturiile celor persecutați de partidul pe care îl aduseseră tancurile sovietice –, judecățile de valoare actuale, făcute din mers, cu graba de a înțelege, fie și superficial, trecutul recent. Pentru asemenea personaje, odinioară sus-puse, un reporter calificat, nu prea intruziv și care era recomandat de antecedentele sale, nu putea fi decât interlocutorul rezonabil dorit. Stejărel Olaru este de părere că „Lavinia Stoicu, […] secretar adjunct al Comitetului comunal de partid Păuliș, […] semnând materiale în ziarul *Flacăra roșie* din Arad” în a doua parte a anilor ’80, în plină dictatură, are un trecut care o recomandă pentru astfel de incursiuni ziaristice. Ca om activ în vremea lui Ceaușescu, cunoaște destul de bine lucrurile pentru a ști ce anume să întrebe, fiind în același timp susceptibilă de a fi tratată ca parte a lumii pe care și Bârlădeanu, Mănescu, Ștefan Andrei șcl. o reprezentau. În asemenea situații, garanția trecerii cu bine peste incomodități este tacită, dar

temeinică, fapt care explică, în principiu, în ce fel s-au deschis uşile Cartierului Primăverii în faţa autoarei.

În ce priveşte volumul dedicat Cartierului Primăverii ca topos al nomenklaturii din România, aşa cum comenta pe blogul propriu o cititoare, „mai multe dintre aceste interviuri nu trec dincolo de pledoaria *pro domo*, dublată uneori de autojustificarea născută direct din (auto)mistificare. Există în carte un singur interviu realmente remarcabil. […] E vorba de interviul cu Ioana Constantin, fiica adoptivă a lui Gheorghe Pintilie", alias Timofei Bodnarenko / Pantiuşa. Sunt, desigur, destule nume care stârnesc interesul în paginile volumului şi printre locuitorii cartierului: Gaston Marin, Ştefan Sârbu (nepotul lui Ştefan Foriş), Ion Filimon Sârbu (fiul logodnicei lui Dej), Tatiana Brătescu (fiica Anei Pauker), Sorin Toma (fiul poetului proletcultist A. Toma), Maria Manolescu-Chivu (văduva lui Chivu Stoica), Paul Niculescu-Mizil, Dumitru Popescu-Dumnezeu şi Constantin Olteanu. Chiar şi anecdotele sau felul în care evită anumite elucidări pot fi interesante când vin din partea unora ca ei, căci adevărurile pot răsări din complementaritatea mărturiilor şi din confruntarea lor cu alte surse.

Păcat însă că lipsesc protagonişti din generaţiile mai tinere, oameni care au crescut şi trăit în tinereţe acolo, inşi provenind din generaţii mai noi. Mă gândesc, în primul rând, la Vladimir Tismăneanu sau la Serghei Mizil. Faptul că oameni ca aceştia sunt spirite active pe scena publică, liberi în gânduri şi expresie, ar fi putut garanta plusuri în credibilitatea paginilor cărţii.

Una peste alta, fără a fi o revelaţie, *Poveşti din Cartierul Primăverii* mărturiseşte un efort reconstitutiv tenace, un proiect în curs de dezvoltare de două decenii încoace. Venit din altă direcţie decât cel al Jelei Doina, al lui Zoltán Rostás sau al altor autori pasionaţi de studierea rezistenţei la comunism, proiectul intervievistic al Laviniei Betea îşi vede mai departe de drum.

Observator cultural, nr. 625, 25 mai 2012

Reprimarea elitelor burgheze

Reprimarea elitelor interbelice. Colonia „Dunărea” Sighet (1950-1955) (Editura Valea Verde, Sighet, 2010, 224 p.) este una dintre cărţile cu circuit închis, despre care lumea află cu greu că au apărut şi există. Editura – care numără în palmares abia câteva titluri, poate nu mai mult de zece – nu prea izbuteşte să îşi facă loc pe piaţa congestionată şi totuşi săracă, în felul ei, a cărţii româneşti. Aceasta nu o împiedică să publice cărţi de interes naţional, chiar dacă, în unele dintre cazuri, şi cu o „acoperire” regională (este bine cunoscut ataşamentul oamenilor din nord de regiunea din care provin, fie că este vorba despre Maramureş, ca în cazul de faţă, fie că vorbim despre, să zicem, Bucovina). Desigur, o asemenea circumstanţă nu îşi găseşte reflectarea în niciun fel în clasificarea editurilor de către un consiliu specializat al Ministerului Educaţiei care, chiar dacă la Editura Valea Verde ar publica însăşi galeria clasicilor filosofiei sau ai literaturii universale în premieră absolută, ar cota – la rigoare, dacă ar observa că ea există – respectiva editură printre cele „nefrecventabile”. Este doar una dintre greşelile de metodă care se cuvin trimise cât mai neîntârziat la pubela istoriei, fiindcă o carte bună apare acolo unde un autor înzestrat întâlneşte un editor generos, care crede în el, nu la „pomul lăudat”, unde degeaba mergi cu sacul… Deocamdată, însă, în lumea academică ea face legea.

Cartea *Reprimarea elitelor interbelice. Colonia „Dunărea” Sighet (1950-1955)* reprezintă debutul Andreei Dobeş, contribuţie pe care istoricul britanic Dennis Deletant nu ezită să o considere „fără egal” în câmpul de studii specifice. Ea este astfel întrucât propune o reconstituire cu acurateţe a

faptelor care, în numai cinci ani, a pustiit România vremii de elitele intelectuale interbelice, transferându-le pe acestea cu brutalitate în temnițe și colonii de muncă și aplicându-le un regim drastic, a cărui urmare a fost, în destule cazuri, exterminarea.

În perioada 1947-1964, sistemul concentraţionar din România poate fi împărțit în mai multe mari categorii…

> …având drept criteriu de clasificare scopul acestora. Un prim grup cuprindea spațiile de anchetă și „depozit" ale Securității, Serviciului Special de Informații sau ale Ministerului de Interne… Al doilea grup cuprindea penitenciarele de tranzit sau „centrele de triere" (p. 35).

Alte categorii includeau penitenciarele „închise", destinate deținuților cu grad sporit de periculozitate, penitenciarele cu regim de maximă securitate etc.

În orice caz, printre aceste structuri de detenție și, de fapt, de înlăturare din câmpul socialului „la vedere" a indezirabililor legați prin activitate și nume de România interbelică „burgheză", se număra și închisoarea din Sighetu Marmației, intitulată în documentele oficiale Colonia „Dunărea" Sighet. În legătură cu aceasta, autoarea stabilește personalul închisorii (comandanții, ofițerii informativi, ofițerii politici, gardienii), urmărind însă și chestiunile organizatorice specifice (statutul juridic al deținuților, dinamica populației penitenciare, regimul alimentar, regimul sanitar, situația deceselor). Pe scurt, Andrea Dobeș scrie o pagină de istorie instituțională, o filă de istorie locală și, desigur, elucidează un aspect al chestiunii detenției elitelor în timpul primului stalinism românesc. Ea se achită de această sarcină după toate regulile, explorând documentele și înșirând o narațiune „clasică", pozitivistă, după un model consacrat. În acest fel, ea se alătură eforturilor grupurilor de istorici afirmați sub sigla prestigioasă a Academiei Civice, a celor grupați în Institutele de Istorie Orală și în Institutul – comasat sau nu – pentru Cercetarea Crimelor Comunismului.

Titlul cărții ar fi îndreptățit însă, cred, o investigație care putea include și studiile de caz. Unele dintre personalitățile care au fost încarcerate la Sighet se cunosc îndeajuns, prin studiile dedicate lor. Altele însă s-au bucurat de mai puțină atenție și meritau să fie aduse mai amplu în discuție,

furnizând, eventual, un material interesant unor comparaţii. Este important ca faptele să fie stabilite, dar odată acest scop adus la îndeplinire, ele trebuie aşezate într-un ancadrament teoretic şi interpretativ care să le facă relevante într-o manieră cât mai apropiată de ceea ce a putut fi sau de ceea ce contează în posteritate.

Metoda, în asemenea cazuri, ar putea fi mai inventivă decât lasă să se întrevadă nu tocmai puţinele volume de studii similare acestuia. De pildă: care mai este relevanţa modului în care erau duşi la baie, grăbiţi şi insultaţi, deţinuţii, la Sighet, în raport cu aceeaşi suită de operaţiuni la oricare altă închisoare din sistemul penitenciar al vremii? Se mânca diferit în Colonia „Dunărea” Sighet decât la Rahova sau la Piteşti? N-aş crede, ţinând seama de faptul că pretutindeni în Gulag regulile erau aplicate cam la fel.

Ar fi fost de reflectat şi dacă reprimarea elitelor interbelice s-a petrecut în alţi termeni decât cea a muncitorilor şi ţăranilor sau a simplilor burghezi – comercianţi, mici proprietari, practicanţi ai meseriilor liberale – sau, în linii mari, cu toţii au avut de suportat cam aceleaşi rigori (desigur, cu intensificări sau vagi relaxări de la un caz la altul). Este lucru ştiut că mai ales studenţii arestaţi au făcut obiectul bestialelor proceduri din programul reeducării de la Piteşti, încercate apoi şi la Gherla şi în alte părţi. Cu toate acestea, ei par singurii pentru care să se fi gândit şi pus în practică o metodă dată. Din memorialistica foştilor prizonieri politici ai regimului comunist din România acelor ani rezultă, în general, că intelectualii şi foştii miniştri sau preoţii au împărţit, nu sporadic, ci de regulă, celula cu oameni simpli şi fără educaţie.

Cercetarea comunismului şi a practicilor torţionare specifice acestuia ar putea intra într-o nouă etapă, rămânând la fel de atentă cu colectarea datelor, dar sporindu-şi exigenţele în operaţiunile hermeneutice care succed simplei recoltări, ordonări şi corelări de fapte.

Observator cultural, nr. 637, 17 august 2012

Goliarzii români

Seria – virtual interminabilă – a dosarelor de securitate publicate de către foştii supravegheaţi, care, în absolut, ar ajunge, valorificând toată moştenirea Securităţii, să dubleze uriaşele arhive printr-o producţie livrescă stufoasă şi, prin destule elemente de cazuistică, repetitivă, continuă printr-un volum mai interesant decât se anunţa la prima vedere. Nicolae Iuga, universitar maramureşean, publică sub titlul *Securitatea, cezarul şi sfoara de câlţi a lui Elie Wiesel* (Editura Limes, Cluj-Napoca, 2012, 118 p. + 20 file anexe) o selecţie severă de documente – în facsimil – din dosarul de supraveghere a autorului însuşi, pregătită de evocarea memorialistic-explicativă necesară înţelegerii faptelor şi contextului.

Vizaţi sunt anii de graţie 1975-1977, mediul specific analizat fiind cel al studenţilor la Filosofie din anii III şi V, cazaţi în complexul studenţesc de lângă Operă. Dosarul de urmărire informativă de grup numit „Horia” se referă la faptele din perioada 1976-1977 ale studenţilor cazaţi în Complexul „6 Martie”, bloc C, camera 443: Iuga Nicolae, Horj Viorel, Teişanu Vladimir şi Vlasie Călin. Colegi de cameră şi de studii, aşadar, uniţi însă prin evenimente bahice, prin apetenţa pentru poezie şi literatură, dar şi în virtutea opţiunii lor intelectuale şi profesionale de studioşi la Filosofie.

Ceea ce pune în lumină dosarul „Horia” şi, în marginea lui, eseul memorialistic al lui Nicolae Iuga este prezenţa, în societatea românească a anilor ’70, a unui grupuscul – cum vor fi fost şi altele, chiar dacă nu foarte multe – de oameni tineri şi, în principiu, liberi de prejudecăţi, care începeau să se coaguleze nu ca şcoală filosofică, nici ca grupare poetică, nici chiar ca

inşi anticomunişti (Iuga fiind chiar membru al PCR), ci ca grup paideic, tinzând să se adune în jurul unui guru vagant fără operă, dar cu metodă originală. Cel care l-a cunoscut pe Cezar Mititelu a fost Iuga însuşi. El l-a adus în camera respectivă, cazându-l acolo, alături de studenţi, chiar dacă, mai apoi, locatarii de la 443 l-au ajutat, deopotrivă, să se întreţină, ducându-l cu ei la cantina complexului ori procurându-i pe baza propriilor cartele câte o masă.

Evocarea atmosferei din complexul studenţesc respectiv este memorabilă nu în sine, căci, în principiu, seamănă cu ceea ce se petrecea în multe alte medii studenţeşti din România, ci pentru că „Cezărică” face o figură de Diogene – cum l-a numit Al. Monciu-Sudinski într-o tabletă difuzată la Europa Liberă, odinioară –, arborând atitudini socratice, de Petre Ţuţea şi de Zacharias Lichter ori de Mihai Farca (ultimul, personaj memorabil din *Bunavestire* brebaniană).

Trăgând beţii – de fapt, organizând „banchete” de extracţie platoniciană, unde votca se îmbina cu lectura şi cu dezbaterea –, pendulând între Casa Scriitorilor şi cerberii vigilenţi ai Partidului Unic (printre ei, Antonie Iorgovan şi alte nume de tineri universitari), învârtindu-se şi în anturajul lui Paul Goma fără a deveni semnatari ai scrisorii acestuia către Pavel Kohout, liderul ceh al Mişcării „Charta 77”, ori parteneri în aventura lui contestatară, adăugând sare şi piper unor poezii plastografiate din *Scânteia tineretului* după respingerea propriei producţii lirice ca neconforme cu linia ideologică obligatorie, aceşti tineri apar ca o mică oază socială, efemeră, dar preţioasă, de libertate, într-o lume rigidă care se îndrepta grăbită către dictatură.

Cea mai impresionantă este evocarea figurii lui Cezar Mititelu, cu ideile profesate de el – explicaţiile pentru lipsa de interes pentru muncă, tehnica extragerii ideaţiei din literatură şi a necesităţii îmbinării filosofării cu beletristica de calitate, decorticarea paginilor-cheie din contextul „pasajelor de legătură” socotite balast etc. –, într-o manieră care izbuteşte să acrediteze ideea că acesta a fost un autentic spirit ales, gândind pe cont

propriu, cu o influenţă importantă asupra modului de a fi şi de a gândi al prietenilor lui mai tineri.

Astfel de rememorări – repunând în contextul brutal al statului de opresiune ideologică şi de dictatură – ale acelor vremuri sunt preţioase pentru reconstituirea atmosferei în care mişcarea underground a ideilor, petrecută dincolo de aule şi de revuistica culturală a epocii, a însemnat o dinamică reală a societăţii civile; aşa cum era ea, strivită din faţă de autorităţile academice şi de poliţia politică, deviată, distorsionată, dar nu neapărat anihilată de tot şi fără consecinţe.

Anii 1977-1978 au fost, în România filosofică, nişte ani paradoxali. Pe de o parte, din ordinul PCR şi al lui Nicolae Ceauşescu personal, tocmai se desfiinţaseră facultăţile de psihologie şi sociologie; pe de altă parte, cu voie înaltă, de la partid, începeau să se pregătească – prin contacte personale – reluarea publicării în română a lui Mircea Eliade, apăreau cărţi originale fundamentale ale lui Constantin Noica (*Sentimentul românesc al fiinţei* şi *Şase maladii ale spiritului*) şi Mihai Şora (*Sarea pământului*). Atitudinea faţă de tinerii iconoclaşti care optaseră pentru filosofie era deci mai drastică decât faţă de seniorii care scriau filosofie idealistă, nemarxistă, mai acomodanţi sau mai puţin necontrolabili. Faptul este cu atât mai paradoxal cu cât grupul de la camera 443, cu veleităţi mai degrabă de afirmare lirică, în acel moment, nu apucase încă să se coaguleze într-o expresie filosofică relevantă şi reverberantă pentru un mediu mai larg.

Securitatea zdrobea cu eficienţă încă din faşă asemenea tendinţe, fapt dovedit şi de sinuciderile care au urmat (Cezar Mititelu, etern dezadaptat, nu a mai făcut faţă atmosferei negre de dictatură ce se instalase în România, nici tranziţiei româneşti postcomuniste infinite, punându-şi capăt zilelor cândva, după 1995; Dorin Necşuliu pare să fi murit prin 1979-1980).

Oricum, Cezar Mititelu ar merita o cunoaştere postumă mai aprofundată. Dicţionarul lui Cicerone Ioniţoiu *Victimele terorii comuniste. Arestaţi, torturaţi, întemniţaţi, ucişi* notează că numitul „a protestat contra muncii silnice din închisori invocând nerespectarea drepturilor omului.

Arestat în 1978 și supus unui tratament psihiatric” (p. 313). Un apropiat al lui Cezărică, Meluș Negrescu, îl califică undeva drept…

> …cel mai mare anticomunist și specialist în comunism de la facerea lumii, de care nici nu ați auzit – călugărul Cezar Mititelu, și-a cărui întreagă arhivă, alminteri, se află în posesia mea unică.

Poate că acea arhivă ar trebui pusă la treabă, poate că alți cunoscuți ai lui ar putea spune, și ei, ce își amintesc despre acest Diogene român. Oricum, cartea lui Nicolae Iuga aduce în prim-plan parfumul amar al unei epoci încă prea puțin cunoscute și amintirea unor protagoniști redutabili, colorându-i bahic și goliardesc fără a le anula tragismul.

Observator cultural, nr. 635, 3 august 2012

Doi maeștri:
Petranu și Vătășianu

Istoria artei ca disciplină universitară a ajuns să intereseze și din perspectiva evoluției sale istorice. Avem acum, altfel spus, și o istorie a istoriei artei, după cum o dovedește și volumul scris și editat de Nicolae Sabău, Corina Simon și Vlad Țoca – sub coordonarea celui dintâi –, *Istoria artei la Universitatea din Cluj*, vol. I (1919-1987), apărut la Cluj-Napoca, la Presa Universitară Clujeană, în 2010. Interesată de două personalități de importanță centrală în dezvoltarea activității din acest domeniu în perioada de la înființarea catedrei specializate și a seminarului aferent până în preajma schimbării de regim politic de la finalul secolului XX, voluminoasa carte a celor trei autori se ocupă extensiv de Coriolan Petranu (n. 19 ianuarie 1893 – d. 17 iulie 1945) și, respectiv, de Virgil Vătășianu, experți de renume european, cu merite consistente în organizarea cercetării acestui areal științific.

Calificat drept „primul istoric al artei din Transilvania”, Petranu se înfățișează, prin abordarea lui Nicolae Sabău, într-o reconstituire mult mai comprehensivă decât până acum. Fostul student de la Viena, discipol al lui Josef Strzygowski, de la care a preluat și metoda de lucru, s-a remarcat prin aplicarea la arta românească din provincia lui de origine a teoriei originilor organice și folclorice ale plasticii moderne. În acest fel, el aserta existența unei tradiții artistice românești pe meleagurile ardelene, dar, departe de a se rezuma la atât, istoricul artei a căutat, de-a lungul întregii lui cariere, să demonstreze și consonanța dintre această artă și cea europeană. Era un mod

de a dovedi sincronicitatea românească în domeniul patronat de muze, fapt ce permite asocieri între figura acestui savant şi cea a teoreticianului român al sincronismului literar-cultural, E. Lovinescu. Nicolae Sabău elucidează, în bună măsură, valorificând cu acribie şi vădit empatic tezaurul epistolar rămas de pe urma lui Coriolan Petranu, evocând complex, pe diferite planuri, prezenţa catalizatoare a universitarului în mediul academic clujean, participarea lui la congresele internaţionale interbelice, prezenţa la expoziţii europene, aportul la deslușirea colecţiei episcopului romano-catolic din Oradea şi, desigur, corespondenţa lui europeană şi din ţară.

Faţă de cele întreprinse de profesorul Nicolae Sabău, Vlad Ţoca acordă atenţie metodologiei şi temelor abordate de Petranu în cariera lui, aplicându-se descifrării concepţiei ştiinţifice a acestuia. Importantă în ordinea înţelegerii modului de articulare a operei, a trecerii în revistă a lucrărilor lăsate de iniţiatorul catedrei clujene de istoria artei şi a abordărilor procedurale, această secţionare transversală, ca să zic aşa, a problematicii puse de cel studiat, în fond, într-o abordare consacrată, după un tipic „clasic” este binevenită în acţiunea de ducere mai departe a evaluării critice asupra lui Coriolan Petranu şi a operei lui.

Cel de-al doilea pilon al vieţii universitare clujene în cuprinsul aceleiaşi discipline, Virgil Vătășianu (n. 21 martie 1902, Sibiu – d. 15 noiembrie 1993, Cluj), reputat medievist, cu studii de drept şi de istoria artei, s-a făcut cunoscut prin numeroase lucrări care au lăsat urme de neegalat în materie, a fost calificat, în sine, ca „o instituţie”, opera lui atrăgând decernarea premiului Herder şi alegerea lui ca academician. Istoricul artei Corina Simon a abordat monografic tema relaţiei dintre artă şi identitatea naţională în opera eruditului autor, optând pentru împărţirea activităţii acestuia în două mari etape: cea interbelică şi cea postbelică. Decupajul cronologic pune în oglindă tinereţea creatoare petrecută în ambianţa democraţiei de tip burghez şi, firește, a epocii de destrămare a acesteia, cu maturitatea îngrădită de împrejurările schimbării drastice a regimului politic prin trecerea la dictatura de extremă stângă.

Lucrarea Corinei Simon, elaborată inițial în anii ’90, și-a găsit acum locul în arhitectura unui proiect care, așa cum îl anunţă Nicolae Sabău, tinde să se anunțe ca unul mai spectaculos, în cel puțin două volume (oprirea primului volum la anul 1987 lasă pe seama următorului acoperirea următoarei etape, cea postcomunistă, marcată de figuri precum Mircea Țoca, Marius Porumb și Nicolae Sabău însuși).

În fond, ceea ce propune dubla monografie de autori prezentă sub arcada unui titlu interesând, în aparență, mai curând instituționalizarea academică a unei discipline este o versiune a evaluării trecutului prin personalitățile sale de panteon. Este un mod de a așeza critic lucrurile întemeiat pe entuziasm și empatie, chiar dacă examinarea rămâne critică. Deși cu un trecut ce se poate măsura în rezultate pornind încă de la viețile paralele ale lui Plutarh, ultimul secol – mai cu seamă începând cu pozitivismul – a favorizat, prin voga exactității, abordările cantitativiste, evaluările statistice ori descifrarea destinelor unor instituții prin evoluții care țin sub observare mai mult modurile de funcționare și de generare a noului sau, în orice caz, de atingere a țintelor pentru care au fost ele create, decât prin personalitățile care au ilustrat aceste instanțe colective și impersonale. Totuși, revenirea la om – mai ales în ipostaza lui excepțională – dă viață lucrurilor, apropie materia cercetărilor de orizontul de așteptare al cititorilor cultivați și relansează, practic, un gen odinioară de mare succes, în care Stefan Zweig a strălucit cândva: biografia.

Observator cultural, nr. 646, 19 octombrie 2012

Stilul Chihaia

1. Omul şi stilul

Un adevărat eveniment pentru istoriografia română este apariţia celor zece volume de *Opera omnia* semnate de Pavel Chihaia, la Editura Ex Ponto din Constanţa în 2010, sub îngrijirea lui Ion Popişteanu. În timp ce primele cinci au relevanţă literară sau mai general culturală, celelalte au fost puse sub genericul de *Cultură medievală*. Acestea din urmă au mai apărut împreună în 1998, dar noua lor versiune a mai suferit câteva modificări, indicând în autorul lor un tenace şlefuitor de nestemate produse în atelierul propriu. Prilejul este demn de a fi remarcat, fiind fără precedent. Editarea simultană a tuturor volumelor care constituie opera de o viaţă a unui istoric care a început prin a fi prozator şi dramaturg se dovedeşte un succes în sine. Spre comparaţie, amintesc că sinteza în zece volume *Istoria românilor* de Nicolae Iorga, a cărei reeditare critică a debutat încă din anii ’80 ai secolului trecut, nu a fost repusă în circulaţie complet nici până acum. La rândul său, opera lui B.P. Hasdeu îşi continuă, după dispariţia editurii specializate în recuperarea critică a clasicilor culturii noastre, aventura editorială numai datorită tenacităţii şi devotamentului istoricilor literari Ioan Oprişan şi Stancu Ilin. Ediţia din sinteza de istorie românească a lui A.D. Xenopol s-a încheiat cu bine de către academicianul Al. Zub, dar şi în cazul ei operaţiunea a durat ani de zile. Practic, promptitudinea şi eleganţa editării corpusului de texte scrise de Pavel Chihaia rămâne, astfel, un moment dătător de speranţă, care ar putea anunţa vremuri mai bune pentru istoria

istoriografiei noastre, mai cu seamă că s-a petrecut într-un an de criză economică, şi încă beneficiind de suportul logistic al AFCN.

Din generaţia istoricilor contemporani venerabili, Pavel Chihaia – aflat pe punctul de a depăşi pragul a nouă decenii de existenţă – este singurul care se înfăţişează astfel, „cu cărţile pe masă”, în faţa cititorilor săi. Ar merita-o, desigur, şi alţii, din rândul cărora l-am amintit doar pe mentorul ieşean Al. Zub, dar căruia m-aş grăbi să îi adaug şi numele academicianului Şerban Papacostea. Cât despre cei deja plecaţi dintre noi, ar merita să se bucure de un tratament similar cel puţin David Prodan, Alexandru Duţu şi Pompiliu Teodor.

Revenind însă la contribuţia istorică a lui Pavel Chihaia, aş cita îndată una dintre caracterizările ce surprind bine complexitatea raportărilor specialistului la trecut:

> Utilizând izvoare diferite, documente, literatură veche, monumente, stampe şi desene, materiale care ilustrează evoluţia mentalităţilor, Pavel Chihaia şi-a propus să reconstituie, din mărturii diferite şi din domenii aparent străine unele de altele, trăsături importante ale civilizaţiei şi culturii vechi româneşti (Ş. Papacostea).

În partea de explorare a intervalului dintre secolele al XIV-lea – al XVIII-lea în teritoriile locuite de români, el a susţinut cu dovezi şi argumente apartenenţa poporului nostru la sfera culturală a Occidentului, ca şi echilibrarea acestei deschideri printr-o poziţionare ortodoxă, în siajul Bizanţului, ceea ce a colorat în chip original cultura noastră. În cadrul aceleiaşi tentative de descifrare a trecutului se cuvine însă inserată şi teza doctorală susţinută la Sorbona, referitoare la o interogaţie mai degrabă metafizică sau spirituală – în sens religios –, explorată însă cu uneltele istoricului artei şi al mentalităţilor, în interiorul unui program savant conectat la acela al aşa-numitei Şcoli a Analelor. De astă dată, strădania se referea la arealul Occidental însuşi şi privea nedumerirea în faţa nevoii exprese a comanditarilor aulici de monumente funerare având reprezentări ale corpului uman în plină… descompunere. Prefaţându-i lucrarea despre *Nemurire şi descompunere în arta Evului Mediu* – vol. al X-lea al ediţiei o reproduce în limba originalului, cea franceză –, Georges Duby observă

intenţia renovatoare de dincolo de monografierea subiectului, subliniind că „această deschidere asupra marii istorii este unica fecundă. […] El [autorul, *n. O.P.*] demonstrează necesitatea de a sparge ferecăturile în care s-a închis uneori istoria artei”. Recunoaşterea semnată de Duby nu este o simplă politeţe, ci indică modul cum regândirea istoriei artei ca disciplină şi ca demers interogativ specific se produce prin meritele autorului român.

Trebuie spus însă că aprecierea se susţine şi din perspectiva noilor paradigme operative în domeniu, după cum ţine să sublinieze atenta analiză prin care Ileana Marin prefaţează ciclul celor cinci volume de interes istoriografic. Operând o stimulativă lectură alimentată de reflecţia postmodernă a lui Danto, printre alţii, ea oferă o cheie de lectură mai puţin prăfuită şi capabilă să evidenţieze ceea ce au în comun scrisul literar şi cel istoric ale lui Pavel Chihaia.

Importanţa operei istorice a lui Chihaia depăşeşte însă cu mult segmentul istoriografiei de artă. În descifrarea scrisului istoric medieval autorul se dovedeşte un expert, atât când vine vorba despre cronistică, cât şi atunci când sunt parcurse sursele narative religioase (Biblia, legendele hagiografice) ori laice (precum romanul popular despre *Varlaam şi Ioasaf*).

Departe de a fi un neajuns, cum tind să creadă astăzi adepţii pasionaţi ai superspecializărilor înguste, care deploră enciclopedismul ca fiind, necesarmente, superficial şi inadecvat evoluţiilor culturale promiţătoare, buna aşezare a lui Pavel Chihaia în raport cu artele şi practicile artistice îi conferă un avantaj şi o alonjă traduse nu numai în cuprinderea erudită, diversificată, ci şi într-o înţelegere „din interior” a producerii de opere artistice, a raporturilor dintre comanditar, artist şi public, a importanţei descifrării conţinuturilor (dar şi a sugestiilor simbolice) ori a reconstituirii împrejurărilor apariţiei operei.

Când Pavel Chihaia spune – laconic – că „metoda de investigare a avut în vedere întregul complex material şi spiritual din perioadele cercetate”, el caracterizează un stil de lucru meticulos, atent să pună la treabă orice detaliu al cunoaşterii, într-o manieră deplin informată şi creatoare, originală.

Este vorba tocmai despre ceea ce se cuvine numit de aici înainte „stilul Chihaia”.

2. Artă juvenilă și memorie

După ce, de foarte puțin timp, Pavel Chihaia și-a publicat *Opera omnia* în zece volume, o carte nouă iese la iveală de sub pana istoricului aproape nonagenar. De astă dată, cel care scrie nu este nici prozatorul, nici istoricul, ci mai curând memorialistul. Aflat pe un pisc al propriei vieți, autorul privește nostalgic și neconsolat în urmă, la anii tinereții, evocând mlădițele artistice ale anilor de studii și ai primilor pași în societate, când România se preschimba ca peste noapte într-o temniță întunecată. *Despre prietenii artiști și înfăptuirile lor* (Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2011, 200 p.) scoate din uitare nume cunoscute, altele necunoscute și o serie de lucrări de grafică în posesia cărora Pavel Chihaia pare că se află, chiar dacă viața l-a dus departe de ținutul constănțean unde s-a născut sau de Bucureștiul tinereții și al maturității lui artistice și savante.

Carte interesând, în principiu, prin portretele literare pe care le oferă, prin figurile plasticienilor evocați și prin ilustrația abundentă și valoroasă, noua apariție din palmaresul neobositului polihistor evocă, de fapt, un timp al preschimbării plăpândei redemocratizări și liberalizări de după capitularea Germaniei și încheierea celui de-al Doilea Război Mondial în dictatura de extremă stângă, înfeudată profund Kremlinului și lui Stalin.

Poate și datorită contrastului între evocările chipurilor solare răsărite din trecut și anotimpul auster și sumbru în care evoluțiile avute în vedere se petreceau, acest poem de elevație sufletească pe care Pavel Chihaia îl construiește urmând parcă o estetică a clasicității greco-latine (portretistica plutarhiană sau tratatele antice despre virtuți), încă de la primele rânduri, cei patru prieteni de suflet apar precum clasicul patrulater mușchetăresc:

> Din bunii mei prieteni, ale căror desene le reproduc […], trei mi-au fost colegi în clasa a VII-a a liceului Mircea cel Bătrân din Constanța, iar al patrulea frecventa un liceu din București (p. 5).

Alături de ei însă, pe parcursul cărţii apar şi alţii, uluitori prin disponibilitatea lor plurală ce exprimă o sete de expresie şi o aspiraţie artistică nefixată într-un singur loc. Ştefan Remencoff, Stere Popescu şi autorul însuşi desenau fără a face din asta vocaţia lor de căpetenie.

> Eram preocupat de literatură şi filozofie, Ştefan Remencoff a devenit un preţuit compozitor muzical în Bulgaria, iar Stere Popescu a căpătat o deosebită notorietate ca dansator, poet, actor.

Dar alături de aceştia cartea mai conţine referiri şi cu privire la Şerfi Şerbănescu („unul din marii moderniști români”), Iulian Gheorghiu („asistent al profesorului Camil Ressu, de la Institutul de Istoria Artei din Bucureşti”). Alături de toţi cei menţionaţi deja, în chip oarecum neaşteptat, apare şi poetul Constant Tonegaru în chip de… desenator. Ion Vlad şi Dumitru Demu – „consideraţi cei mai îndrăzneţi sculptori ai generaţiei” –, Ion Frunzetti, caricaturist, aici, Eugen Drăguţescu („profesor de desen la Academia de Arte Frumoase din Roma, apoi profesor de artă contemporană la Institutul Enciclopedic din Treccani”), George Tomaziu (stabilit, după ani de temniţă comunistă, la Londra şi la Köln), Constantin Piliuţă şi Radu Maier.

Şirul, destul de lung, al evocărilor prilejuieşte un regal artistic pentru că, dincolo de amintiri sau de momentele de receptare critică, de recuperarea unor eseuri de tinereţe proprii, pe teme de istoria artei, izbutesc să ţească o pânză afectivă structurată şi vibrantă. Paginile conţin din abundenţă portrete: ale lui Pavel Chihaia, multe dintre ele, făcute într-o clipă densă, încapsulată în propria-i rotunjime, din trecutul interbelic sau de imediat după conflagraţie; dar şi autoportrete, schiţe încrucişate ale prietenilor, daruri păstrate cu dragoste şi împărtăşite, acum, şi altora.

Tentativa este îndrăzneaţă şi, păstrând proporţiile, are ceva din strădania lui Giorgio Vasari de a înregistra vieţile şi opera artiştilor vremii lui. Nu sunt mulţi istorici şi romancieri români care să fi adus o asemenea ofrandă prieteniei, la zeci de ani după efervescenţa spontană şi imprevizibilă a acesteia, după ce protagoniştii au fost împrăştiaţi în patru vânturi. Dar, dincolo de ceea ce se vede în imediat, cartea cu conţinut memorialistic şi cu ilustraţie demnă de un album de artă pe care o publică

acum Pavel Chihaia este explorarea potenţialului artistic tineresc al unei epoci de răscruce din istoria noastră şi nu în ultimul rând a unui topos. Locul privilegiat din amintirea scribului este aureolata prezenţă citadină de la malul Mării Negre:

> Una din intenţiile cu care am făcut cunoscute aceste interesante – îndrăznesc să cred – începuturi a fost şi punerea în lumină a idealurilor din Constanţa anilor ’40, care merită a fi subliniate.

Vitalitatea exuberantă a locului exprimată în oameni reuşeşte, în perspectiva timpului, pare să spună Pavel Chihaia, să învingă împrejurările constrângătoare şi apăsătoare ale istoriei care i-a împrăştiat în cele patru vânturi pe băieţii talentaţi de odinioară; nu fără a-şi presăra calea cu fapte culturale memorabile din sfera scrisului, a muzicii, a plasticii şi a dansului.

Astăzi, când şcoala românească este amintită de la cele mai înalte tribune mai mult pentru a fi hulită şi minimalizată de cei în grija cărora ea se află, o carte precum *Despre prietenii artişti şi înfăptuirile lor* relansează speranţa în virtuţile naturale demne să fie depistate şi cultivate acolo unde se învaţă, dincolo de litera manualului şi de împrejurările momentane neprielnice.

Observator cultural, nr. 576, 27 mai 2011;
nr. 602, 25 noiembrie 2011

Freud contestat

Printre autorii care lansează interogații îndrăznețe și chiar iconoclaste în filosofia franceză și în istoria culturii de astăzi se numără Michel Onfray. Temele lui se leagă de pântecele filosofilor (deci de raţiunea dietetică), de filosoful-câine (adică cinic) și de estetica cinică, de raţiunea gurmandă (prin urmare, de filosofia gustului), de rezistența și nesupunerea civică, de corpul drăgăstos și de preocuparea hedonică, de filosofia feroce, de fizica metafizicii, de Nietzsche înțeles prin prisma înțelepciunii tragice, de rescrierea istoriei filosofiei. Ritmul elaborărilor este alert, selecţia temelor are la bază o situare în răspăr, polemică, suspicioasă la adresa morgăi filosofice și a clișeelor legate de aceasta. El practică o scriitură alertă, colcăind de idei, aplicată cu stăruință unei concepţii hedonice, potrivnică grilelor academice care asociază acestei atitudini vinovăţii imaginare – deh, omul nu a fost făcut ca să petreacă! –, fiind, cu toate acestea, sensibil la glasul filosofiei cinice și având opinii atee și anarhiste.

Scriind *Freud. Amurgul unui idol* (Editura Humanitas, București, 2011, 464 p.), Michel Onfray redeschide dosarul părintelui psihanalizei, abordând – în cinci părţi – chestiunea valabilităţii revoluţiei freudiene în cunoașterea psihicului uman. Simptomatologia, genealogia, metodologia, taumaturgia și ideologia sunt marile capitole abordate pentru deconstruirea mitului Sigmund Freud. Conform operațiunii analitice acute la care este supusă silueta părintelui psihanalizei, caracteristica esențială a freudismului ar fi afabulația. După Onfray, prin Freud, gândirea filosofică ar fi fost respinsă doar pentru a se asigura un cadru filosofic propriei gândiri. Aventura lui ar

fi fost mijlocul de a obține celebritate și bogăție, glorie și reputație universală. Psiholog literar, el ar fi luat drept alibi pentru proiectul lui subiectiv, personal și autobiografic munca în clinică, mediul medical. Ar fi fost intens preocupat de incest, făcând din el o chestiune universală, împotriva evidențelor. S-ar fi prezentat ca un geniu, autorul unei mari descoperiri, deși găselnița lui punea în paranteze întreaga lui formație medical-științifică. Și-ar fi scris lucrările autobiografice pentru a fabrica imaginea genialității proprii, care l-a condus, fără alte auxiliare, la descoperirea inconștientului. Clinica și divanul freudian ar fi fost mai curând o curte a miracolelor, un mediu mai mult magic decât științific. Psihanaliza și-ar fi falsificat în mod conștient rezultatele spre a-și ascunde eșecurile. Consultația pe divan ar avea doar un efect placebo, nimic altceva. Epistemologia lui Freud s-ar baza exclusiv pe afirmațiile celuilalt. Prin el ar fi fost revitalizat vechiul dualism filosofic occidental, contrastul dintre corp și suflet, în forma plasmei germinale fiziologice și a inconștientului psihic, preocuparea îndreptându-se numai către cel de-al doilea. Freud ar fi pariat mai mult pe cauzalitatea magică decât pe rațiune, utilizând masiv simbolul. Aventura lui a încarnat – la nivelul timpului – vechea logică șamanică a vrăjitoarelor, magilor și vindecătorilor arhaici, preștiințifici. Pesimismul freudian s-a opus filosofiei iluministe. Din punct de vedere politic, Freud i-a susținut și respectat pe cancelarul Dollfuss și pe Mussolini. În opera lui se lasă descoperită o falocrație misoginică și homofobă, nicidecum o gândire a eliberării sexuale. În virtutea atâtor observații drastic critice, Michel Onfray ajunge să se întrebe cum se explică priza freudismului vreme de un întreg secol.

Receptarea cărții în Franța a fost pe măsura vehemenței antifreudiene a textului. Alain de Mijolla, autor al volumului *Freud și Franța. 1885-1945*, a replicat procesului făcut de autorul contestatar că toate ideile pe care le-a grupat în volumul lui aparțin altora și că cele mai multe sunt deja vechi, primele fiind formulate prin 1915, începând cu Edouard Claparède, destule dintre ele venind dinspre extrema dreaptă (de la Léon Daudet, atașat grupării *L'Action française*, până la Mussolini). Acuzele fățișe la adresa lui

Onfray vizează, prin urmare, caracterul tardiv şi profund neoriginal al constatărilor din rechizitoriul formulat. Cele doar sugerate au însă în vedere, cum se poate observa, adeziunea filosofului contestatar la unele idei profesate de personalităţi şi mişcări radicale, definitiv compromise. Uneori însă, rostul unui autor este acela de a capta şi sintetiza un dosar, prezentându-l publicului într-o formă diferită de versiunile anterioare disparate. Chiar dacă nu eşti de acord cu rezultatul, el nu este nici lipsit de interes, nici nu te lasă indiferent.

În fond, aserţiunile lui Onfray pot fi reduse la trei puncte: Freud era lipsit de onestitate. Terapia născocită de el nu şi-a arătat caracterul efectiv, fiind „mai degrabă o religie decât o ştiinţă” şi îmbrăcând mai mult forma unui demers maieutic, dialogal de revendicat dinspre filosofie şi literatură. În fine, Freud era un conservator, păzitor al bunelor moravuri şi partizan al autoritarismului.

Psihanalistă convinsă, Elisabeth Roudinesco a ripostat, şi ea, că volumul este plin de erori şi traversat de zvonuri. Autorul ar amalgama lucruri ştiute de toată lumea. Michel Onfray i-ar socoti pe evrei inventatorii monoteismului, persecutori ai nazismului şi pe Freud un abuzator sexual, admirator al fascismului italian şi complice al nazismului (prin teoria lui referitoare la pulsiunea morţii). Cât despre psihanaliză, Onfray este acuzat că ar vedea-o ca pe o ştiinţă fascistă, întemeiată pe adecvarea călăului şi a victimei. Răspunsul autorului „psiho-biografiei nietzscheene”, cum îşi consideră el cartea despre Freud, refutează însă afirmaţia conform căreia l-ar fi făcut pe Freud antisemit, spunând că asta e o prostie care nici nu merită să fie luată în considerare.

Din punctul de vedere al tipurilor de biografii şi discuţii critice prezente în cultura română, cartea lui Onfray are avantajul de a nu se împiedica de locurile comune, de a nu se feri de erezie şi de a propulsa un autor care nu se teme să fie altfel decât tradiţia majoritară a biografilor freudieni. Ea aminteşte de spiritul care îl anima, în România interbelică, pe Eugen Ionescu, autorul lui *Nu,* şi mai ales (pentru că este vorba tot de o tentativă biografic-critică) de monografia neîncheiată despre Victor Hugo.

Astăzi, îmblânzit nu atât de dictaturile trecutului, cât de propria mediocritate, nu o dată monograful român sucombă în plecăciuni şi osanale necritice, nepunând în discuţie lucruri esenţiale, ci elogiind infinit doar pentru a fi acceptat de establishment şi de breaslă.

Ceea ce este cu adevărat major şi exemplar, cred, în demersul îndrăzneţ şi riscant al lui Onfray este explorarea exigentă a uneia dintre marile direcţii inovative a cunoaşterii umane din secolul trecut, evidenţierea ticurilor, exceselor, salturilor în gol şi a şubrezeniei fundamentelor sale. De aşa ceva nici cultura română nu ar trebui să se teamă, chiar dacă aici, la Dunăre şi Carpaţi, adoptăm şi adaptăm etern mode occidentale…

Observator cultural, nr. 617, 23 martie 2012

Somația documentului

Ce valoare au volumele colective de studii? Uneori, ele sunt rezultatul dorinţei unei mici colectivităţi ştiinţifice de a-şi mărturisi ideile convergente, alteori, ceea ce se urmăreşte sunt complementarităţile de tratare în jurul unei teme. Sunt şi faimoasele volume omagiale, dedicate – cu bună credinţă sau din oportunism – unei aniversări, elaborate cu prilejuri comemorative sau la jubilee anumite. Există însă şi volume grupate în sfera unor intenţii de dezbatere metodologică, iar din această categorie face parte şi nu chiar de mult apărutul op coordonat de Dan Octavian Cepraga şi Sorin Şipoş, *Interpretazioni del documento storico. Valore documentario e dimensioni letterarie* (Editura Universităţii, Oradea, 2010, 240 p.). Întrebarea pe care o disimulează titlul este, realmente, interesantă, la începutul noului nostru mileniu şi al secolului XXI. Suntem la puţine decenii de la modificarea radicală a peisajului tipurilor de documente: înregistrările audio – pe bandă magnetică, dar şi digitale –, cele fotografice sau video (pe film, dar şi digitale), cele stocate pe diferite device-uri sau gadget-uri, în memoria lor virtuală (pe baza chip-urilor de memorie, a diverselor tipuri de hard disk-uri şi de stocări de informaţie în forme şi dimensiuni economice: CD, DVD, Blu-ray, stick-uri de memorie, carduri de memorie, telefoane mobile cu memorie ş.a.). Toate acestea au devenit realităţi, în formele mai greoaie şi mai arhaice, în anii postbelici, iar în forme din ce în ce mai perfecţionate şi mai sofisticate, în ultimele două decenii.

Colocviul organizat de Departamentul de Romanistică al Universităţii de Studii din Padova şi de Facultatea de Istorie, Geografie şi Relaţii Internaţionale a Universităţii din Oradea nu îşi propune însă vreo discuţie pe tema acestei explozii de mijloace de multiplicare acurată a memoriei istorice, interesându-se, în schimb, de medii documentare consacrate. Astfel, cele trei secţiuni ale volumului sunt preocupate de texte şi izvoare (partea I), de metode şi lecturi (partea a II-a) şi de concepte (partea a III-a).

Chiar dacă se concentrează mai ales asupra acestor moşteniri documentare „clasice”, volumul nu vine prea târziu pe un teren unde elucidările sunt, deja, definitive. Există numeroase aspecte menite să suscite interesul şi să aducă accente hermeneutice noi şi în acest domeniu, măcar pentru faptul că fiecare nou context istoric modifică şi percepţia, şi uzul de care respectivele chestiuni se pot bucura.

Rostul ideologic şi persuasiv al discursului unui cronicar al cruciadei a IV-a, Geoffroy de Villehardouin, confirmările arheologice ale unor fragmente din cronica lui *Gesta Hungarorum* de Anonymus atrag atenţia, prin eforturile interpretative ale lui Alvaro Barbieri şi, respectiv, Florin Sfrengeu, asupra modurilor în care analiza politică a discursului din perspectivă modernă sau valorizarea maximală a altor tipuri de informaţii decât cele scriptice, aduse de una dintre disciplinele auxiliare fundamentale ale istoriei, pot redimensiona cunoaşterea istoriografică, oferind, în acelaşi timp, un prilej de meditaţie novator cu privire la mijloacele utilizate în reflecţia asupra trecutului.

Alte contribuţii demne de interes sunt cea a lui Dan Octavian Cepraga despre istorie, retorică şi limbaj patriotic în fragmentul despre bătălia de la Călugăreni din monografia dedicată de Nicolae Bălcescu lui Mihai Viteazul. Monument al istoriografiei româneşti romantice, paşoptiste, monografia bălcesciană a fost declarată text literar clasic încă din selecţia severă a stiliştilor noştri de vârf oferită de Tudor Vianu în *Arta prozatorilor români*. De astă dată, autorul italian de origine română socoteşte că, la originile patriotismului istoriografic afirmat în expresia lui canonică de generaţia

revoluției burghezo-democrate, Bălcescu trebuie văzut ca un *ur-Meister*, adevărat izvor al unui tip fundamental de retorică.

Sorin Șipoș valorifică la rându-i notele informative ale Securității despre Silviu Dragomir, socotindu-le mărturii credibile, dar și manipulative pentru reconstituirea vieții istoricului în vremuri de marginalizare (1957-1962).

La capitolul secund, „Metode și lecturi”, Alvise Andreose se ocupă de translația de la voce la scriitură așa cum poate fi ea constatată în *Relatio* a lui Odorico da Pordenone, Barbu Ștefănescu fructifică experiența însemnărilor olografe de pe cărțile bisericești, iar Mircea Brie acordă atenție registrelor parohiale de stare civilă din Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În textul lui Odorico, o adevărată dificultate este ridicată de cuvintele orientale, transcrise prin filtrul friulanei pe care o vorbea autorul medieval. Provocările aici încep, așadar, chiar la contactul cu textul, trebuind să se caute echivalente inteligibile pentru buna lui descifrare.

Fără a avea în vreun fel ambițiile teoretice înalte ale școlii istorice care se constituie la Timișoara, prin efortul profesorului Victor Neumann, în prelungirea discuției deschise de Reinhard Kosseleck în jurul istoriei conceptuale, ultima secțiune abordează, prin Roberto Scagno și Antonio V. Faur, noțiuni precum „românism”, „bandiți”, „dușmani” și „teroriști”.

Ce, de ce, cum, cu ce mijloace se reflectă realitățile în documentul istoric – înțeles, cum se vede, relaxat – prin includerea narațiunilor în această categorie nu este deloc simplu și nici univoc. Umberto Eco avea dreptate, textul (văzut ca operă) rămâne deschis interpretărilor, provocând istoricul să devină filolog, politolog, specialist în onomastică și câte altele… Important este că, spre deosebire de alte generații, istoricii actuali asumă datoria de a colabora cu filologii – unii dintre semnatarii studiilor din volum chiar asta și sunt –, reafirmând alianța firească și indispensabilă dintre disciplinele umaniste de extracție socială și lingvistică.

Observator cultural, nr. 620, 12 aprilie 2012

Biografia unei universități

Ovidiu Ghitta, actualul decan al Facultății de Istorie a Universității clujene, a girat și coordonat publicarea monografiei colective *Istoria Universității „Babeș-Bolyai”* (Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012, 394 p.). La realizarea acesteia au contribuit aproape exclusiv universitari din cadrul facultății de specialitate a almei mater de pe Someș: Ioan-Aurel Pop, Doru Radosav, Ionuț Virgil Costea, Judit Pál, István Csucsuja, Cornel Sigmirean (profesor la universitatea târgmureșeană), Marcela Sălăgean, Emilia Cismaș, Szilárd Tóth, Attila Gábor Hunyadi, Mihai Teodor Nicoară, Tamás Lönhárt, Vasile Vese și Ana-Maria Stan. Se poate spune, astfel, că impresionantul volum de format A4, editat pe hârtie lucioasă și cu o ilustrație abundentă, excelent aleasă – alb-negru, color și sepia –, este unul reprezentativ pentru conștiința istoriografică de sine din interiorul acestui centru de tradiție academică, după cum este și o istorie oficială, o „autobiografie”- vitrină.

Practic, cititorul are de a face cu prima istorie comprehensivă a celei mai vechi universități a țării noastre, care încearcă o cuprindere exhaustivă a devenirii instituției de învățământ superior de la origini până astăzi. Ea nu este însă lipsită de precedente, chiar dacă anterior nu s-a încercat o asemenea abordare de anvergură. Cu peste un deceniu în urmă, profesorul Vasile Puşcaş, al cărui doctorat de odinioară se înscria în tematica explorării dezvoltărilor academice românești din epoca modernă și contemporană, a coordonat, primul, o lucrare pe aceeași temă, apărută în limba engleză sub titlul *University and Society. A history of the Cluj Higher Education in the*

20th Century (1999). Ceea ce distinge însă cartea de atunci de cea apărută acum este, în primul rând, extensia proiectului – care, în cazul tentativei Pușcaș, se rezuma la ultimul secol de istorie –, amploarea efortului, limba română a noului elaborat (și, implicit, adresarea către un public intern, mai familiar cu istoria noastră) și atenția față de imaginile însoțitoare; în plus, istoria din 2012 pune la treabă o echipă formată atât din specialiști români, cât și maghiari, armonizând discursurile celor două tradiții istoriografice. Apropierea, câtă este, o dă, în schimb, faptul că tentativa a fost animată tot de o echipă de istorici din interiorul universității-mamă, caracterul lucrării fiind, și în acel caz, unul oficial.

Pregătită inițial pentru un prilej aniversar, proaspăta istorie universitară a clujenilor a adoptat un ton echilibrat, didactic, oferind – în intenție și în fapt – un text seren, olimpic, un text în cele mai multe pagini ale sale lipsit de dramatism, expunând într-o versiune ce trece cu bine peste sincope – fără a le omite, dar și fără a intra în țesăturile lor tensionale – ceea ce poate părea o curgere aproape continuă și o dezvoltare cu rezultate benefice, dacă nu chiar glorioase. Astfel, stilistic și ca abordare, crizele istorice și instituționale prin care a trecut universitatea survin în text fără accente emoționale prea profilate, poate și pentru că se socotește că „rupturile n-au făcut imposibile continuitățile, supraviețuirea unor elemente de legătură, ce capătă astfel o pregnantă valoare simbolică” (p. 13), a fost asigurată.

Aspectele evidențiate ca fiind relevante au fost, după cum precizează Ovidiu Ghitta, „cadrul de epocă și cel normativ-organizatoric, dinamica instituțională internă și a patrimoniului universitar mobil și imobil, personalitățile și performanțele lor științifice, raporturile cu lumea academică externă, organizarea vieții studențești” (pp. 11-12). Având în vedere multiplicitatea țelurilor parțiale urmărite – cărora li se adaugă și relația universității cu comunitatea –, semnificațiile se cuvin identificate pe mai multe paliere, chiar dacă armonizarea unora dintre elemente cu celelalte nu este deloc ușoară. Opțiunea pentru evidențierea rolului și rostului personalităților științifice într-un context în care evaluările vizează aspecte mai curând normative, administrative și ținând de dinamici instituționale

lasă, obligatoriu, deoparte exact elemente care ar îmbogăți mult și ar conferi mai multă viață și epic narațiunii într-o versiune amplificată: anecdotica, întâmplările ale căror protagoniști au fost oameni mari și mici din interiorul universității etc. Există, de pildă, o sumedenie de întâmplări legate de prezența unor mari profesori, de la Emil Hațieganu la Mircea Zaciu și de la Emil Racoviță la Raluca Ripan. Poveștile mai mult sau mai puțin intime, legate – așa cum arată Lucian Nastasă în cărțile sale –, nu doar o dată, de carierele publice ale protagoniștilor universitari, sunt socotite, poate, inadecvate în contextul dat, fiind lăsate cu totul deoparte. A nu le permite tuturor acestora să se piardă înseamnă să recuperezi ceva din suflul mai puțin vizibil în cifre și statistici al unei vieți universitare pline de culoare și de întâmplări memorabile, ca în orice loc unde spiritele își dau întâlniri neîntâmplătoare.

De fapt, autorii au optat și au procedat corect, alegând ca în această etapă să facă să fuzioneze versiunile română și maghiară într-o formulă necontestabilă. Drept aceea au apelat la scripte și evidențe, la imagini și informații cât mai bine verificate, de aici rezultând ceea ce s-ar putea numi o istorie-cadru a universității vizate. Mai departe, pornind de la reperele deja stabilite, reconstituirile pot fi întreprinse în lung și în lat, scăpând de constrângerea supremă a sintezei: scurtarea și precizia care sacrifică detaliul savuros.

Marele merit al armonizării capitolelor îi revine coordonatorului. Ovidiu Ghitta a supus textele inițiale ale colegilor lui unei exigențe cordiale care a adus la un numitor comun viziunile lor. Rezultatul poate fi măsurat și aduce cu sine evidența unui text ce afirmă un stil, poate chiar o școală. În orice caz, merită abordat, testat, savurat.

Observator cultural, nr. 624, 18 mai 2012

O biografie subiectivă a radioului

1. Istoria undelor sonore

În şirul admirabilelor publicaţii multimedia care apar în ultimii ani, un aer proaspăt, în pofida clasicităţii sale valorice, aduce culegerea de texte semnate de Tudor Arghezi, *Radio-papagal. Publicistică radiofonică (1927-1967)* (Radio România – Editura Casa Radio, Bucureşti, 2011, 564 p. + CD-ROM). Apărută în seria „Biblioteca Radio", cartea este ordonată în două secţiuni cronologice: 1927-1947 şi 1952-1967. Cezura dintre 1947 şi 1952 marchează perioada în care Arghezi a fost păstrat în rezerva literaturii, accesul la mijloacele de difuzare în masă – reviste, edituri şi… radio – rămânându-i interzise pentru mai mulţi ani în perioada jdanovismului ofensiv şi abrupt. Dincolo de acest accident de parcurs – al istoriei, nu al vocaţiei şi interesului scriitorului pentru fenomenul radiofonic –, perioada dintre 1927 şi sfârşitul vieţii marelui poet a fost, practic, una de acompaniament arghezian intens pe seama noului mediu de expresie şi de comunicare.

În acest fel, condeierul a vădit o latură disponibilă către experiment a naturii lui, căci la sfârşitul anilor '20, începând cu 1928, când îşi inaugura cariera publică în România, radioul s-a aflat în etapa pionieratului. Pentru un om cu o carieră parţial consumată în sutană, într-o cultură relativ conservatoare, dar şi într-o ambianţă marcată de avangardele artistice, radioul nu putea rămâne indiferent. Nu a rămas astfel nici pentru Liviu Rebreanu, om de o structură aşezată, cu gusturi literare realiste, scriind aşa

cum ai sculpta într-o materie dură și reticentă. În cazul lui Arghezi, însă, întâlnirea nu putea fi decât una sortită să nu rămână sporadică, având un rol particular în configurarea reciprocă.

După cum rezultă din lămuririle editorilor – o echipă amplă și specializată, incluzându-i pe Daria Ghiu, Lavinia Ivașcu, Maria-Elena Negoescu ca redactori, pe Horia Pop în calitate de realizator-coordonator, pe Gilda Rădulescu (analist media), sprijinită de documentariștii Maria Buttu, Georgeta Horvat și Laura Vezeteu și pe colegii lor de la arhiva scrisă Alexandru Lancuzov, Liliana Mușețeanu și Alina Spiridon, ca și pe experta în mastering CD Marilena Barabaș –, volumul acesta, editat în numai 500 de exemplare, aduce noutăți importante. Nu toate textele prezente aici erau cunoscute din ediția de opere argheziene. Există texte păstrate pe bandă magnetică (începând cu 1952), care cu acest prilej au fost transcrise pentru întâia oară. Dibuirea lor nu ar fi fost posibilă fără recursul la *Bibliografia radiofonică românească* a Lilianei Mușețeanu (în trei volume, apărute în 1998, 2000 și 2003) și fără verificările cu ajutorul bibliografiei argheziene datorate neobositului și competentului D. Vatamaniuc (2 vol., 2005). Un întreg efort de echipă, așadar, presupunând o documentare „neresemnată” în fața pretențiilor exhaustive pe care, în mod implicit, orice ediție de opere o presupune – în absența unor delimitări limpede menționate – și având ambiția de a completa paginile cu sunetul vocii lui Tudor Arghezi, cu… *the real thing*, cum spun englezii.

Ceea ce oferă ansamblul textelor este, fără îndoială, o… colecție de minunății. Proza alertă, nervoasă și intens poetică a lui Arghezi, chiar și atunci când este narativitate de factura reportajului, plină cu neologisme și situații de un acut citadinism și de modernitate asumată, sunt pagini de literatură înaltă. După toate deceniile care au trecut – vreo opt la număr – de la începuturile colaborării scriitorului cu radioul național, contextul configurării lor s-a mai estompat și contează mai puțin, dând acestei publicistici un aer mai apropiat de „arta pentru artă”. Răsar în prim-plan frazările ingenioase, sarcasmul, observația perspicace și sintetică, angulația inventivă, deși concretețea unor situații sau a unor personaje nu se mai lasă

atât de bine reconstituită. Statutul textelor rostite la radio este însă unul special. Ceea ce răsună în ureche are un impact instantaneu, relaţia cu realitatea nemijlocită e fizică, atât prin propagare – unda sonoră care readuce, cum arăta Marshall McLuhan, scrisul în domeniul oralităţii –, cât şi prin conţinuturi (referinţa în proximitate este interogată fără întârziere, aproape instinctiv, de cel care ascultă). Urmarea este că autorul care apelează la radio intră în altă convenţie a comunicării, are alt interlocutor decât pe cititorul obişnuit, cuvintele lui trebuie să „sune”, iar materia pe care o relatează provoacă un alt tip de interes, unul prompt şi cu referent „palpabil”.

Mărturiile despre radio contează însă ca izvoare istorice nu doar dintr-un punct de vedere. Ele sunt mai întâi repere tematice, tehnice (prin durată, mod de lectură ș.a.) şi stilistice ale unei noi pagini din istoria comunicării, atestând modul concret în care s-a petrecut la noi revoluţia care ne-a introdus în Galaxia Marconi. Dintr-un alt unghi, compararea textelor despre şi pentru radio cu celelalte texte argheziene poate conduce la concluzii interesante şi noi cu privire la felul în care „mediul devine (sau este) însuşi mesajul”, conform unui alt – celebru – adagiu al lui McLuhan. Ele aduc, în fine, în discuţie şi mărirea numerică a publicului arghezian prin adaosul ascultătorilor la numărul cititorilor lui aflaţi în contact cu publicistica sa scrisă din ziare, reviste şi cărţi.

„Radiofonia dă omenirii mai mult decât un confort intelectual, concurent al dulapului cu cărţi; îi dă speranţa unei epoci viitoare de împăcare universală, de pace, visată în toate vârstele istorice culturale”, spune Arghezi, într-o proiecţie utopic-kantiană.

> Raza vorbitoare sau unda vorbitoare, electronul, acest corpuscul invizibil şi mai mult presupus decât existent, va sfârşi prin a netezi, odată cu calea aerului, şi căile de pătrundere şi de interdependenţă ale statelor şi popoarelor, satelizate într-o unică năzuinţă (1930, p. 92).

Uluitor de clara proiecţie a globalizării prin mijloacele tehnologiei comunicaţiilor era formulată într-o epocă în care computerele, internetul, radarele şi sateliţii nu existau încă. Măreţia gândului arghezian, susţinută de

acurateţea viziunii şi pătrunderea sfredelitoare în viitor, uimeşte şi îndeamnă la relectura acestui clasic dintr-o perspectivă acut contemporană.

Radio-papagal îl aduce cu forţă în atenţie pe Arghezi ca mărturisitor al înnoirii tehnologice şi culturale a României interbelice, într-un consistent elogiu al celei mai semnificative instituţii naţionale a lumii sonore.

2. Profetism arghezian

Aventurile radiofonice argheziene reconstituite în excelenta ediţie *Radio-papagal. Publicistică radiofonică* sunt savuroase. În *Curriculum vitae* (1932, pp. 234-236), meditaţiile referitoare la *Rostirea limbii române* (1934, pp. 420-421) trimit la preocupările de mai târziu ale lui Noica şi Cioran, o mulţime de teme, evocări, interogaţii şi tablouri de viaţă străbătând pagina cu forţă şi pregnanţă.

Într-un loc, limba ascuţită a condeierului nu ratează prilejul de a aminti că „era o şcoală literară, din fericire aproape de dispariţie, care îşi lua zeflemeaua din cârciumi şi idealul humoristic dintr-un personaj de afiş electoral” (p. 421). Cine vrea, poate vedea – în anul Caragiale – o trimitere la periegezele bahice ale lui nenea Iancu şi o efigie fugar sugerată a lui Caţavencu. Firește, curentul critic la adresa politicianismului l-a continuat în aceeaşi notă – chiar dacă ajutat de un altfel de talent – şi Tudor Muşatescu, a cărui comedie şfichiuitoare la adresa politicianismului, … *escu*, abia îşi făcuse apariţia în lumea literară şi a scenei româneşti în 1933, cu un an înaintea scrierii şi publicării articolului din care citez.

Tot critica aceluiaşi fenomen o încerca – magistral, în opinia mea – Liviu Rebreanu, în aceeaşi epocă, în romanul *Gorila*, ultima creaţie de anvergură a scriitorului. El urma să apară însă abia peste încă vreo cinci ani, în 1938, într-un context cu totul nefavorabil omologării printr-o receptare adecvată a viziunii sale sumbre despre democraţia politicianistă şi inamicii ei, partizani ai totalitarismului. Şi, oricum, tonul rebrenian nu mai era în niciun fel legat de crâşmă şi zeflemea. S-ar putea crede că Arghezi împărtăşea mai degrabă perspectiva marelui ardelean dacă nu am şti ce

adversitate simţea autorul *Cuvintelor potrivite* faţă de *Ion* şi de autorul lui. Cu toate acestea, critica moravurilor publice se doreşte, şi văzută dinspre Arghezi, tot sobră şi gravă, fenomenul fiind prea serios pentru a-l bagateliza.

Răsuflând uşurat că direcţia la care se referă s-a ofilit, poetul şi publicistul se poziţiona advers faţă cu o linie importantă a literelor autohtone care nu începuse cu I.L. Caragiale, chiar dacă acesta era numele cu cea mai mare strălucire pe firmament. Nu este de uitat că tendinţe de acelaşi fel se manifestaseră deplin şi în teatrul lui Vasile Alecsandri, în piesa *Iaşii în carnaval*, dar şi în ciclul dedicat coanei Chiriţa. Dacă s-ar dovedi aşa, s-ar chema că Tudor Arghezi s-a înşelat. De douăzeci de ani încoace, literatura coroziv-satirică a lui I.L. Caragiale a fost nu doar urcată pe un nou piedestal, ci capabilă de emulaţie în publicaţii de mare succes de piaţă (*Caţavencu*, *Academia Caţavencu* şi copiii legali ori bastarzi ai acestora). Nu succesul lui Caragiale în rândul publicului literar este îngrijorător, ci emulaţia pe care personajele, moravurile şi atitudinile, gesticulaţia eroilor lui le stârnesc în continuare în realitatea socială şi politică a României actuale nedumeresc şi sunt supărătoare.

În vremuri recente, un exeget al marelui clasic din Haimanale a găsit de cuviinţă să scoată caragialismul din biblioteci şi să încerce să îl impună în viaţa politică, inventând *„Partidul Liber-Schimbist”*, adică propunând – cinic şi fără migrene – abandonarea rectitudinii morale şi a adeziunii la ideologii prin magia convingerii, în scopul oscilării oportuniste. (De altfel, aşa s-a şi petrecut, după cum s-a văzut la proximele alegeri: liber-schimbiştii s-au dezvăluit a fi o forţă politică minoră, dar perfect oportunistă, intrată fără crampe în trena iliescanismului ofensiv.) A fost, practic, momentul consfinţirii la scenă deschisă a faptului că umbra lui Caţavencu se ridicase din pagină, păşind cu aplomb în politica efectivă a momentului. O ilustrau nu numai revistele satirice deja numite, ci şi înjurătorul pseudonim de pe pagina 2 a publicaţiei *România Mare*, periodic din care urma să se nască unul dintre partidele naţionalismului

antieuropenist, nostalgic la adresa ceaușismului în mod declarat și cu opinii și verdicte vădind xenofobie.

În raport cu asemenea dezvoltări postcomuniste, critica arghezian ă a tendinței respective își vădește latura profetică. Ceea ce a intuit poetul, sperând că s-a sfârșit o dată pentru totdeauna când cu decăderea zeflemismului crâșmăresc, nu era decât o viziune asupra rădăcinilor unei energice răbufniri țățești a noii democrații, cea care își croia protagoniștii după siluetele caragialismului flamboaiant și își inventa partidele prin crâșme. Tot în birturi – fie ele Golden Blitz ori altele, frecventate de prietenii Grivco – urmau să se sudeze și alianțele noilor partide sau să evolueze marii magi ai scenei politice actuale, întruchipați după tiparul forfotitor care îi include nu doar pe Cațavencu, ci și pe Brânzovenescu, Agamiță Dandanache ori sobrul și amorezatul Tipătescu…

Forța gândului scriitoricesc se dovedește, astfel, redutabilă. Surprinzând o direcție literară, el pătrunde prin ea și cu ajutorul ei până în straturile tulburi ale mentalității și comportamentului societal, dezvăluind developări care nici până astăzi nu s-au consumat integral, chiar dacă au ajuns să facă parte din viața cotidiană a României, lăsând urme cel puțin la fel de adânci ca mineriadele în viețile noastre.

Probabil că ne-am resemnat prea mult cu pariul „artei pentru artă” sau cu interpretările la îndemână ale doctrinei „artei cu tendință”. Scrierile marilor noastre talente permit însă și alte lecturi, alte descifrări ale gândului lor, descoperindu-și în moduri neașteptate resursele și chiar valabilitatea. Arghezi-ul radiofonic, mai aproape cu un pas de actualitatea viitorului decât cel preocupat să critice doar prezentul clipei interbelice, devine sau poate deveni, astfel, un istoric al viitorului lui; și al nostru.

Observator cultural, nr. 629, 22 iunie 2012;
nr. 630, 29 iunie 2012

Proiect politic decalat

Decesul cu câteva luni în urmă, la peste nouăzeci şi patru de ani, al liderului politic Ion Diaconescu (25.08.1917- 11.10.2011), figură reprezentativă a creştin-democraţiei româneşti postcomuniste, readuce în atenţie memorialistica acestuia, stocată în trei volume. *Temniţa, destinul generaţiei noastre* (1998), *După temniţă* (2003) şi, respectiv, *După Revoluţie* (2003) alcătuiesc un triptic a cărui declarată intenţie era aceea de a da seama de modul dedicat al autorului de a se pune în slujba ideilor şi afilierii sale politice la Partidul Naţional Ţărănesc. Argumentul istoric contând foarte mult pentru legitimarea acelor formaţiuni politice care aveau sau îşi inventau un trecut glorios, acţiunea de a pune în lumină eforturile organizatorice din catacombe era, pentru liderii ţărănişti, una de primă importanţă. Nu este deci de mirare că după 1989 au început să apară cărţi al căror protagonist şi colocutor a fost Corneliu Coposu (înregistrate de Vartan Arachelian şi de alţii), memoriile în şapte volume ale lui Ion Raţiu ş.a.

Modul cum s-a reflectat în media activitatea PNŢCD după reînfiinţarea partidului l-a determinat însă pe Ion Diaconescu să treacă peste propriile ezitări şi să îşi conceapă propria versiune despre trecut. „Nu mi-am propus să scriu o istorie propriu-zisă a acestor vremuri, aceasta rămâne, desigur, sarcina istoricilor calificaţi”, preciza politicianul.

> Dar prin acest al treilea volum al amintirilor mele am urmărit să arăt în adevărata lor lumină evenimentele politice petrecute după Revoluția din 1989. Am ținut să arăt rolul pe care PNȚCD, impulsionat de responsabilitățile ce-i reveneau datorită trecutului său, l-a avut în această bătălie politică și, mai ales, să arăt cauzele care au deturnat după Revoluție societatea românească de la evoluția sa normală.

Practic, după spusa memorialistului,

> am căutat să dau răspuns la întrebarea […]: de ce acele vremuri frumoase la care visam în anii grei de temniță se lasă încă așteptate, deși au trecut deja 13 ani de la Revoluție, de la prăbușirea regimului comunist?

Surpriza este să descoperi că proza echilibrată și analitică a lui Ion Diaconescu nu este deloc a unui spirit revanşard, intolerant, aspru cu duşmanii partidului în fruntea căruia a fost, când numărul 2, când numărul 1, chiar dacă răspunsul pe care îl caută în mod declarat a rămas oarecum generic și știut dinainte. De vină au fost, desigur, „vechile structuri” ceaușiste, remaiate şi active sub noi și prolifice înfățișări. Dar Diaconescu adaugă destule noutăţi cu privire la disfuncţiile întâlnite în propria formaţiune politică, referindu-se, în pasaje copioase, la reflexele complotiste ale unor comilitoni, la competiţia pentru putere şi lipsa de cuvânt din interiorul partidului, la alte tare general-umane constatate cu prilejul anilor de exerciţiu politic democratic.

Portretele comilitonilor sunt, nu o dată, precise şi critice, chiar dacă nu și șarjate. Ion Raţiu, intrigant, ahtiat după putere politică…

> ar fi fost un bun ministru de externe sau chiar un bun preşedinte al Camerei Deputaţilor sau Senatului. În acelaşi timp, el dispunea şi de o doză foarte mare de naivitate în relaţiile cu oamenii, lăsându-se pur şi simplu escrocat de majoritatea colaboratorilor cu care a lucrat după ce revenise în ţară. Această deficienţă îl făcea incompatibil cu funcţiile de preşedinte al partidului, preşedinte al ţării sau prim-ministru, funcţii la care aspira cu ardoare (p. 148).

„Gavril Dejeu, un valoros jurist, s-a dovedit a fi un mai puţin ferm ministru de interne” (p. 233), „respins din cauza lipsei de charismă” (p. 149).

O nedumerire centrală exprimă, totuși, cel ce dorea, de fapt, să explice mersul lucrurilor din România după Revoluţia din 1989:

> Cât a fost Coposu în viaţă, ca de altfel şi noi ceilalţi, care am evoluat pe aceleaşi coordonate, am fost huliți, batjocoriți, urâți, nu pentru trecutul nostru, care de fapt merita toată cinstirea, ci pentru faptul că supravieţuisem genocidului comunist şi revenisem pe scena politică a ţării ca un act de acuzare, sau, dacă vreți, martori ai acuzării pentru toate crimele şi nelegiuirile făcute în perioada comunistă. Chiar cei care nu colaboraseră cu regimul, dar se făcuseră vinovaţi prin simpla lor pasivitate, erau deranjaţi de prezenţa noastră în viaţa politică a ţării. Puteam fi

> acceptați în istorie cu referire la acele vremi trecute, dar, după părerea lor, n-aveam ce căuta în viața politică prezentă, căci le aminteam mereu de compromisurile lor (p. 168).

Este posibil ca unii dintre contemporani să fi gândit așa, dar în ce mă privește explic altminteri eșecul țărănismului creștin-democrat postdecembrist până la cotele înregistrate astăzi. El provine din mai mulți factori, printre care cel mai de seamă, sub raport sociologic, pare să fie acela că nu a beneficiat de un sprijin popular. Doctrina pe care o reprezenta PNȚCD era, pe de o parte, legată de existența unei clase țărănești viguroase – astăzi infinit subțiată –, iar pe de alta, de o tradiție creștin-democrată propulsată în alte țări, cum se știe, de alte religii creștine decât ortodoxia. Oricât am dori să atribuim acesteia din urmă virtuți maxweberiene, caracteristice protestantismului, realitatea din teren ne contrazice și în istorie, și în actualitate.

În fine, dacă PNȚCD a eșuat politic este și pentru că gerontocrația adusă de el în prim-plan nu era doar una biografică, ci și una ținând de proiecția politică. Readucerea regalității și, în general, imaginarea viitorului românesc ca reinventare a interbelicului nu era o opțiune pentru o Românie eliberată de comunism, decisă să scape de trecutul recent nu pentru a confecționa unul mai vechi, ci pentru a construi altceva, în pas cu vremea și cu civilizația occidentală democrată…

Observator cultural, nr. 626, 1 iunie 2012

Pariuri în cercetarea comunismului

1. Comunism, postcomunism

Suntem departe de orizontul cunoașterii comunismului așa cum ni se prezenta acesta în 1990. Pe atunci, toată lumea avea despre fenomen știința nemijlocită pe care o are cineva care a suferit, suportat, îndurat comunismul sau care, dimpotrivă, a beneficiat și a tras foloase de pe urma lui; două feluri de familiaritate cu tema venind din interiorul unei experiențe consumate și totuși două tipuri antitetice de înțelegere. La douăzeci și doi de ani distanță de momentul inaugural al epocii postcomuniste, necunoașterea perioadei respective, sub aspectele ei pernicioase, nu mai poate fi folosită drept scuză pentru dezinteresul sau interpretarea eronată a anilor 1948-1989, cu tot ce au însemnat ei pentru istoria românească.

Datorită situației care, prin forța lucrurilor, împărțea lumea românească a supraviețuitorilor comunismului în privilegiați și în victime ale sistemului, prima prioritate era luarea de distanță față de vechea ordine. Lucrul acesta, simplu în principiu, s-a dovedit un obstacol de netrecut în durata istorică. Cei instalați de mecanismele vizibile și invizibile ale revoluției la cârma țării s-au dovedit a fi, după o coloratură mai vivace la început, activiștii din linia secundară a Partidului Comunist. Pentru aceștia, Ion Iliescu a fost exponentul prin excelență, iar lupta guvernărilor lui de până în 1996 a fost aceea de a menține, pe de o parte, România în limitele unui comunism monopartinic cu față umană, a unei perestroika – fără transparență (*glastnost*) –, iar pe de alta, de a asigura cadrul legislativ necesar

transferului treptat de avuție pe seama unei formule de capitalism răsăritean care s-a lăsat descifrată ca un capitalism de partid și de stat, adică unul ce favoriza economic și politic pe foștii privilegiați din sistemul comunist.

Bătăliile – la propriu – de stradă, împreună cu formele lor cele mai sinistre, descinderile în capitală ale minerilor, în 1990 și 1991, s-au purtat împotriva pluralismului autentic, a reintrării pe scena istorică a Partidului Național Liberal și a celui Țărănesc – devenit curând Creștin și Democrat –, ca și a unei social-democrații cu o altă ereditate politică decât cea comunistă. Ideologul de moment al noului regim, Silviu Brucan, chiar a formulat doctrina pluralismului în interiorul unei singure formațiuni sincretice, dominate de ex-comuniștii iliescani (platforme diverse în interiorul Frontului Salvării Naționale). Opozanții și disidenții din societatea civilă – în frunte cu Doina Cornea, Ana Blandiana și Mircea Dinescu – nu au putut coagula în jurul lor o opoziție care să aibă suficientă pondere pentru a contrabalansa tendințele și pârghiile avute la îndemână de noii reprezentanți ai ordinii postcomuniste.

Pentru aceste motive, care au făcut ca perestroika românească să dăinuie mai mult decât cea autentică, gorbaciovistă – sucombată prin dezagregarea URSS și înlocuirea sa cu Comunitatea Statelor Independente (după vara lui 1991) –, prioritatea despărțirii de comunism a rămas în continuare pe rol, fiind o piedică atât în înțelegerea corectă a etapei istorice anterioare, cât și în înlocuirea vechiului cu noul.

Apetitul înlăturării vechii ordini de tip dictatorial roșu a fost enorm la începutul perioadei inițiate în 1990, fiind afirmat neechivoc în numeroase întruniri populare, civice, pe parcursul diverselor manifestații, greve, „veghi” etc. El a fost admirabil formulat și afirmat de către membrii Societății Timișoara, încă din primăvara lui 1990, în faimosul punct 8 al Proclamației lor, dar majoritatea zdrobitoare a simpatiilor și voturilor în favoarea lui Ion Iliescu și a formațiunii politice care îl sprijinea au zădărnicit pentru primii șase ani de libertate orice dinamică în această direcție. Zădărnicirea a presupus operațiuni complexe, de la punerea în operă a luptelor fratricide între români și maghiari la Târgu Mureș, în

martie 1990, la mineriadele din iunie 1990 şi septembrie 1991, chestiuni numai parţial elucidate prin studiile istorice şi memorialistica apărută de atunci încoace. Printre contribuţiile meritorii în această direcţie aş pomeni cărţile publicate de fostul preşedinte Emil Constantinescu, volumul despre mineriada din 13-15 iunie 1990 pregătit de Grupul pentru Dialog Social, monografia despre mineriade a lui Alin Rus ș.a.

Mai puţin studiat a fost procesul istoric prin care fosta nomenklatură roşie împreună cu ofiţerii serviciilor secrete au ajuns treptat – deşi relativ rapid, controlând reţelele sociale şi economice – să devină noua clasă a îmbogăţiţilor din România. Cel care a reflectat cel dintâi la această chestiune pare să fi fost Silviu Brucan, autorul unei cărţi despre „stâlpii noii puteri”. Prioritară nu i se părea metoda prin care aceşti noi îmbogăţiţi au intrat în posesia averilor lor, nici legitimitatea care i-ar fi propulsat în noua postură de întreprinzători, ci faptul că, devenind ceea ce începuseră să fie, ei se constituiau într-un factor de progres social şi economic, propulsând fosta Români e socialistă pe calea construirii unui sector economic privat românesc viu şi deci a unui capitalism funcţional.

În condiţiile create, prioritatea părea ajustarea economică şi socială a României la realităţile Europei occidentale, mai cu seamă că pieţele asigurate de CAER pentru economia românească au căzut, practic, odată cu prăbuşirea URSS, nemailăsând vreo alternativă viabilă. Odată cu încremenirea vechiului tip de economie industrializată în stil socialist, cu resurse pentru industria grea importate de la vecinii şi prietenii din „lagărul socialist”, şomajul şi falimentarea industriei româneşti au intrat într-o fază accelerată. Deşi a devenit evident că viitorul ţării nu mai putea fi conceput în afara Uniunii Europene, tergiversarea realinierii sale s-a întins maximal, pârghiile noii orientări, socotite necesar să fie accesate, fiind dobândirea calităţii de membru al NATO şi, desigur, acceptarea în UE. Destule aspecte din aceste evoluţii de tranziţie postcomunistă au rămas deocamdată în afara interesului istoricilor contemporaneităţii, astfel încât înţelegerea lor mai clară rămâne în continuare inaccesibilă.

Menţionarea situaţiei permite însă înţelegerea faptului că în atmosfera de relativă confuzie în care se manifestau tendinţe contrarii, perturbând coerenţa unui traseu dezirabil de ţară, progresele în materie de cercetare a comunismului au mai avut de aşteptat. Lipsa transparenţei politice a indus atitudinea respectivă şi în alte medii, fie că era vorba despre obţinerea accesului nestingherit la ceea ce astăzi numim informaţia publică relevantă pentru economie sau viaţa instituţională, fie că referirea s-ar face la arhivele care tezaurizează documentaţia cea mai consistentă (şi) în materie de comunism. Ceea ce a cunoscut însă un real succes a fost cuantumul de lucrări memorialistice publicate de diverşi protagonişti, proeminenţi ori anonimi, ai perioadei dinainte; lucrări de rememorare, precum cele semnate de acelaşi Silviu Brucan, de Popescu-Dumnezeu ori de unii aşi ai serviciilor secrete, precum Filip Teodorescu, numeroase memorii de detenţie, în frunte cu *Jurnalul fericirii* de N. Steinhardt ori *Închisoarea noastră cea de toate zilele* de Ion Ioanid. Şi-a inaugurat apariţia şi revista *Memoria*, condusă de fostul deţinut politic Neagu Rădulescu, unde Gulagul românesc a fost reflectat din multiple perspective, şi analitic, şi evocator. Dar au apărut şi cercetări originale, precum cea despre Gulag semnată de Ruxandra Cesereanu, evocările despre revolta muncitorilor din Braşov din 1987 ori lucrările maghiare despre martie 1990 la Târgu Mureş de Kincses Elöd etc.

2. Pariuri în cercetarea comunismului

Pentru cunoaşterea comunismului românesc, o importanţă care trebuie subliniată au avut-o şi lucrările monografice, de factură academică, ale politologilor. Cele mai importante dintre acestea sunt, probabil, cele ale lui Vladimir Tismăneanu, care amplasează cazul României în contextul regional specific (*Reinventarea politicului: Europa de Est de la Stalin la Havel*, 1992), retrasează istoria jumătăţii de secol „roşu” (*Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc*, 2003, *Despre comunism – Destinul unei religii politice*, 2011), insistând asupra unor momente semnificative (*Anul revoluţionar 1956: revolta minţilor şi*

sfârșitul mitului comunist, carte coordonată împreună cu Doina Jela, 2006). Tot Tismăneanu a coordonat lucrările comisiei care îi poartă numele și care a elaborat un *Raport Final al Comisiei Prezidențiale de Analiză a Dictaturii Comuniste din România* (2007, coautori: Dorin Dobrincu, Cristian Vasile).

La fel de importante au fost și elucidările cazuistice, începând cu explorarea fondurilor arhivistice și continuând cu sondajele de istorie orală și cu săpăturile arheologice. Documente de arhivă esențiale pentru înțelegerea temei au publicat o serie de cercetători, printre care s-a evidențiat Marius Oprea. Printre preocupările lui prioritare s-a numărat „deconspirarea" Securității ca poliție politică (*O istorie a Securității în documente*, *Securiștii partidului* și *Serviciul de cadre al PCR ca poliție politică*, *Moștenitorii Securității*, toate culminând prin *Bastionul cruzimii: o istorie a Securității [1948-1964]*, 2008). Alte contribuții ale lui, care îmbină informația istorică și narațiunea de tip literar, sunt eseurile din *Banalitatea răului* (2002), *Adevărata călătorie a lui Zahei Vasile Voiculescu și taina Rugului Aprins* (2008) și *Șase feluri de a muri* (2009), ca și conversațiile cu faimosul disident sovietic de odinioară Vladimir Bukovski (*Chipul morții: dialog cu Vladimir Bukovski despre natura comunismului*, 2006). Ultimii ani au inovat, prin eforturile aceluiași Marius Oprea, câmpul arheologiei, o echipă coordonată de el identificând locuri de execuții sumare din vremea comunismului, identificări de victime și reînhumări ale acestora. Aplicarea acestei metodologii – nouă în câmpul cercetării contemporaneității postbelice, dar aplicate anterior, și la noi, în cercetarea de teren a holocaustului – a avut darul de a consolida prin noi probe cazuistica anticomunistă.

Tot cercetări de arhive prețioase au scos la iveală istoricul Lucian Nastasă și colaboratorii lui (Andrea Varga, Andrea Andreescu) în volume interesând precumpănitor istoria contemporană a minorităților etno-confesionale din România (*Maghiarii din România. Mărturii documentare [1945-1955]*, 2002; *Maghiarii din România. Mărturii documentare [1956-1968]*, 2003; *Evreii din România. Mărturii documentare [1945-1965]*, 2003; *Armenii din nord-vestul Transilvaniei în anii instaurării*

comunismului [1945-1953]. Mărturii documentare, 2008). Explorarea arhivistică a peripețiilor minoritare în comunism a permis invalidarea parțială a unor aserțiuni frecvent întâlnite – responsabilitatea preponderentă a evreilor pentru epurările și arestările din anii ’50, de pildă – și cunoașterea mai corectă a unor chestiuni care au iscat și continuă să iște diverse semne de întrebare (printre ele, acțiunile anticomuniste ale minoritarilor, unificarea ordonată politic, de sus, a universităților românească și maghiară din Cluj sub numele comun „Babeș-Bolyai” etc.).

Acestor nume li se alătură și altele, precum cel al lui Cristian Vasile, specializat în explorarea relațiilor dintre bisericile românești și puterea atee (*Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, 2003; *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, 2005; *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist. Documente și mărturii*, 2003), ori al clujeanului Marius Bucur (*Persecuția Bisericii Catolice din România. Documente din Arhiva Europei Libere, 1948-1960*, în colaborare cu Lavinia Stan, 2005; *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române [1918-1953]*, 2003; *România – Vatican. Relații diplomatice, 1920-1950*, vol. I, în colaborare cu C. Păiușan, I. Popescu, D. Preda, 2003; *Persecuția Bisericii Catolice din România. Documente din Arhiva Europei Libere, 1948-1960*, în colaborare cu Lavinia Stan, 2002; *Strategii și politici electorale. Alegerile parlamentare de la 19 noiembrie 1946 din România*, în colaborare cu V. Țârău, 1998).

Avansând treptat, persuasiv, în cercetarea trecutului comunist din perspective ce împletesc interesul față de organizarea și punerea în practică a represiunii, studiul instituțiilor puterii represive și impactul asupra celor vizați – deopotrivă instituții, categorii de cetățeni, cadre legislative ș.a. –, asemenea nume, precum și altele care li s-au alăturat, în formele cooperării în cadrul unor proiecte ori pur și simplu prin convergența arealurilor de cercetare, asigură, după două decenii de acumulări și analize, aprofundarea cunoașterii istorice asupra comunismului de la noi. Acțiunii individuale a istoricilor i se alătură și cea instituționalizată prin apariția unor fundații, institute de cercetare, proiecte finanțate de stat sau de UE, dintre care unele

vor face obiectul prezentării exprese într-un articol viitor. Până atunci însă, revin asupra selecţiei prezente de nume, menţionând că eşantionul de mai sus a selectat câteva dintre cele mai notorii prestaţii fără a subînţelege prin aceasta că alţi exploratori ai spaţiului concentraţionar roşu ar fi neimportanţi sau că producţia lor ştiinţifică ar fi neglijabilă. Chiar dacă cercetarea comunismului românesc s-a autonomizat şi s-a particularizat printre alte preocupări de istorie contemporană, nu o dată cercetătorii specializaţi în acest domeniu acordă atenţie înţelegerii segmentelor temporale care preced sau succed dictaturii de extremă stângă. Istoricizarea rapidă a prezentului îşi vădeşte din plin efectele.

3. Despre comunism. În instituţii

Orice cercetare se desfăşoară ca răspuns al unei duble situaţii: nevoia de cunoaştere resimţită la nivel personal şi la nivel social. Atunci când cele două impulsuri se întâlnesc şi condiţiile generale o permit, cercetarea dintr-un domeniu dat ia o formă instituţionalizată. La fel s-a petrecut şi cu explorarea „orizonturilor roşii”. Descifrarea regimurilor de dictatură comunistă şi a condiţiilor de viaţă pe care acestea le-au presupus a ajuns, odată cu schimbarea de regim de la sfârşitul anului 1989, pe agenda priorităţilor istoriografice. Câţiva ani mai apoi ea s-a configurat în programul mai multor institute de cercetări cu specific propriu, al unor ONG-uri, rezultat al interesului societăţii civile, al mediilor academice şi al statului însuşi pentru acest obiectiv.

Fundaţia Academia Civică, înfiinţată în 1994 ca urmare a sugestiei Consiliului Europei de a se crea o fundaţie care să realizeze şi să administreze proiectul Memorialului Sighet, adoptat de înaltul for internaţional, conţine şi un centru de studii propriu. Este vorba despre *Centrul Internaţional de Studii asupra Comunismului*, condus de Romulus Rusan. Acest centru a colectat întâi date de istorie orală, strângând, în paralel, documente, fotografii, obiecte şi hârtii care să poată fi folosite în crearea celor peste cincizeci de săli în fostele celule ale închisorii, ajutând la

organizarea muzeală consistentă și relevantă a spațiului carceral sighetean de odinioară. Sub egida departamentului editorial al centrului s-au editat peste 35.000 de pagini în cadrul *Analelor Sighet*, al *Bibliotecii Sighet* și în alte serii (*Documente*, *În afara colecţiilor*, *Interval*, *Istorie orală*, *Ora de istorie*, *Viața cotidiană* etc.).

Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România (IICCR) a fost comasat în 2009 cu Institutul Naţional pentru Memoria Exilului Românesc (INMER, înființat din 2003), rezultând o nouă instituție, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCMER). Cărțile și colecțiile pe care cercetătorii institutului le-au publicat în nume propriu sau în colecții pe care unii dintre ei le coordonează au izbutit să creeze rafturi bibliografice consistente atât sub raportul cunoașterii situației „de teren”, cât și în privința dezbaterii teoretice legate de evoluțiile din comunism. Alături de rezultatele exfolierii depozitelor documentare, de instrumente de lucru – precum dicționarele de slujbași ai sistemului carceral –, de evaluări pe segmente problematizante și pe etape, volumele cercetătorilor IICCMER au oferit și cele mai bune interpretări ale fenomenului comunist datorate unor autori consacrați, lucrările unor conferințe internaționale importante și serii de elaborate colective indispensabile aprofundării reale a problemei luate în studiu.

Reorganizarea în două rânduri a structurii și echipei IICCMER arată că acest institut rămâne, în bună măsură, tributar modificărilor de la nivelul politicii și obiect de interes prioritar pentru aceasta, adevărat alibi al distanțării de comunism. Dincolo de restructurări și numiri de noi lideri, mulți dintre cercetători și-au continuat însă programele și cercetările, continuând să dea la iveală necesare elucidări (Raluca Grosu, Cosmin Budeancă etc.). Noua sa conducere a fost încredințată tânărului istoric Andrei Muraru, din rândurile propriei echipe de cercetători.

Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989 (IRRD) a fost înființat în 1994, conducerea asigurându-i-o însuși președintele de atunci al României, Ion Iliescu. „La un an de la înființare și după șase luni de activitate, Institutul Revoluției Române a cheltuit aproape un milion de euro

pentru un sediu luxos şi pentru editarea a trei lucrări care nu permit erezii faţă de ideile lui Ion Iliescu: am avut o Revoluţie spontană, condusă de un om providenţial", nota Bogdan Murgescu, unul dintre angajaţii iniţiali ai noii ctitorii. Publicaţia *Caietele Revoluţiei* a ajuns la peste 40 de volume, au fost editate abundent cronologii şi dicţionare, monografii diverse. În principiu însă, linia de acţiune menţionată mai sus a fost consecvent urmată, ceea ce face necesar ca în paralel cu, să zicem, cronologia Revoluţiei stabilită în publicaţiile institutului să fie oportun a fi consultată şi cronologia elaborată de fostul preşedinte Emil Constantinescu (*Revoluţia Română aşa cum a fost. Păcatul originar, sacrificiul fondator*, 2009).

O altă iniţiativă instituţională – una pornită de la cel mai înalt nivel – a fost cea prezidenţială din aprilie 2006, care s-a concretizat în alcătuirea unei Comisii Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Ea este mai cunoscută sub numele Comisia Tismăneanu, după numele preşedintelui său numit de către Traian Băsescu, fiind o comisie creată de preşedinţia României pentru a studia şi a redacta Raportul Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Numită într-un scop motivat de un interes politic, din nevoia de a se formula o concluzie ştiinţifică viabilă asupra caracterului experienţei comuniste în România, comisia a furnizat preşedintelui temeiul pentru a se pronunţa oficial asupra caracterului puterii şi regimului comunist, fapt cu o importanţă simbolică substanţială pentru evoluţiile democratice din România nesfârşitei tranziţii spre statul de drept şi democraţie. Cercetarea efectuată de membrii comisiei şi de colaboratorii ei a conturat liniile de ansamblu ale interpretării actuale a comunismului, ducând şi cunoaşterea faptică mai departe. Noua sinteză pe care a oferit-o Raportul Tismăneanu a avut avantajul de a putea folosi cele mai noi cercetări în domeniu şi de a beneficia de mai multe condeie autorizate.

Un alt nucleu posibil de cercetare trebuie semnalat în zona moştenirii soţilor Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca. Fondurile arhivistice şi biblioteca acestora, conţinând principalele reviste ale exilului românesc cultural, au fost lăsate moştenire statului român, executorii testamentari ai

deciziei fiind istoricul Mihnea Berindei şi scriitorul Gabriel Liiceanu. Donaţia presupunea ca statul român „să constituie şi să conserve un fond de lucrări ale literaturii române şi străine”, după cum s-a scris în presă (vezi Florin Marin, *Adevărul*, 11 ianuarie 2010). Deocamdată, fondul de carte a fost dispersat prin mai multe donaţii, câţiva bursieri români la Paris au fost cazaţi în casa soţilor Lovinescu-Ierunca din capitala Franţei, iar Casa Lovinescu din Bucureşti a intrat în patrimoniul Fundaţiei Humanitas Aqua Forte, derulând lucrările unui cenaclu literar, ale unuia de filosofie şi alte activităţi. Cât despre cercetarea propriu-zisă a culturii exilului în comunism, după enciclopedia consacrată de Florin Manolescu fenomenului (ed. a II-a revăzută şi completată: 2010), explorarea nu pare să fi continuat prin alte iniţiative, fondul revuistic şi documentar menţionat aici rămânând pe mai departe nefructificat.

Cu toate aceste forţe antrenate în explorarea comunismului, ceea ce rămâne de făcut în cunoaşterea etapei respective din istoria noastră vizează mai ales interpretarea aspectelor mai puţin vizibile ale raporturilor dintre oameni, dintre aceştia şi instituţii.

4. Cercetarea ştiinţifică şi realitatea social-politică postcomunistă

Am încercat survolarea rapidă şi, fără îndoială, incompletă a cercetării actuale a comunismului de la noi. Începeam, acolo, prin a constata că judecarea comprehensivă şi retrospectivă a perioadei rămâne imposibilă în absenţa distanţării reale – nu doar declarative – de ea. Continuam apoi, înregistrând beneficiile cercetărilor individuale şi, respectiv, ale celor instituţionale în materie de comunism. Cantitativ şi la nivelul strângerii datelor, s-au înregistrat salturi considerabile. Instituţional, s-au creat pârghii şi mecanisme de propulsare a explorării celor cinci decenii de comunism. Avem, spuneam, chiar sinteze comprehensive şi, complementar, coborâri pe teren pentru deshumări arheologice. Nu este deloc puţin. Din păcate însă, toate acestea rămân demersuri secundare în raport cu fundamentele care ar

putea marca saltul adevărat. Acest salt, pe care l-aș desemna prin sintagma *decomunizarea profundă*, nu a avut încă loc în România, chiar dacă în decembrie 1989 și în lunile următoare ideologia oficială opresivă, marxism-leninismul, a fost abolită iremediabil, iar hegemonia Partidului Unic și a dictatorului din fruntea acestei construcții piramidale au dispărut. Ieri, ca și astăzi, ideologia a contat însă mai puțin ca suport al unor credințe și pariuri existențiale profunde, la noi funcționând mai degrabă ca simplu discurs legitimator, o limbă de lemn manipulată oportunist, în folosul propriu și al categoriei social-profesionale de proximitate. Eforturile decomunizării reale au rămas ezitante și, obstaculate și de vinovați, și de unele categorii de victime (din vinovăția unei complicități nedorite, dar reale), nu au dat rezultate sociale vizibile. Tot vechii dirigenți ori oameni din cercul lor au condus societatea – din postura unor noi îmbogățiți și a unor entități umane care au suferit o chirurgie ideologică satisfăcătoare, generatoare de noi expresii faciale – și tot vechiul tip de raporturi (pile, relații, solidarități ilicite, corupție, violență și șantaj) a rămas activ în arena națională. Nu suntem originali în acest sens, în raport cu statele care au trecut prin experiența socialismului real. Dar acesta nu este un alibi suficient pentru a legitima și a face să se perpetueze realitățile la care mă refer.

Două exemple frapante: faimosul punct 8 al Proclamației de la Timișoara, dar și restul acestui act fondator au fost lăsate în urmă, prin radicalismul și precizările făcute de *Manifestul Jurnalului Național*. Depolitizarea justiției, limitarea puterii prezidențiale și tranșarea constituțională a statutului țării ca republică parlamentară, reducerea numărului serviciilor de informații, prevederile referitoare la legea educației și interzicerea infiltrărilor ofițerilor de servicii secrete în presă și în justiție sunt obiective rezonabile și dezirabile ale luptei civice și politice. Dar faptul că Dan Voiculescu – personaj politic și magnat media cu cunoscute relații cu Securitatea comunistă și cu jocurile de influență vizibile în toată perioada de mai apoi – se află în spatele acestei „cruciade” vorbește despre o deplasare îngrijorătoare a bătăliei de pe scena publică. În mod normal, societatea civilă, prin exponenți instituționali și individuali calificați etic și

profesional, se cuvenea să poarte aceste bătălii, pentru a le conferi un caracter legitim şi a nu le permite să devieze înspre statutul de simple instrumente într-o confruntare partizană a două tabere de politicieni de stil vechi (sprijinite, desigur, deopotrivă, chiar dacă nu la fel, de serviciile secrete). O dinamică de acest fel, în care purtătorii flamurii democrate se recomandă a fi oamenii vechiului sistem – care sunt, totodată, şi cei ai unei foarte lunecoase tranziţii –, paralelă cu mişcările de şah prezidenţiale care au împins la lumină, fără probleme, pe şeful unuia dintre serviciile secrete în rolul de premier (mă refer la M.R. Ungureanu, şef, pe atunci, al Serviciului de Informaţii Externe şi devenit, de puţine zile, liderul unui nou partid asociat dreptei din jurul preşedintelui Traian Băsescu), anunţă total altceva: ieşirea confruntării dintre „gărzile pretoriene” la scenă deschisă, prin mimarea, de ambele părţi, a apărării democraţiei, chiar dacă beneficiile tranării încleştării ar însemna, de fapt, doar binele propriei echipe şi al aliaţilor acesteia.

Al doilea exemplu este faimosul *Apel către lichele* scris şi publicat, cu impact considerabil, acum două decenii, de publicistul şi editorul Gabriel Liiceanu. Astăzi, o analiză critică a lui dezvăluie că lectura eroizantă, ca manifest al revoluţiei anticeauşiste şi anticomuniste, de pe poziţiile unei etici de tip creştin (îmbrăţişează-ţi inamicul ca pe fratele tău sau, cum spunea C. Noica, *„Iubeşte-l pe fratele Alexandru”*), nu este singura posibilă. În lumina evoluţiilor sociale din cele două decenii postrevoluţionare, a apariţiei „noilor stâlpi” ai economiei de piaţă – majoritatea provenind din vechile vârfuri de partid şi din Securitate, ca şi din administratorii / birocraţii profitori ai dictaturii ceauşiste –, textul pare promisiunea iertării pe seama acelora în schimbul unei căinţe formale şi invitaţia, prea clementă, poate chiar binevoitoare, la asocierea întru construirea capitalismului rapace şi discreţionar de astăzi.

Să nu ne facem prea multe iluzii! În România anului 2012, cadrele legale în care ne mişcăm sunt tot cele ale protectivei perestroika a anului 1990-1991, când, sub oblăduirea paternalistă a lui Ion Iliescu, se elabora o constituţie convenabilă punerii de surdină la adresa anticomunismului,

încetinitoare a schimbărilor şi favorizantă pentru deţinătorii de atunci ai capitalurilor şi poziţiilor. Cât timp însăşi constituţia primită de la „tătucul” Iliescu rămâne valabilă, disfuncţionalităţile înregistrate alarmant la nivelul puterilor din stat nu vor tranşa pe teren situaţia din România, iar cercetarea comunismului rămâne construită pe aer, căci continuităţile vor rămâne mai mari decât ruptura.

Observator cultural, nr. 638, 24 august 2012;
nr. 639, 31 august 2012; nr. 640, 7 septembrie 2012;
nr. 641, 14 septembrie 2012

Modelul prezidențial

1. Maieutică dialogală şi analiză actuală

După o serie de apariţii mai mult sau mai puţin ritmice, unii autori simt nevoia unei retrospective. Când acest lucru se petrece, este bine şi pentru ei, şi pentru cititori. Privilegiul unei asemenea ocazii este dublu. Cei care au scris îşi pot scruta traseul parcurs, trăgând concluziile pe care le socotesc necesare. La rândul lor, cititorii pot observa punctele memorabile ale parcursului, direcţia către care duce acesta, ba chiar şi o serie de detalii semnificative. Oricum, reluarea cărţilor care intră într-o serie şi editarea lor împreună este mereu o bună practică, fiindcă recuperează în formă contrasă întregul traseu, suprimând intervalurile dintre publicări.

Nu ştiu dacă aşa s-au gândit sau nu Vladimir Tismăneanu şi Mircea Mihăieş adunând între aceleaşi coperte titlurile cărţilor lor în dialog. *O tranziţie mai lungă decât veacul. România după Ceauşescu* (Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2011, 766 p.) este însă rezultatul unei proceduri sumative; un echivalent pe hârtie al unui ciclu de talk-show-uri prin care cei doi comentatori ai actualităţii în curs de perpetuă deplasare au însoţit schimbarea, începând cu anul 1996, odată cu volumul *Balul mascat* (conversat însă în anul anterior), secondând-o, la răstimpuri, cu reflecţii comune pe seama ei. Etapele acestui demers sunt, în continuare, *Încet, spre Europa* (2000), *Schelete în dulap* (2004) şi *Cortina de ceaţă* (2008). Li se alătură ineditele puse sub genericul *Orbirea voluntară* (iunie 2010), dar iese

din selecţie – din motive care îi privesc (probabil tematice) – *Vecinii lui Franz Kafka. Romanul unei nevroze* (1998).

După Cristian Vasile, cartea ar fi „o lungă cronică a tranziţiei româneşti de la un regim totalitar la o democraţie imperfectă, mereu pusă în primejdie” (*Apostrof*). De fapt, însă, e mai degrabă aparatul critic, ansamblul notelor explicative ale unei *Ţiganiade* recente, româneşti, la o antologie de evenimente, figuri de prim şi secund plan ale vieţii publice de la noi şi în marginea unor curente de gândire şi acţiune identificate de autori.

Pentru Cornel Ungureanu apariţia marchează o prietenie memorabilă (o replică românească, zic eu, la cea dintre… Goethe şi Schiller, la cea dintre Marx şi Engels):

> Într-un timp în care totul se fărâmă într-un ritm uluitor, Mircea Mihăieş şi Vladimir Tismăneanu au reuşit să rămână alături vreme de 20 de ani, pentru un şir de cărţi fundamentale de dialoguri.

Cristian Vasile vede şi el aici „un document ce dezvăluie o mare prietenie intelectuală”, iar Adriana Babeţi constată:

> Dialogul dintre un învăţăcel şi un dascăl – care uneori îşi predau ştafetele – conduce la o istorie comprimată, vie, iar pentru cititor la o lectură aparte despre cei 20 de ani de tranziţie care nu se mai termină. Dincolo de imensa ştiinţă politologică pe care o conţin volumele, avem de-a face şi cu o potenţialitate artistică.

Toate acestea sunt valabile, cred, şi dacă citeşti cu un ochi prietenos, şi dacă supui paginile examinării unei vigilenţe neconcesive şi suspicioase. Atât Mihăieş, care ştie ce şi cum să întrebe, cât şi Tismăneanu, care rămâne un politolog format în interiorul unei culturi dominate istoric de prestigiul şi excelenţa literaturii (a noastră!), operează cu concepte, apelează la un comparatism variat şi desmărginit, posedă o veritabilă erudiţie şi, în plus, au verbul, nu o dată, scăpărător.

Publicându-şi volumul masiv şi recapitulativ în 2011, în plină polemică cu intelectualii reticenţi la adeziunile băsesciene neconfirmate prin setul de efecte benefice promis şi aşteptat, autorii dau dovadă de curaj, căci îşi

supun voluntar retrospectivei critice la scenă deschisă prestația intelectuală de un deceniu și jumătate.

Iată de ce m-a tentat să caut în carte – adevărată istorie analitică, din mers, a epocii de dinainte și de după 1989 – elementele unor judecăți valide care, uneori, descriu realitățile politice și cultural-politice ale țării cu o bătaie mai lungă decât ar fi crezut, poate, chiar cei doi parteneri de dialog. Ceea ce spune Vladimir Tismăneanu în 1995 despre rolul președintelui în politica românească, gândindu-se la prestația lui Ion Iliescu, se dovedește în continuare omologabil și după (aproape) două mandate băsesciene:

> România este o structură politică semiautoritară, în care centrul puterii politice se află în camarila prezidențială și în instituțiile care își dobândesc autonomie extralegală grație susținerii, acoperirii, alibiurilor și complicităților prezidențiale. Înainte de toate, este vorba de perpetuarea, la nivel instituțional, a unui regim politic în care poliția secretă, în nenumăratele ei avatare (unii susțin că ar fi vorba de șase servicii secrete paralele, alții vorbesc de opt…), joacă un rol fundamental (p. 15).

Mai mult decât atât:

> În România există în continuare un regim semiautoritar, în care funcția prezidențială decide asupra a ceea ce este interes național și a ceea ce nu este interes național. Acest lucru nu rezultă prin dezbatere liberă, parlamentară, ci, mai mult sau mai puțin, prin dictat prezidențial (p. 19).

Descifrarea configurației din jurul „tronului” este și ea de reținut:

> Structura prezidențială este autoritară și puternică… Cred că una dintre marile probleme ale României actuale e că funcția prezidențială e controlată de mafii. […] Funcția prezidențială e strict supravegheată de niște *Rasputini colectivi* [*subl. V.T.*]. […] Ei sunt marii anonimi din spatele tronului, enormele averi care manevrează cu discreție, dar cu eficiență (pp. 19-20).

Chiar dacă Traian Băsescu sau Emil Constantinescu nu sunt, niciunul, Ion Iliescu, designul funcției prezidențiale și, mai ales, modul de-acum statornicit de exercitare a ei vădesc o incredibilă continuitate de fond.

La fel de valabilă peste ani – au trecut de atunci șaisprezece! – este și constatarea unei „absențe a unei culturi a dialogului”, ca și aceea că opoziția are în vedere „un model destul de autoritar de construcție a propriului partid” (p. 17).

În continuare, „dificultatea supremă e cum să distingi fantomele de persoanele reale” (p. 22). Aici, cred, de la o vreme, cei doi autori – despre

care s-a spus că vin din „zona anticomunismului civic-liberal promovat de Vladimir Tismăneanu” (Cr. Vasile) – au întâmpinat dificultăţi sporite, creditând mai mult decât ar îndemna prudenţa un regim politic încadrabil, dincolo de retoricile prezidenţiale, aceluiaşi mod de acţiune. Fantoşele, fantomele, măştile, carnavalul pot seduce pe oricine când mimează – sau chiar acţionează, fie şi în parte – în sensul unor expectanţe proprii, potenţându-şi declaraţiile de intenţii prin reconfigurări instituţionale socotite mai mult decât sunt, de fapt: manipulări demagogice şi oportuniste. Când nişte politologi şi comentatori ai actualităţii ajung însă în impas, poate cu îndreptăţire părea mai grav decât în cazul altora, căci ei sunt experţii, cei avizaţi să înţeleagă şi să deslușească pentru alţii baletul seducător ce disimulează minciuna, iresponsabilitatea şi mizeria morală.

2. Rostul unor analize politice: profeţia?

Vladimir Tismăneanu şi Mircea Mihăieş sunt, cum spuneam, autorii unui dialog „cincinal” (în intenţii şi în parte), *O tranziţie mai lungă decât veacul. România după Ceauşescu*.

Comentând această apariţie masivă la numai câteva zile după numirea ca premier al României a şefului unuia dintre serviciile secrete actuale, domnul Mihai Răzvan Ungureanu, nu poate fi decât firesc să se urmărească în carte ce spun cei doi autori despre rolul şi rosturile serviciilor secrete româneşti postcomuniste (avem vreo şapte!).

În 1996, se vorbea despre…

> Gruparea de aparatcici bolşevici de rang secund, cu o pregătire în genere tehnocratică […] [cărora] dispariţia dictatorului le dă în sfârşit şansa de a se apropia de putere şi de a pune mâna pe ea. Pe două căi: pe de o parte, politic, prin subsumarea serviciilor de informaţii şi jucând foarte puternic cartea acestora, şi pe de altă parte, din punct de vedere economic, acaparând, prin metode cât se poate de viciate din punct de vedere moral, ceea ce reprezintă, în ultimă instanţă, avuţia statală (p. 18).

Ei observau că:

> Structurile reale […] sunt cele care deţin monopolul informaţiei politice. Înainte de toate, […] structura cea mai importantă este cea a fostei poliţii secrete. România a fost un stat poliţienesc, iar transformarea ţării nu se poate face numai prin dispariţia regimului de monopol asupra

> proprietății de către un grup politic, ci și prin dispariția statului polițienesc. […] Partidul era, de fapt, un aparat de transmitere propagandistică funcționând în gol. […] Ceea ce exista era Statul Securității. Securitatea avea și secție economică, și secție externă, și secție culturală (p. 25).

Din acest unghi, calificarea României ceaușiste drept „stat al delațiunii universale” și a regimului ceaușist drept „teroare prin delațiune” (p. 60) este deplin justificată și indică precis din ce fel de geografie politică descinde România postceaușistă; nu doar a primilor șase ani de libertate, ci, îmi permit să cred, a întregii perioade de până astăzi. Consecința este că în 1996 la putere (încă) se afla „un complex militaro-polițienesc” (p. 62). Drept pentru care Tismăneanu spunea ceva care s-ar putea să nu fie decât confirmat de evoluțiile ulterioare:

> Eu nu sunt chiar așa de sigur că România e condusă de o directocrație. Economic, o fi condusă de această directocrație, dar ea s-a îngemănat până la identificare cu posesorii adevăratei puteri politice din România, care sunt în continuare legați de instituțiile de culegere de informație și utilizarea ei în scopuri manipulative.

De aici rezultă în mod clar consecințele de durată ale unei astfel de poziționări:

> O stare generală de suspiciune. O fascinație a metodelor autoritare. Un gen autoritarist de discurs, inclusiv în rândurile celor care se proclamă cât se poate de antibolșevici. O totală lipsă de încredere în societatea civilă. Ba chiar un fel de dispreț față de societatea civilă. O tendință pronunțată spre monolog – deci un refuz al dialogului (p. 75).

În dialogurile din 1999, aceeași schiță se repetă, deși puterea politică trecuse, prin alegeri, în mâinile regimului Emil Constantinescu.

> Una dintre instituțiile fundamentale ale tranziției în România este fosta Securitate, rebotezată – până la un punct poate și reformată – Serviciul Român de Informații (p. 134).

Puterea redutabilă a serviciilor de informații – Tismăneanu menționează unul, pe cel mai cunoscut dintre ele, dar propulsarea în atenție a Serviciului de Informații Externe (SIE) prin deplasarea șefului său în fruntea recent numitului guvern arată că jocurile sunt mai complexe și că nu neapărat SRI deține întâietatea – este menționată explicit: „orice politician responsabil […] trebuie să recunoască existența în România a unei instituții de care e necesar să țină seama atunci când analizează posibilitatea schimbării” (p. 134). Faptul explică de ce, peste ani – cu, iarăși, abia puține

zile în urmă –, Victor Ponta asigura public că, în ipoteza unei schimbări de guvern în favoarea USL, niciun director de servicii secrete nu va fi schimbat; plecare a capului în faţa puterii nevăzute sau tentativă de curtare a mogulilor spionitei româneşti?

În orice caz, „până în 1997, structurile invizibile, care într-o ţară ca România au o importanţă mult mai mare decât ar trebui să aibă, au rămas neschimbate” (p. 165). O vizită a lui Dan Pavel la studenţii din domeniul informaţiilor îi permite să observe – pe urmele invitatului – că…

> …naţionalismul lor agresiv, antioccidentalismul visceral şi antiamericanismul virulent dovedesc că ei fuseseră admişi la I.N.I. conform unor criterii nu ale societăţii civile, ci ale aplecării cvasi-naturale pe care o aveau pentru extremism (p. 167).

De altfel, „chiar noile cadre SRI se trag direct din ceauşism şi din iliescianism”.

Exemplul Ungariei îi pare plin de învăţăminte (şi mie!):

> În timp ce la guvernare s-au aflat liberalii-democraţi şi socialiştii (ex-comunişti), serviciile secrete, pe care le-ai fi bănuit relativ leale fostului partid comunist, continuau să-i înregistreze atât pe miniştri, cât şi pe prim-ministru. Cineva a întrebat: „Pentru cine?” Cui raportau – pentru că nu cred că raportau neapărat serviciilor secrete sovietice sau ruse. Cred, pur şi simplu, că acest tip de instituţie are o viaţă interioară (p. 170).

Acest tip de comportament, nu scăpat, ci lipsit de control, explică, după autor, „scandalul «Ţigareta», ne-epurarea serviciilor secrete, utilizarea şi manipularea diverselor grupuri politice în scopuri legate de interesele vârfurilor prezindenţiale”.

Primii zece ani de realităţi postcomuniste în materie de servicii secrete fac, chiar şi numai ei, perfect inteligibilă măsura preşedintelui Traian Băsescu de a înşuruba în fruntea guvernului pe şeful unuia dintre aceste măşinării din umbră. Mai rămâne de răspuns dacă iniţiativa a venit dinspre preşedintele României sau dacă cupola serviciilor secrete româneşti, analizând reacţia populară acută şi scăderea ameţitoare de popularitate băsesciană, nu cumva a preluat iniţiativa, împingându-l pe culoarul de înaintare pe Mihai Răzvan Ungureanu, o interfaţă a lor civilizată şi plină de amenitate…

În aceste condiţii, zisa lui Vladimir Tismăneanu cu privire la autorii cărţii discutate, „Aici stăm şi alţii nu putem fi!”, nu este deloc sigur că nu descrie, prin extensie, înseşi realităţile noastre de-acum.

3. Spectator şi participant

Cele patru cărţi de analiză a situaţiei din România postcomunistă pe care Vladimir Tismăneanu şi Mircea Mihăieş le „topesc” în volumul recapitulativ *O tranziţie mai lungă decât veacul. România după Ceauşescu* sunt, din multe puncte de vedere, nu numai analizele unor autori avizaţi, cu o excelentă cultură generală şi specializată, ci şi preţioase mărturii „la cald” ale unor contemporani avizaţi. Dincolo de diagnosticele, adeoseori precise, imaginative, plastice pe care autorii le pun, se ghicesc şi portretele celor care vorbesc. Asumând de la bun început o poziţionare liberală şi democrată, din punct de vedere principial, şi Mihăieş, şi Tismăneanu se opun în mod deschis monopolurilor, populismului, derapajelor autoritariste şi extremismelor, aducând o abundenţă de argumente selectate atât din tradiţiile gândirii moderne democrate, cât şi din teoria şi practica politică a contemporaneităţii. Pe parcursul demersurilor lor, de la o carte la alta, rolurile se echilibrează tot mai mult, astfel încât, de unde la început Mihăieş mai mult întreba, de la o vreme glosează şi el, tot mai îndrăzneţ şi mai consistent. Cu toate acestea, în pofida permanentului şi ritmicului exerciţiu de comentator politic mihăieşian, vioara întâi pe terenul discuţiei rămâne în permanenţă Vladimir Tismăneanu, ca unul cu mai vechi acumulări în domeniu, cu o experienţă ce însumează atât anii tinereţii româneşti, petrecuţi în comunism, cât şi anii de carieră intelectuală în Occident, fiecare dintre episoade presupunând un set de contacte, de poziţionări instituţionale şi sociale, de relaţii personale de mare întindere şi diversitate.

Reţine atenţia, la un moment dat, o mărturisire a lui Tismăneanu pe care o reproduc aici:

> Daniel Pipes mi-a dat următorul sfat, într-o perioadă în care scriam destul de des la *The New Republic* sau în alte părţi despre ce se petrecea în România sau în Europa de Est: „Trebuie să faci tot posibilul să rămâi *the analyst of the story, not part of the story*” – adică cel care

> analizează problema, și nu o parte a problemei. În situații desemnate de tradiția catolică drept „situații de extremă”, evident că postura de spectator nu mai poate funcționa. Și atunci intervine angajamentul. Dar modelul central, pe care mi l-am asumat […] este cel descris de Raymond Aron: *spectateur engagé*. Deci, spectator în genere, dar angajamentul se observă în momentul în care situația se complică (pp. 171-172).

Anul 2012 îl surprinde pe politolog în cea de-a doua postură, a angajatului care, măcar în parte, a renunţat să fie şi spectator, preferând un rol de participant. Încă din 1995, de pildă, profesorul de la Maryland formula dezideratul comisiilor instituite politic pentru elucidarea trecutului:

> Anumite puncte importante puteau fi lăsate pe seama unor comisii de stabilire a adevărului, alcătuite din istorici, personalități intelectuale care să gândească tranziția în termeni de compromis istoric, mai degrabă decât de conflict (p. 21).

Cum se știe, în vremea celui de-al doilea regim Iliescu, prima comisie de gen s-a înființat (așa-numita Comisie Wiesel, care a elucidat împrejurările legate de preistoria și istoria Holocaustului) curând după aceea, în timpul primei guvernări Băsescu urmând și comisia care a elaborat raportul despre comunism (așa-numita Comisie Tismăneanu). Astfel, expertul a ajuns parte a măsurilor concrete luate de statul român în direcţia lămuririlor pentru care el însuşi pledase cu mai puţin de un deceniu în urmă.

O altă participare, mai recentă, la evoluțiile instituționale și politice din România prezentului care l-a implicat a fost comasarea a două institute de cercetări într-unul singur, din ordinul președintelui Traian Băsescu. Este vorba despre Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România (IICCR), comasat cu Institutul Naţional pentru Memoria Exilului Românesc (INMER). Urmarea a fost obţinerea Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc (IICMER), unde Vladimir Tismăneanu ocupă un loc de preşedinte al consiliului ştiinţific. Conjunctura, în crearea căreia a jucat un rol şi Vl. Tismăneanu, reproduce o situaţie pe care, alături de Gáspár Miklós Tamás, Tismăneanu o critica în urmă cu mai mulţi ani (2000), atunci când ceva similar s-a întâmplat în Ungaria, la presiunea lui Viktor Orbán (liderul maghiar fiind pe atunci în alianţă cu extremistul Csurka), sub guvernul FIDESZ:

> S-a desființat „Institutul ’56” – „Institutul de Istorie a Anului ’56” – printr-o metodă cunoscută: a fost comasat cu toate institutele de istorie din Ungaria și integrat sub direcția generală a consilierei pentru probleme istorice a lui Orbán, Maria Schmidt, și cu asta s-a încheiat istoria (p. 163).

Ambele situații dau de gândit, căci, așa cum se atrage atenția la pagina 25, recurgându-se la cunoscutul citat din George Orwell, „Cine controlează trecutul controlează viitorul”.

S-ar spune, așadar, că unele dintre aspirațiile politologului pe linia participării sale efective la schimbarea din România au fost înfăptuire, iar apropierea lui de putere, în diversele etape ale tranziției românești (relații tot mai dezghețate cu Iliescu, frecventarea lui Coposu, cordiale raporturi cu Constantinescu și includerea între liderii instituționali de relief ai culturii românești din mandatele Băsescu) au devenit, în timp, realitate.

Pentru unii, acest lucru a însemnat încadrarea lui Tismăneanu – și a lui Mihăieș, de altfel, pentru motive diferite – în categoria „intelectualilor lui Băsescu”, deși apropierea de cercurile puterii de la noi se produsese deja (volumul de interviuri cu Ion Iliescu a fost unul dintre momentele acestei ascensiuni sociale). Pentru alții, printre care și Tismăneanu însuși, acesta nu putea fi decât traseul firesc al unui intelectual critic, așa cum se desenează el în practica americană: poziție academică, consilierat politic în mediile Washington-ului, conferințe publice și un rol important în conducerea unui institut de cercetări.

Cu Vladimir Tismăneanu într-o comisie prezidențială și într-un institut comasat, la vârf, și cu Mircea Mihăieș în fruntea Institutului Cultural Român, subordonat direct președintelui, calitatea reprezentării a crescut. Scade doar siguranța poziționării lor ca spectatori angajați, însă neimplicați, în dinamicile scenei publice românești, afectând, pentru unii, marja de credibilitate a analizelor pe care le semnează.

Observator cultural, nr. 611, 10 februarie 2012;
nr. 612, 17 februarie 2012; nr. 613, 24 februarie 2012

Pompiliu Teodor

1. O rememorare şi o provocare

Au trecut zece ani de la plecarea dintre noi a istoricului Pompiliu Teodor (19 iulie 1930 – 7 septembrie 2001), lider de şcoală istoriografică, expert în iluminismul românesc din provincia intracarpatică şi profesor de înaltă ţinută al Universităţii clujene. Zilele trecute, într-o lumină aurie de început autumnal cum numai la poalele Feleacului se poate descoperi, a avut loc comemorarea prilejuită de acest deceniu în care doar cărţile şi amintirea firii energice şi empatice a dascălului au rămas în preajma foştilor săi discipoli. Desigur, „doar” este un fel de a spune, căci volumele semnate de Pompiliu Teodor sunt, în continuare, repere constante în profesia de explorator al trecutului românesc, chiar dacă nu este deloc uşor să le găseşti în afara bibliotecilor publice. Deşi este greu de cuprins într-o privire succintă pluralitatea orizonturilor istoriografice în care profesorul s-a exersat – şi care includ istoria scrisului istoric, istoria bisericilor din Transilvania modernă, emergenţa unui spirit naţional la românii din partea de vest a ţării şi istoria primei noastre modernităţi (în sintezele colective unde a semnat capitole) –, trebuie adăugat că toate acestea reprezentau, în anii ’60 şi ’70, direcţii complementare menite să recupereze, după rollerismul din deceniul precedent, veridicitatea unui tablou istoric românesc alterat de ideologia stalinistă deformantă şi reintegrarea într-o direcţie de înaintare europeană.

Nici în anii ’80, când statul ceauşist a făcut din lectura istoriei în cheie naţională un pretext pentru excese interpretative, dând apă la moară

xenofobiei antimaghiare şi încurajând excesele dacizante şi antilatine în numele unui autohtonism manipulat în direcţia legitimării unei politici autarhice, calitatea şi altitudinea scrisului şi a devotamentului profesional al profesorului Teodor nu s-a alterat. Dimpotrivă, tocmai în acest context şi-a publicat una dintre cele mai bune culegeri de studii vizând preiluminismul şi iluminismul, unde sublinia tocmai racordarea la orizontul european de dezbateri din secolul al XVIII-lea (*Interferenţe iluministe europene*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984).

La o aniversare rotundă, de unde microfonul reportofonului a reţinut fidel vorbele magistrului, Pompiliu Teodor mărturisea, în 1990, că „am văzut în trecut nu o modalitate de afirmare proprie, ci o modalitate de afirmare a unei culturi; a unei culturi istorice, a unei culturi în general". Înţelegerea culturii istorice ca parte a orizontului cultural mai larg, acordarea unui dublu sens – unul personal, dar şi unul vizând colectivitatea românească – cuvântului „cultură" şi subordonarea propriului interes profesional punerii în valoare a culturii noastre, în modul cel mai dezinteresat cu puţintă, cu bună-credinţă şi într-un spirit valorizant, caracterizează potrivit o atitudine şi un program de muncă de-o viaţă.

Cuvintele de faţă pot părea un răspuns peste timp la altă reflecţie a istoricului emisă cu acelaşi prilej: „ceea ce noi facem, să îi lăsăm pe alţii să observe sau să lăsăm timpul să confirme câte ceva, dacă este de confirmat". Mi-ar plăcea să cred că poate fi chiar aşa, dacă nu aş trăi cu senzaţia incomodă că în cei zece ani de posteritate, în care cultura acestei ţări a izbutit destule performanţe, necesara iniţiere a unei cunoaşteri adecvate şi sistematice a contribuţiei lui Pompiliu Teodor a întârziat în mod nejustificat.

Elanului creator declanşat năvalnic în ultima decadă a vieţii universitarului i-a urmat o primă perioadă de postumitate relativ rezervată în receptarea scrisului său. Practic, doar două evenimente au marcat acest răstimp de relativă tăcere: volumul omagial *Tentaţia istoriei,* coordonat de Doru Radosav, Nicolae Bocşan şi Ovidiu Ghitta (2005), şi, respectiv, simpozionul pus în operă de Facultatea de Istorie a Universităţii clujene în vara lui 2010. Nici Academia – căreia, de drept, îi aparţinea, ca membru

corespondent –, nici universitatea-mamă şi nici foştii discipoli nu au luat încă iniţiativa de a gândi, de o manieră coerentă, concertată, valorificarea moştenirii scrise într-o serie de *Opere* pentru care materialul nu lipseşte, deşi ultimii au publicat un excelent volum de studii închinate retrospectiv magistrului. Iar acest lucru se întâmplă tocmai cu un istoric ce a găsit mereu timp pentru a reedita critic scrieri ale înaintaşilor, aşa cum s-a petrecut cu Ioan Lupaş sau Silviu Dragomir, şi care a acompaniat mereu, analitic şi cordial, istorici prieteni de peste hotare, precum Keith Hitchins ş.a.

Unul dintre cele mai inovative demersuri care se leagă de activitatea lui Pompiliu Teodor în ambianţa Facultăţii de Istorie şi Filosofie din Cluj a fost introducerea în programa universitară de profil a unor cursuri de istoria istoriografiei universale – unde socotea drept contribuţie de căpătâi sinteza lui Eduard Fueter – şi de istoria istoriografiei române. Pentru al doilea curs a pregătit, la începutul anilor ’70, două crestomaţii amplu şi erudit comentate. Cea despre scrisul nostru istoric în general a rămas neîntrecută până astăzi, oferind atât informaţii biobibliografice despre autori, cât şi texte reprezentative antologate. Cea despre tradiţia istoriografică marxistă este şi astăzi actuală pentru ceea ce a putut însemna o tradiţie de gândire de stânga în ambianţa istoricilor din România. Chiar dacă impulsul pentru ea a putut veni „de sus”, modul profesionist în care a fost pregătită, într-un moment de destindere şi de relativă deschidere spre Occident, când şi alte şcoli ale istoricilor de pe continent valorificau ingenios şi cântăreau cu onestitate ponderea maestrului de gândire care scrisese *Capitalul*, o fac şi acum interesantă. Drept care ambele sunt raritäţi bibliografice, profesorul refuzând să le reediteze din scrupule perfecţioniste, dar şi pentru că nu putuse spune deschis, cât ar fi vrut, despre subiect.

Pasiunea lui pentru investigaţia scriitorului de istorie se dezvăluie deplin în câteva rânduri conţinute de prefaţa inedită, scrisă prin 1993, la exemplara sinteză istorică despre *Istorie şi cultură istorică în Occidentul medieval*, de Bernard Guenée:

> În cursul unui sejur la Universitatea din Utrecht (1984) am avut prilejul s-o parcurg în liniştea unei admirabile biblioteci şi să mă gîndesc la semnificaţia ei pentru înţelegerea veacului de

> mijloc şi, nu în ultimul rînd, pentru destinul istoriei scrisului istoric. […] De la prima lectură am reţinut una din aserţiunile istoricului: „Un grup social, o societate politică, civilizaţia se definesc în primul rînd prin memoria lor, adică prin istoria lor; *nu istoria pe care au avut-o cu adevărat, ci aceea pe care le-au confecţionat-o istoricii”* [*subl. O.P.*]. Afirmaţia vizează, fără îndoială, o problemă esenţială a cunoaşterii istorice, oferind un subiect de meditaţie pentru istoricul oricărei epoci.

Tradusă de două decenii, cartea expertului francez îşi mai întârzie încă editarea, la fel ca prefaţa. Raportul dintre memorie, istorie şi trecutul propriu-zis stârneşte pe mai departe reflecţii şi reverberaţii. Împreună cu toate acestea (şi cu destule altele), opera lui Pompiliu Teodor îşi aşteaptă editarea critică.

2. Viitor. Cu încredere

Situaţia ediţiilor din operele istoricilor contemporani de relief este, din păcate, tristă. Anii ’80 aduseseră o resurecţie a interesului pentru marile opere ale clasicilor istoriografiei noastre. S-au alcătuit ediţii critice din *Istoria critică* a lui B.P. Hasdeu, din sinteza lui A.D. Xenopol (din grija lui Al. Zub), din V. Pârvan şi Nicolae Densusianu, s-au editat pentru întâia oară după instalarea comunismului Gh.I. Brătianu, Victor Papacostea şi I.C. Filitti, au reapărut unele dintre operele majore ale lui David Prodan, a început reeditarea lui Nicolae Iorga cu câteva dintre sintezele lui. Pentru asemenea acţiuni salutare în ce priveşte cunoaşterea domeniului, contextul ultranaţionalist al comunismului ceauşist s-a dovedit suficient de favorabil, probabil pentru că s-a văzut în contribuţiile acestor corifei un mod de a legitima retorica oficială alunecată în xenofobie autarhică. Dar şi pentru că, stopând sau măcar încetinind la maximum „intrările” din istoriografia contemporană străină, regimul a socotit potrivit să ofere compensaţii din patrimoniul de acasă.

Anii ’90 au continuat timid şi cam dezarticulat reeditările de felul şi calibrul celor menţionate, continuând mai dezinhibat restituirile din Brătianu, adăugându-le pe cele din P.P. Panaitescu şi alţi câţiva… Dar este grăitor că ediţia *Istoriei românilor* în zece volume a lui Iorga nu a izbutit să se vadă ajunsă la liman în cei douăzeci şi unu de ani care au trecut până

astăzi, ajungând cu greu, la distanţă de ani între volume, abia la al nouălea. (Nici colecţiile de documente ale istoriei noastre, îngrijite de echipe de cercetători din subordinea Academiei Române, nu au înaintat spectaculos, iar puţinele care au apărut sunt tipărite în tiraje modeste, devenind de la bun început greu accesibile.)

Între timp însă, destui dintre corifeii scenei istoriografice dintre 1960 şi 1989 au trecut definitiv în cartea de istorie, rămânând ca afirmaţiile despre ei să fie probate tot de vechile ediţii. Încet-încet, amintirea lor se estompează şi generaţiile mai recente nu par să îşi amintească de contribuţia lor ştiinţifică. Nu pot decât regreta că, de exemplu, Alexandru Duţu nu beneficiază încă de vreun început de ediţie critică sau măcar de vreun plan coerent elaborat în vederea unei asemenea eventualităţi. La fel, D.M. Pippidi ar merita readus în atenţie. De Hadrian Daicoviciu – ca şi de tatăl acestuia, Constantin – lumea nu-şi poate aminti ţinând în mână sintezele şi studiile lui despre istoria dacilor. Studiile scrupulosului şi exigentului medievist care a fost Leon Şimanschi nu au fost adunate de nimeni în volume puse la dispoziţia publicului interesat. Şi, deşi lista ar putea continua cu destule alte nume, mă opresc la numele lui Pompiliu Teodor, fiindcă despre el începusem să vorbesc. (Nu înainte de a aminti şi două victorii ale perioadei postcomuniste în câmpul de interes pomenit aici: Radu Popa şi Mihai Gramatopol, excepţii survenite ca urmare a interesului unor discipoli şi, respectiv, al văduvei.)

Astăzi, crezul profesional al dascălului de la Universitatea clujeană poate suna straniu, căci el susţinea, cu onestitate, că

> m-am străduit de la această catedră […] să-i fac pe studenţii mei să creadă în valorile lor, care erau acelea ale românilor, indiferent de profesiunea căreia îi aparţineau şi confesiunea pe care o profesează.

Într-un moment în care a face studii româneşti pare o excentricitate iute sancţionată de suficienţă şi dispreţ venind dinspre destule tribune înalte – căci istoria românească nu prea e… ISI, iar cercetarea trecutului nu aduce… progres tehnologic ori marketing performant –, pariul pe valorile civilizaţiei şi culturii noastre pare cumva desuet. Ce să mai vorbim despre egalitatea de

tratament a confesiunilor religioase, invocată mai sus, care multor compatrioţi a ajuns să le sune iritabil şi sufocant?!… Confruntarea între biserici şi intoleranţa faţă de celălalt par bine instalate în uzanţele publice actuale, exotizând seninătatea şi cumpănirea afirmate, cu doar două decade în urmă, de profesor.

Pompiliu Teodor vorbea, totuşi, în numele unei atitudini asumate, de o nedisimulată autenticitate: *„am încercat* […] *să fiu eu însumi* [*subl. O.P.*] şi, din acest punct de vedere, aceasta cred că este o supremă, să zicem, mângâiere pentru un profesor sau un cercetător”. Gândul merită un grăunte de stăruinţă, pentru că, într-o cunoaştere cum este cea de tip istoriografic, metodele sunt diverse, iar rezultatele sunt mereu provizorii, în funcţie de noile descoperiri şi de pluralitatea interpretărilor la care se pretează. Dincolo de toate aceste circumstanţe relativizante – ca şi de altele, precum „viiturile istorice” (în 1990, cea mai recentă dintre acestea era în toi) sau modificările orizontului şi preferinţelor receptării –, ceea ce îi rămâne unui istoric de bună-credinţă este coerenţa interioară, acordul de principiu cu sine însuşi şi, totodată, cu calea pe care a urmat-o. Se poate cere mai mult, în chip legitim, unui istoric? Răspunsurile sunt la latitudinea fiecăruia dintre noi.

Reverenţa finală a alocuţiunii pe care am evocat-o culminează într-o speranţă ce echivalează cu o scrutare încrezătoare a viitorului:

> Ţin să mulţumesc profesorilor mei, dumneavoastră tuturor, foştilor mei studenţi, pentru că de activitatea lor se leagă, poate, una din speranţele mele pentru tot ceea ce ar putea să reprezinte cândva o istoriografie pe care noi o dorim, în respectul tradiţiilor noastre şi al tradiţiilor general europene şi universale.

O asemenea istorie românească nu se poate naşte întârziind cu frecventarea operelor celor dinaintea noastră. Şirul reeditărilor selective sau integrale se cuvine să fie reluat cât mai degrabă.

Observator cultural, nr. 593, 23 septembrie 2011;
nr. 594, 30 septembrie 2011

Culianu, istoric al românilor

1. Război cu prejudecăţile

O împuşcătură anonimă, bine ţintită, într-o toaletă a Universităţii din Chicago, a încheiat spectaculosul şi scurtul parcurs al vieţii lui Ioan Petru Culianu în 21 mai 1991, pe la orele 13. În urma lui rămâneau însă lucrări literare şi ştiinţifice, publicistică şi epistolare care, împreună, publicate încă de pe atunci sau inedite în 1991, vorbeau despre o viaţă intens creativă şi de eforturi cognitive cu totul remarcabile. Prezentele rânduri – scrise cu intenţia de a aminti că s-au împlinit două decenii de la plecarea lui Culianu în alte dimensiuni ale Marelui Joc (într-un an cu multiple semnificaţii comemorative, ce includ trecerea a un sfert de veac de la moartea lui Mircea Eliade şi centenarul Emil Cioran) – sunt menite să atragă atenţia asupra profilului complex al unui om de ştiinţă care şi-a gândit evoluţia în carieră după tipicul omului de cultură renascentist, imitat şi de maestrul lui din tinereţe, Mircea Eliade. Receptat bine, în general, în România, el nu a făcut încă obiectul unei atenţii faţă de concepţia prin care a descifrat istoria românilor, deşi lecturile, meditaţia proprie şi neobişnuita lui capacitate de sinteză au aruncat – în mai multe rânduri – lumini semnificative asupra istoriei naţiunii lui de origine.

Între fulguraţiile pe care Culianu a apucat doar parţial să le valorifice, amplificându-le la proporţii de studiu sau de sinteză, se numără şi cele referitoare la România modernă şi contemporană. Încă din cartea despre Mircea Eliade, scrisă în 1982 şi încheiată în 19 ianuarie 1983, Culianu

decidea să încerce o lectură a lui Eliade „ca existenţă *istorică*”, cu un interes declarat pentru „al său *Sitz im Leben* în viaţa intelectuală şi politică românească dintre 1921 şi 1943”, când celui plecat îi apăreau cărţile româneşti.

Din chiar primul capitol, Culianu observă:

> Din secolul al XVIII-lea, când clerul greco-catolic (unit) din Transilvania a pus bazele istoriei româneşti, fiecare istoric [român – *n. O.P.*] a fost un (mare) naţionalist şi un (mare) patriot. În afară de aceste venerabile prejudecăţi, puţine sunt principiile hermeneutice ale istoriei româneşti. Unul dintre acestea, formulat de Nicolae Iorga şi funcţionând de atunci încolo ca postulat intern al oricărei investigaţii în istoria ideilor din România, este că, fără îndoială, cultura românească premodernă reprezintă o continuare a culturii bizantine. Orbiţi de dorinţa de a demonstra prin *vechimea* [*subl. I.P.C.*] rădăcinilor culturale ale românilor aspectul lor onorabil, istoricii au continuat, pe urmele lui Nicolae Iorga, să transforme într-o sursă de confort ceea ce avea să reprezinte, împreună cu poziţia geografică, una din cele două mari nenorociri ale României moderne. Cel mai mare handicap în istoria românească a fost, într-adevăr, izolarea de Europa centrală şi apuseană, din pricina apartenenţei la sfera de influenţă culturală bizantino-slavă (I.P. Culianu, *Mircea Eliade*, Editura Nemira, Bucureşti, 1995, p. 165).

Imposibil de găsit în scrisul istoricilor noştri o mai succint formulată viziune originală asupra modului în care opţiunile specialiştilor naţionali în studierea istoriei au influenţat privirea românilor asupra trecutului nostru. Culianu reface istoria unei discipline, cea a experţilor în reevaluarea vremurilor dinaintea prezentului, din perspectiva unui filosof sau a unui istoric al ideilor, care caută să desprindă principiile şi liniile de forţă dindărătul factologiei invazive. El se interesează de sensul evoluţiilor, şi nu de colecţionarea detaliilor concrete, a meandrelor bogate dintr-o devenire discursivă, de la un autor la altul. Rezultatul dintâi este observarea legării indisolubile a scopului explorativ de natură ştiinţifică – în principiu, ca în cazul oricărei forme de cunoaştere, căutarea adevărului – de idealul educativ şi politic al patriotismului înţeles ca naţionalism. (În mod evident, poţi fi patriot şi fără a fi un naţionalist, chiar dacă multora dintre cititori o astfel de poziţionare le va apărea paradoxală: poţi încerca, de pildă, să fii cât mai performant în domeniul de referinţă chiar fără a asuma asumpţii naţionaliste şi chiar fără a recurge la limba română ca vehicul al exprimării,

exact cum a făcut şi Culianu însuşi, publicând în italiană, franceză şi engleză – alături de română –, dar rămânând mereu ilustrativ pentru cultura română şi în chip declarat şi demonstrat un pasionat al acesteia, fie şi criticând-o acerb.) Pe bună dreptate, autorul vorbeşte despre nişte „venerabile prejudecăţi”, deşi observă că ele sunt tratate de experţi ca nişte autentice principii epistemologice cu instrumentele istoriografiei. La fel de pregnant formator în materie de opinie istoriografică i se pare şi acela formulat de Nicolae Iorga, al bizantinismului nostru cultural. El are dreptate văzând în el un *mainstream*, dar altminteri, contribuţii precum cele ale lui E. Lovinescu – în *Istoria civilizaţiei române moderne* – şi Gh.I. Brătianu (lucrarea despre *Regimul de stări*) ori, mai recent, ale lui Pavel Chihaia şi Răzvan Theodorescu nuanţează şi diversifică ponderea factorilor culturali ce au contribuit la profilarea acestei culturi, adăugând ortodoxiei de sorginte bizantină şi fluxuri culturale venite din alte direcţii (catolicismul maghiar şi polon, iar mai apoi habsburgic; protestantismul husit şi luterano-calvin ulterior).

În fine, Ioan Petru Culianu atribuie ortodoxiei bizantino-slave un rol nefericit în orientarea istoriei românilor pe alte dominante spirituale decât cele ale Apusului ajuns în modernitate prosper, civilizator şi purtător al unui destin istoric favorabil, făcând – împotriva marxismului şi a altor curente de gândire dispuse să derive suprastructuralul dinspre economic şi social – din religie expresia majoră a unei civilizaţii şi culturi naţionale. Nu altfel proceda Samuel P. Huntington, după cum se ştie, văzând – la fel de critic – în ataşamentele culturale înţelese ca dependenţe religioase punctul sensibil declanşator de războaie şi conflicte culturale între civilizaţii în timpii care vor veni.

2. Teoria schimbării din exterior

Încercarea de descifrare sintetică a istoriei româneşti într-o schemă explicativă personală – dar nu şi neplauzibilă – l-a încercat pe Ioan Petru

Culianu în mai multe rânduri, nu doar o dată. Într-o scrisoare către Mircea Eliade trimisă în 17 mai 1979, mai tânărul istoric al religiilor constata:

> *Toată istoria României* n-a fost dictată *decât din afară*: așa s-a făcut Unirea [din 1859 – *n. O.P.*], așa a fost și cu [proclamarea independenței în] 1877, așa și cu [Pacea de la Versailles din] 1919, după ce se încheiase, de fapt, pacea [separată, cu Germania] de la Buftea (*Dialoguri întrerupte. Corespondență Mircea Eliade – Ioan Petru Culianu*, ed. de Tereza Culianu-Petrescu și Dan Petrescu, Editura Polirom, 2004, Iași, pp. 186-187).

Aici Culianu înțelege istoria modernă a românilor prin prisma forțelor care au generat schimbarea, constatând – eronat sau cu temei, nu are importanță pentru discuția de față – că acestea au fost mereu forțe externe și că românii au fost cei care au suferit istoria, nu cei care au făcut-o. Inutil de spus că, măcar dintr-un unghi al revizitării trecutului, discipolul lui Eliade are dreptate: unirea din 1859 nu se putea face fără voința și efortul lui Napoleon al III-lea, cucerirea independenței nu se putea face fără acceptul cobeligeranței de către țarul Rusiei și, mai apoi, la Congresul de la Berlin, fără sprijinul lui Bismarck, iar realizarea României Mari era imposibilă fără proclamarea celor 14 puncte ale lui Woodrow Wilson. Adaug că, în prima versiune, interbelică, a lucrării lui dedicate lui Tudor Vladimirescu și Eteriei, Andrei Oțetea a oferit un loc explicativ central tot forțelor externe. Prin urmare, dacă se pune la socoteală și impulsul occidental în declanșarea de către „bonjurişti” a Revoluției de la 1848 din Moldova și Țara Românească, constatarea lui Culianu poate găsi mai multe puncte de sprijin. Firește că se pot aduce argumente și în sensul opus, cum că fără un suport popular și o dorință majoritară a românilor de a merge în sensul de înaintare al acestor proiecte politice nu este deloc sigur că s-ar fi ajuns la aceleași rezultate sau că ele ar fi durat. Dar, sceptic în fața neputinței românilor din interiorul țării aflați sub dictaturile comuniste postbelice, Culianu estima ca fiind mai probabilă o modificare a situației datorată străinilor.

În contrast cu aceste constatări și chiar cu scepticismul afirmat de Eliade („Înțeleg, din păcate fără nicio iluzie, că «libertatea», în epoca actuală, oriunde, este o pură himeră. Înțeleg, pe cât se pare, că Dvs. considerați de-acum regimul socialist din România drept o damnațiune

inevitabilă. Consideraţi că el nu se poate schimba, că unica speranţă e modificarea lui internă”), Culianu crede într-o posibilitate favorabilă românilor, de astă dată. Nu este clar la ce se referă el în plină instalare, tot mai feroce, a dictaturii personale a lui Nicolae Ceaușescu, dacă nu cumva are în vedere o schimbare de mentalitate populară defavorabilă comunismului. Dar cuvintele îi sunt inechivoce şi ele descriu speranţa într-o turnură suficient de puternică pentru a antrena o răsturnare de situaţie politică şi, până la urmă, una de destin: „eu am impresia că asistăm acum [în 1979] la un fenomen f.[oarte] interesant, care poate duce la multe [consecinţe], o «ascensiune a unei stări», cum ar spune [Max] Weber”. În acord cu sociologul german, autorul socoteşte că, în trecut, „unica puternică «ascensiune a unei stări» (fără nicio judecată de valoare!), între cele 2 războaie, n-a ajuns, în fapt, niciodată «la putere»!” Referirea la perioada interbelică trimite, probabil, la sentimentul euforic de după sfârşitul Primului Război Mondial că, în sfârşit, România îşi poate face singură destinul, construindu-şi-l cât mai favorabil. Aşa cum constată şi Culianu, în cele din urmă, speranţa s-a dovedit neconfirmată de fapte, România a pierdut părţi semnificative din teritoriu, a fost antrenată în dictaturi – de existenţa cărora, de altfel, Mircea Eliade nu fusese străin – şi, în cele din urmă, a recăzut sub dominaţie străină (de astă dată a URSS-ului, „Imperiul Roşu”). Având în minte un asemenea trist precedent, Culianu nota, finalizând cu această abordare: „De aceea e posibil ca România să nu fie capabilă, prin forţe interne, de a-şi schimba situaţia. Prin forţe externe, cu atât mai puţin…” Pentru anul 1979, scepticismul era întemeiat, Imperiul Sovietic părea inexpugnabil, iar Ceaușescu îşi continua nestingherit politica. Nici măcar sindicatul polonez Solidaritatea nu devenise încă eroul colectiv al marii bătălii anticomuniste din Polonia. Când, în sfârşit, sistemul comunist din Europa a căzut, zece ani mai târziu, starea de spirit a populaţiei se modificase, realmente, în sensul unei ostilităţi la adresa dominatorului din exterior şi a celui din interior, iar Culianu a salutat schimbarea.

Rămâne evidentă, din epistola tânărului savant, tentativa de a căuta în trecut precedentele unui anume prezent – fie el şi o proiecţie subiectivă –, suport pentru soluţiile viitoare şi, mai ales, ancorarea într-un curs al proceselor istorice care să permită o estimare veridică. Dar cel mai important pentru talentul sintetizării istorice este modul în care găseşte puncte de sprijin pentru a elabora o teorie menită să permită cuprinderea unitară a trecutului, prezentului şi viitorului. Ea este, în cazul de faţă, ideea că o modificare majoră de statut al României nu poate veni decât din exteriorul ţării, pentru că aşa s-a întâmplat în mod recurent, în secolul al XIX-lea şi în prima parte a secolului XX.

Este adevărat, explicarea unei deveniri istorice printr-un singur factor, oricât ar fi el de important, este întotdeauna riscantă. Ea conduce, cel mai adeseori, la teorii senzaţionaliste pe care, cel puţin din 1989 încoace, le numim, cu o necesară distanţă critică, „scenarită”. Nu trebuie însă uitat că până şi asemenea puneri în pagină sunt superioare simplelor colecţii de fapte şi nici că în chenarul unei scrisori scrise pe fugă nu poţi aştepta dezvoltări mai nuanţate şi mai atent argumentate.

De altfel, nu este singura grilă prin care Ioan Petru Culianu a încercat filtrarea informaţiei istorice legate de România şi nici cea mai elaborată. (Ea evocă pasager grila interpretativă a lui Alex Mihai Stoenescu dintr-o lucrare istoriografică în mai multe volume, unde criteriul schimbării sistemice în România – tot unul singur – pare să fie „lovitura de stat”).

Ceea ce merită reţinut este instinctul iscoditor şi intuitiv care îl face pe acest profesionist al vizitării trecutului, atent, în general, mai cu seamă la fenomenul religios, să ofere o schemă interpretativă a tipului de factori ai schimbării preponderenţi în modernitatea românească.

3. Emergenţă statală şi amnios protector

Un terţ exemplu referitor la creativitatea hermeneutică a lui Ioan Petru Culianu în probleme interesând istoria românilor este legat direct de proiectul unei noi monografii despre Mircea Eliade la care exilatul lucra în

1982. Pe vremea aceea, Culianu preda la Groningen și primise de la Siegfried Unseld, directorul editurii germane Suhrkamp, propunerea editării în germană a monografiei apărute în Italia. Autorul îi vorbea, în consecință, lui Eliade, în scrisoarea din 7 septembrie, despre „o dorință permanentă de a relua *cu totul altfel* [*subl. I.P.C.*] cartea despre M.E., de a o lărgi și purifica de multe elemente care aveau sens *numai* în contextul italian". Cum casa unde locuia cu soția lui trebuise vopsită pe dinafară, monograful petrecuse vara „«la cămin» și în mare sobrietate" (toate citatele de până aici sunt din *Dialoguri întrerupte. Corespondență Mircea Eliade – Ioan Petru Culianu (p. 234)*. El anunța, totuși, că „vara asta am stat lipit de scaun, producând diverse lucruri de mult amânate", printre ele numărându-se, probabil, și munca la noua versiune a cărții respective.

În 3 martie 1983, subiectul cărții – finalizate într-un stadiu de ciornă – până la acea dată, revenea în discuție, de astă dată, într-o scrisoare a lui Eliade:

> În iunie vom discuta cartea. Cred că ai stăruit prea mult asupra momentului politic, care nu m-a interesat decât 2-3 ani, datorită exclusiv iubirii mele față de Nae Ionescu. Iar despre literatură ai vorbit prea puțin (i.e. în comparație cu „politica"). M-am gândit la această soluție: 1) în Mai, voi reciti și adnota textul (*ibidem*, p. 239).

Nemulțumirea lui Mircea Eliade survenea în urma constatării că trecutul despre care el prefera să nu vorbească, spre a nu stârni furtuni, ocupa un loc de căpetenie în noua tentativă monografică a lui Culianu. Interesat de discutarea operei sale de prozator, savantul de la Chicago ar fi dorit o accentuare a acestui plan. Fiindcă accentele fuseseră însă distribuite altfel, el propunea o amânare pentru luna iunie, când, mergând cu soția lui la Paris, ca în fiecare an de o bună bucată de timp, urma să se revadă cu Culianu și să discute pe-ndelete părțile pe care i-ar fi plăcut să le adnoteze.

Fie că, în urma discuției din iunie 1983, proiectul a părut mai oportun să fie pus la păstrare și refăcut pentru un alt prilej, fie deoarece editorul german nu a mai dat curs invitației inițiale, fie pentru că, nemulțumit, în sinea lui, de noua formă a monografiei, Eliade a propus el însuși – deschis sau nu – amânarea publicării, cert este că textul ei s-a păstrat printre

ineditele lui Ioan Petru Culianu, văzând doar în postumitatea acestuia tiparul.

Cert este că, la reluarea materialului biografic eliadesc, autorul monografiei şi-a inovat formula interpretativă în destule privinţe. Prima dintre acestea a fost ideea de a încerca o cheie psihanalitică de interpretare nu doar a biografiei de tinereţe a lui Eliade, ci şi a vremurilor respective din istoria României. În acest fel, el stabilea o rezonanţă între istoria mare, a ţării (naţiunii), şi cea mică, biografică. Era doar un mod – subtil şi original – de a sugera că biografia lui Mircea Eliade se împleteşte strâns cu cea a ţării şi timpului său. Dar tocmai acest lucru, survenit din intenţii elogiative şi din convingere – autentică în cazul lui Culianu, fără nimic oportunist, menit numai să flateze –, îi venea peste mână lui Eliade, ca unuia care probase pe piele proprie, în lungii ani de incertitudine a exilului, că acele timpuri, împreună cu lumea pe care o reprezentau, fuseseră definitiv condamnate de istorie.

Scrie Culianu:

> Protejat de amniosul unei ţări libere şi întregi pentru prima oară în decursul istoriei sale, Eliade duce [între 1919 şi 1933 – *n. O.P.*] o existenţă eroică. […] Gesturile masculine ale lui Eliade sunt condiţionate de amniosul matern, protector, care-l înconjoară: în cazul de faţă, e vorba de conştiinţa apartenenţei la o ţară puternică, de o demnitate imperială, aflată în plină euforie a biruinţei (Ioan Petru Culianu, „Eliade necunoscut”, în *Mircea Eliade*, Editura Nemira, Bucureşti, 1995, p. 200).

Propunerea de interpretare a României Mari ca „amnios” – aşadar ca o membrană cu lichid având rol protectiv în raport cu „fătul” Eliade – îşi are, fără îndoială, originea în perceperea protagonistului monografiei în calitate de *copil divin*.

> Copilul originar, ce se înalţă din ape sau din haos, care iese din pântecul matern al pământului sau din oul cosmic, simbolizează emergenţa spiritului din materie, naşterea individului dotat cu conştiinţă.

Utilizând cheia hermeneutică a psihanalizei jungiene, Culianu nu sugera, deci, doar legăturile inextricabile ale lui Eliade cu ţara lui. El dădea, totodată, şi o interpretare creativă apariţiei cărturarului spiritualist în cultura românească a vremii, pe care tânărul din anii 1927-1928 o percepea ca fiind

prea materialistă şi pozitivistă. În plus, asemenea maeştrilor picturii de odinioară, lăsa să i se întrezărească şi lui însuşi chipul într-un colţ al tabloului, căci „voluntar sau involuntar, mitograful sau scriitorul care imaginează geneza lumii şi a umanităţii se transpune în cele mai vechi imagini şi intuiţii pe care le are despre propria sa naştere”. Demersul lui Culianu era, poate, prima tentativă de utilizare a psihoistoriei în spaţiul culturii noastre.

> Între 1919 şi 1933, Eliade şi România Mare străbat aceleaşi faze de creştere. Fiecare vrea să-şi afirme „virilitatea”: România la umbra tratatelor internaţionale, Eliade la umbra euforiei democratice care urmase după primul război. […] Or, există o relaţie strânsă între virilitate şi maternitate: dacă cea de-a doua n-ar exista, prima n-ar avea faţă de ce să se manifeste. Iar dacă în inconştientul lui Eliade n-ar exista acel Nord feminin şi acvatic, n-ar exista niciun Sud înflăcărat. […] Odată atins, către 1930, climaxul libertăţii, aceasta degenerează în ceea ce nemţii numesc *Sinnlosigkeit*: absurd, lipsă de sens, lipsă de direcţie. După asta va urma căderea, care înseamnă rupere de amnios, diferenţiere dureroasă, bruscă pătrundere a principiului realităţii în acest paradis de scurtă durată. Pe plan naţional, căderea va culmina în 1940 cu pierderea integrităţii teritoriale a ţării; pe plan personal, căderea va însemna pentru Eliade acea detenţie absurdă într-un lagăr de concentrare pentru un delict de opinie pe care nu-l comisese (1938) (*ibidem*, pp. 200-201).

Era prea mult pentru ca Mircea Eliade să poată încuraja amintirea, fie şi învăluită, a faptelor din – nu ezit să o spun – strălucita şi îndrăzneaţa monografie a lui Culianu. Astăzi o ştim.

4. A patra Romă şi ideologiile ei

Am trecut succint în revistă, preţ de câteva articole, intuiţiile şi metodele, precum şi câteva proiecţii ţintite ale lui Ioan Petru Culianu referitoare la trecutul românesc. A fost vorba, de fiecare dată, de chestiuni punctuale; de modurile concrete ale punerii problemei, ale căutării răspunsului şi ale metodei prin care s-a procedat la cercetarea acestuia. Nicio clipă nu m-am referit aici la concepţia de filosofie a istoriei pe care studiile, articolele şi, în general, moştenirea acestui autor ne-o păstrează şi o dovedesc. Pentru acest ţel ar fi necesare studii aprofundate, de mai mare întindere şi pătrundere, iar scopul meu nu a fost acesta. Deţinem, oricum, deja tentative meritorii în

respectiva direcţie, de-ar fi să fie amintite şi numai paginile semnate de H.-R. Patapievici în abordarea lui monografică despre *Ultimul Culianu* (2010).

Iată însă că, deşi nu părea la prima vedere, I.P. Culianu se dovedeşte un cercetător ale cărui deschideri către istoria modernă şi contemporană românească aduc surpriza unei viziuni mult diferite de cea a masei exploratorilor aceluiaşi trecut, în ambianţa românească a vremii (anii ’70-’80 ai secolului trecut). El se desprinde nu doar din plutonul celor activi în interiorul României comuniste, pentru care marxismul părea obligatoriu, dar dintre care erau, totuşi, câţiva care lansau tentative înnoitoare (istoria ideilor, a mentalităţilor, studii de imagologie, istoria conceptelor), ci şi de aceia dintre istoricii români care s-au refugiat peste hotare, afirmându-se în deplină şi neîngrădită libertate (Pavel Chihaia, Vlad Georgescu ş.a.).

Este vorba despre viziunea dinamică, mereu inovativă, a unui personaj în plină emergenţă, pasionat de istoria şi teoria ştiinţei, care scria la un moment dat aceste câteva rânduri grăitoare:

> Să menţionăm […] tentativa, strălucită şi îndrăzneaţă, făcută de Wendy O’Flaherty, care, conştientă de pluralismul paradigmelor şi de conflictele dintre ele, ne propune o metodologie numită de ea a „cutiei cu scule” (*toolbox approach*), adică o abordare flexibilă efectuată cu instrumentele pe care obiectul însuşi le reclamă prin reluări separate („Avers şi revers în istorie. Câteva reflecţii cvasi-epistemologice”, în I.P. Culianu, *Jocurile minţii. Istoria ideilor, teoria culturii, epistemologie*, Editura Polirom, Iaşi, 2002, p. 157).

Pe urmele lui Wendy O’Flaherty, dar cu excelente deschideri înspre filosofia contemporană, către înţelepciunea şi gândirea religioasă a antichităţii, Evului Mediu şi Renaşterii, ca şi cu o pregătire universitară iniţială în filologie (şi pricepere în semiotică, dar şi ataşamente structuraliste) se prea poate ca Ioan Petru Culianu să fi fost cel mai bine „echipat” istoric din generaţia lui. El şi-a reglat proiectul propriei formaţii ştiinţifice după tiparul tradiţiei enciclopedice despre care vorbea Mircea Eliade (Cantemir, Kogălniceanu, Hasdeu, Iorga şi, firește, Eliade însuşi), mişcându-se cu dexteritate în câmpul disciplinelor umaniste, dar interesându-se şi de „ştiinţele tari”.

Este posibil ca, în absenţa orizontului vast de cunoaştere pe care îl mărturisește opera edită şi inedită vizibilă astăzi – ascunsă, în bună măsură,

chiar și apropiaților săi, de vreme ce multe dintre paginile astăzi tipărite erau în simplul stadiu de șantier –, Culianu să nu fi ajuns la interpretările valoroase pe care el le oferă istoriei noastre.

Mai invoc un caz, dintre cele ce se oferă analizei: felul cum, atent la tendințele culturii românești interbelice, Culianu identifică – în capitolul al III-lea al monografiei rămase netipărite în timpul vieții autorului despre *Mircea Eliade necunoscut* (1982-1983) – o tradiție intelectuală a celei de a IV-a Rome. Pe urmele lui N. Iorga, Radu Dragnea, Nae Ionescu și Nichifor Crainic, doctrinari ai unei ortodoxii românești autentice și originale, în siajul căreia se înscriau și discipolii năiști Eliade, Cioran (cu *Lacrimi și sfinți*) și Noica (în multe dintre articolele de tinerețe), I.P. Culianu descifrează o tentativă de alcătuire a unei direcții de gândire și acțiune care a cuprins mai multe direcții tradiționaliste; de la naționalismul ortodoxist al lui N. Iorga, la trăirismul mistic al lui Nae Ionescu, la gândirismul colorat religios al lui Nichifor Crainic și, nu în ultimul rând, la generaționismul spiritualist al lui Mircea Eliade (dus până la răbufnire de autorii *Manifestului Crinului Alb*, Petre-Marcu Balș & Co.). Reconstituind succint, dar pregnant această așezare treptată a dominantei ideologice laice din România interbelică – deși rezumându-se la antecesori mai mult decât la protagonistul monografiei sale, spre a nu îl deranja (intenție eșuată) –, Culianu depășea obiceiul istoriografiei literare românești de a aborda școlile de gândire din epocă pe rând, monografic, curent după curent. El refăcea alegru un tablou care, mai aplicat, în detaliu, se lăsa pictat de Z. Ornea, de pe poziții marxiste, în două monografii fundamentale până astăzi, dintre care una a apărut la cinci ani după decesul lui Culianu (*Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, 1980; *Anii treizeci*, 1996). Dar nu numai că o făcea *en passant*, pentru a pregăti cititorul să înțeleagă „orizontul” în care se mișca, din punct de vedere cultural, Eliade, eroul său, ci rămânea, până astăzi unicul hermeneut care înțelegea să subordoneze diferitele curente tradiționaliste ale epocii ideii imperiale ortodoxe preluate de la Bizanț. Astfel, el izbutea să ofere un cadru explicativ plauzibil unei dinamici politice românești pe care proiectul României Mari nu o epuiza și

care nu putea explica, dincolo de înțelegerile la vârf conjuncturale dintre Hitler și Antonescu, ce anume căutau armatele române la Stalingrad în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Aspirațiile imperiale românești teoretizate de ideologii ortodoxiști ai Romei a IV-a oferă până astăzi cel mai flexibil și mai adecvat model de înțelegere a unor fapte aparent disparate, precum: daniile domnitorilor români la Muntele Athos, organizarea unui sinod cu ambiții ecumenice de către Vasile Lupu la Iași (1642), implicarea României în războaiele balcanice și Pacea de la București (1913), acceptarea și îndeplinirea de către România întregită a misiunii Antantei în Ungaria (1919), inițiativele legate de încropirea Micii Înțelegeri (1920) și evenimentele deja menționate din timpul conflagrației mondiale secunde.

Pistele lui Ioan Petru Culianu deschid căile unei alte înțelegeri a trecutului românesc și merită reținute ca atare.

Observator cultural, nr. 587, 12 august 2011;
nr. 588, 19 august 2011; nr. 589, 25 august 2011;
nr. 590, 2 septembrie 2011

Centenar și bilanț

Prilejul apariţiei unui volum de studii dedicate memoriei lui Emil Turdeanu (n. 10 noiembrie 1911, Șibot, Alba – d. 14 ianuarie 2001, Fresnes, Franţa) nu este de ici, de colo şi merită să fie semnalat. Cu prilejul centenarului naşterii savantului, Ioan-Aurel Pop, Ana Dumitran şi Jan Nicolae au editat o culegere de studii intitulată *One hundred Years since the Birth of Emil Turdeanu* (apărută ca supliment al nr. 1 / 2012 al *Transylvanian Review*, 316 p.), incluzând aici patru secţiuni distincte: *Magister et Historia*, *Libri Ecclesiae*, *Ars Ecclesiae* şi *Ecclesiae et Historia*. În total, optsprezece autori semnează şaptesprezece contribuţii, străduindu-se să onoreze silueta celui dispărut cu un deceniu în urmă prin noi semnalări şi descoperiri din câmpul în care cercetătorul s-a ilustrat cu strălucire: istoria culturii române vechi.

În general, receptarea unui domeniu ca acesta rămâne discretă, când nu de-a dreptul deficitară, în zilele noastre. Dintr-un motiv neştiut, interesul arătat celor care, de-a lungul timpului, s-au străduit să restituie ceea ce se poate din evoluţiile literare, din pictura şi muzica secolelor îndepărtate a scăzut, în urma unor alterări survenite în numele cuplării la imediat, al pragmatismului necesar întru depăşirea handicapurilor economice şi culturale sau pentru că logistica precară solicită sacrificii. Suntem astfel, astăzi, în situaţia de a putea deplora subalimentarea cunoaşterii de tip academic a limbilor moarte esenţiale pentru identitatea noastră – cum este latina – şi pentru configurarea de secole a unui profil cultural propriu (slavona). În mod explicabil, ca o consecinţă imediată a acestei atitudini pe

care o manifestă nu numai dirigenții schimbători ai epocii, ci chiar vârfuri și figuri de relief ale culturii române prezente, a scăzut și interesul față de purtătorii acestor interese profesional-vocaționale specifice, eminenți exploratori ai trecutului. Despre Nicolae Cartojan sau despre ginerele lui, Emil Turdeanu, auzi rarisim în presa culturală, iar contribuția lor științifică rămâne un soi de trofeu etalat în vitrine virtuale, nu și un reper viu în continuarea eforturilor lor.

În fapt, nici de astă dată situația nu s-a schimbat radical. Publicația – admirabilă – care s-a editat pentru a marca împlinirea jubileului nașterii lui Emil Turdeanu este una pe cât de selectă, pe atât de inaccesibilă profesorului de istorie, studentului ori publicului cultivat care face din vizitarea librăriilor o obișnuință. Distribuită mai ales în exteriorul țării, cartea – căci despre un veritabil volum este vorba, în pofida încadrării sale într-o serie de suplimente – se prezintă în mâinile cunoscătorilor ca un soi de raritate, încă de la apariție. Va mai trebui, pesemne, până când Academia, universitățile – nu puține! – și instituțiile de cercetare să izbutească să educe, prin persuasiune și cu cine știe ce alte mijloace, elitele politice și economice să investească mai consistent în cultură, care, până și în epoci de criză pe piețele bancare, comerciale sau în producția de bunuri materiale, rămâne semnul distinct și profund specific al existenței unui popor într-un orizont de excelență.

Faptul că Dracula – deci Vlad Țepeș – rămâne brandul de cel mai mare succes al românilor (alături de Nadia și de Hagi, fără îndoială; împreună cu Brâncuși, Enescu, Cioran, Eliade și chiar Ionesco) nu pare să le sară în ochi celor care decupează bugete și stabilesc dări, împart beneficii și decid sacrificii financiare colective.

În acord cu cele de mai sus par să se situeze și unele dintre observațiile medievistului ieșean Ștefan S. Gorovei, care, trimițând la spusele unui istoric francez, notează că istoria culturală e un domeniu complex, care pretinde o formare îndelungată de specialitate. „Or”, adaugă el, „trebuie recunoscut că o astfel de formare nu poate fi asigurată de învățământul nostru universitar și, din nefericire, nici de institutele noastre de cercetări”

(p. 15). La rândul meu, continuu acest gând constatând, nu fără o amară maliție, că pentru a avea asemenea forme organizate de învățământ care să țintească în direcția arătată, ar trebui ca măcar gândul la ele să nu mai pară o inițiativă exotică. Drumul este mai dificil decât pare, chiar dacă el este, aparent, aproape imposibil.

Din același text al istoricului este de reținut și că principalul depozit de carte manuscrisă al țării, Biblioteca Academiei Române, „n-a reușit încă să ducă la bun sfârșit publicarea catalogului pe care P.P. Panaitescu îl lăsase moștenire acum cincizeci de ani” (p. 15). Iar verdictul nu întârzie, pe bună dreptate sever:

> O acțiune concertată pentru inventarierea tezaurului nostru intern de manuscrise nu mai poate fi imaginată astăzi, când inconsistența arogantă a responsabililor culturali sufocă cercetarea autentică, preferându-i-o pe cea superficială.

Ștefan S. Gorovei amintește și că, pe lângă bogățiile manuscrise din țară, există în lume un foarte mare număr, practic, necunoscut, de depozite de același fel. Inventarul din 1986 al lui Radu Constantinescu a evidențiat câteva sute de manuscrise de peste hotare. Luând la puricat respectiva listă, „de fiecare dată, paginile copiate ale publicațiilor (ruse, bulgărești, ucrainene) datând de mai mult de un secol mi-au adus informații neașteptate”, spune domnia sa, „care uneori au venit să completeze, să schimbe sau să nuanțeze într-un chip fundamental ceea ce știam sau concluziile la care ajunsesem”.

În loc să avansăm sensibil în cunoaștere, odată cu deschiderea arhivelor, cu libera circulație, cu revoluția tehnologică ce permite fotocopierea sau consultarea de la mare distanță, în diverse forme, a acestor prețioase izvoare, la noi, domeniul se prăbușește vertiginos într-un hău fără fund, istovit de obtuzitate și spiritul de economie prost înțeles, de proiecte paideice ciuntite și de viziuni ideologice superficiale, clonate după modele niciodată supuse cu adevărat unei discuții critice serioase.

Fie ca prilejul celebrării nașterii marelui savant Emil Turdeanu să însemne, dincolo de valoarea intrinsecă a studiilor contributorilor, și

începutul unei relansări a istoriei culturii la demnitatea și nivelul pe care acest domeniu le merită pe deplin în România.

Observator cultural, nr. 628, 15 iunie 2012

O profesie pentru conștiințe

La ora primelor bilanţuri, de obicei, istoricii pot fi întâlniți, într-o perspectivă recapitulativă, mai degrabă prin revistele specializate, la rubrica „Necrolog”. Şi totuşi, atunci când prin ţinuta lor profesională şi civică merită atenţie, ei s-ar cuveni să se regăsească într-o manieră mai stăruitoare în dezbaterea publică. La urma urmei, preocuparea pentru trecut are acoperire, dincolo de pasiunea solitară a câte unui amator de hobby, în serviciile aduse societăţii, fie că ele se dezvoltă în sensul preocupărilor stăruitoare ale acesteia, fie că le contrazice şi le corectează pe acestea. Este doar un fel de a spune că istoricul este – sau ar trebui să fie –, cu o anume surdină sau în mod deschis, o conştiinţă cu rezonanţă publică. Unii dintre profesioniştii domeniului au preferat şi preferă să interpreteze un asemenea adagiu în spiritul amorf birocratic pe care îl descifrează îndărătul cuvintelor, socotindu-se un soi de „tehnocraţi”, identificând societatea cu statul şi înlocuind alonja etică printr-o subordonare oarbă. Numai că acest lucru îngustează şi alterează o plajă de opţiuni posibile în care, măcar teoretic, dacă nu şi practic, se pot regăsi platforme şi interpretări dintre cele mai variate. Un exemplu elocvent, recompus din articole de presă recente şi cu un adaos bibliografic succint, îl constituie tipul de exemplaritate civică, profesională şi politică al unui istoric recent plecat dintre noi.

Şerban Rădulescu-Zoner, născut în 29 mai 1929, s-a sfârşit din viaţă miercuri, 14 martie 2012, la optzeci şi doi de ani. Datorită împrejurărilor politice şi a pasiunii cu care s-a implicat în actualitatea publică a unei

României prinse în vârtejul transformărilor radicale, viața lui a cunoscut mutații nu mai puțin devastatoare, coborâșuri și suișuri amețitoare.

În perioada 1945-1947, ca adolescent, a fost membru al Tineretului Liberal, participând la manifestațiile din 11 februarie și 8 noiembrie 1945 și la campania electorală din 1946, prin lipirea de afișe și distribuirea de manifeste. A făcut parte din grupul anticomunist condus de Laura Săulescu și Gică Dobrescu, participând la două ședințe. A fost pus sub urmărire, dar a reușit să fugă. A fost condamnat politic la zece ani de temniță grea în 1959, dar înainte de acest moment a reușit să păcălească poliția stalinistă din România, trăind o viață de fugar și ascunzându-se vreme de unsprezece ani. A fost deținut politic între 1959 și 1962, arestat la 18 februarie 1959, anchetat la sediul Securității Ploiești timp de 11 luni și condamnat inițial de Tribunalul Militar București la 5 ani de temniță grea, pentru uneltire contra ordinei sociale. A primit, în urma recursului Procuraturii Militare, o pedeapsă majorată la 6 ani de temniță grea. A trecut astfel prin penitenciarele Ploiești, Galați, Jilava și prin lagărele de muncă Salcia, Stoenești și Strâmba din Balta Brăilei, fiind grațiat abia odată cu începutul destalinizării dejiste, prin decretul 393 / 26 iunie 1962.

După punerea în libertate a respins colaborarea cu Securitatea, fapt dovedit prin documentele scrise existente la CNSAS, după cum consemna Ana Blandiana în *Revista 22:*

> Refuzul de o îndrăzneală uluitoare de a semna până și hârtia de eliberare din 1964, pe care toți deținuții au fost obligați s-o semneze și prin care își luau angajamentul față de autorități. Când ofițerul i-a întins clasicul angajament d-lui Rădulescu-Zoner, acesta i-a aruncat în față: „Nu semnez! Duceți-mă înapoi! Sunt deținut politic!”. Și nici mai târziu, când viața intrase în „normalul” „societății multilateral dezvoltate”, d-l Rădulescu-Zoner nu a cedat, preferând, ca istoric cu vocație, locuri de muncă modeste. În calitatea sa de „suspect etern”, autoritățile comuniste îi refuzaseră firescul carierei pentru care era pregătit.

Doctor în istorie, specialistul a fost, până la 31 ianuarie 1996, cercetător științific principal la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. În 1975 a fost exclus din Institut, în contextul revoluției culturale a lui Ceaușescu și transferat obligatoriu la Muzeul de Istorie București, fără luarea titlului de cercetător științific. A fost reîncadrat la Institut și avansat cercetător

principal abia în 1990. El a fost ales membru al Asociației Internaționale de Istorie Contemporană, cu sediul la Geneva. A publicat peste 200 de lucrări științifice în țară și străinătate (Franța, Germania, SUA, Italia), în 1993 conferindu-i-se premiul „Mihail Kogălniceanu” al Academiei Române.

Dintre cărțile semnate – singur sau în colaborare cu alții – de istoricul Rădulescu-Zoner, ca investigator al trecutului modern și contemporan sau ca martor al trecutului, pot fi menționate: *România și Tripla Alianță. 1878-1914* (în colaborare, 1979); *Dunărea, Marea Neagră și Puterile Centrale: 1878-1898* (1982); *Bucureștii în anii Primului Război Mondial* (scrisă în colaborare, 1993); *Instaurarea totalitarismului comunist în România* (în colaborare cu Daniela Buse, Beatrice Marinescu, Editura Cavaliotti, 1995); *A fost un destin. Amintiri, mărturii, dezvăluiri* (2003); *Scrieri politice. 1990-2006* (2007). Ele ilustrează o vocație explorativă și evocatoare autentică, dublată de o conștiință civică animată de duhul unei acribii restauratoare de adevăruri deturnate partizan de către predecesori.

Pe drept cuvânt s-a spus că:

> Șerban Rădulescu-Zoner a devenit istoric, încercând să se înțeleagă ce s-a întâmplat cu România și cu oamenii ei după ce țara a intrat sub influența Uniunii Sovietice. În memoriile sale, omul politic și istoricul adaugă fragmente din dosarul său de Securitate, inclusiv liste cu persoane care l-au turnat, prieteni și adversari, dar și un opis al călăilor săi: oameni care l-au condamnat, bătut, hărțuit sau umilit. În contrapondere, cartea lui Șerban Rădulescu-Zoner îi descrie pe toți cei care l-au ajutat, l-au salvat, l-au adăpostit și au riscat pentru el (Sabina Fati).

Totodată, în postcomunism, deși ajuns la o vârstă venerabilă, el s-a angajat direct în politică, devenind membru al Alianței Civice din 1996, iar din 31 martie 2001, președinte al Alianței Civice. Ulterior a fost ales deputat CDR (1992-2000), inițial din partea PAC, până la ieșirea acestui partid din coaliție. Din 1996 a fost membru PNL, iar din septembrie 2000, independent, refuzând orice colaborare cu Valeriu Stoica și cu alți politicieni socotiți oportuniști.

Judecățile de valoare pe seama istoricului – nerecompensat de alegerea în forul cel mai înalt al artei și științei românești – au fost formulate neezitant. S-a spus că:

> Odată cu moartea lui Șerban Rădulescu-Zoner, liberalismul românesc își pierde ultimul exponent al eticii militante, unul dintre puținii politicieni, dacă nu cumva singurul, care nu a acceptat niciun fel de compromis, iar atunci când lucrurile au evoluat împotriva principiilor sale s-a retras din politică (Sabina Fati).

Rădulescu-Zoner a fost calificat drept „un susținător al lustrației, al scoaterii din ecuația publică românească a colaboraționiștilor regimului Ceaușescu” (Sabina Fati), „unul dintre cei mai înverșunați adversari ai comunismului, neocomunismului, ai Securității și neo-Securității” (Ana Blandiana).

Odată cu el, „apune acea generație care a dat consistență și contur liberalismului prin care România a devenit Mare” (Ana Blandiana).

Observator cultural, nr. 621, 27 aprilie 2012

Istoricul în prima clipă de posteritate

Există istorici mari şi istorici pur şi simplu. Pe toţi îi animă cunoaşterea profesiei, pasiunea pentru înţelegerea trecutului şi străduania de a aduce la suprafaţă cât mai multe lucruri despre vremurile care au fost. Diferenţa între primii şi ultimii o face însă capacitatea de a integra cunoaşterea la care au ajuns într-o viziune proprie, unitară, originală şi, în acelaşi timp, capabilă să surprindă cosmoidal desfăşurarea lumii într-o privire sintetică, întemeiată pe cercetări cât mai acurate. Ar mai fi şi alte particularităţi, ţinând de metodologie, precum elaborarea unui aparat conceptual mai apt să reflecte flexibil şi, totodată, cu o anume precizie realităţile explorate, sau precum procedurile inovative de lucru cu izvoarele şi cu bibliografia (nu în sensul răsturnărilor şi sofisticărilor cu orice preţ, ci al adecvării mijloacelor la ţeluri, într-o manieră neintruzivă şi nemanipulativă).

Conform acestei perspective, istoricul Florin Constantiniu, plecat de curând dintre noi (8 aprilie 1933 – 13 aprilie 2012), a fost un istoric profesionist, cu contribuţii semnificative la deslușirea vremurilor de odinioară, cu elucidări interesante ce se cuvin salutate. El nu a fost însă, din păcate – pentru el, dar şi pentru ansamblul domeniului –, un nume mare. Din perspectiva participării lui la viaţa comunităţii, a civismului şi a opţiunilor lui politice, academicianul Constantiniu a fost mereu un istoric oficial; nu atât în sensul unei alianţe cu puterea politică – acest lucru nu s-a petrecut în perioada evoluţiilor postcomuniste, când, datorită apropierii sale de cercurile comuniştilor deposedaţi de legitimitate ideologică, nu a participat la construcţiile politice ale adversarilor lui Ion Iliescu (Emil

Constantinescu şi Traian Băsescu) –, cât a slujirii unei istoriografii ancilare, subordonate interesului politic proclamat de vremelnice stăpâniri, şi nu de căutarea fără prejudecăţi a adevărului despre trecut.

Teza lui doctorală, susţinută în 1968, pe tema *Relaţiilor agrare din Ţara Românească în sec. XVIII* (s-a publicat în 1972), a fost distinsă cu Premiul „N. Bălcescu" al Academiei Române şi promitea un excelent istoric al relaţiilor economico-sociale din perioada modernităţii noastre timpurii. Alte studii şi volume din prima etapă a activităţii lui, printre care *De la Mihai Viteazul la fanarioţi. Observaţii asupra politicii externe româneşti* (1975), au desemnat capacitatea înnoirii tematice şi a saltului dinspre o problematică înspre alta, în interiorul aceleiaşi vocaţii de medievist. Ultima expresie a acesteia a fost sinteza într-un volum *O istorie sinceră a poporului român* (1997, cunoscând patru ediţii antume, ultima în 2012), socotită de alţi istorici oficiali „cea mai temeinică şi originală sinteză" de istorie românească (Ioan Scurtu) sau „un fel de biblie pentru românii de toate vârstele" (pentru un politician precum Adrian Năstase).

În perioada dezgheţului ideologic care, pentru istorie, a însemnat la noi ieşirea de sub tutela drastică a lui Mihail Roller, Florin Constantiniu reprezenta, alături de alţi congeneri, un nou suflu profesionist şi patriotic, deopotrivă, în câmpul său de cercetare. Curând însă el a păşit pe calea unor compromisuri, cedând poate unor presiuni ori răspunzând unor elanuri carieristice. *Evenimentul zilei* reţine că academicianul Florin Constantiniu a fost acuzat de Şerban Rădulescu-Zoner în cartea sa *Securitatea în Institutul de istorie „Nicolae Iorga"* că istoricul a colaborat cu Securitatea, sub numele Chris. Faptul explică regăsirea lui, în anii '80, în echipa apropiaţilor generalului Ilie Ceauşescu, beneficiind de protecţia acestuia, dar şi girând producţia istoriografică a aceluia în feluri greu de cântărit din afară. La acea vreme, istoricul Florin Constantiniu se ocupa de momentul 23 august şi de epoca celui de-al Doilea Război Mondial, în contribuţii care trebuie descifrate cu o anume prudenţă, prin prisma anumitor interese politice exprimate de ele. *August 1944: repere istorice* (1984), *România în anii celui de-al Doilea Război Mondial* (3 vol., în colaborare, 1989) exprimau

acest tip de interes, sprijinind, în felul lor, pretenţiile ceauşismului târziu naţionalist-comunist de detaşare de URSS-ul gorbaciovian angajat în *perestroika* şi *glastnost*.

Cu o schimbare de accent în sensul păstrării interesului pentru articularea unei poziţii româneşti naţionale s-au înfăţişat publicului cărţile anilor ’90 produse de istoric, precum *Între Hitler şi Stalin; România şi pactul Ribbentrop-Molotov* (1991). Deja în *Sovietizarea României. Percepţii anglo-americane* (în colaborare, 1993), investigarea comunismului se făcea însă din perspectiva pro-occidentală, cu atenţie faţă de noua orientare a ţării în politica externă. Încetul cu încetul, fostul medievist s-a lăsat acaparat tot mai mult de perspectiva de a da tonul interpretativ, în anii ’80, dar şi pe urmă, istoriei contemporane româneşti, sacrificând, nu o dată, neutralitatea istoricului pentru iluzia că istoricul ar fi chemat să traseze liniamentele unei politici externe.

Spre deosebire de alţi colegi – precum, de pildă, fostul întemniţat Şerban Rădulescu-Zoner, ajuns şi el un investigator semnificativ al trecutului contemporan –, Florin Constantiniu a fost răsplătit de oficialitate şi de colegii săi consacraţi în slujirea acesteia prin alegerea în Academia Română. Unii dintre ei nu s-au sfiit ca la decesul regretabil al istoricului – un excelent cunoscător al secretelor meseriei, de altfel – să îl proclame a fi „cel mai strălucit istoric al acestui ceas în România”, „un om de mare caracter şi un intelectual absolut remarcabil” (Răzvan Theodorescu), „unul din cei mai de seamă istorici români contemporani”, un „giuvaer sclipitor” (Stelian Neagoe).

„Am admirat, până la idolatrie, omul, i-am apreciat până la smerenie opera”, spunea acelaşi Stelian Neagoe, iar Ioan Scurtu vedea în el, de curând, „cel mai complet şi temeinic istoric român din ultima jumătate de veac, precum şi un Mare Român, într-o vreme când această apartenenţă naţională este mai curând hulită decât apreciată”. Firește, un mare istoric şi un mare român se definește nu prin adeziuni şi obedienţă, ci prin calitatea intrinsecă a unei prestaţii profesionale şi civice. Că Florin Constantiniu avea înzestrare pentru aşa ceva se poate observa şi din unele gânduri ale sale,

precum acela după care „istoria nu este o disciplină de memorizare, ci de analiză”.

Nici curajul civic nu îi lipsea în ultimii ani, de vreme ce observa – de astă dată fără false pudori – că, în fapt…

> Clasa politică postdecembristă nu a avut – indiferent de partid – niciun proiect național. A avut, în schimb, un unic gând: să se căpătuiască. S-a repezit asupra României cu singurul gând al îmbogățirii. Oamenii politici au acționat ca niște vandali, distrugând și jefuind totul. Mongolii, ungurii, turcii, nemții, rușii nu au făcut românilor atâta rău cât au făcut politicienii postdecembriști în două decenii. Când, peste ani și ani, se va scrie istoria timpurilor de azi, „nu vor ajunge blestemele” pentru a-i condamna pe cei care au făcut ca România să rateze o mare șansă de afirmare și bunăstare și să fie adusă la sapă de lemn. Dar clasa politică nu și-ar fi putut desfășura „opera” nefastă dacă în calea ei ar fi întâlnit rezistența hotărâtă a opiniei publice, manifestarea viguroasă a spiritului civic. Din nefericire, am rămas un popor de țărani – spiritul civic se naște la oraș! –, o turmă de oi care se lasă exploatată, batjocorită, călcată în picioare, fără nicio tresărire de revoltă sau de demnitate (Goga observase, în 1916, același lucru).

În lumina acestei înzestrări, nu poate fi decât regretată plecarea dintre noi a unui istoric precum Florin Constantiniu, înzestrat cu toate darurile pentru a fi ceea ce se pretinde că ar fi fost, dar rămânând un istoric ilustrativ pentru destinul meseriei și al omului în epoca frământată pe care a traversat-o.

Observator cultural, nr. 623, 11 mai 2012

Opiniile unui istoric

1. Pluralism în cunoaştere

Ultimele săptămâni au adus în prim-plan – prin intermediul unui interviu publicat în două părţi de *Ziarul de duminică* (vineri, 19 şi, respectiv, vineri, 26 octombrie 2012) – figura unui medievist ajuns la maturitate profesională şi deplin afirmat. După o viaţă de explorări ale trecutului ca angajat al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, Constantin Rezachevici oferă un set de reflecţii despre istorie, direcţiile istorice, receptarea acesteia în rândul publicului şi alte teme conexe, oferind un binevenit prilej de reflecţie şi dialog celor pasionaţi de subiect, colegilor, dar şi beneficiarilor muncii istoricului. Încă din titlul primei părţi a discuţiei purtate cu Dan Frăţică, medievistul se delimitează onest – dar şi tranşant – de o serie de realităţi instituţionale ale momentului. „În istorie au apărut «şcoli doctorale», cam ca şcolile de scriitori sau ziarişti din anii stalinismului” titrează gazetarul, surprinzând o critică acută a actualelor dezvoltări de la nivelul tentativelor de reformă academică ale ultimilor ani. Comparaţia surprinde o realitate tipologică şi ataşează o evaluare acidă a situaţiei. Trebuie însă spus că ideea unei pedagogii a performanţei nu este caracteristică numai ştiinţei şi literaturii, ci şi altor arte. În plus, ea nu a fost inventată şi practicată doar în ambalajul ideologic al comunismului, principalele mari succese ale sale venind tocmai din Occidentul liber şi democrat.

În lumea transatlantică, cursurile de scriere creativă, de pildă, aduc, de decenii, succese memorabile, ducând nu numai la plămădirea unor noi creatori autentici, viabili, ci şi la efecte terapeutice memorabile (scriptoterapia). Eşecul Şcolii de Literatură conduse de Mihail Sadoveanu nu se datorează lipsei de viabilitate a proiectului, ci, atâta cât este el eşec, vine din teroarea ideologică şi din exercitarea permanentei cenzuri asupra unui domeniu care aparţine prin excelenţă spaţiilor creative ale libertăţii. Dacă, cu toate acestea, nume importante de literaţi s-au născut şi s-au dezvoltat în acea ambianţă, este în primul rând pentru că talentul lor – uneori şi caracterul – au ştiut să rămână deasupra constrângerilor, păstrând din acea experienţă ceea ce era de păstrat (emulaţia în preajma marilor scriitori sau poate numai şansa unor condiţii bune de studiu şi lectură) şi nesufocându-şi talentul prin compromisuri iremediabile. Dau aici numai două nume care arată în ce măsură instinctul rebel s-a putut plia pe talent, dând la iveală opere peste care nu se poate trece cu uşurinţă: Paul Goma şi Gh. Grigurcu.

Întreg învăţământul vocaţional, până astăzi, în România şi în alte locuri, se întemeiază pe un tip de emulaţie care face din „şcolile de gândire” sau din cele estetice un tip de context care, măcar în principiu, ajută, nu împiedică, buna practică în domeniu, contribuind la „moşirea” creativităţii.

În ştiinţă, în principiu, cu cât avansezi pe scara specializării şi a cunoaşterii, cu atât mai benefice ar trebui să fie grupările de experţi compatibili, unii cu alţii, prin tipul de formaţie şi preocupări, prin nivelul de pregătire, prin apartenenţa la aceeaşi direcţie de explorare şi, când se poate, prin absenţa adversităţii dintre membrii echipei. Din acest punct de vedere, ideea şcolilor doctorale merita, fără îndoială, testată, fiind susceptibilă să aducă rezultate superioare cercetării solitare şi izolate a indivizilor angajaţi în asemenea eforturi.

Unde împărtăşesc critica lui Constantin Rezachevici este acolo unde rămâne de răspuns la întrebarea dacă actuala concepţie asupra acestor grupuri de lucru este cea mai potrivită. Să îi supui pe absolvenţii de masterate la noi runde de audieri de cursuri, deşi, odată acceptaţi în

programe doctorale, sunt deja în posesia unui program propriu, îmi pare contraproductiv. Mult mai oportună mi s-ar părea convocarea lor în ateliere ritmic desfăşurate, pe teme de teorie, metodologie sau chiar elemente conexe temelor proprii, dar cu o relevanţă mai mare, astfel încât să antreneze în discuţii şi oameni din echipă care abordează alte chestiuni decât strict cea prezentată. De aici însă şi până la a nega oportunitatea unor demersuri care să ducă mai departe efortul solitar, anturându-l mai adecvat decât înainte, e o cale lungă.

Interesant este că, negând utilitatea şcolilor doctorale, istoricul observă că „principala trăsătură a celei de azi este lipsa de coordonare proprie, ca să nu zic de haosul în care se desfăşoară”. Tocmai şcolile doctorale asigură o coordonare tolerabilă, altfel decât excesiv impusă – din motive extraştiinţifice ori extrapedagogice – unei discipline şi unui areal de cercetare, istoriografia, care a pătimit în trecut prea mult datorită excesivei „coordonări” pe linia priorităţilor stabilite de Partidul Unic şi de politrucii lui. Astăzi, în pofida privirii selective a lui Constantin Rezachevici, pe tot cuprinsul României unde se află universităţi şi institute de cercetare în domeniul istoriei, tipurile de discurs istoriografic s-au înmulţit considerabil, diversitatea lor şi-a lărgit spectrul, modelele nu mai vin dintr-o singură direcţie (Moscova în vremea stalinismului, Franţa în anii de relativă deschidere etc.), tinerii istorici s-au pregătit, de multe ori, şi în ambianţa unor universităţi şi biblioteci străine. Acest lucru nu poate fi cu niciun chip rău decât din perspectiva cuiva care socoteşte – în mod eronat – că numai un anume discurs este legitim, că numai dintr-o anumită direcţie vine lumina, că toate alternativele înseamnă haos, dezordine, eşec.

Din păcate, destui cercetători din generaţia seniorilor au sentimentul că hegemonia unui anume model fiind ameninţată, întreaga cunoaştere de tip istoric intră în disoluţie. De fapt, multiplicarea problematicilor, metodelor şi a punctelor de vedere înseamnă îmbogăţirea universului meseriei şi aduce o benefică înnoire.

Pluralismul istoriografic merge mână în mână cu democratizarea vieţii, dar şi cu cea a ştiinţei. Şi în ordinea cunoaşterii, ca şi a istoriei sociale a

ştiinţei, este bine aşa.

2. Haos, coordonare, cenzură

Interviul – binevenit, ca orice prezenţă a numelor prestigioase în prim-planul culturii noastre – pe care istoricul Constantin Rezachevici l-a acordat *Ziarului de duminică* prezintă interes prin chestiunile pe care le aduce în atenţie, chiar şi atunci când acestea nu sunt noi. Persistenţa lor în orizontul specialistului arată că, din punctul lui de vedere, nu au fost încă rezolvate, ceea ce necesită discuţii suplimentare. O asemenea incomoditate se leagă, în reprezentarea celui intervievat de Dan Frăţică, de înlăturarea oricărei cenzuri de natură ideologică.

> Libertatea de exprimare e un lucru bun, după care istoricii au tânjit şi s-au luptat între 1944 şi 1989, dar faptul că după 1989 oricine scrie după cum îl taie capul, urmând fie mode interne, fie modele externe, fără a ţine seama decât în mică măsură de adevăratele imperative ale istoriografiei româneşti actuale, nu e un fapt pozitiv, libertatea de exprimare e benefică, dar haosul e altceva.

Cu alte cuvinte, posibilitatea ca istoricii să se pronunţe în deplină libertate cu privire la feluritele chestiuni din trecut ar fi bună, dacă nu ar fi… nezăgăzuită. Ceea ce dăunează acesteia sunt modele intelectuale – de ce? – şi neglijarea „adevăratelor imperative ale istoriografiei româneşti actuale”. Cum nu se iau măsuri împotriva acestei situaţii, ea generează, nici mai mult, nici mai puţin decât… haosul.

Domnul C. Rezachevici ar putea fi cel care, în zilele noastre, brevetează utilizarea conceptului de haos istoriografic; o premieră românească fără legătură cu teoria haosului din fizică, dar strâns legată de temerile în faţa lipsei de control asupra discursurilor, tematicilor, programelor de cercetare din sfera scrisului istoric. Din păcate, conţinutul unui asemenea concept se dovedeşte precar, câtă vreme precizările de mai sus îi denudează adevăratele intenţii, lipsite total de grija faţă de ameliorările metodologice ori la nivel de viziune. Pentru domnul Rezachevici, inducerea haosului se produce numai şi numai prin libera exercitare a dreptului fiecărui istoric de a-şi alege maeştrii, direcţia de

înaintare în studiul trecutului, afilierea la o şcoală istoriografică de la noi sau din altă parte, selectarea unor subiecte proprii. Chiar şi tratată în acest spirit, chestiunea haosului răspândit de condeiele istoricilor postdecembrişti rămâne hilară, căci, la drept vorbind, dacă se scot din discuţie profesioniştii care îşi scriu textele din impulsuri individuale, izolaţi în liniştea domiciliului propriu sau rămânând la serviciu după numărul reglementat legal de ore, munca istoricului angajat în institute şi centre de cercetări ori la catedre universitare sau liceale nu se derulează în absenţa coordonării, a controlului, a „decontărilor" oficiale sau a normărilor.

Este limpede însă că pentru domnul Rezachevici aşa ceva nu ajunge. Ar trebui, pesemne, un ucaz imperativ, care să desemneze „adevăratele imperative ale istoriografiei româneşti actuale" şi să elimine relele influenţe interne şi externe (care vor fi fiind acelea?). Un asemenea ucaz poate veni, teoretic, dinspre liderii lumii istoricilor – „cupola" academicienilor, probabil, eventual lărgită şi în direcţia şefilor de institute etc. – sau, şi mai de sus, dinspre puterea politică. Acolo însă lucrurile sunt, în acest moment al evoluţiei democraţiei noastre, destul de neclare. În loc să fie numai diferite, puterile din stat sunt, deocamdată, în relaţii tensionale, de adversitate. Nu este vina istoricilor din ţară acest lucru care face imperativă rezolvarea în termeni constituţionali a neclarităţilor din funcţionarea instituţiilor statului şi a actorilor politici. Presupunând însă că ar exista cineva care să îşi dorească readucerea în maximă obedienţă a istoricilor, cine ar trebui să fie oare, după domnul Rezachevici, persoana sau instituţia respectivă? Preşedintele, respectiv preşedinţia ţării? Premierul? Parlamentul? Ministerele de resort (al Educaţiei Naţionale? al Muncii?)? Ar fi fost binevenite câteva precizări pentru mai buna înţelegere a viziunii despre haosul şi combaterea haosului istoriografic a domnului Rezachevici.

Teoria haosului în istoriografia română nu a fost încă decât ilustrată, nu şi formulată în alţi termeni decât cei evocaţi aici. Ilustrarea îi aparţine istoricului Gh. Buzatu, care în 2007 a publicat cartea *România sub Imperiul Haosului (1939-1945)*. Acolo însă, aşa cum se vede încă din titlu, trimiterea expresă se făcea la al Doilea Război Mondial şi era deplin îndreptăţită, prin

dezorganizarea şi distrugerile înspăimântătoare produse în circumstanţele desfăşurării conflictului internaţional.

Rămâne, aşadar, de văzut dacă domnul Rezachevici are dreptate măcar în privinţa influenţelor nocive ale modelor cărturăreşti interne ori externe. Ca fenomen – inclusiv al vieţii cărturăreşti –, moda se defineşte ca o tendinţă momentană, consumată în actualitate, efemeră, ce se bucură de o anume reputaţie, de un anume succes într-un mediu dat. Modele istoriografice pe care le incriminează cercetătorul nu sunt numite precis, dar pot fi dibuite, asumând, desigur, din start riscul de a o da în bară. Cu toate acestea, îmi vine să cred că personalitatea intervievată se referă la orice contravine viziunii lui despre o istoriografie zăgăzuită cu atenţie şi pusă sub control, eventual cenzurată. Tocmai demersurile critice, acelea care interoghează ceea ce, în vremea controlului ideologic era sacrosanct, a fost tabuizat, deranjează. S-ar părea, deci, că este vorba despre „demitizare”, despre deconstrucţia vulgatei naţionaliste, despre acceptarea pluralităţii discursurilor, despre un anume relativism istoriografic şi despre ceea ce s-a numit revizionism… Cei numiţi explicit în interviu sunt Neagu Djuvara – care polemizase cu autorul pe tema prezumtivei origini cumane a lui Negru Vodă – şi „unii bursieri Sörös [care] s-au întors în România cu concepţii străine adevărului istoric, istoriografiei şi intereselor naţionale”. Trecând peste faptul că numele filantropului american se scrie corect Soros, observ doar atât: pentru C. Rezachevici, cei veniţi de peste hotare, din direcţia Occidentului, chiar şi atunci când sunt români, aduc „răul”. Cum altfel?! Probabil că şi aderarea ţării la NATO şi la UE, ca şi intrarea ei în parteneriat strategic cu SUA reprezintă o orientare dezastruoasă. Mult mai bine putea fi să rămânem autarhici, dacă URSS tot a căzut.

Consideraţiile domnului C. Rezachevici şi direcţia către care împing ele stârnesc, în 2012, stupoare.

3. Psihologia criticii istorice

Constantin Rezachevici exprimă, în interviul pe care îl acordă în *Ziarul de duminică*, o serie de opinii despre istorie, istoriografie, cercetarea ştiinţifică, pregătirea de specialitate a experţilor în studiul trecutului, despre Academia Română şi despre tratatul ei de istorie, despre multe lucruri de interes pentru istorici şi pentru publicul interesat de expertiza istorică. În calitate de vechi cercetător al unuia dintre institutele Academiei, domnia sa dovedeşte o fidelitate care îi face onoare faţă de înaltul for ştiinţific şi artistic al ţării.

> Academia Română, luându-şi în serios menirea pentru care a fost înfiinţată în secolul al XIX-lea, a oferit unor generaţii diferite de istorici posibilitatea de a-şi sintetiza coerent cunoştinţele, publicând, cu mari eforturi, în 2002-2003, o impozantă *Istoria românilor* în 11 volume masive. Aceasta a fost urmată, începând din 2011, de ediţia a II-a, în curs de apariţie, evident cu scopul îmbunătăţirii lucrării.

Elogierea Academiei este firească, datorită rolului ei cultural din vremurile anterioare comunismului. În epoca stalinistă însă, epurările de academicieni au fost masive, după cum se ştie, o serie de nume prestigioase ale culturii române interbelice dispărând în temniţe sau în anonimatul bine supravegheat de Securitate al unei vieţi cu surdină. Anul 1990, văzut ca o ocazie de revenire la normalitatea unei vieţi democratice în toate compartimentele de interes public, a înregistrat numeroase speranţe legate de destinul Academiei Române şi, sub ghidajul acesteia, se credea, de avansul cunoaşterii şi al artelor. În parte, aceste năzuinţe au fost confirmate prin integrarea în viaţa instituţiei, ca membri corespondenţi sau / şi membri deplini, a unor vârfuri ale ştiinţei şi artelor din România. Academia a şi dezamăgit, însă, după cum se ştie, prin ezitarea de a adopta o conduită fermă în raport cu acei membri ai ei care dobândiseră această calitate în virtutea protecţiei politice sau a meritelor de altă factură decât cele strict culturale.

Cum-necum, viaţa academică a continuat neîntreruptă, înregistrând reparaţii morale, modificări de statut şi de patronaj, iniţiative publicistice importante. Din păcate, tratatul de *Istoria românilor* menţionat de C. Rezachevici – apărut pe etape, începând cu anul 2002, ajungând în 2008 la

al optulea volum al său şi finalizându-se, din câte spune cel intervievat, cu volumul al unsprezecelea –, o carte aşteptată cu mult interes de iubitorii studiilor despre trecutul nostru, a fost întâmpinată de o serie de critici survenite din partea unora dintre cei mai respectaţi membri ai breslei, printre care academicianul Şerban Papacostea, cercetători cu experienţă precum ieşeanul Leon Şimanschi şi bucureşteanul Ştefan Andreescu etc.

Comentariul acestei acţiuni perfect normale în interiorul breslei – pentru cei ce nu ar şti-o, precizez că ea poate fi desemnată ca exersarea spiritului critic în estimarea unor produse istoriografice – este întâmpinat de C. Rezachevici, în mod surprinzător, nu cu amenitate şi cu deferenţa cuvenită în relaţiile colegiale, nici cu calmul cu care iei cunoştinţă de o procedură uzuală a meseriei sau măcar prin combaterea argumentelor textuale aduse în sprijinul criticilor, ci cu… retorică goală. Cercetătorul spune că tratatul de istorie s-a făcut „în ciuda invidioşilor (deh, invidia profesională veche de când lumea!) care au refuzat să participe la acest mare efort ştiinţific, dar s-au dovedit apoi foarte critici de pe margine…” Carevasăzică, întâi împricinaţii au refuzat să se asocieze proiectului (oare de ce?! hm!), dar apoi – poate cuprinşi de remuşcări, realizând treptat sau subit că rataseră o mare ocazie de afirmare personală – au devenit invidioşi pe colaboratorii la tratat. După asemenea logică în materie de psihologie, instabilitatea respectivilor nenumiţi pare pe cât de evidentă, pe atât de bizară, exprimând o labilitate psihică de care, evident, nu poate fi vorba în cazurile date. Dimpotrivă, personalităţile pe care le-am menţionat s-au caracterizat, în domeniul scrisului istoric, tocmai printr-o lăudabilă consecvenţă şi coerenţă a proiectelor şi realizărilor. C. Rezachevici motivează însă, în mod ciudat, criticile confraţilor prin reacţii umorale şi prin schimbări de dispoziţie cu totul nemotivate, dovedindu-se un uimitor necunoscător al psihologiei.

Celălalt argument al valorii tratatului – din care vreo două volume, am mai scris asta, au fost dovedite la vremea apariţiei lor ca fiind unele ce conţineau plagiate şi manipulări textuale – vine, în chip neaşteptat, din zona mercantilă:

> faptul că această mare lucrare, deloc ieftină, s-a epuizat destul de repede, ca de altfel şi primele volume din ediţia a II-a, spune multe despre dorinţa românilor de a-şi cunoaşte cu adevărat trecutul.

Nimic mai exact cu privire la receptarea sintezei în discuţie. Doar atât, că observaţia nu este relevantă pentru originalitatea şi valoarea întregii lucrări. Ce dezamăgire să vezi un istoric serios şi patriot luând apărarea lucrurilor (măcar în parte) prost făcute… Bine că, odată cu ediţia secundă, se încearcă îndreptarea vechii versiuni. Măcar acest lucru ar trebui să evidenţieze în ochii lui C. Rezachevici eroarea în care se căzuse odinioară…

4. Câteva adevăruri de pe la noi

Există, în interviul lui C. Rezachevici apărut în două părţi în *Ziarul de duminică,* şi multe lucruri bine spuse, cu care nu poţi să nu fii de acord. Ele merită subliniate, pentru că în lumea istoricilor nu este astăzi multă lume care să le spună la fel de articulat şi de curajos. După istoricul menţionat, în acest moment, Evul Mediu este mai prezent, în lumea românească, decât s-ar crede:

> Azi avem mai multe dări pe cap de locuitor decât în epoca fanariotă. Mai ales după 1989 funcţionează grotesc sistemul „vasalic”. Trăim într-o „epocă a slugilor”. Numai că acum seniorul se numeşte „manager” sau şef politic, iar vasalul e supusul ierarhic obedient al celui dinainte. În acest sistem valorile ca atare nu au nicio şansă. Seniorul (şeful) nu vrea să fie concurat, nu suportă un subordonat valoros, care îi creează complexe de inferioritate, preferă nulităţile care îi dau sentimentul de superioritate ş.a.m.d. Oricum, în Evul Mediu, valorile fizice şi intelectuale erau mai bine preţuite. Iar laşitatea, prezentă azi din belşug, era aspru condamnată sub orice fel de manifestare.

Adevărul acestei caracterizări succinte a postcomunismului autohton – sau, dacă se preferă, al tranziţiei spre cine ştie ce – sare în ochi. Mă număr printre cei care au formulat opinii similare, în mai multe rânduri. Dacă observaţia este însă justă, nu este sigur şi că explicaţia stă în picioare. În fond, ceea ce observă şi C. Rezachevici este un comportament tributar unui model al contraselecţiei pentru care, după cum subliniază tot domnia sa, nu este deloc sigur că Evul Mediu este vinovat. La urma urmei, în Evul Mediu,

noţiuni precum onoarea, lealitatea, curajul erau curente, cel puţin la nivelul elitelor, în timp ce în anii de după 2012, traseismul politic, promovarea mediocrilor şi conformiştilor au luat proporţii sistemice. Vinovat este modelul pragmatic întemeiat pe obedienţă şi pe cenuşiul fără crâcnire, într-o lume în derivă, lipsită de o economie viabilă, unde oricum nu pare să conteze pe cine numeşti, de vreme ce legalitatea şi performanţa sunt subminate tocmai de vârfurile care creează şi observă respectarea sistemului legal şi a cutumelor în uz. Promovarea de clan şi formulele mafiote de urmărire a intereselor propriului grup, cu dispreţ ori în ignorarea deplină a celorlalţi, autoritatea bazată pe manipulare şi abuz sunt întru câtva anistorice, putând fi atestate şi înainte, şi după Evul Mediu. Ele au la bază, măcar pe unul dintre nivelurile explicative, erodarea conţinuturilor tradiţionale ale noţiunii de autoritate, survenită, această acţiune corozivă, odată cu secularizarea şi susţinută de educaţia nepersuasivă şi superficială la nivelul populaţiei. Când recunoaşterea meritului păleşte într-o societate, drumul este liber pentru celelalte formule de promovare socială şi de recunoaştere materială şi morală.

C. Rezachevici atrage atenţia şi asupra laşităţii istoricilor, pomenindu-i pe…

> cei care nu acceptă polemica ştiinţifică, atacă nedrept, neelegant şi apoi îşi folosesc poziţia din cadrul unor publicaţii pentru a împiedica răspunsurile celorlalte părţi […] sau manifestă o detestabilă invidie profesională. Din păcate, astfel de indivizi fără caracter, vorba lui N. Iorga, sunt şi astăzi printre persoane aparent onorabile, ba chiar proliferează.

Lucrurile sunt chiar mai grave, fiindcă un istoric poate fi sau nu o voce articulat polemică, ceea ce ţine de modul în care îşi asumă propriul rol în cadrul meseriei, dar a rămâne inert, vreme de ani şi de decenii, în faţa apariţiilor semnificative şi a celor nesemnificative din propriul câmp de expertiză este, de fapt, o demisie din meserie. Nimeni nu va veni în locul lui să asaneze câmpul studiilor istorice, fapt ce indică în mod clar că a nu proceda la „curăţirea” acurată a terenului înseamnă să nu îţi cunoşti meseria în partea ei de critică istorică sau să nu fii în stare – din oportunism ori din stupiditate – să îndeplineşti acest oficiu.

Publicaţiile de specialitate abundă de recenzii râncede, descriptiv-stătute, retoric elogiative, servicii făcute, îndeobşte, în speranţa că vor fi întâmpinate cu reacţii similare, într-un troc reciproc avantajos. Din punct de vedere practic, roadele se văd, îndeobşte. Nu ştii cine va ajunge şef şi cine va rămâne subaltern, deci, într-o cultură unde critica, în general, stârneşte nemulţumire atunci când combate sau subliniază eroarea, şansele dezvoltării şi afirmării unei conştiinţe critice cât de cât coerente şi consecvente sunt minime. Chiar dacă nu mai e slujbaş la stat ori obedient politic, istoricul de azi nu a devenit, în destule cazuri, cum spera Adrian Marino în privinţa oricărui om de cultură de la noi, o conştiinţă liberă.

Cât despre aventura exhumării domnitorilor valahi în vara trecută, C. Rezachevici are perfectă dreptate în asprele observaţii pe care le face cu referire la această clovniadă:

> În cazul profanării mormântului atribuit lui Vlaicu (1364-1376) de la Curtea de Argeş nu e vorba doar de ignoranță, ci de-a dreptul de prostie. Cum să cauți ADN românesc sau cuman la domni care s-au căsătorit cu reprezentante ale dinastiilor vecine: bulgare, sârbești, ungare, poate chiar cumane. Astfel de căsătorii între dinastii diferite aveau loc în toată Europa medievală. Și atunci ce ADN-uri etnice caută profanatorii mormântului lui Vlaicu? […] Cu totul altfel, fără zgomot, TV-uri și discuții țipătoare, au procedat arheologii și paleogeneticienii din echipa condusă de cel mai competent arheolog în domeniu la ora actuală, Adrian Bătrâna, care au cercetat mormintele primilor Bogdănești din catedrala de la Rădăuți, studiind, cu rezultate remarcabile, împreună cu prof. Al. Rodewald, directorul departamentului de paleogenetică de la Universitatea din Hamburg, pe baza comparării ADN-ului prelevat, legăturile de rudenie între primii domni ai Moldovei înmormântați acolo, iar nu fantezii etnice după eseul neprofesionist al lui Djuvara. În plus, de ce acei care au luat în serios scrierea acestuia nu au săpat în biserica fostă domnească din Câmpulung Muscel, unde cercetările mai vechi ale lui Virgil Drăghiceanu au aflat mormintele goale al lui Basarab I și al fiului său Nicolae Alexandru, unde, la o nouă cercetare cu mijloace moderne, s-ar fi putut afla mici rămășițe de oseminte? Și apoi cu ce ADN etnic să compare echipa de la Curtea de Argeș pe cel extras din osemintele de acolo? E adevărat, ADN românesc din veacul XIV găseau în cimitirele sătești autohtone cercetate arheologic, de felul celui de la Coconi, din apropierea Dunării. Cel cuman există în mormintele cumano-pecenege din Câmpia Română sau putea fi prelevat de la urmașii de azi ai cumanilor, tătarii din Dobrogea sau de la unele grupuri de țigani, care nu sunt de origine indiană, ci cumană. Însă acestea presupun efort și profesionalism, care nu e la îndemâna oricui, mai ales a unor tineri fără experiență…

Prin astfel de puneri la punct, deși întârziate, C. Rezachevici participă critic și documentat la despărțirea apelor din viața științifică a istoricilor și arheologilor actuali.

Observator cultural, nr. 648, 2 noiembrie 2012;
nr. 649, 9 noiembrie 2012; nr. 651, 23 noiembrie 2012;
nr. 652, 30 noiembrie 2012

Înnoire, receptare și slăbiciune în istorie

1. Istoria inteligentă

Dacă anul 1989 a însemnat o răsturnare şi în materie de istorie românească, această dinamică datorează foarte mult câtorva profesionişti care au socotit că slujirea adevărului în numele muzei Clio – de fapt, a vocaţiei şi a eticii meseriei de istoric – este mai importantă decât orice partizanat politic sau naţional. Cea mai bună dovadă de patriotism este, probabil, onestitatea şi slujirea adevărului, plăcut sau nu. Acestei chemări interioare i-au răspuns, foarte devreme chiar, îndată după căderea dictatorului – cum o făcuseră, de altfel, şi înainte de aceasta, după posibilităţi –, oameni precum Şerban Papacostea, Leon Şimanschi ori Radu Popa; nu întâmplător, cu toţii medievişti. Lor li s-au alăturat oameni din generaţia seniorilor, întorşi de peste hotare, precum Neagu Djuvara, sau venind din cu totul altă direcţie, dar aparţinând tot mediului intern, precum Lucian Boia. Afirmat iniţial printr-o monografie dedicată unui militant ardelean, Eugen Brote, dar începând curând să publice la edituri străine, în engleză şi în franceză, lucrări despre relaţiile interetnice în Europa Centrală, despre imaginarul SF şi despre mitologia comunismului, el a acoperit o paletă larg deschisă de teme cu competenţă şi în abordări metodologice solidare cu achiziţiile metodologice ale istoriografiilor occidentale. După cum spune Lucian Boia însuşi,

> Istoria se poate face în diverse moduri, şi eu sunt, poate, un exemplu viu. Diversitatea istoriei, asta a fost chemarea mea. Am scris şi istorie politică, am scris şi istoriografie, am scris şi despre raporturile om-mediu, am scris şi istorie intelectuală, am scris şi despre extratereştri, şi

despre miturile istorice româneşti, şi multe altele legate de imaginar. Acestea au fost curiozităţile mele.

Dezvăluirea de mai sus provine dintr-o carte recentă, în care istoricul acceptă să vorbească despre sine şi despre preocupările sale. Aflat la un bilanţ de parcurs propus de un coleg mai tânăr, pe nume Eugen Stancu, Boia dialoghează cu el în *Istoriile mele* (Editura Humanitas, Bucureşti, 2012, 212 p.), recapitulând alert şi senin anii vieţii şi problematicile care îi străbat opera nu tocmai parcimonioasă. Asemenea cărţi nu prea există la noi, din păcate, fiind, atunci când apar, cu atât mai preţioase. Istoricii noştri nu sunt răsfăţaţi prin interesul faţă de modul lor de a fi şi de a crea, de fapt, de a interpreta trecutul şi prezentul prin filtrul unei sensibilităţi specifice, alimentate de lecturile şi reflecţiile proprii meseriei.

Desigur, cărţi de felul acesteia sunt dedicate, în ţările care cultivă genul, figurilor novatoare ale domeniului, celor care, într-un fel sau altul, şi-au pus amprenta asupra disciplinei sau asupra unei şcoli ştiinţifice ori a unei întregi epoci. Cred însă că, prin interogaţiile pe care le propun monografiile şi eseurile lui, prin frecvenţa cu care acestea au apărut şi prin numărul lor relativ ridicat, istoricul merită atenţia care i se acordă.

Două merite incontestabile are, în orice caz: primul este acela al racordării scrisului istoric românesc, prin propria pană, la un tip de tematizări şi la o scriitură compatibilă cu cea din istoriografiile Vestului. Cel de-al doilea se leagă de acţiunea de autoseparare de discursurile manipulative ale istoriografiei oficiale naţionaliste şi comuniste, distanţându-se simultan şi de retoricile epuizate ale romantismului şi pozitivismului. Acest model nu inovează substanţial decât în raport cu formulele reziduale, rebarbative, ale vechiului mod de a înţelege scrisul despre trecut. În fond, pe o latură, Boia continuă acţiunea de concertare istoriografică, în ton şi în substanţă, cu Europa apuseană, a unor Alexandru Duţu sau Adrian Marino, de pildă, interesaţi de istoria culturii şi a mentalităţilor, de căile istoriei intelectuale ori ale explorării imaginarului istoriografic. Pe o altă latură, Boia survolează, cu un bun instinct, perimetre

tematice socotite la noi, până atunci, marginale, improprii, unele chiar prohibite, ocolind iscusit şi folosirea limbii de lemn.

Toate acestea se numesc în paginile cărţii – şi în proiecţia autorului – istorie inteligentă.

> Când spun istorie inteligentă înţeleg o istorie care îşi pune fără încetare întrebări, care îşi pune întrebări mereu altele, fiindcă nu e inteligent să pui mereu aceleaşi întrebări şi să cauţi mereu aceleaşi răspunsuri. […] Istoria inteligentă este într-o permanentă reconstrucţie, nu este o istorie care îşi propune să rememoreze la nesfârşit nişte fapte considerate imuabile. Şi cred că istoria trebuie să fie inteligentă şi în acelaşi timp să alimenteze inteligenţa oamenilor, să le dea de gândit (p. 204).

Concepţia aceasta accentuează în mod legitim asupra dinamicii alerte şi a diversităţii viziunilor istorice. Ea are, în plus, avantajul democraţiei, făcând loc în agora şi discursurilor concurente celui propriu, aşadar pluralităţii, chemând la coexistenţă şi liberă competiţie în reconstituirea şi interpretarea faptelor de odinioară.

În locul monolitismului solemn, încremenit, al discursului oficial, Boia reabilitează duelul, polemica (desigur, în varianta ei constructivă, pe idei, şi într-un limbaj civilizat).

> Controversa este esenţială în istorie pentru că, având în vedere toată diversitatea, e clar că trebuie să ajungem la o ciocnire de idei. Dacă istoricii nu sunt de acord între ei, nu e nicio supărare (p. 205).

Asemenea erezii nu pot plăcea acelora care văd în careul profesional al istoricilor cadrul potrivit ridicării de tumuli ierarhici şi propulsării unor personaje cu morgă. Ele lovesc direct în fundamentele viziunii practicate încă majoritar, nu atât din convingere, cât din spaima de repercusiuni. (S-a văzut ce se poate întâmpla cu insurgenţele din interiorul unui institut de cercetări de profil cu câţiva ani înainte, când la Iaşi tinerii cercetători au ales altă cale decât obedienţa. Scandalurile de presă s-au ţinut lanţ, iar Academia a trebuit să ajungă la un compromis acceptabil.)

Opera lui Lucian Boia nu este egală. Ea nu stârneşte de fiecare dată adeziuni. Ba, dimpotrivă, a beneficiat chiar de contestări vehemente, chiar dacă, simultan, a atras şi valuri considerabile de cititori. Important este că, în multe dintre cazuri, cărţile acestui autor formulează întrebări şi schiţează

răspunsuri care nu lasă indiferent publicul, ci îl obligă la reflecţie. Nu este puţin lucru.

2. Înnoire, receptare şi slăbiciune în istorie

Cei care se interesează de istoria scrisă astăzi în România ştiu că, în ultimele două decenii, Lucian Boia a fost văzut ca purtătorul de drapel al înnoirilor în discursul istoriografic. De aceea, interviurile lui – care mărturisesc, cum este cazul oricărui interviu, despre concepţia în virtutea căreia se articulează înnoirile metodologice şi de discurs regăsite în mod concret în cărţi – nu pot decât să intereseze publicul dornic de o privire proaspătă asupra domeniului şi interesat de modul cum gândeşte un autor de talia istoricului. Acestui interes îi răspunde de curând Rodica Palade, romanciera şi publicista de la *Revista 22*, publicând convorbirea intitulată „Românul e mare specialist în «supunerea aparentă». Interviu cu Lucian Boia” (*Revista 22*, nr. 51-52 / 18 decembrie 2012 – 7 ianuarie 2013). Există, în cuprinsul textului, mai multe opinii care merită o aplecare asupra lor, datorită punctelor de vedere propuse.

Astfel, Lucian Boia se referă, dintru început, la speranţa în mutaţiile de la nivelul receptării istoriografiei recente în România.

> Cred că şi românii s-au mai învăţat cu interpretări ceva mai îndrăzneţe ale istoriei. În anii ’90 era teribil, pentru că toţi trecuseră prin şcoala comunistă, mai precis naţional-comunistă, şi tot ce-ai fi spus şi părea că ar aduce atingere gloriei trecute, României unitare, României dintotdeauna, era taxat nu numai cu severitate, ci cu ură, pur şi simplu.

Problema semnalată de domnul Boia este serioasă şi merită atenţie. Într-adevăr, ideea că istoria ca discurs este şi trebuie să fie una singură, fără versiuni concurenţiale, deşi persistă la o serie de consumatori ai cărţilor de gen, s-a mai diluat şi s-a mai estompat în virulenţa ei. Lumea a început să înţeleagă şi să accepte tot mai mult că una sunt faptele din trecut, întâmplate o dată pentru totdeauna – dar reconstituibile doar fragmentar şi de pe poziţii parţiale, căci istoricul nu are privilegiul de a fi bunul Dumnezeu, care vede tot şi ştie tot –, şi alta sunt versiunile oferite prin studiul de arhivă şi meditaţia de cabinet, prin descoperire arheologică şi prin analiza de

laborator, cu alte cuvinte, prin munca specifică a istoricului profesionist. Exact așa cum justiția slujește adevărul și se străduie să se apropie asimptotic de el, distribuind penalizări și restaurând în drepturi numai și numai în virtutea procedurilor care o caracterizează (recursul la martori, recoltarea de probe de pe teren, documentația comprehensivă și relevantă etc.), la fel, nici istoricul nu se poate îndepărta nesancționat de uneltele tipice pentru meseria lui.

Pe măsura profesionalizării istoriei, intuiția romantică, culoarea, decorațiunile și ornamentele, retorica avântată au contat din ce în ce mai puțin în construirea textului istoric și în propunerea unei imagini despre trecutul studiat. Încetul cu încetul, educat într-o atmosferă pluralistă nu numai din punct de vedere politic, publicul ultimilor douăzeci de ani de libertate românească a început să abandoneze imaginea despre un discurs istoriografic hegemonic, oficial și apropiat de discursul oricărei puteri în exercițiu, îndrăznind treptat să aprecieze viziunile concurențiale, interpretările inteligent construite și argumentate pe baza regulilor jocului (metodele științifice amintite), făcând loc unor reacții de apreciere diferențiate acolo unde odinioară se grăbea, din conformism și prejudecată, să condamne pentru neconformitate cu manualul. Cercetările Mirelei Murgescu asupra imaginii trecutului în manualele de istorie românești, ca și alte contribuții conexe, ale altor autori, au contribuit și ele la detensionarea unui mod de a înțelege vremurile dinainte, apropiate ori îndepărtate, dar și referirile științifice la ele.

În această direcție, însă, evoluțiile benefice au fost acompaniate de răspunsul – previzibil – al politicului obișnuit cu acompaniamentul istoriografiei oficiale. Îndepărtarea profesionistului studierii trecutului de cohorta curtenilor – vorbesc aici despre generațiile mai tinere, care încă mai puteau fi actorii unei schimbări democratice de concepție – a atras după sine o treptată, parțială marginalizare a acestuia. Bugetele cercetării de gen au scăzut, numărul orelor de istorie din școală s-a micșorat, materia a devenit mai puțin importantă la examenele de bacalaureat. Urmarea a fost paradoxală: într-o țară care nu și-a publicat încă până la capăt marile

colecţii de documente, numărul de studioşi într-ale istoriei, deşi mai mare decât înainte de 1989, a scăzut faţă de previziuni şi de nevoile unei cercetări sistematice şi s-a recanalizat către zone mai puţin dificil de străbătut (istoria modernă şi contemporană).

Se poate spune, din acest punct de vedere, că demitificarea şi demistificarea istoriografică, întreprinse de domnul Boia într-un volum memorabil, au numărat, printre rezultatele lor, o receptare mai adecvată a istoriografiei, o redimensionare şi o recalibrare a discursurilor istoriografice, dar şi o retragere parţială a sprijinului şi a resurselor pentru practicianul cercetării trecutului.

3. Două decenii de receptare istoriografică

Discuţia dintre Rodica Palade şi Lucian Boia atinge şi chestiunea mutaţiilor de conştiinţă din România de după 1989. Una sunt lucrurile pe care le socoteşte istoricul – azi mai instruit şi mai permeabil versiunilor concurente asupra trecutului –, iar alta receptarea publicului. O naţiune poate avea cei mai străluciţi istorici, la un moment dat. Dacă şcoala, academia, magiştrii şi discipolii, publicul larg, cultivat nu ţin pasul, nu se dovedesc un mediu receptiv, predica istoricului răsună în deşert. De aceea, descoperirile noi şi nuanţate rămân una, numai una dintre misiunile istoriografiei unui moment istoric (ale oricăruia). O alta, nu mai puţin importantă, este ieşirea în arenă, scrisul pe înţelesul oamenilor, cu artă şi devotament, pentru a-i familiariza cu acele noutăţi pentru care sunt mai puţin pregătiţi; tratarea cu consideraţie şi respect, ca parteneri egali, în principiu, chiar dacă nu în sensul nivelului de specializare al cititorilor. Nu epatându-i prin publicarea unor texte docte, ilizibile pentru cititorul fără antrenament în domeniu, tehnice sau excesiv conceptualizate şi ultraneologistice vor fi cuceriţi pasionaţii studiilor despre trecut. Sunt destule ocazii când istoricul trebuie să îşi părăsească bivuacul şi să vină printre membrii comunităţii, expunând rezultatele muncii lui şi făcând din ele noi puncte de interes, dobândind sprijin şi înţelegere.

Din acest punct de vedere, Lucian Boia se achită, de ani de zile, de această obligaţie nescrisă, publicând istoriografie scrisă mai „aerisit”, sub formă eseistică, necăutându-şi refugiul numai în pagini cu subsoluri sufocate de note erudite şi acceptând să pună trecutul în cheie actualizantă, spre a-i evidenţia mai mult interesul pe care îl prezintă în lumina zilei de astăzi. Când se întreabă în legătură cu modul de a fi şi virtuţile ori scăderile cărturarilor de la mijlocul secolului trecut, portiţa pe care o deschide este către înţelegerea profilului oamenilor noştri publici de astăzi. Anumite năravuri nu pot fi înţelese suficient de corect doar prin explicaţiile punctuale legate de calitatea educaţiei din ultimele decenii ori prin referire la interese politicianiste momentane, la afaceri necurate sau înţelegeri păguboase ale unui context efemer.

Exact despre asta vorbeşte Boia când spune:

> Au trecut totuşi 20 de ani şi românii au devenit măcar conştienţi de toate insuficienţele României. Iar insuficienţele României nu poţi să le reduci la responsabilitatea guvernului în funcţiune şi la responsabilitatea guvernului imediat anterior, cu „greaua moştenire”, cum se spune. Sigur că responsabilităţile astea există, nu putem să punem totul pe seama istoriei. Dar, în acelaşi timp, o responsabilitate mai mare, mai generală este a istoriei. […] Avem totuşi o moştenire istorică peste care nu se poate trece atât de uşor şi cred că moştenirea aceasta istorică şi-o fi având şi pagini de glorie, dar poartă mai ales marca unei întârzieri istorice şi a unei evoluţii incomplete spre civilizaţia occidentală.

Ideea de responsabilitate a istoriei nu a fost prea des dezbătută la noi (dacă va fi fost, până acum, măcar o dată). Tematizările îndrăzneţe şi inedite fac şi ele parte dintre atributele istoricului de forţă. O temă precum aceasta ridică o întreagă constelaţie de noi interogaţii, dintre care cea mai cu greutate este cuprinsă în nedumerirea etică: a cui responsabilitate sunt derapajele şi contraperformanţele zilei? Nu încape îndoială că o parte dintre asemenea poveri sunt de pus în cârca noastră, a celor de azi. Dar cât anume vine datorită unui trecut ce ne apasă şi pe care nu putem decât să îl asumăm, să îl analizăm şi să îl evităm de aici înainte ca model demn de a fi reprodus?

Într-o asemenea cheie, care nu este necesarmente partizană şi propagandistică, discursul istoriografic se impregnează de aroma unei anumite incandescenţe neconsumate, fiindcă, dintr-odată, este chemat să

intre în alcătuirea demersurilor de descifrare a zilei şi de pregătire a viitorului, devenind o alternativă sau o versiune complementară în raport cu alte discursuri concurente: analiza actualităţii cu mijloacele jurnalistului, hermeneutica politologului, discursul analistului cultural, al antropologului, al futurologului. Ajungem în acest mod departe de „1 + 1 = 2”, de reconstituirea – meritorie, dacă este făcută cu pricepere şi onestitate, nedându-se altceva decât este – a pozitivistului ce înşiruie bobiţe factologice pe un şirag, de retoricile inconsistente, împăunate de spirit participativ, empatic acolo unde s-ar cere rigoare etc.

Istoricul Lucian Boia este de părere, în ceea ce priveşte mediul receptării istoriografiei, că „România de astăzi, mai ales la nivelul mentalităţilor, nu mai este România de acum 20 de ani. Este mai deschisă şi mai pregătită să analizeze cu spirit critic propriile insuficienţe”. Nu aş merge atât de departe cu optimismul ca domnia sa. Chiar dacă nu stăm pe loc, reintroducerea controlului vigilent asupra învăţăturii despre trecut, revenirea la o piaţă limitată cantitativ a manualelor şcolare de istorie (contrareforma „Abramburica” de după 2000), slăbirea importanţei orelor de istorie în ansamblul curriculei şcolare etc., creşterea analfabetismului, dezinteresul crescând faţă de cultura generală, discreditarea ei nu doar de către oficiali obsedaţi de sporirea performanţei economice, academice, ştiinţifice a României, ci şi de intelectuali de felul lui H.-R. Patapievici – care, într-o întreagă carte (*Despre idei & blocaje*), a văzut în această predilecţie a modernităţii româneşti sursa răului în materie de continuitate filosofică –, toate aceste fapte şi fenomene converg în a slăbi prestigiul, interesul şi influenţa studiului istoriei în România. Nu aş vârî deloc mâna în foc că, după paisprezece ani de la scandalul manualelor alternative, el nu ar putea reizbucni în orice clipă cu o vigoare similară celei de atunci…

Rămân de înregistrat numai optimismul şi încrederea lui Lucian Boia însuşi cu privire la aceste dezvoltări; dar acestea spun mai multe despre firea domniei sale decât despre peisajul uman în care cu toţii ne mişcăm.

4. Instabilitate și țară defectă

După Lucian Boia, în schimbul de idei pe care l-a avut cu Rodica Palade, istoria românilor…

> E o istorie care începe foarte târziu şi e o istorie marcată de o teribilă instabilitate, cu toate luptele între boieri, luptele pentru domnie. Nu întâlneşti nicăieri aşa ceva în asemenea măsură. Dacă vrei să compari lista regilor dintr-o ţară cu lista domnitorilor din Țara Românească şi Moldova, te sperii. Lista noastră e pe nu ştiu câte pagini!

Ce spune domnul Boia este o judecată curentă, acceptată fără prea multe ezitări de majoritatea românilor. Dar ea merită interogată mai atent. În ce sens începe istoria noastră foarte târziu? Biografia poporului nostru, începută devreme și încheiată nu mai târziu decât în alte cazuri europene, nu e, în niciun fel, întârziată. Probabil că Lucian Boia se referă la istoria statului, pentru care jaloanele rămân, în general, începutul (pentru Țara Românească) și mijlocul secolului al XIV-lea (Moldova). Istoria care începe târziu, în cazul românilor, este aceea a statului. Și chiar așa, se cuvine oare ignorat succesul vlah de la sudul Dunării, din vremea Asăneștilor (începând cu 1185-1187)? Sau al Vlahiilor sud-dunărene? Ar trebui ignorate formele organizatorice în nume propriu experimentate de vlahi acolo? Poate că, începând să privim punctual și evenimențial trecutul, percepându-l și judecându-l mai mult ca succesiune și înlănțuire procesuală, aceste începuturi plurale și polimorfe ale statalității, în umbra marilor și agresivelor imperii ale medievalității – fie ele statornice ori nomade –, s-ar arăta altminteri și s-ar putea nuanța mai aproape de adevăr observația despre caracterul tardiv al statalității românești.

Oricum, o asemenea expediere a trecutului în formule cam pripite își vădește și mai mult relativitatea dacă ne gândim la întemeieri cu adevărat târzii, precum SUA ori Australia, sau la decupajele futuriste din geografia Africii operate și mai aproape de noi, în secolul al XIX-lea…

Celălalt argument, al instabilității politice – eterne invazii și implicări în războaiele din regiune, dar și prea dese schimbări de domnitori, pe măsură ce Moldova și Țara Românească înaintau tot mai mult către

modernitate –, permite și el interpretări noi, mai puțin canonice. A fost acesta mereu și neabătut un dezavantaj într-o epocă pe care cronicarii o socotesc a bunului plac al domniei? Să fi oferit continuitatea unor tiranii domnești mai multă siguranță și să fi încurajat o asemenea situație mai multă libertate într-ale dezvoltării economice și sociale? Sau rupturile de ritm la nivelul puterii, discontinuitățile au constituit și un obstacol în calea prea temeinicei guvernări despotice a unor inși rapace și însetați de autoritarism?

Insecuritate individuală și colectivă, fără îndoială, a fost destulă în trecutul nostru. Dar, din nou, să nu fi făcut această atmosferă, prin anumite efecte, prin alternanța pretendenților din ramuri dinastice concurente și prin competiția dintre candidații partidelor boierești diverse, și ambianța socială și economică puțin mai respirabilă?

„Țară neașezată”, spune cronicarul moldovean, deplângând faptul că oamenii sunt „proști” (deci că au o origine umilă). Dar dacă este vorba doar despre un clișeu umanist și o strâmbătură disprețuitoare la adresa celor care nu aparțineau marilor „case” boierești? Suspiciunea aceasta apare clară în momentul în care vezi cum tema trece de la un cărturar la altul în secolul al XVII-lea. Spune domnul Boia:

> E o istorie puternic marcată de instabilitate și e o societate foarte simplu organizată, predominant rurală în Evul Mediu, în mai mare măsură decât în alte părți. Este o societate de țărani și de boieri, cu o viață orășenească destul de modestă, unde un rol economic esențial îl au mai puțin românii, cât diverse elemente străine care s-au așezat aici ca să facă meșteșuguri, negoț etc.

O anume adaptabilitate nu avea, în aceste condiții, cum să nu se configureze la nivelul comunității românilor, confruntați endemic cu dinamici politice și militare de factura și frecvența celor pe care le știm. Astăzi, ne grăbim să o judecăm în termeni etici foarte drastici, călcând pe urmele modelor interne (tânărul Cioran, tânărul Ionescu) și externe (presa cotidiană a zilei din media europeană) defăimătoare. Dacă am fi consecvenți cu adoptarea modelului pragmatic american pe care încercăm adeseori ahtiați să îl copiem, am vedea însă că sub raportul efectelor

imediate și de durată românii au reușit ceva uluitor: au supraviețuit nu doar ca indivizi și familii, ci cu comunitățile și țările lor cu tot. Țările Române nu au fost desființate, deși ciuntite și dominate politic și economic, liniile genealogice au continuat în această lume rurală și insuficient atrasă, poate, de meseriile mobile (comerțul, marele transport terestru, navigația) și de cele cu efecte de abundență (industrii tradiționale cu preocupări inovative, cămătă). În robie și împrăștiere, fără structuri statale proprii, românii s-ar fi văzut constrânși la o unică etică posibilă: stoicismul aspru al nefericirii robilor. Să nu fim farisei! Ceea ce adeseori apare ca un nesperat noroc istoric – unirile din 1859 și cea din 1918 – poate fi privit și ca un rezultat direct, deși greu de reconstituit din acest unghi, al rezistenței și organizării proprii în condițiile cuceririlor străine.

Lucian Boia spune că „țara e defectă, asta simte orice român. E o țară unde lucrurile nu se leagă cum trebuie, o țară unde lucrurile nu merg bine”. Formularea este oraculară, nebuloasă. Nu țara e defectă, ci sistemul, agregatul nu funcționează cu eficiența și în direcția pe care am dori-o. Dar pentru a acuza asta ar trebui, mai întâi, să fim siguri că aceia pe care îi tot alegem vor cu adevărat să meargă în direcția la care năzuiește majoritatea lucidă, poate doar relativă, a populației, construind pas cu pas și clipă de clipă binele public.

Avem o istorie bogată în fapte, dar avem oare suficientă răbdare să o înțelegem?

5. UE și globalizarea

Printre evaluările lui Lucian Boia în dialogul lui cu Rodica Palade există și una referitoare la evoluțiile actuale ale Uniunii Europene, împreună cu un pronostic referitor la viitorul acesteia. Istoricul diagnostichează o adevărată curbură a civilizației umane, o turnură radicală și alertă la care participăm și suntem martori:

> E o restructurare imensă de civilizație, e o întorsătură de civilizație. E mai mult decât ce s-a petrecut când s-a prăbușit Imperiul Roman, fiindcă Imperiul Roman s-a prăbușit pe parcursul mai multor secole. În imaginarul nostru am concentrat prăbușirea Imperiului Roman, dar a fost

> o prăbuşire de durată şi ea a privit doar o parte a lumii, importantă, dar nu toată planeta. Acum însă se petrece o răscolire a întregii planete în acelaşi timp şi foarte rapid. Lumea se schimbă, se schimbă şi viaţa individuală a oamenilor, şi lumea în ansamblu, şi raporturile de forţă, şi raporturile între civilizaţii.

Acest diagnostic este unul de bun-simţ şi pe seama lui s-a produs deja o întreagă literatură. Unele titluri ilustrative pentru respectiva problematică sunt disponibile deja şi în limba română şi există edituri care par să acorde un interes deosebit acestor analize ale megatendinţelor prezente şi viitoare, care deja au şi un trecut. Analizele lui Alvin Toffler făceau deja, din anii ’70, obiectul interesului specific al publicului românesc, iar după 1989 o serie de autori şi cărţi din afara spaţiului românesc s-au referit amplu, în monografii şi eseuri, la schimbarea radicală care se pregăteşte sau a început.

Cu toate acestea, reflecţia românească asupra chestiunilor relevante pentru calitatea şi amploarea schimbării nu este un punct obişnuit pe harta preocupărilor intelectuale de la noi. De aceea, opiniile lui Lucian Boia sunt interesante pentru conturarea unui punct de vedere românesc, mai cu seamă că experienţa lui de istoric ajută la conturarea unei largi panoramări.

Astfel, mileniul secund al istoriei lumii îi apare ca un adevărat timp al preponderenţei occidentale.

> Timp de 1.000 de ani, în mileniul de la anul 1000 la 2000, lumea a fost dusă înainte de Occident, care a inventat civilizaţia în care trăim acum, cu bune şi cu rele. Şi becul electric la care ne luminăm, şi toate ustensilele astea, cărţile din jurul nostru, ustensile de scris, telefoanele mobile, hainele în care suntem îmbrăcaţi, totul e inventat de Occident. Lumea tehnologică, ştiinţa modernă, marile mituri ale epocii moderne, credinţa în progres, ideologia naţională, democraţia. Dar şi cele rele, comunismul, fascismul, nazismul şi genocidul, ce să mai adaug? Imperialismul, colonialismul, totul e inventat de Occident.

Tabloul se înfăţişează astfel într-o complementaritate care evidenţiază plusuri şi minusuri, necăzând în capcana unui progresism fără limite, greu de susţinut, de altfel, cu argumente irefutabile şi denunţat expres ca mit al modernităţii Vestului. Ceea ce scoate însă la lumină Lucian Boia prin aceste gânduri este o focalizare asupra Occidentului care, fără a fi mărturia unui occidentocentrism, lasă în penumbră alte aporturi semnificative. Or, este clar că dacă secolul american se pregăteşte de apus – în caz că amurgul lui nu a şi început –, atunci izvoarele emergenţei noului aflux de putere

orientală, policentric, şi el, trebuie să îşi fi etalat semnele mai din vreme. El nu este o apariţie spontană, la dimensiunile planetare la care se afirmă, indiferent dacă cineva s-ar referi la China, India, Japonia, la „tigrii asiatici” (Hong Kong, Singapore, Coreea de Sud şi Taiwan) ori la toate aceste competitoare.

Filosoful, istoricul ştiinţei şi literatul Michel Serres venea, de curând, cu opinii similare, însă mult mai articulate într-un articol intitulat „Asta nu e o criză, e o schimbare a lumii” („Ce n’est pas une crise, c’est un changement du monde”, *Le Journal du Dimanche*, 8 ianuarie 2013). El observă, de pildă, ca simptome ale schimbării, că de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial agricultura, care reprezenta 50% din ocupaţiile populaţiei, a ajuns azi la 1% şi că în timpul vieţii lui populaţia lumii s-a dublat de două ori (la naşterea lui era de 2 miliarde, iar astăzi, 7 miliarde). A fost învinsă durerea în medicină şi s-a lungit durata de viaţă, tot în ultimele decenii, datorită noilor descoperiri. Omul însuşi s-a schimbat, cultural vorbind, căci cine s-a născut înainte de 1980 *lucrează* cu computerul, în timp ce persoanele născute după această dată trăiesc pur şi simplu „în interiorul lui”. Pe acest fond, izbucnirea crizei economice actuale nu ar fi decât una dintre manifestările recalibrării lumii la scară planetară.

Pentru Lucian Boia, asemenea reflecţii nu constituie încă o provocare, după cum nici alţi istorici români nu socotesc important să îşi îndrepte reflecţia către fenomene atât de recente, în plină desfăşurare de evantai. Mai prudent, istoricul român emite opinii pertinente cu privire la Uniunea Europeană, pe care o vede într-un impas.

> În general, UE nu merge bine, vedem că e o fractură între nord şi sud acum, sunt poziţii diferite şi acolo. Unde era o axă care părea sigură, Paris-Berlin, nu mai este, Marea Britanie are poziţii proprii. Mie mi-e grijă nu de atitudinea românilor, lăsaţi-i pe români în pace, că nu se rup ei de UE. Noi suntem ultimii care am părăsi UE. […] Mie nu mi-e grijă de România acum, mi-e grijă de UE, asta e problema. Nu România o să părăsească UE, să nu se părăsească UE pe sine. Şi sper să se atenueze problemele, dar lucrurile nu sunt deloc simple în UE.

S-ar putea ca actuala criză a UE să se lege mai puternic decât s-ar crede de tendinţa spre declin a Occidentului, remodelarea lumii globalizate prin

afirmarea noilor competitori și incapacitatea momentană de a grăbi necesarele joncțiuni politice în direcția întăririi propriei unități de acțiune și a rapidei mobilizări a tuturor tipurilor de putere pe care le posedă. Aducând în discuție actualitatea UE și pe cea globală, Lucian Boia are cel puțin meritul de a îndemna, prin exemplu propriu, la reflecție asupra prezentului nostru.

Observator cultural, nr. 634, 27 iulie 2012;
nr. 657, 18 ianuarie 2013; nr. 658, 25 ianuarie 2013;
nr. 659, 1 februarie 2013; nr. 660, 8 februarie 2013

Înnoiri prin istoria conceptelor

1. Conceptualizare şi caţavencism

Apropiat, prin preocupări, de şcoala germană de istorie conceptuală a lui Koselleck, după ce, încă din anii ’80, îi frecventa pe Adrian Marino, Pompiliu Teodor şi Al. Zub, Victor Neumann a pus bazele unei şcoli doctorale în istorie la Timişoara, unde colaborează, printre alţii, şi cu istoricul german Armin Heinen, de la Universitatea din Aachen. Cei doi au coordonat munca unei echipe de autori ale cărei rezultate au fost adunate într-un volum intitulat *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice* (Editura Polirom, Iaşi, 2010, 528 p.).

Fără îndoială că, în pofida premiselor regăsibile în bibliografia românească a problemei (precum volumul lui Ştefan Lemny despre patrie şi patriotism, studiile altor istorici despre naţiunea română şi înţelesurile acestui termen şi chiar studii anterioare ale lui Victor Neumann însuşi), tema cărţii trimite la limbajele social-politice în România modernă şi contemporană, precum şi la neajunsurile generate de conservarea sensului învechit al conceptelor-cheie.

Despre importanţa socială, culturală şi cognitivă a demersului, Victor Neumann spune:

> Fiecare timp îşi are propriile percepţii şi propriile limbaje prin care îşi defineşte realităţile social-politice. Sensul conceptelor se schimbă în funcţie de dinamica intelectuală, de aspiraţiile societăţii şi de pregătirea şi orientarea clasei politice. […] Prin urmare, este de dorit să

> acceptăm că orice concept se reînnoiește periodic, aidoma și limbajele construite grație acestuia (V. Neumann în dialog cu Florin Mihai, *Jurnalul*, luni, 21 martie 2011).

A sosit, așadar, momentul ca și în România istoricul să lase deoparte exclusivismul manifestat anterior, pe când focaliza asupra datării punctuale a evenimentelor istorice, neglijând, nu o dată, procesualitatea. S-ar putea chiar spera ca, într-un viitor apropiat, atenţia specialiştilor în studiul trecutului să depășească obsesia simplei stabiliri a faptelor în succesiunea lor, cu scopul construirii unei naraţiuni descriptiv-evocatoare sau punctate de o retorică avântată. Perspectiva este, cel puţin pentru unii dintre noi, seducătoare. Numai că, în privinţa unei bune profesări a istoriei conceptuale, se cere o pregătire profesională care să includă cunoştinţe temeinice în domeniul retoricii, a teoriei discursului, în filosofie şi istoria ideilor, ceea ce, să o recunoaştem, nu este la îndemâna oricui.

Că lucrurile stau aşa o dovedeşte şi întâmpinarea mai degrabă festivă decât consistentă de care se bucură acest adevărat manifest colectiv al unei opţiuni a istoricilor europeni actuali stârniţi de pasiunea lui Victor Neumann la cooperare. Cu excepţia textului publicat în *Contrafort* de istoricul ieşean Alexandru Florin Platon şi de cel, mai degrabă complezent, dat la iveală de decanul de vârstă al breslei ieșene, academicianul Al. Zub, în *Convorbiri literare*, volumul cu abordări specifice istoriei conceptuale nu a stârnit, din păcate – cel puţin deocamdată –, reacţiile analitice pe care le-ar fi meritat.

Nici Neumann nu trece cu vederea dificultăţile inerente estimării contribuţiilor pe care el şi contributorii la volum le supun atenţiei. Fără a se ascunde după deget, el observă:

> Cât privește istoricul român, el are numeroase merite, este un contributor constant și temeinic la culegerea, selectarea și editarea izvoarelor; în multe cazuri, el este deopotrivă un talentat povestitor. Totuși, astăzi, descrierea și analiza faptelor pretinde atât un nivel de informare ridicat, cât și competențe teoretice mult mai solide. Mulţumită acestora din urmă, istoricul aduce mai multă libertate în gândire, evaluări alternative la acelea depășite, idei și interpretări originale, contextualizări și conceptualizări clarificând sisteme și limbaje politice. De asemenea, va fi în măsură să înlocuiască povestirea naivă cu examinarea critică și rațională, cu judecata de valoare, oferind reperele necesare congenerului său. În acest fel, el va contribui la evitarea derapajelor ideologice ce au marcat „secolul extremelor” și, tot astfel, va fi în stare să

elaboreze acea istorie a României care să devină credibilă în ochii românilor şi europenilor (*ibidem*).

Problema la care Victor Neumann nu răspunde este: vor românii, într-adevăr, o istorie credibilă atât pentru ei, cât şi pentru europeni? Nu este deloc sigur, câtă vreme nu izbutim – nu vrem? – să armonizăm nici măcar versiunile interpretative concurente născute de spaţiul nostru (cea maghiară şi cea germană intrând în competiţie, şi nu în complementaritate cu cea românească).

Se doreşte, oare, cu sinceritate o evitare viitoare a derapajelor ideologice în viaţa culturală şi politică a României viitoare? Trecutul modern şi contemporan, dar nu în ultimul rând şi cel postcomunist au demonstrat în mod repetat că, nu întâmplător şi nici sporadic, decidenţii şi unii dintre actorii instituţionali ai României preferă discursurile-bruiaj, clişeele ideologice, inventarea unor teze şi teme pretextuale în locul confruntării făţişe cu problemele zilei; că folosesc cu abilitate exersată tertipurile discursive, ideologiile reziduale, chiar contradicţiile ideologice şi bombasticismul exprimării – preţuit pentru expresivitatea datorată stridenţei – pentru a obţine amânări, prelungiri ale *statu-quo*-ului, moratorii, îngheţări temporare de situaţii.

Două dificultăţi iniţiale stau, deci, la noi, în faţa dezvoltării domeniului istoriei conceptuale: o anume ezitare a specialistului în faţa dificultăţilor adiţionale pe care le presupune o astfel de abordare şi, mai ales, predispoziţia societăţii căreia i se adresează istoricul pentru ţintele false, abordarea caţavencianã (trimitere la eroul caragialesc ce poate explica, în bună măsură, şi voga publicaţiei ce a preluat numele acestuia, instituind o falsă tradiţie… academică aferentă), bruiajul şi parazitismul tematic şi retoric din viaţa publică.

2. Povestea vorbei

Observam, apropo de apariţia volumului coordonat de Victor Neumann şi Armin Heinen, *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, piedicile pe care le scoate în calea noastră

specificul istoriei sociale şi intelectuale româneşti. Putem astfel constata cât de departe suntem de seriozitatea de tip germanic a formulei lui Koselleck, care se traduce – în termenii unei sarcini ştiinţifice a cărei rezolvare devine obiectivul istoriografiei care o asumă – în „claritate şi simplitate”. În ţara unde dublul discurs a ajuns standardul comunicării, vreme de jumătate de secol cel puţin – deşi s-ar cuveni văzut dacă această datină nu vine mai din amonte –, istoria conceptuală s-ar cuveni regândită începând cu însuşi modelul ei teoretic. Vreme de secole, istoria a fost numită „poveste”, termen care azi reflectă ideea de ficţiune prin excelenţă, iar mai apoi, când cuvântul istorie a început să fie alăturat sinonimelor care desemnau discursul evocator de trecut, ea a însemnat, simultan, şi anecdotă, bârfă, fapt divers. Faptul atrage atenţia asupra circumstanţei că, în limba română, cel puţin anumite concepte au duble, poate chiar multiple înţelesuri.

Există, firește, astfel de semnificaţii conceptuale multiple şi în alte contexte social-culturale, dar până nu vor fi analizate comparativ, nu vor putea şti sigur dacă societatea care le întrebuinţează joacă în aceeaşi măsură pe pluralitatea sensurilor. Dacă nici acest lucru nu semnalează dificultăţile scrierii istoriei ideilor / conceptelor în cadrele foarte specifice universului românesc, atunci chiar că riscăm să aplicăm scheme şi metode insuficient de relevante realităţilor locului.

Victor Neumann are dreptate când spune, într-un interviu, că „după două sisteme totalitare în care ideologiile radicale au acaparat scrisul istoric, este la fel de necesar şi în cazul românesc să se petreacă o înnoire”. Problema este că înnoirea nu ţine, în timpuri de democraţie, doar de avansul teoretic şi metodologic al disciplinelor din câmpul cunoaşterii, ci se manifestă şi în sânul societăţilor înseşi. Datorită acestui fapt, chiar în timp ce înnoirea istoriografică plănuită se realizează, câmpul de cercetare – conceptele şi modurile lor de întrebuinţare – se modifică şi el. Ceea ce întreprinde istoricul conceptual este o muncă în materiale extrem de fluide, mutabile…

Nu este mai puţin adevărat că, odată ajuns la public, rezultatul unei astfel de iniţiative poate modifica încrederea oarbă – fiindcă e instinctivă –

a utilizatorului de concepte în ceea ce ele spun. Dar pentru aceasta mai e de aşteptat până când demersul va prinde, va dobândi anvergură şi va fi răspândit în rândul unor categorii mai largi de cititori (presupunând că i-ar interesa).

Deocamdată, vreau să observ – am mai făcut-o, în treacăt, cu un alt prilej – prioritatea pe care o are tratarea în stilul istoriei conceptuale a „biografiei ideii de literatură", cum a numit Adrian Marino demersul său (*Biografia ideii de literatură*, 6 vol., 1991-2000). Aceasta a venit ca o urmare firească a preocupărilor din *Dicţionarul de idei literare*, vol. I: A-G (1973). În primul volum al amintitei biografii, autorul spunea:

> Nici tema, nici metoda, nici documentarea acestei *Biografii* nu „copiază" pe nimeni, printre altele şi pentru bunul motiv […] că o astfel de lucrare nu există încă în nicio limbă (vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2006, p. 9).

Probabil că bibliografia pe care o vizitase A. Marino până în 1989, când scria aceste rânduri, nu includea şi contribuţii istorice provenind dinspre Şcoala de la Bielefeld, semnate de Hans-Ulrich Wehler sau de Reinhard Koselleck. Dar abordarea ca atare, iată, exista în România încă din anii '70 ai secolului trecut şi i se datorau tocmai acestui teoretician literar şi ideolog stabilit la Cluj. Marino indica posibilitatea citirii cărţii lui într-un regim de lectură dublu:

> Pe de o parte, schema de bază, arhitectura de ansamblu, n-ar trebui niciodată pierdută din vedere. Pe de altă parte însă, cine-şi propune lecturi doar istorice şi documentare poate urmări materia şi pe felii, pe paragrafe, controlând citatele, izvoarele şi întreg aparatul critic. El va fi atent fie la articularea sensurilor şi semnificaţiilor de bază, fie la ilustrarea lor pe texte (p. 10).

Şi, pentru a nu lăsa nicio îndoială asupra naturii demersului său, scriitorul declară: „Am conceput o «istorie» a unei idei literare, de fapt a ideii literare prin excelenţă: *literatura*…" (p. 11).

Referitor la culegerea lui Victor Neumann şi Armin Heinen suntem, desigur, departe de opţiunea lui Adrian Marino pentru conceptele de relevanţă literară. Dar abordarea istorică a conceptelor, indiferent de zona de interes din care sunt ele recoltate, este, de fapt, exact ceea ce propunea prin exemplu propriu Adrian Marino.

Prima recoltă de concepte investigate în legătură cu trecutul României este, cum se spune încă din subtitlu, relevantă pentru limbajele social-politice. De aici provin: educaţie, patriotism, liberalism, democraţie – cu familia de cuvinte –, progres, proprietate, Europa, imaginile Europei şi ale României, constituţie, stil naţional şi vocabular critic în istoriografia artistică, caracter naţional, neam şi popor, totalitarism, tranziţie, politică, om de stat, om politic, cenzură, manipulare, libertate de expresie. Se poate observa, încă de la nivelul simplei enumerări, că în unele cazuri promisiunea analizei unui concept este prezentă ca atare, în timp ce în altele survin constelaţii de noţiuni înrudite ori concepte convergente (precum cele din jurul liberei exprimări) sau sinonime contrapuse prin referinţă (imaginile Europei şi, respectiv, ale României). Nu cred că situaţia trebuie taxată ca inconsecvenţă, dar prezenţa acestor variabile trebuie marcată, pentru că fiecare dintre situaţii pune alte probleme.

Apariţia *Istoriei României prin concepte* (re)deschide o cale ce indică expansiunea înţelesurilor misiunii asumate de istorici şi în România, posibilitatea discutării moştenirii lui Adrian Marino dintr-o perspectivă istoriografică şi articularea unui altfel de discurs istoric decât până acum.

Observator cultural, nr. 568, 25 martie 2011;
nr. 569, 1 aprilie 2011

Istoricii în luptă

1. Cremaţiunea la români

După succese răsunătoare, pe placul regimului comunist cu gust pentru istoria naţională reciclată şi după apariţii burleşti (sărutul mâinii lui Vadim Tudor la înmormântarea lui Eugen Barbu, mimarea alurii de tribun revoluţionar în 1999, când a cerut expres în Parlament arderea unui manual de istorie românească), Sergiu Nicolaescu şi-a sfârşit viaţa stârnind un nou scandal. Între bigotismul grotesc al bisericii majoritare şi dorinţa personală a învins bunul-simţ al aparţinătorilor, iar regizorul-actor a fost supus cremaţiunii.

Subiectul incinerării se dovedeşte astfel, şi prin recentul episod – monden şi macabru –, speculat până la greaţă de televiziuni (în lipsă acută de gust, şi nu de subiecte) al dispariţiei lui Sergiu Nicolaescu, incitant şi actual, în pofida vechimii lui imemoriale. Nu este de mirare deci că un istoric încă tânăr a decis să scrie o istorie a cremaţiunii moderne în România, publicând-o direct în engleză: *History of Modern Cremation in Romania* (Cambridge Scholars Publishing, 2013, 472 p.). Cazul merită semnalat, într-un context academic şi ştiinţific în care instituţiile patronale de stat într-ale cercetării de nivel universitar nu se mulţumesc să le solicite specialiştilor doar performanţă, ci şi dovezile internaţionale ale acesteia. Mai ceva decât mama lui Ştefan cel Mare din poemul bolintinenian, care îşi trimitea fiul înapoi pe câmpul de luptă să îşi întâmpine urmăritorii din faţa cărora tocmai căutase un refugiu lângă ea.

Această politică a mamei Gracchilor pe care noua direcție din educația românească o aplică pe pielea cercetătorilor nu tocmai bine plătiți și nici stimulați de vreo finanțare consecvent serioasă nu are cum da rezultatele scontate, căci saltul înainte nu se face prin pur voluntarism sau din acte de eroism personal. Ea însă poate aduce, totuși, un spor de vizibilitate în cazuri fericite cum este cel al istoricului albaiulian Marius Rotar. Pasionat de problematica thanatologică, doctor în istorie cu o teză referitoare la moarte, autorul istoriei acestui tip de înmormântare din România modernă a reușit să dea o primă sinteză asupra subiectului său pentru arealul românesc.

Aparent o chestiune punctuală și macabră, istoria cremației moderne îngăduie observații semnificative despre concepția referitoare la gestionarea morții în societatea noastră, aduce lămuriri cantitative importante, elucidează probleme de mentalitate și de natură procedurală care îngăduie înțelegerea mai subtilă și mai nuanțată a lumii românești. În acest moment există relativ puține familii de orășeni de la noi care să nu se fi întâlnit cu problemele legate de înmormântarea vreunui aparținător sau prieten, de la chestiunea costurilor la gestionarea situației ca atare – între formalitățile de îndeplinit și ritualurile cerute de tradiție –, având de făcut față, nu o dată, aglomerării din incintele cimitirelor, chestiunii îngropărilor suprapuse sau, pur și simplu, celor legate de epuizarea locurilor de veci. Sunt locuri în care, de destui ani deja, au apărut cimitire private, unde un loc de veci costă sume nu tocmai modice. În fața unor circumstanțe de acest fel, cremațiunea poate fi o soluție practică, așa cum se întâmplă deja în atâtea alte locuri ale lumii, unde sporul demografic din ultimul secol atrage după sine și amplificarea problemelor legate de exitul din viață.

Concentrându-se asupra ultimelor două secole de istorie, Marius Rotar trece succint în revistă premisele actualelor dezvoltări, neocolind nici discuțiile și pozițiunările pro și contra cremațiunii, analizând circumstanțele și motivațiile dezbaterii, comparând evoluțiile din etapa interbelică cu cea comunistă, postbelică.

Istoria cremațiunii moderne în România continuă una dintre liniile configurate încă de B.P. Hasdeu și de N. Iorga în elaborarea de sinteze

referitoare la trecut: aceea a sintezelor la temă, a recapitulărilor legate de un decupaj. Hasdeu scrisese o istorie a toleranței religioase, iar Iorga a elaborat un mănunchi întreg de asemenea istorii: a literaturii, a literaturii religioase, a Bisericii românești, a comerțului ș.a. Preocuparea aceasta a avut-o și C.C. Giurescu, autorul unei istorii a vânătorii și pescuitului, a pădurii românești etc. În anii de după 1989 am asistat la mai multe istorii din aceeași linie, datorate mai multor autori: a blestemului, a legii și fărădelegii la noi, a văduvelor (Dan Horia Mazilu), a trădării la români, a beției (Mircea Bălan) ș.a. Continuarea acestei serii de sinteze istorice și diversificarea tematicilor analizate permit multiplicarea unghiurilor de interogare a trecutului de către specialiști și înțelegerea mai nuanțată a vremurilor de odinioară.

Cartea lui Marius Rotar merită publicată și acasă, putând contribui, prin abordarea sistematică a subiectului, la poziționarea mai puțin emoțională și mai documentată în chestiunea opțiunii pentru cremațiune sau contrare acesteia. Ea deconfesionalizează și restituie dezbaterii cetățenești, raționale, decantarea pozițiilor despre trecerea în lumea cealaltă în forme socialmente acceptabile, accesibile, posibile.

2. Ghid turistic de *guerilla* urbană

Nu m-aș fi gândit, înainte vreme, că un ghid cultural și turistic ar putea îndeplini simultan și funcția pe care o asumă explicit, și alta, tacită. Apariția cărții *Roșia Montană. Cultural and Tourist Guidebook* (București, 2011, 136 p.) este însă și armă de luptă a societății civile din zona localității numite împotriva abuzurilor statului și ale mediilor politice românești, și mijloc de propagandă folosit împotriva caracatiței enorme a unei multinaționale puse pe exproprieri și distrugeri – la modul cel mai propriu cu putință – ale mediului natural montan din regiune, ca efecte ale proiectului exploatării economice maximale a zonei. Nu în ultimul rând, prin toate funcțiile pe care le asumă – și cele afișate, și cele subînțelese –, volumul frumos editat pe carton lucios, într-o cromatică de calitate, este un manifest patriotic postmodern, în epoca invaziei (tot la propriu) economice

a unei companii străine ce-şi propune, nici mai mult, nici mai puţin, decât să „radă” – efectiv – munţii metru cu metru şi să infesteze cu cianuri mediul natural al arealului vizat, oferind compensaţii băneşti şi slujbe actualilor locuitori ai Roşiei.

Editorul ghidului este Fundaţia Culturală „Roşia Montană”, iar autorii capitolelor sunt recrutaţi dintre animatorii acestui organism prin care oamenii locului – cei greu de cumpărat, lucizi şi interesaţi de viitorul imediat şi de lungă durată al regiunii – au reacţionat la agresiunea insidioasă, dar extrem de ameninţătoare. Virgil Apostol, Ştefan Bâlici, Andreea Chifan, Horia Ciugudean, Eugen Cornea, Gabriela Jurcă, Sorin Jurcă, Ioan Piso, Maria Piso şi Aurel Sântimbrean sunt toţi membri şi animatori ai fundaţiei pomenite, luptând din greu cu agresorul pornit pe modificarea peisajului românesc într-unul dintre punctele sale de mare bogăţie naturală şi culturală. Încetul cu încetul, mirajul banilor oferiţi ca şi compensaţie posesorilor de terenuri de către străinii poposiţi aici cu complicitatea autorităţilor şi prin cointeresarea unei părţi din mass-media au făcut ca mai bine de 90% dintre proprietarii locali să îşi vândă casele şi grădinile, mulţi părăsindu-şi locul de baştină şi mutându-se în alte părţi. Ei au, de altfel, scuza că ani de zile au locuit într-o parte de ţară ferită în chip vinovat sau nesăbuit de modernizări, unde nici statul, nici capitalul privat nu au ştiut sau nu au socotit necesar să creeze alternative pentru o supravieţuire decentă. Sărăcia momentană nu constituie, totuşi, o scuză suficientă pentru distrugerea totală a ambientului, pentru totdeauna, în condiţiile în care Roşia Montană şi împrejurimile înseamnă, pentru istoria Europei, mărturia unei locuiri de câteva milenii, păstrarea unui ambient natural de o incredibilă frumuseţe – pe care fotografiile lui Lorin Nicolae şi designul grafic semnat de Octavian Carabela şi de Marius Marcu Lapadat o surprind cu acurateţe – şi conservarea unor tradiţii vestimentare, de arhitectură şi din sfera „patrimoniului imaterial” care s-ar dovedi de neînlocuit. Atelierul parizian al lui Constantin Brâncuşi s-a putut transfera sub sticlele şi oţelul de la Centrul Baubourg din Paris, dar Roşia Montană

nu o poţi reconstitui nici la secţia în aer liber a Muzeului Etnografic, nici în vitrinele de la Muzeul „Grigore Antipa”.

Există limite ale intruzivităţii economice pe care etica relaţiilor interumane şi cea a raportării omului la natură nu îngăduie să le trecem în chip licit. Şi, după cum este imoral să menţii o comunitate în sărăcie şi subdezvoltare atunci când poţi face altfel, la fel de important este să nu sacrifici şansa la frumos, bine şi echilibru a generaţiilor nenăscute încă, pulverizând înseşi condiţiile naturale în care respectivele „lumi” s-ar putea cuibări.

Situaţia de la Roşia Montană, trenantă de câţiva ani, dar avansând implacabil, în indolenţa interesată a responsabililor şi cu complicităţi foarte înalte, către un final previzibil, marquezian – istoria, aici, împrumută deja reflexe scoase din ţâţâni, ca în Macondo –, este, din păcate, doar partea vizibilă şi sonoră a unei imolări mai ample la care asistăm ineficient zi după zi, în România ultimilor douăzeci şi unu de ani. După vremea cotropirilor de terenuri (restituiri sau vânzări – cumpărări, după caz), a venit şi timpul tăierilor masive de păduri, în Secuime, ca şi în Maramureş, în Bucovina la fel ca în Dobrogea şi Muntenia. Dacă se adaugă acestei acţiuni invadarea spaţiilor verzi din oraşe şi înlocuirea lor cu clădiri laice ori religioase, poluarea automobilistică a atmosferei din localităţi şi ineficienţa filtrelor de apă în consumul lichid urban, se vor observa mai bine proporţiile la care a ajuns nesăbuinţa să afecteze, în fiecare minut, viaţa tuturor locuitorilor acestei ţări.

În raport cu situaţia deloc senină astfel descrisă rămâne de precizat că, în vreme ce majoritatea problemelor semnalate vizează relaţia dintre cetăţean şi administraţie sau dintre el şi capitalul privat românesc, la Roşia Montană, agresiunea asupra mediului, motivată de exploatarea resurselor din subsol până la epuizarea lor definitivă, în durata scurtă, priveşte strivirea zonei sub călcâiul unei transnaţionale. Asemenea începuturi, care anunţă intrarea definitivă sub zodia globalizării, au precedente istorice în lume care nu anunţă nimic bun. Să nu se uite că, înainte de a fi o colonie britanică, India a ajuns în posesia unei… companii comerciale. Delegarea

parțială de suveranitate presupusă de aderarea României la Uniunea Europeană nu vizează abandonarea totală a unei întregi regiuni pe mâna unei întreprinderi a capitalului occidental ofensiv. Nici nu este sigur că o asemenea conduită nu ar contrazice angajamentele morale, juridice și politice ale țării noastre în raport cu celelalte partenere din Comunitatea Europeană.

Într-un gest concertat, incredibil de idealist, membrii micii echipe care a alcătuit ghidul cultural și turistic al Roșiei Montana propun o alternativă nu neapărat utopică la „defrișarea" munților, pădurilor și chiar subsolurilor de la Alburnus Maior. Ei cred că regândirea zonei prin prisma atractivității – neîndoielnice – a peisajelor, a comorilor istorice și etnografice, ca și a unui aer îmbietor la loisir poate avea șansa unei treziri la alt stil de viață economică decât rapacea goană după resurse *à la* Jack London în *Klondike*. La urma urmei, *Goana după aur* poate foarte bine să rămână un titlu din filmografia lui Chaplin și o manie a altor vremuri acum, când noile transfigurări economice nu mai acordă nobilului metal aceeași greutate, substituindu-i, la nevoie, și alte valori.

Observator cultural, nr. 665, 15 martie 2013;
nr. 583, 15 iulie 2011

Indice de nume*[1]

A

A.B. (Amicus Benevolens) 92
Achilles (vicecancelarul) 29
Adorno, Theodor Ludwig Wiesengrund 68
Alecsandri, Vasile 132, 133, 197, 245
Alexandru cel Mare 102
Alexandru, Nicolae (fiul lui Basarab I) 45, 333
Alighieri, Dante 15, 17, 18, 19, 21, 22
Andea, Susana 115
Anderco, Ioan Artemie 135
Andreae, Johann Valentin 92
Andreescu, Andreea 155
Andreescu, Ștefan 328
Andrei, Ștefan 203, 204
Andreose, Alvise 234
Andropov, Iuri 188
Anjou, Ludovic de 46
Anonymus 233
Antohi, Sorin 91, 98
Antonescu, Ion 171, 179, 181-184, 304
Apostol, Virgil 364
Apșa, Ioan Mihaly de 127
Arachelian, Vartan 248
Aramă, Horia 91, 98
Ardelean, Livia 107-109
Ardeleanu, Ion 200
Argetoianu, Constantin 132, 144
Arghezi, Tudor 240-245, 247

Aristotel 83, 85-86
Aron, Petru Pavel 120
Artimon, Teodora 56, 58, 59
Asachi, Gheorghe 110, 113

B

Babeți, Adriana 269
Baciu, Ștefan 193
Bacon, Francis 92, 93, 98, 100
Baconsky, Anatol E. 193
Balș, Petre-Marcu 303
Barabaș, Marilena 242
Barbieri, Alvaro 233
Barbius (preotul) 88
Barbu, Eugen 360
Barnovschi, D. 166
Barrès, Maurice 165
Basarab I, 333
Basarab, Matei 62
Basarab, Neagoe 200
Basarabă Voievod 46
Baumgarten, Alexandru 93
Bălan, Mircea 362
Bălcescu, Nicolae 137, 234
Bărnuțiu, Simion 125
Băsescu, Traian 181, 262, 266, 271, 276, 278-280, 315
Bătrâna, Adrian 332
Bâlici, Ștefan 364
Bârlădeanu, Alexandru 203, 204
Beaujeu, Guillaume de 33
Beausoleil, H. 103
Bela al IV-lea 29
Benedict (cancelarul) 29
Benedict al XVI-lea (papa) 36
Benţe, Cristian 92, 94
Bergerac, Cyrano de 92
Berindei, Mihnea 263
Bernea, Ernest 193
Betea, Lavinia 202, 203, 205

Bezdechi, Ştefan 116
Bibarţ, Lucia 126
Bismarck, Otto von 132, 293
Blaga, Lucian 35, 80, 165, 193, 200
Blanche 144
Blandiana, Ana 253, 311, 313
Bleicher, Adolf 174
Bocşan, Nicolae 283
Bogdan, Ioan 58
Boia, Elena Andreea 122, 125
Boia, Lucian 37, 123, 334-338, 340, 341-351
Bonaparte, Napoleon 102
Bonfini, Antonio 58
Bourdieu, Pierre 97
Braga, Corin 91, 99-101
Brancourt, I. 103
Braudel, Fernand 67, 73
Brătescu, Tatiana 205
Brătianu, Gh.I. 53, 73, 195, 285, 286, 292
Brătianu, Ion C. 174
Brâncuşi, Constantin 307, 365
Brejnev, L.I. 187
Brie, Mircea 234
Brote, Eugen 334
Brucan, Silviu 203, 253, 254, 256
Bucur, Marius 259
Bucura, Margo 33, 34
Budai-Deleanu, Ioan 110-112, 120
Budeancă, Cosmin 262
Bukovski, Vladimir 185, 186, 257
Buse, Daniela 312
Buttu, Maria 241
Buzatu, Gh. 325

C

Cacavela, Ieremia 21
Caloian, Ioniţă 45
Caloianu, Miriam 172
Campanella, Tommaso 92, 100

Cange, Charles du 114
Cantacuzino (stolnicul) 137
Cantemir, Dimitrie 21, 110, 137, 302
Carabela, Octavian 365
Caragiale, Ion Luca 143, 144, 152-154, 244, 245
Caraman, Petru 16
Carandino, Nicolae 193
Caranica, N. 18
Carol cel Mare 85, 102
Carol I 80, 132, 143, 150
Carter, Howard 47, 190
Cartojan, Nicolae 306
Călin, Vlasie 210
Căprăroiu, Denis 41
Cătineanu, Tudor 160
Câmpineanu, Costache 143
Ceauşescu, Ilie 316
Ceauşescu, Nicolae 26, 40, 151, 161, 165, 187, 199, 203-204, 212, 268, 272, 276, 294-295, 313, 314
Cela, Camilo José 163, 166
Cepraga, Dan Octavian 233, 235
Cernat, Paul 152
Cesereanu, Ruxandra 256
Cezar, Augustus Octavian 102
Chaplin, Charlie 367
Charles-Gaffiot, J. 103
Charles-Roux, J. 103
Chaunu, Pierre 103
Chifan, Andreea 364
Chihaia, Pavel 219-220, 222-223, 225-226, 292, 301
Chirot, Daniel 64-66, 68, 72
Chivu, Gheorghe 111
Churchill, Winston 175
Ciobanu, Ştefan 121
Cioran, Emil 17,159-162, 193, 244, 289, 303, 307, 347
Cipariu, Timotei 135
Cismaş, Emilia 236
Ciugudean, Horia 364
Claparède, Edouard 229
Codru-Drăguşanu, I. 129

Cojocaru, Elena 185
Comăneci, Nadia 307
Constantin, Ioana 204
Constantinescu, Emil 254, 262, 271, 274, 279, 315
Constantinescu, Radu 308
Constantiniu, Florin 314-318
Conta, Vasile 127, 129
Coposu, Corneliu 248, 250, 179
Cornea, Doina 253
Cornea, Eugen 364
Coruț, Pavel 34, 166
Corvin, Matia 58
Costea, Ionuț Virgil 236
Costea, Maria 147, 148
Costin, Miron 95, 137
Coșbuc, George 111
Cowley, Abraham 92
Crainic, Nichifor 303
Craon, Robert de 33
Creangă, Ion 21, 133
Crețu, Grigore 120
Csucsuja, István 236
Csurka, I. 279
Cubleşan, Constantin 138, 139, 141
Cuhea, Bogdan de 41
Culianu, Ioan Petru 289-304
Culianu-Petrescu, Tereza 293
Cuza, Alexandru C. 130-133
Cuza, Elena 132
Czibula, Adriana 126

D

Daicoviciu, Hadrian 286
Dan, Mihail 116
Danto, Arthur Coleman 222
Dascălul, Simion 95
Daudet, Léon 229
Dăianu, Ilie 134-137
Decei, Aurel 53

Dejeu, Gavril 250
Delamarina, Victor Vlad 134
Deletant, Dennis 207
Demetriade, Mircea 142
Demu, Dumitru 224
Densusianu Jr., Ovid 165
Densusianu, Nicolae 13, 14, 285
Descartes, R. 100
Deşliu, Dan 193
Diaconescu, Ioana 189, 190, 193
Diaconescu, Ion 248, 249
Diaconu, Mircea A. 165
Diesbach, Gh. De 103
Dincă, Adinel Ciprian 115
Dinescu, Mircea 253
Diogene 211, 214
Djuvara, Neagu 35-42, 46, 68, 326, 333, 334
Dobeş, Andreea 207, 208
Dobrescu, Gică 310
Dobrincu, Dorin 257
Dobrogeanu-Gherea, Constantin 151, 152
Dollfuss, E. 229
Dostoievski, F.M. 150
Doyen, Gilbert de 33
Dragnea, Radu 303
Dragomir, Silviu 24-30, 234, 283
Drăganu, Nicolae 120, 121
Drăghiceanu, Virgil 333
Drăghicescu, D. 81
Drăguţescu, Eugen 224
Duby, Georges 221
Dulaschi, Cristina 126
Dulea, Mihai 200
Dumaine, J. 103
Dumitran, Ana 305
Dumitrescu, Constantin 25
Duţu, Alexandru 220, 286, 336

E

Eco, Umberto 36, 235
Eliade, Mircea 16, 127, 161, 163, 166, 173-175, 193, 200, 201, 212, 289, 290, 292-300, 302-304, 307
Elöd, Kincses 256
Elţîn, Boris 186
Eminescu, Mihai 21, 127, 143
Enescu, George 307
Engels, Friedrich 152, 269
Escande, Renaud 103

F

Farca, Mihai 211
Fati, Sabina 312, 313
Faur, Antonio V. 235
Feier, N. 34
Felezeu, Călin 53
Feneşan, Cristina 53
Ferguson, Niall 67, 68, 70
Fernández Flórez, Wenceslao 166
Filitti, I.C. 285
Fluieraş, I. 150
Foriş, Ştefan 204
Foucault, Michel 118
Foxá, Agustín de 166
Frăţică, Dan 319, 323
Frâncu, Amos 135
Freud, Sigmund 101, 227-230
Frunzetti, Ion 224
Frye, Northrop 68
Fueter, Eduard 284
Furet, François 36

G

Gady, A. 103
Gandhi, Mahatma 88
Gaster, Moses 120
Georgescu, Vlad 301
Georgiad-Obedenaru, Al.S. 142
Gheorghiu, Iulian 224

Gheorghiu-Dej, Gh. 26, 203
Ghica, Ion 132, 144
Ghimpu, Gheorghe 188
Ghitta, Ovidiu 236, 238, 239, 283
Ghiu, Daria 241
Giurescu, C.C. 362
Glanvill, Joseph 92
Gligor, Mihaela 172
Goethe, Johann W. 269
Goff, Jacques Le 85
Goga, Octavian 318
Goma, Paul 211, 320
Gorbaciov, Mihail, 187, 188
Gorovei, Ştefan S. 155, 307, 308
Goşu, Armand 185
Gouguenheim, Sylvain 83, 85
Gramatopol, Mihai 287
Graur, Valeriu 188
Grigurcu, Gh. 320
Gross, Lidia 115
Grosu, Raluca 262
Guenée, Bernard 284
Gusti, Dimitrie 72
Gyemánt, Ladislau 112

H

Habermas, Jürgen 36
Hagi, Gică 307
Hasdeu, B.P. 32, 127, 219, 285, 302, 362
Haţieganu, Emil 238
Heinen, Armin 352, 355, 358
Helmont, Van 21
Hermes Trismegistos 31
Hitchins, Keith 124, 283
Hitler, Adolf 169, 176, 183, 195, 304, 316
Hmelnicki, Timuş 45
Hooke, Robert 92
Horj, Viorel 210
Horvat, Georgeta 241

Horvath, Florin 31, 32, 34
Hossu-Longin, Lucia 181
Hugo, Victor 230
Hulsius, Lavinius 32
Hunyadi, Attila Gábor 236
Huxley, Aldous 92

I

Iacob de Veneția (Iacobus Veneticus Grecus) 84
Iancu, Avram 24, 165
Ierunca, Virgil 263
Iliescu, Ion 203, 253, 254, 262, 267, 270, 271, 278, 279, 280, 315
Ilin, Stancu 219
Ioanid, Ion 256
Ionescu, Eugen 230, 347
Ionescu, Nae 297, 303
Ioniţoiu, Cicerone 213
Iordan, Iorgu 194-196, 198, 199, 201
Iorga, Nicolae 17, 35, 46, 72, 120, 219, 285, 286, 290-291, 302-303, 311, 316, 319, 331, 362
Iorgovan, Antonie 211
Irod 102
Istrati, Panait 151-154, 161
Iuga, Nicolae 210, 211, 214
Ivasiuc, Al. 193
Ivaşcu, Lavinia 241

J

Jakó, Sigismund 116
Jalobeanu, Dana 92-94, 96, 97
Jaritz, Gerhard 88, 90
Jaruzelski, W. 187
Jaurès, Jean 152
Jela, Doina 185, 257
Jianu, Ionel 161
Jorgensen, Torstein 88
Jumanca, I. 150
Jurcă, Gabriela 364
Jurcă, Sorin 364

K

Karády, Victor 155
Kempis, Tomas à 61
Kogălniceanu, Mihail 127, 137, 302, 311
Kohout, Pavel 211
Kolomiris, Ianis 144
Koselleck, Reinhard 352, 356, 358
Kromer, Martin 58

L

La Fontaine, Jean de 21
Lackfi, Maria 46
Lala, Etleva 88
Lambrior, A. 120
Lancuzov, Alexandru 241
Lapadat, Marius Marcu 365
Lavi (Löwenstein), Theodor 172-176
Lazăr, Mirela Ioana 163, 165, 166
Leibniz, Gottfried Wilhelm von 100
Lemny, Ştefan 352
Lenin, Vladimir Ilici 151, 153
Leopold (împăratul) 30
Libera, Alain de 85
Lichter, Zacharias 211
Liiceanu, Gabriel 93, 198, 263, 266
Litovoi (voievodul) 33, 40
London, Jack 367
Lönhárt, Tamás 236
Lonza, Nella 88
Lovinescu, E. 36, 216, 292
Lovinescu, Monica 263
Lovinescu, Vasile 32
Lucaciu, Vasile 136
Lupaş, Ioan 283
Luxemburg, Rosa 152

M

Macarie de Roman (episcopul) 58
Mahomed (profetul) 54

Maier, Radu 225
Maiorescu, Titu 134, 147
Malebranche, Nicolas 100
Maliţa, Liviu 140
Maliţa, Mircea 79-82
Manasses, Constantin 58
Manolescu, Florin 264
Manolescu-Chivu, Maria 205
Marcu, Alexandru 193
Margea, Ligia 126
Marienescu, Anastasie Marian 126-129
Marin, Florin 263
Marin, Gaston 204
Marin, Ileana 221
Marinca, Felicia 130, 131
Marinca, Ion 130
Marinescu, Beatrice 312
Marinković, Ana 88, 90
Marino, Adrian 332, 336, 352, 357-359
Martini (cardinalul) 36
Marx, Karl 66 101, 269
Matei, Oana 92, 94
Maxim, Mihai 53
Mazilu, Dan Horia 200, 362
Mănescu, Corneliu 203, 204
McLuhan, Marshall 242, 243
Mércier, Louis Sébastien 92
Miechowita, Matthias 58
Mihai I (regele) 181, 182, 184
Mihai Viteazul 46, 63, 152, 165, 234, 315
Mihai, Florin 353
Mihăieş, Mircea 268, 269, 270, 272, 276, 277, 280
Mihăilescu, Dan C. 152, 153
Mijolla, Alain de 229
Mititelu, Cezar 211-213
Mizil, Serghei 205
Mocsonyi-Stârcea, I. 184
Moise, Ilie 134, 135, 137
Moldovan, Ioan Micu 135

Monciu-Sudinski, Al. 211
Mór, Jókai 129
Mozart, W.A. 113
Muratori, Ludovico Antonio 114
Murgescu, Bogdan 71-75, 77, 78, 262
Murgescu, Costin 71
Murgescu, Mirela 340
Mussolini, B. 165, 169, 229
Mușat, Ștefan 200
Mușatescu, Tudor 244
Mușețeanu, Liliana 241

N

Napoleon al III-lea 293
Nastasă-Kovács, Lucian 155-158, 238, 258
Năstase, Adrian 315
Năsturel, Udriște, 61, 62
Neagoe, Stelian 317
Necșuliu, Dorin 213
Neculce, Ion 137
Negoescu, Maria-Elena 241
Negrescu, Meluș 213
Negru Vodă (voievodul), 35, 37, 39, 326
Negru, Radu 34
Negulescu, P.P. 94
Neile, William 92
Nemeș, Ștefan 130
Neumann, Victor 235, 352-356, 358
Nicoară, Mihai Teodor 236
Nicoară-Horia, Nicolae 126
Nicolae, Jan 60, 305
Nicolae, Lorin 365
Nicolaescu, Sergiu 360
Nicolopol, Nicolae 130
Niculescu-Mizil, Paul 205
Nietzsche, F. 227, 180
Noica, Constantin 81, 198, 200, 213, 244, 267, 303
Nolte, Ernst 36

O

O'Flaherty, Wendy 302
Obedenaru, Alexandru 142-145
Obedenaru, Mihail Georgiade 142
Odobescu, Alexandru 127
Olteanu, Constantin 205
Onfray, Michel 100, 103, 227-230
Oprea, Marius 185, 257
Oprișan, Ioan 219
Opriță, Mircea 99
Orbán, Viktor 279
Ornea, Z. 151, 303
Orwell, George 92, 98, 279
Oțetea, Andrei 293

P

Pál, Judit 236
Palade, Rodica 338, 341, 344, 348
Pall, Francisc 116
Panaite, Viorel 52, 53, 54
Panaitescu, P.P. 46, 95, 96, 286, 307
Pandrea, Petre 193
Papacostea, Șerban 188, 220, 328, 334
Papacostea, Victor 285
Papiu-Ilarian, Al. 129
Papu, Edgar 200
Parsons, Talcott 66
Pascu, Ștefan 112, 116
Pașca, Ștefan 120
Pașcu, Ioan Mircea 188
Patapievici, H.-R. 82, 96, 301, 344
Pauker, Ana 205
Pavel, Dan 275
Pavel, Eugen 111, 118-121
Payns, Hugues de 33
Payns, Tibaut de 33
Păiușan, C. 259
Pârvan, Vasile 285
Pen, Jean-Marie Le 85

Perian, Gheorghe 145
Perian, Margareta 143
Perigord, Armand de 33
Pervain, Iosif 112
Pervain, Viorica 115, 116
Petitfils, J.-Chr. 103
Petranu, Coriolan 215, 216
Petrencu, Anatol 185
Petrescu, Dan 293
Petreu, Marta 159-162
Petrovici, Ion 193, 195
Petru Rareș 56, 58, 59
Piliuță, Constantin 225
Pillat, Dinu 193
Pintilie, Gheorghe 204
Pipes, Daniel 277
Pippidi, Dionisie M. 286
Pirenne, Henri 85
Piso, Ioan 364
Piso, Maria 364
Platon 86
Platon, Alexandru Florin 353
Plattes, Gabriel 92
Plehanov, Nikolai 152
Plutarh 218
Politkovskaia, Anna 202
Ponta, Victor 275
Pop, Horia 241
Pop, Ioan-Aurel 25, 27, 37, 236, 305
Pop, Vasile 135
Popa, Radu 109, 287, 334
Popescu, Cristian Tiberiu 33
Popescu, Dumitru 203
Popescu, I. 259
Popescu, Ioan J., 168, 169, 171
Popescu, Stere 224
Popescu-Dumnezeu, Dumitru 205, 256
Popișteanu, Ion 219
Pordenone, Odorico da 234

Porumb, Marius 217
Posteucă, Vasile 174
Preda, D. 259
Preda, Marin 192, 193
Procopovici, Al. 120
Prodan, David 108, 116, 220, 285
Protopopescu, Dragoș 164
Pușcaș, Vasile 237

R

Racoviță, Emil 238
Racovski, Cristian 151-153
Rad, Ilie 194, 195, 198
Radosav, Doru 236, 283
Radu (duce de Făgăraș) 33, 34
Rákóczy I, Gheorghe 61
Rațiu, Ion 248, 250
Ravanać, Gordan 88
Rădulescu, Gilda 241
Rădulescu, Neagu 256
Rădulescu-Motru, Constantin 81, 178-180
Rădulescu-Zoner, Șerban 310-313, 316, 317
Răduțiu, Aurel 115, 116
Rebreanu, Liviu 165, 241, 244
Remencoff, Ștefan 224
Ressu, Camil 224
Rezachevici, Constantin 319, 321-333
Richenthal, Ulrich von 32
Ripan, Raluca 238
Robu, Cornel 99
Rodewald, Alexander 332
Roller, Mihail 315
Roman, Cristina 181
Roques, Mario 120
Rostás, Zoltán 205
Rotar, Marius 361-363
Roudinesco, Elisabeth 230
Rouvillois, Frédéric 103
Rus, Alin 254

Rus, Vasile 115
Rusan, Romulus 260
Rusu, Doina Cristina 92, 94

S

Sabău, Nicolae 215-217
Sabou, Marioara 126
Sadoveanu, Mihail 34, 320
Salonen, Kirsi 88
Samosata, Lucian din 92
Sălăgean, Marcela 236
Săulescu, Laura 310
Sântimbrean, Aurel 364
Sârbu, Ion Filimon 205
Sârbu, Ștefan 204
Scagno, Roberto 236
Schiller, Friedrich von 269
Schliemann, Heinrich 47
Schmidt, Maria 279
Scurtu, Ioan 315, 317
Sebastian, Beno 174
Sebastian, Mihail 174
Secher, R. 103
Serrano, Rafael García 165
Serres, Michel 350
Sfrengeu, Florin 233
Sigmirean, Cornel 236
Simion, Eugen 110, 111
Simon, Corina 215, 217
Slavici, Ioan 127, 129
Socrate 86
Sorel, Julien 129
Soros, George 326
Spengler, Oswald 67, 101
Spinoza, Baruch 100
Spiridon, Alina 241
Stabile, Giuseppe 48-51
Stahl, Henri H. 64, 72
Stalin, Iosif V. 148, 151, 184, 199, 223, 257, 316

Stan, Ana-Maria 236
Stan, Lavinia 259
Stancu, Eugen 335
Stănescu, Ion 188
Steinhardt, Nicolae 165, 193, 256
Stere, C. 151
Stoenescu, Alex Mihai 296
Stoica, Chivu 205
Stoica, Valeriu 312
Streinu, Vladimir 193
Streinul, Mircea 164
Strzygowski, Josef 215
Suhățeanu (avocatul) 143

Ș

Șaguna, Andrei (mitropolitul) 128
Șerbănescu, Șerfi 224
Șerbulescu, Andrei (Belu Zilber) 25, 161
Șimanschi, Leon 286, 328, 334
Șimon, Alexandru 45
Șincai, Gheorghe 135
Șipoș, Sorin 24, 25, 27, 232, 234
Șoltoianu, Alexandru 188
Șora, Mihai 213
Ștefan cel Mare 47, 56, 59, 60, 166, 361
Ștefan, Marian 130
Ștefan, Simion (mitropolit) 60-63
Ștefănescu-Delavrancea, Barbu 143

T

Taloș, Ion 13-15, 17, 19-23
Tamás, Gáspar Miklós 279
Tanașoca, Nicolae-Șerban 32
Tănase, Stelian 151, 152
Tătaru, Beatrice 115
Teișanu, Vladimir 210
Teodor, Pompiliu 220, 281-283, 285, 287, 352
Teodorescu, Filip 256
Theodorescu, Răzvan 292, 317
Thocomerius 35, 40

Tismăneanu, Vladimir 205, 256-257, 262-263, 268-270, 272, 274, 276, 277-280
Toffler, Alvin 349
Toma, A. 205
Toma, Sorin 203, 205
Tomaziu, George 224
Tonegaru, Constant 193, 224
Toranska, Teresa 202
Toth (zeul) 31
Tóth, Szilárd 236
Trifa, Valerian (episcopul) 174
Troțki, Lev D. 151, 152
Tudor, Sandu 193
Tudor, Vadim 360
Turchetti, Mario 94
Turdeanu, Emil 305, 306, 308
Tutankamon 190
Tzigara-Samurcaş, Alexandru 144

Ț

Țârău, V. 259
Țoca, Mircea 217
Țoca, Vlad 215, 216
Țuțea, Petre 161, 193, 211

U

Ungureanu, Cornel 269
Ungureanu, Mihai Răzvan 266, 272, 276
Unseld, Siegfried 297
Ureche, Grigore 95
Urechia, V.A. 132
Ursulescu, Ion 151
Usatiuc-Bulgăr, Alexandru 188

V

Vago, Bela 175
Valahul, Ieremia 136
Varga, Andrea 155, 258
Vasari, Giorgio 225
Vasile Lupu 45, 62, 304
Vasile, Cristian 257-258, 269

Vatamaniuc, D. 241
Vătășianu, Virgil 215, 217
Verona, Giacomino da 18, 22
Vese, Vasile 236
Vezeteu, Laura 241
Vianu, Tudor 234
Vico, Giambattista 14
Vida, Grigore 92, 94
Viguerie, J. De 103
Villehardouin, Geoffroy de 233
Virgiliu 18
Vlad Țepeș 307
Vlad, Ion 224
Vladimirescu, Tudor 293
Vladislav-Vlaicu Vodă 43
Voegelin, E. 67
Voiculescu, Dan 266
Voiculescu, Vasile 193
Voiculescu, Zahei Vasile 257
Vuia, Traian 150
Vulcănescu, Mircea 193

W

Wallerstein, Immanuel 67
Weber, Max 294
Wehler, Hans-Ulrich 358
Woimbée, Gr. 103

X

Xenopol, A.D. 220, 285

Z

Zaciu, Mircea 238
Zamfirescu, Dan 200
Zamfirescu, Duiliu 143
Zarifopol, P. 152
Zasulici, Vera 152
Zub, Alexandru 155, 220, 285, 352, 353
Zweig, Stefan 218

1* Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții și la ediția digitală în format PDF.

Indice de locuri*2

A

Aachen 352
Alba Iulia 63, 150
Ankara 184
Arad 56, 126, 127, 129, 204
Athos (muntele) 304
Auschwitz 169

B

Bălgrad 60, 111
Berlin 166, 174, 293, 351
Bielefeld 357
Bistrița 34
Bosfor 53

C

Cairo 184
Cambridge 186
Călugăreni 234
Câmpulung Muscel 33, 41, 333
Chicago 124, 289, 297
Cluj-Napoca 12, 115, 116, 195, 217, 258, 283, 358
Coconi 333
Codlea 136
Constantinopol 19, 72
Coștiui 109
Curtea de Argeș 41, 44, 332, 333

D

Detroit 124
Dubrovnik 88
Dunăre 24, 145, 231, 312, 345
Dunare (colonia) 206, 207, 209

F

Feleac 281
Fresnes 305

G

Galați 310
Geneva 311
Gherla 209
Groningen 296

H

Haimanale 246
Hamburg 332
Hațeg 25, 109
Hong Kong 350
Hust 109

I

Iași 38, 130, 245, 304, 337
Ierusalim 33, 173
Ilfov 142

J

Jilava 310

K

Köln 225
Kremlin 148, 184, 186, 223, 258

L

Liov 110
Lipova 126
Londra 225

M

Macondo 365
Mangalia 151
Marea Negră 149, 312
Maryland 278
Moscova 184, 187, 199, 322

O

Odessa 153
Olt 30
Oradea 217, 233

P

Paris 85, 152, 159, 169, 263, 298, 351, 365
Pesta 128, 129
Ploiești 153, 310
Praga 187

R

Rădăuți 332
Roma 301
Roșia Montană 363, 364-366

S

Saint-Michel (muntele) 83, 84
Salcia 310
Scornicești 148
Sibiu 48, 217
Sighetu Marmației 168, 169, 207-209
Someș 236
Sorbona 221
Stalingrad 166, 304
Stoenești 310
Strâmba 310

Ș

Șibot 305

T

Târgu Mureș 254, 256

Timișoara 129, 194, 235, 254, 265, 352
Turda 130
Tyr 33

Ț

Țarigrad 46

U

Utrecht 284

V

Valea Trandafirilor 136
Vatican 33, 258, 259
Viena 129, 148, 169, 215

2* Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții și la ediția digitală în format PDF.